

A A f

M. TULLII
CICERONIS

OPERA
AD OPTIMAS EDITIONES
COLLATA

STUDIIS SOCIETATIS BIPONTINAE

C. Verbeke. fac.

VOLUMEN DECIMUM

BIPONTI
EX TYPOGRAPHIA SOCIETATIS
CICIDCCLXXXI

4258

92.468

II

CONTINUATIO

NOTITIAE LITERARIAE IO. ALB. FABRICII
§ VI DE SCRIPTIS CICERONIS PHILOSOPHICIS.

RELIQUUM est, ut referam scripta Ciceronis Philosophica, quibus componendis per postremos maxime annos vitae operam dedit. Si iunctim editi sunt Romae 1471. fol. et Venet. 1494. fol. sed ut deessent Tuscularum et de Officiis. Eodemque modo editi sunt a Vendelino Spirensi, sed sine anni nota. v. Maetarius Ann. typogr. T. III. p. 291. Recentissime omnes, exceptis iis, qui sunt de Officio, recensuit et edidit, additis variorum et suis notis, voluminibus sex, *Davifus*, Cantabrig. a. 1724. sqq. 8. Etiam in universos *Lectioes Tullianas* edidit *Th. Wopkens* Amst. 1730. 8. Instituta est etiam editio in usum Delphini ab *Franc. Honorato*: eiusque primus Tomus prodiit Paris. 1689. 4. Sed abruptum est opus morte *Honorati*, nulla literarum iactura, ut recte iudicavit *Olivetus*, frustra defendentibus socium *Diarrii Trevoltini* auctoribus; quibus et respondit *Olivetus*, in ed. 2. versionis librorum de nat. Deorum.

1. *Ex libris Academicis*, ¹ five, ut vulgo inscribuntur, *Academicarum quaestionum* libris quatuor, quos ad M. Varronem scripserat, existant *primus* et *quartus*. Sed quartus est potius *secundus primae editionis*, ab auctore inscriptus *Lucullus*. Duos enim libros Academicos primo scripserat Cicero, Catulum et Lucillum. Hos deinde contulit in libros quatuor, et ad Varronem misit. Postea duos quoque illos edidit praemissis novis proemiis, quibus Catulus et Lu-

1 Plinius XXXI, 2. digna memoratu villa est. (non procul Arpino) quam vocabat Cicero. Oper. Vol. X.

cero Academiam ab exemplo Athenarum, ibi compositis voluminibus eiusdem nominis &c.

cullus laudantur. Ex editione prima interiit Liber primus; ex altera 2, 3, 4. Vide epistolas ad diversos IX, 8. et ad Atticum XIII, 13. et 32. Meminit etiam Plinius XXXI, 2. et Plutarchus Lucullo p. 520. Cicero ipse 2. Tusc. *Pro Academia autem quae dicenda erant, satis accurate in Academicis quatuor libris explicata arbitramur.* Ciceronis argumenta confutavit S. Augustinus libris III contra Academicos, et confutavit certissima ratione, ut ipse quidem scribit lib. I retractationum. *Io. Castellani* disputatio adversus Academicas Ciceronis quaestiones prodiit Bonon. 1558, 8. In librum primum Commentarius *Hadriani Turnebi* saepius excusus est et separatim, et inter illius opera. In librum quartum annotationes *P. Fabri* prodierunt Lugd. Batav. 1601. 8. Paris. 1611. 8. *Io. Rosae*, Prof. Ienensis, Francof. 1571, 8. De his Academicis Tullii libris Quintilianus III, 6. et Plinius XXXI, 2. ubi etiam de Ciceronis Academia, et Laureae Tullii in eam Epigramma. Quando Cicero 2. Tusc. ait se pro Academia satis accurate dixisse, Carneadis Academicam intellige. Academici libri primum editi Rom. 1471. fol. per Contr. Sweynheim et Arnoldum Panartz, una cum aliis Tullii scriptis Philosophicis: deinde Venetiis 1494. fol.

2. *De Finibus bonorum et malorum*, ¹ sive de summo bono ac malo libri V ad M. Brutum. Quorum primo Epicuri sententia ad voluptatem omnia referens exponitur, quam refellit secundus: tertius Stoicorum dogma de sola virtute explicat, quod confutatur in quarto: quintus denique Peripateticam expendit doctrinam. Scripti sunt anno Urbis 701. seq. vide Sam. Petiti librum I. Observ. cap. XI p. 119. Prodiere primum Moguntiae apud *P. Schefferum* s. l.

1 Vide Muretum XVI, 1. var. lect. capite 1.

et a. de qua ed. v. Schelhorn. V. C. ad Quirini Card. librum supra memoratum in prolegom. Secuta est editio Romana 1471. fol. Eodemque anno Venetiis fol. viderunt lucem sumptu Ioannis de Colonia Agrippinensi, ex recensione Georgii Merulae ¹ Alexandrini, qui illos dicavit Ludovico Fuscarenno, Doctori Legum et Procuratori S. Marci. Editiones illas secuta Paris. 1477. fol. cum Tusculanis quaest. et Venetae 1480. per Phil. Condam 1494. fol. Seculo sequente iterum editae sunt Moguntiae a Io. Scheffero a. 1520. 8. Ab eo tempore *Olivarii* commentarius lucem vidit a. 1545. Colon. 8. Hinc cum *Guil. Morelli*, sive (cui illas Pithoeana tribuunt) *Hadriani Turnebi* eruditis observationibus editi fuere Paris. 1546, 4. *M. Antonii Mureti* notae Ingolstad. 1602, 8. *Io. Rosae* in Academicas Quaestiones et libros de finibus Ersc. 1571, 8. Luculenter ac nitide excusos et diligenter castigatos hosce libros una cum Paradoxis ex Anglia accepimus cum notis *Thomae Bentleii*, ² Cantabrig. 1715, 8. qui praefationis ad lectorem loco observationem Mureti ex XIV, 20. Var. Lect. praemisit. Denique ex octo Codicum collatione recensuit, notisque integris Victorii, Manutii, Camerarii, Lambini, Fulviique Ursini suas adidit V. C. *Ioannes Davifus*. Cantabrig. 1728, 8. *Acta Erud.* 1730. p. 228.

Germanice una cum Ciceronis Paradoxis a. 1536, 4. Anglice, una cum viri doctiff. *A. Dodwelli* Apologia ³ pro scriptis Ciceronis Philosophicis a. 1702. 8. prodire. Haec versio debetur *Samueli Parkero*, multis aliis scriptis celebri. De Henr. Dod-

¹ Giornale de' letterati d'Italia Tom. XVII, p. 303.

² Praeter rem Richardo Bentleio tribuuntur in memoriis Trevoltinis a. 1717, p. 1924.

³ Memoires litteraires de la grande Bretagne T. X, p. 439. Gelehrte Zeitungen 1723. p. 171.

welli, quae illi versioni adiuncta legitur, apologia pro scriptis Ciceronis Philosophicis, vide vitam Dodwelli scriptam a Francisco Brokesby, Lond. 1715. 8. editam p. 325. sq. De Gallica versione Franc. Seraphini Regnerii Desmarets edita Paris. 1721. 12. *entretiens de Ciceron sur les vrais biens et sur les vrais maux*, v. Mem. de Trev. 1722. p. 660. sq.

3. *Tusculanarum quaestionum*, sive ut cl. Davitius malit, *Disputationum libri V* ad eundem Brutum, *primus* disputat de contemnenda morte; *secundus* de dolore tolerando; *tertius* de lenienda aegritudine; *quartus* de reliquis animi perturbationibus; *quintus* denique e scitis Stoicorum docet virtutem ad bene vivendum seipsa esse contentam. Hos libros publicis scholis explicavit Romae 1475. *Franciscus Philelphus*, qui recte observavit, Ciceronem, cum has quaestiones, rerum potito Caesare, scriberet, conventum suae domi habuisse studiosorum hominum, et quendam veluti ludum literarium aperuisse. Vide Alexandri ab Alexandro dies Geniales lib. I, cap. XXIII. atque ibi Tiraquellum, et Giornale de' Letterati d'Italia Tom. XIV. p. 325.

Claudius Salmasius prolegomenis ad Solinum testatur in Bibl. Regis Christianissimi existare MStum codicem magnae vetustatis, in quo Tusculanae ¹ quaestiones non ordine continuo, sicut in aliis tralatitium est, sed *στιχῆρας*, per inaequales *στιχῆς* et commata, libri descripti sint, eo modo, quo Biblia Sacra videmus. Atque ita olim fuisse descripta Ciceronis monumenta, auctor est S. Hieronymus praefatione in Esaiam: *Nemo cum Prophetas versibus viderit descriptos, me-*

¹ De Tusculano Ciceronis vide quae Steph. Vinandus Pighius in Hercule Prodicio, & in Latio suo Athanasius Kir-

cherus part. 2. c. 2. & ex hoc Rev. Reimannus in systemate antiquitatis literariae p. 496. § 17 seq.

tro eos existimet apud *Habraeos ligari*, et aliquid simile habere de *Psalmis et operibus Salomonis*. Sed quod in *Demosthene et Tullio solet fieri*, ut per cola scribantur et commata, qui utique *prosa et non versibus conscripserunt*, nos quoque utilitati legentium providentes, interpretationem novam novo scribendi genere distinximus. Nactus sum e Bibliotheca Gudiana editionem *Tusculanarum Gryphianam a. 1535, 8.* cum MSto isto Regio diligenter collatam, notatis lineola ubique Codicis illius regii minorum sectionum five versuum (ut appellat *Salmasius Epist. ad Sarravium p. 187. edit. Ultraiect.*) distinctionibus.

Tusculanae primum viderunt lucem Romae per *Ulricum Han de Vienna cum Paradoxis, Laelio, Catone, et somnio Scipionis, 1468. fol.* deinde apud *Sweynheim et Pannartz 1471. ibid.* eodemque anno per *Io. de Colonia. Porro Venet. 1472. per Nic. Ienson, et cum Libris de finibus Paris. 1477. fol. Deinde prodire Venet. 1480. fol. et sine loco et anno in fol. et cum commentario nescio cuius ibid. 1482 et 1491 fol. quam ad verbum repetit Mediol. 1494 fol. Tusculanae cum commentario Phil. Beroaldi et Omniboni Vicentini, Venet. 1499. 1502. et 1516 fol. Paris. 1509. et 1510, 4. apud Io. Parvum, quae repetit Mediolanensem 1498. in Opp. Duobus annis prior est Iuntina per *Lucam Robiam, 8.* saepe illa discedens a superioribus exemplis. Sequitur *Argent. 1510, 4.* quae a superioribus, etiam Iuntina, multum differt. Edidit porro *Erasmus Basil. 1523, 4.* Confer eius *Epistolas XXVIII, 18. edit. Lond.* Cum notis *Georgii Vallae, Beroaldi, Camerarii, Erasmi, Pauli Manutii et Petri Victorii Paris. 1549 et 1562, 4.* Sine notis *Paris. 1537, 8.* apud *Robertum Stephanum. Ioach. Camerarii eruditus et lectu dignissimus commentarius prodit Basil.**

1543, 4. *Francisci Fabricii annotationes* Duffeldorp. et Colon. 1569, 1583, 8. *Io. Saturnii scholia* in lib. I. Argent. 1575, 8. *Hier. Wolfii notae et Aphorismi* Basil. 1580, 8. *Victorinus Strigelius* in librum primum Lipsiae. 1590, 8. *Mureti notae* in librum I Tusculanarum. Ingolstadt. 1602, 8. Io. Conradi Schwartzii emendationes nonnullae leguntur in Bibliotheca novissima Halensi 1720, 4. sectione X, pag. 477. seq. Novissime praestantissima Tusculanarum editio lucem vidit Cantabrigiae 1709, 8. cum commentario insigni *Io. Davisii*, et variis lectionibus e MSS. Norvolsciensi et Petrensi sive Collegii S. Petri (cuius veram scripturam nefario Raphaelis de Marcatellis scalpello sexcenties oblitteratam queritur p. 224.) aliisque, et ex editione Veneta 1491. Frobeniana &c. subiunctis ad calcem voluminis animadversionibus et castigationibus sane doctis et acutis *Richardi Bentleyi* V. C. Emendationes quasdam Bentleyi reprehendit acerbe nimis *Iac. Gronovius* in scripto, quod sine nomine edidit adversus *Io. Clericum* de locis quibusdam *Minutii Felicis*. Lugd. Bat. 1712, 8. Editio tertia *Davisii* a. 1730, 8. notas eius auctiores exhibet, et textum *Ciceronis* castigatum ad lectiones *Cod. Regii Paris.* in *στίχῃς* divisi (de quo supra) et *Pithoeani*; quas lubens ad eum misi. Sed haec et secunda editio longe postponenda est primae. Nam notae eruditae Bentleyi sunt omissae, et coniecturae Bentleyi in textum receptae.

Anglice, nescio quo auctore, prodire Oxon. 1714. *by a gentleman of Christ Church.* *Gallice* quoque Lugduni interprete *Steph. Doletto*. 8. postea transtulit *Ryerus* Paris. 1643, 12. Novissime gallice vertit *Ios. Olivetus*, notasque eruditae addidit *Buherius*, et *Diff. de Sardanapalo*. Editio optima est anni 1733, 12. Voll. 3. repetita Amst. 1739.

4. *De natura Deorum libri III* ¹, et ad M. Brutum, in quibus nullam veritus impietatis invidiam, ingenue, constanter, et libere Cicero superstitionem gentium refellit, ita ut fuerint etiam, teste Arnobio, lib. III, p. 103. 104. qui mussitarent, oportere statui per Senatuum Rom. aboleantur ut haec scripta, quibus Christiana religio (quatenus Idolorum cultui illa adversa est) comprobetur, et vetustatis opprimatur auctoritas. Libro primo explicatur doctrina Epicuri a Velleio, contra disputante Cotta, Academico: in altero exponitur Stoicorum Theologia, ubi occurrit pulcherrimus de providentia locus inde a c. 30. In tertio Academicus Cotta contra stoicam rationem disputat. Cicero autem auditor disputationis Balbi rationem praefert.

Libros de natura Deorum non reperi vulgatos ante editionem Philosophicorum Tullii Romanam 1471. fol. in qua sunt, praeter hos libros, libri de Divinatione, de Fato, et legibus, et liber ad Hortensium de disciplina militari. Exstat et Bononiensis a. 1494, fol. cum libris de finibus et de legibus &c. qua usus est Davisius. Veneta eiusdem anni 1494. fol. cum libris de divinatione, de legibus, Academicis quaest. de finibus, de petitione Consulatus, de fato et de Universitate. Exstat etiam editio eorundem scriptorum Florentina 1516, 8. apud Philippum Iuntam ex Nicolai Angelii Bucinensis castigatione, ubi adiunctum quoque Somnium Scipionis, et quod sub Ciceronis nomine ambulat breve scriptum de re militari. Porro editi sunt Venet. 1507. f. cum libris de Divin. et commentariolo *P. Marfi*, et eius orationibus quibusdam. Alia editio f. l. et anno memoratur, et alia Parisiis facta, ubi et 1533, 8. prodit

¹ Memorat Cicero ipse lib. I, de Divinat. c. 4. seq. & 15. Librum tertium in scholis le-

suitarum non proponi notat Lescaloperius p. 593.

editio apud Colinaeum. *Xysti Betuleii* Basil. 1550, 8. sed haec et aliae minores exigui pretii sunt. Clara autem fuit olim *Petri Lescaloperii* Paris. 1660. f. in qua res illustrantur copiose, et omnis Gentilium Theologia explicatur. Sed ista collectanea hodie non magni sunt. Ad criticam et grammaticam rationem haud paulo melior est editio *Io. Davisi*, cum variorum, et *Io. Walkeri*, suisque notis, quae prodiit Cantabrig. 1718 et 1723 et 1733, 8. additis etiam L. III. locis et fragmentis e *Lactantio*, *Arnobio*, *Nonioque Marcello*. Denique hos libros edidit cum eruditis notis *Zach. Pearcius*.

Francice versi sunt libri a *Guidone Fabricio Boderiano* Paris. 1580, 4. melius a *Petro Ryer* a. 1658. quae tamen et ipsa subinde a *Lescaloperio* reprehenditur. Novissima et optima est *Olivetii*, Paris. 1721 et 1732, 12. Voll. 2. cum notis eruditis in textum latinum *Buherii*. Sed in hac quoque versione quaedam parum recte versa sunt.

5. De Divinatione libri II. editi a Cicerone post *Caesaris* ¹ necem. Et priore quidem libro *Quintus*,

¹ Lib. 2. de divinac. cap. 9. *Quid vero Caesarem putamus, si divinasset fore, ut in eo Senatu, quem maiore ex parte ipse cooptasset, in curia Pompeiana, ante ipsius Pompeii simulacrum, tot centurionibus suis inspectantibus, a nobilissimis civibus, partim etiam a se omnibus rebus ornatis, trucidatus ita iaceret, ut ad eius corpus non modo amicorum, sed ne servorum quidem quisquam accederet, quo cruciatu animi vitam acturum fuisset?* In limine eiusdem libri secundi testatur Cicero hos se

libros scripsisse post *Hortensium*, libros IV *Academicos*, libros V de finibus, totidem *Tusculanarum* disputationum, libros III de natura Deorum, sex de Rep. *Consolationem*, librum de senectute, & III de *Oratore*, quartum *Brutum* & quintum *Orat.* Horum enim omnium ibi meminit. *Plutarchus* in *Paulo Aemilio* p. 260. laudat *Ciceronem Rhetorem* εν τοις περι μαυτικης. Locus, quem respicit, exstat lib. I. c. 46. Pro divinatione *divinitatem* dixere non modo *Lactan-*

Ciceronis frater, pro divinatione disputans inducitur, posteriore Cicero divinationis genus fere omne tollit atque evertit, et contra illam quidem, quae arte fit, pugnat usque ad caput 47. contra somnia vero atque Enthufiasmum in ceteris libri capitibus. *Librorum de divinatione*, fato, legibus prima editio facta est per Vendelinum Spiram¹ Venet. 1470. fol. cum hoc epigrammate. *Raphael Zovenzozius Ister P. Aluifio Donato, patricio Veneto S. S.*

*Spira, tuum nomen toto celebrabitur orbe,
Quae Vindelini diceris esse parens.
Ordine qui tanto Ciceronis opuscula magni
Imprimit, ut fabrum Palladis esse putes.
Tu quoque Donatae stirpis Venetique Senatus
Gloria Aluifi, tu quoque dicis idem.*

Hanc secutae editiones Rom. 1471. fol. Veneta Be-
roaldi a. 1487 et 1494. fol. Mediolanensis a. 1498.
fol. Veneta Petri Marfi ibid. 1507. fol. Florentina
1516, 8. apud Phil. Iuntam, &c. Novissime *Ioannes
Davifius* hos libros, illumque de Fato edidit nitide
cum notis suis integrisque Pauli Manutii, Petri Vic-
torii, Ioach. Camerarii, Dionysii Lambini et Fulvii
Urfini Cantabrig. 1721, 8. Videantur hi libri Ci-
ceronis etiam exstitisse Graece, cum Ciceronem *πε-
ρι μαντικης* laudet Nicephorus ad Synesium de in-
fomniis p. 359. Sed sic et Plutarchus. Ad illustratio-
nem horum librorum conferrri possunt, quae de di-
vinationibus commentati sunt Caspar Peucerus,
Georg. Raguseus, Io. Antonius Venerius, Iulius
Caesar Bulengerus, Io. Iacobus Boiffardus, et ne a-
lios in praesenti memorem, Iosephus Maria Mara-

tius, Serviusque, sed etiam
ipse Cicero II, 38.

¹ Maettarius anal. typo-
graph. p. 71.

viglia in Pseudomantia veterum ac recentiorum explosa Venet. 1662. fol. Gallice transtulit hos libros, additis notis, Regnerus Desmarais sive Marefius Paris. 1709 et Amst. 1711, 8. qua in editione addita Isocratis Oratio ad Demonicum ab eodem Regnero Gallice versa et separatim antea vulgata a. 1700.

6. *De Fato* 1 libros (ad minimum duos) videtur scripsisse Cicero, cum Hirtius Consul designatus esset. Prima enim oratione assensiones, quatenus illae fato obnoxiae essent, tractasse se testatur cap. 17. Ex illa prima Oratione praeter exordium nihil superesse videtur, liber secundus vero ad nos pervenisse mancus. *De Fato* iam dixi illustratum novissime a celeberrimo Davisio Cantabrig. 1721, 8. primum vero editus est libellus cum libris de divin. Venet. 1470. fol. Deinde lucem vidit cum commentario Georgii Vallae, sine anno et loco, fol. et cum commentariis Victoris Pisani Venet. 1492. fol. ut editionem Venetam 1494. fol. aliasque praeteream. *Petri Rami* praelectionibus explicatus liber Tullii de Fato prodiit Parisiis apud Vascofan. 1550, 4. et inter alias Rami lucubrationes, Basil. 1575, 4. Praeterea cum commentario *D. Salomonis Gesneri* Theologi Witteb. 1594, 8. *Achillis Stati* notae Lovan. 1551, 8. et *Hadr. Turnebi* Paris. 1452, 4. atque apud Commelin. 1594, 8.

7. *De Legibus libri III.* Hos paulo ante mortem Io. Chapman Dissert. chronologica de aetate libror. de legibus, ex silentio de his libris in epp. ad Atticum aliisque rationibus, colligit scriptos a. U. 709. sub autumnum, absolutis iam libris de divinatione et Fato. Post absolutos libros de Rep. scripsit, nec etiam videtur recognovisse Cicero. Sex libros fuisse suspi-

catur Morabinus: certè liber quintus citatur a Macro- bio; unde duos saltem periisse existimabat Bernardus Moneta notis ad Menagiana Tom. IV. p. 85. Continet autem pulcherrimum hocce opus dialogum, velut a Cicerone habitum cum Quinto fratre atque Attico, Arpini in Tullii patria. In primo libro differit de fonte legum omnium, Iureque Naturae: secundo leges exponit de Religione; tertio de Magistratibus. In quarto videtur de potestate Magistratum tradidisse; et quinto de Iure populi Romani. In exordio libri primi horum trium primorum, qui soli ad nos pervenerunt, exstat acris censura et iudicium admodum finistrum de Historicis Latinis, qui ante Ciceronem scripserunt, et e quibus ne unus quidem aetatem tulit. *Nam post annales Pontificum Max. quibus nihil potest esse ieiunius, si aut ad Fabium, aut ad eum qui tibi semper in ore est Catonem, aut Pisonem, aut ad Fannium, aut ad Venonium venias, quamquam ex his alius alio plus habet virium, tamen quid tam exile, quam isti omnes? Fannio autem aetate coniunctus Antipater, paulo inflavit vehementius, habuitque vires agrestes ille quidem atque horridas, sine nitore ac palaestra, sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent. Ecce autem successere huic belli, Clodius, Afellio: nihil ad Caesium, sed potius ad antiquorum languorem et insciam. Nam quid Accium numerem? cuius loquacitas habet aliquid argutiarum, nec id tamen ex illa erudita Graecorum copia, sed ex librariolis Latinis: in orationibus autem multus et ineptus, elatio summa, im-*

1 Ita Salmasius legit in Codice, quem eius manu notatum habeo, pro *iucundius*, vel *iniucundius*.

2 Sic apud Philostratum

icon. 1, 28. p. 804. και ὁ μὲν παλαιστρας τι επιδηλοι τῷ προσωπῳ, ὁ δὲ χαριτος, ὁ δὲ αστεισμῳ.

3 MS. II. Vossii *Acrum*.

pudentia : Sisenna eius amicus omnes adhuc nostros scriptores, nisi forte qui nondum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superavit. Is tamen neque Orator in numero nostro unquam est habitus, et in historia puerile quiddam consecratur, ut unum Clitarchum, neque quemquam praeterea de Graecis legisse videatur, eum tamen velle duntaxat imitari : quem si assequi posset, aliquantum ab optimo tamen abesset. Quare tuum (Ciceronis) est munus, hoc a te expectatur. Libri III de legibus iam editi cum aliis Ciceronis scriptis Philosophicis Rom. 1471. fol. et Venet. 1494. fol. nec non Lipsiae 1509. fol. atque iterum separatim in eadem urbe 1514. fol. Cum commentariis *Hadr. Turnebi* et *Antonii Goveani* Paris. 1552, 4. Eiusdem Turnebi commentarii auctiores Paris. 1557. at Apologia adversus quorundam calumnias ad librum primum Cic. de legibus prodiit tum alibi, tum apud *Commelin.* 1594, 8. *Petri Rami* praelectiones excusae sunt Basil. 1580, 4. *Io. Schaeferi*, in lectionibus eius Academicis pag. 195. seq. Hamb. 1675, 8. Novissime hos libros recensuit, *Petrique Victorii*, *Pauli Manutii*, *Ioach. Camerarii*, *Dionys. Lambini* et *Fulvii Ursini* notis suas adiecit *Ioannes Davisus*, Cantabrig. 1727. 8. subiuncto etiam *Hadriani Turnebi* commentario.

Gallice pridem vertit notasque adiunxit *Ioannes Colinus* Paris. 1541. Sed nova atque eleganti veste Gallica indutos proxime vidimus a *Morabino*, Parisiis 1719, 12. *Adi Diarium Parisiense*, (journal des Savans) 1719, pag. 683, et *Hagense*, Europe Savante, Tom. XI. pag. 191.

8. *De Officiis* ad *Marcum* filium, qui tum Athenis in disciplina *Cratippi* versabatur, libri III. opus ex *Panaetio* ¹ praecipue et *Hecatone* Graecis Stoi-

¹ *Panaetii* librum *περι καθήκοντος* praeter *Ciceronem* &

cis Philosophis expressum, sed ita temperatum, suppletum, ornatumque Ciceronis ingenio, ut pulcherrimum corpus praeceptorum Iuris naturalis et moralis disciplinae existet: In Codice membranaceo Gudiano *librorum de officiis* adscriptos legas in calce Voluminis hos versiculos,

*Excellunt libros cunctorum Philosophorum
Isti quos fecit tres Tullius Officiorum.*

Iidem versus exstant in Codice MS. Bibl. Gothanae, quem Venetis anno 1430 Ioannes Constantiensis exaravit. In aliis duobus eos reperit V. C. Michael Maertarius, in annalibus typograph. p. 61. ubi memorat primum editionem Officiorum et Paradoxorum Moguntinam 1465. fol. per Ioannem Faust et Petrum Scheffer, a multis celebratam, qua usus etiam clarissimus Graevius est, docetque, eandem plane esse cum illa, quae in nonnullis exemplis subsigna-

5. Ambrosium I. de officiis memorat Apostolius prooemio proverbior. Hecatonis quoque Rhodii (qui Panaetium audivit) libri de officiis a Cicerone libro 3. laudantur. Aristotelem praeterea de officio disputasse refert Ambrosius lib. I, cap. 10. Sed libros eius Ethicos respicit, qui exstant, nullum vero alium singularem *περι της καθικουτας* librum, quo titulo primus librum proscriptisse videtur Zeno Citteus Laert. VII, 4, 108. Zenonem secutus Chrysippus, & Cleanthes, ut notatum Menagio ad Luciani Hermetimum T. 1. p. 568. ubi mentio disputationis *περι κα-*

δικουτων. M. Bruti librum *περι καθικουτας* citant Seneca Epist. 95. Charisius ac Priscianus. Ciceroni autem magis placuit inscriptio plenior *de officiis*, quam *de officio*, ut Atticum suum monet XVI Epist. 11. vid. & Alciat. Paterg. Iuris X, 16. Nec tamen Puffendorfius dubitavit Graecorum rationem sequi, et libros suos de Iure Nat. inscribere *de officio hominis & civis*. *Officiales libros* vocat Lactantius Ciceronem laudans VI, 11, 18.

2 Vide Chevillierium de origine typographiae Parisiensis p. 17.

tionem habet anni 1466. Moguntina editio expressa in charta est Lubecae in Bibliotheca publica, quale est et in Bibl. scholae Portensis. Excusa in membranis fuit Berolini in Seideliana. Vide Catalogum eius Bibl. pag. 184. n. 489. De illa editione etiam Bern. Henricus Reinoldus in notis ad Io. Merceri Conciliatorem, recusum Duisburgi 1712, 8. p. 21. Petrus Ramus exemplum habuit huius editionis in membrana excusum (ut in vita Io. Fausti et Io. Gutenbergii Melchior Adamus refert) quae in calce hanc continebat adscriptionem: *Praesens M. Tullii clarissimum opus Ioannes Faust Moguntinus civis, non atramento plumali, canna neque aerea, sed arte quadam perpulcra, manu Petri de Gernsheim, pueri mei, feliciter effeci. Finitum anno 1466. quarta die mensis Februarii.* Tale est et in Bibl. Zwiccaviensis scholae. Paradoxa, Laelius et Cato Romae 1469. fol. per Schweynheim et Pannartz, eodemque anno Ulr. Han de Vienna. Prodiere porro ante a. 1471 Parisiis ap. Fichetum. v. Maett. T. III. p. 296. Venet. 1740. bis, per Vindel. de Spira, quae est in Bibl. Paulina, et Valdarferum, (v. *Gerberti Iter* p. 241.) iterum per Vindelinum Spiram 1472. fol. et 1474. f. per Io. de Colonia et Io. Manthen de Gheretssem, et Mediolani 1474. per Zarotum. Neapoli 1474, 1483. fol. et cum aliis scriptis Tullii Philosophicis Rom. 1471. f. Iterum per Sweynheim et Pannartz. Argentinae 1472, 4. Venet. 1477. fol. ductu et expensis Iac. Lunensis. ibidem 1480. f. per Phil. Condam, et Parisiis 1477. fol. per Eucharium Archirion dioecesis Herbipolensis, Rom. 1481. nec non 1494. per Martinum Herbipolens. et Lipsiae sine anni notatione in fol. et 1507, 1510. fol.

Cum *Petri Marfi* commentariis prodiere Venet. 1481. fol. per Baptistam de Tortis, et 1484. fol.

per Bernardinum de Novaria, et cum commentariis *Marfi*, *Omniboni* et *Martini Philetici*, Venet. apud de Tortis 1481, 1486, 1488. fol. et 1506. fol. ex editione *Ben. Brugnoli* cum commentariis *P. Marfi* et *Francisci Maturantii. Iodoci Badii Ascensii* a. 1509. Paris. 4. et 1514. Argentinae 1512. apud Schurerum Lugd. fol. *Bartholomaei* item *Latomi* Colon. 1534, 4. Cum *Marfi*, *Francisci Maturantii*, *Badii Ascensii* commentariis, Lugd. 1514, 4. et 1516. fol. et Venet. apud Aldum 1519, 8. subiunctis Catone et somnio Scipionis Graece, interprete Theodoro Gaza. Ex Erasmi recensione Basil. 1519. confer Erasmi Epistolas XXVIII, 17. Paris. 1523, 4. per *Conradum Goclenium* Basil. 1527, 4. et cum scholiis *Philippi Melancthonis*, Colon. 1533, 8. Ibid. prodire 1537, 8. cum *Dialogo Anemoecii*, in quo ratio redditur locorum e MS. antiquissimo correctorum: quae est notabilis editio, quam non vidi ab aliis memoratam. nec minus rara est ed. *Doleti* 1540, 8. Cum *Marfi*, *Maturantii*, *Ascensii* et *Philetici* notis ex recensione Iulii Feretti Ravennatis Venet. 1540. fol. *Xyphi Betuleii* Commentarius, Basil. 1544, 4. Cum annotationibus *Erasmi*, *Melancthonis*, *Vitique Amerbachii* et *Caelii Calcagnini* disquisitionibus, Paris. 1550, 1556, 4. fol. *Calcagnini* disquisitionibus respondit *Iac. Grifolus* Lugd. 1552, 8. Venet. 1542, 8. Iulii Caesaris Scaligeri commentarios edere voluit Maussacus, ut legas in Epistolis Claudii Sarravii p. 56. ed. pr. sed nunquam illi typis exscripti prodierunt in lucem. E recensione *Io. Boulierii* Cicero de officiis editus est Lugd. 1560, 8. Cum eruditibus *Caroli Langii* notis et castigationibus ex antiquis MSS. Antw. 1563, 1567, 8. quae recusae sunt ad calcem observationum humanarum A. Schotti, Hannov. 1615, 4. Cum annotationibus *Suffridi Petri*, a. 1568, 8. *Hieron. Wolfii*, Basil. 1569, 1579,

1584. fol. *Ioach. Camerarii*, Lips. 1577, 1589, 1597, 8. *Fulvii Ursini*, Antverp. 1579, 8. *Martini Henrici Saganensis*, Viteb. 1582, 8. cuius commentarios laudat C. S. Schurtzfleischius V. C. Epistola LV. *Francisci Fabricii*, Colon. 1581, 8. *Guil. Canteri, Corn. Valerii*, &c. 1576, 8. *Steph. Riccii*, Viteb. 1585, 8. *Victorini Strigelii*, Viteberg. 1588, 8. *Matthaei Dresseri*, Francof. 1587, 8. Cum *Sam. Rachelii* commentario Philosophico Iuridico et prolegomenis, quibus natura Honesti, aliaque ad Ius Naturae spectantia explicantur, Francof. 1668, 8. et Amstelod. 1686, 8. apud Henr. Wetstenium.

Optima nunc editio est ex recensione et cum notis *Io. Georgii Graevii*,¹ integrisque animadversionibus Lambini, Fulvii Ursini, Car. Langii, quem prae ceteris in contextu editor est secutus, Franciscique Fabricii, et, qui Wolffio ac Betuleio plurima debet, Aldi Manutii Nepotis: tum selectis aliorum Mureti, Rachelii &c. Amstelodami 1688, 8. Huic praeclarae editioni subiiciuntur integrae *Coelii Calcagnini* disquisitiones in libros de officiis, *Ant. Maioragii* decisiones contra Calcagninum, et *Iacobi Griffoli* Lucinianensis defensiones Ciceronis contra eundem. *Marius* quoque *Nizolius* defensiones aliquot Ciceronis locorum scripserat, quae et separatim vulgatae, et editioni Venetae officiorum anno 1554. subiectae sunt. In his Calcagninum reprehendit, quod Ciceronem impugnarit; nec minus perstringit Maioragium, quod Ciceronem Platone et Aristotele putet in disputando fuisse inferiorem. Maioragii libris duobus

¹ Testatur vir doctissimus editionem Moguntinam a. 1465 licet primam, non esse ex meliore descriptam exemplari. Idem usus est praeter MSS. Codices binos, editione Gry-

phiana minore a. 1550, & Argentoratensi Lambini, quas P. Pithoeus cum duobus manu exaratis Codicibus contulerat.

reprehensionum Mediolan. 1549, 4. excusis, et multo felle illitis, respondit *Nizolius*, in libris quatuor Antibarbari Philosophici, quos post editionem primam Parmensem 1553, 4. cum luculenta praefatione sua recudi curavit illustris G. W. Leibnitius, Francof. 1674, 4. *Coelii Calcagnini* disputationes sex et viginti in libros de officiis prodierunt inter Calcagnini Opera p. 253. Basil. 1544. fol. In iisdem operibus p. 206. exstat Epistola eius ad *Olympiadem Moratam* (libri XV sexta) qua ei eleganter agit gratias pro defensione Ciceronis, quam ad eum miserat. *Iacobi vero Grifoli* defensiones contra Calcagninum, Venet. 1546. apud Aldum. *Marius Nizolius* praeter Antapologiam (Apologiae Maioragii quam pro Antiparadoxis suis scripserat oppositam) defensiones aliquot locorum Ciceronis edidit, quae subiiciuntur etiam editioni Officiorum Venetae a. 1568. fol. cum commentariis Marsi, Maturantii, Omniboni Leonicensi, Philetici, Badii, et aliorum. Editio *Io. Georgii Graevii* repetita est, sed cum folis ipsius notis Amstelod. 1661, 1699, 8. Post has prodire ex recensione *Thomae Cockmann*, qui ad decem MSS. Codices de integro recensuit, Oxon. 1695, 8. et ¹ 1716, 8. Cum notis *Thomae Tooley* ², Oxon. 1717. 1729, 8. Prodiere etiam Patavii 1720, 8. cum brevibus scholiis, quae dicuntur esse *Facciolati*. An. 1745, 8. edidit *Zach. Pearcius* recensitos ad fidem MSS. plurium et edd. vett. cum notis eruditis suis et *Io. Chapmanni*, et pauculis *Io. Walkeri* et *Fr. Sayi*. Denique in Helvetia prodisse editionem 1748. factam ad fidem MSS. et edd. vett. memorat *Cl. Engel*, quam non vidimus.

¹ Bibl. ancienne & moderne de M. le Clerc Tom. XI,

² Acta Erud. anno 1717,

pag. 473.

Oper. Vol. X.

B

Omittimus editiones minores pueris factas, ut *Hildebrandi*, *Weinrichii*.

Veteres commentarios in libros hos commemorat Barzizius Opp. p. 190. *Magnus Dan.* *Omeis* scripsit diff. 26. in eosdem Altorf. 1691 et 1702 editos. *Io. Schulzius*, Rector olim Schol. Hamb. an. 1700 et 1702 Anatomem philosophicam eorum edidit.

Italice Venet. 1544, 8. *Belgice* a. 1589, 8. prodire auctore Dieterico Coornhart : *Anglice* Rogero Lestrangio interprete. Deinde ex *Thomae Cockmanni* versione iam tertium prodierunt, Lond. 1715, et quintum 1732. ut *Arthurii Maynwaringii* interpretationem praeteream. *Hispanice* post Ioannem de Iarava Antverp. 1549 transtulit Franc. Tamara, Salmant. 1582, 8. *Lusitanice* reddidit Petrus, Dux Conimbricensis, idem qui Vegetium eadem lingua expressit. *Gallice*, post versiones antiquiores, ut quae Lugduni a. 1496. fol. prodit et a. 1502. Paris. 4. per Davidem Miffant, et ex versione *Bernardi Girardi* Blaefis 1560. perquam eleganter hi libri redditi et notis atque argumentis illustrati sunt a Duboisio, Paris. 1691. et Hagae Com. a. 1692, 8. et novissime Paris. 1729, 12. Latinis e regione positis. *Germanice* post interpretationem, quae lucem vidit auspiciis liberi Baronis Ioannis de Schwartzenberg Augustae Vindel. 1531. f. cum iconibus a laudatissimo artifice Alberto Durero adiunctis, *Von den tugendsamen Aemtern und Zugehoerungen eines wohl und recht lebenden Menschen* : prodit etiam Augustae Vindel. 1545. fol. et Francof. 1550. fol. hoc titulo : *Ciceronis drey Buecher von gebuehrlichen Wercken*. Sed exstat quoque recentior interpretatio vernacula, sed Latinis pressius adhaerens, *Casp. Gottschlingii*, Hal. 1719, 12. *Io. Georgii* vero *Wilkii*, Rectoris meritissimi Misenenfis (a. 1691. defuncti) paraphrasis

Germanica Officiorum Ciceronis Lipsiae 1696, 8. prodiit sub titulo: *Einleitung zum nuetzlichen Schulbrauch der drey Buecher Ciceronis de officiis. Ioannes Hackmannus* ad calcem Ethices suae, curante filio Frid. Augusto Hackmanno, recusae Helmst. 1710, 8. compendium librorum de officiis ¹ repraesentat sub titulo Evangelii Gentilium. Recentissimae versiones Germanicae sunt, prima *Hofmanni* Hamburgensis a. 1727. sed ea tamen saepe non accurate aut recte exprimens latina; altera haud paulo melior *Heinsii* Rectoris Gymnasii Vinariensis ed. a. 1770, 8. cum notis.

Ad Ciceronis imitationem *libros tres de officiis* Ministrorum sc. Eccl. (haec enim est vera inscriptio, ut e MSS. demonstratum est in ed. Bened. T. II. in princ.) scripsit *S. Ambrosius*, quos separatim ediderunt *Ioan. Henr. Boeclerus* Argent. 1644, 12. et *Michael Foertschius* Stutgard. 1688, 8. Moguntina editio a. 1602, 8. eos ita cum totidem Ciceronis libris excufos exhibet, ut verba Ambrosiana Ciceronianis per singulas paginas e regione posita sint, parum utili instituto, cum in iisdem paginis raro legatur aliquid utrinque argumento simile vel respondens. Idem dixeris de *Ioanne Marcianaeo*, qui hunc in modum Hieronymi et Rufini scripta contraria in iisdem paginis describi curavit in nova sua Hieronymi editione. Praefatio *Io. Henr. Boecleri* *περι τῶ καθηκουτος* ad S.

1 *De officiis* maluit inscribere Cicero quam *de officio*. Conf. *Andream Alciatum* lib. 10. parergon Iuris cap. 16. Nec male tamen nostra etiam memoria vir illustris Sam. Puffendorfius, qui brevi & concinno complexus compendio munera omnia ac partes, quae

vel in naturali statu vel in civili impleri a singulis debent, libros duos *de officio hominis & civis* inscripsit, Graecos secutus, quorum *περι καθηκουτος* lucubrationes laudantur, de quibus mentionem feci superius.

Ambrosium de officiis legitur etiam in eius diff. Academicis Tom. 3. p. 486.

Basnagius Bellovallius in *Historia operum eruditorum Gallice edita Amst. 1695* mense Augusto p. 555. scribit: *Il paroît à Paris un in-12. que les Savans feront peut-etre curieux. de parcourir : il est intitulé le discernement de la vraie et de la fausse morale, ou l'on fait voir le faux des offices de Ciceron, des livres de l' Amitié, de la Vieillesse et des Paradoxes.* Auctor huius scripti *Levellus*, quod deinde recusum evolvi in eius Tomo quarto operis Paris. 1698, 12. vulgati sub titulo : *la Philosophie moderne par demandes et réponses.* Non dubito, eundem scriptorem, si voluisset ingenue ingenium intendere, meliora etiam scribere potuisset pro Cicerone defendendo, quam haec, quae in literas misit, ut eius doctrinae detraheret. Atque idem non dubito affirmare etiam de *Buffierio* *Cours des sciences* p. 1231. seq. Paris. 1732. fol. et de clarissimo Viro, qui in *Actis Philosophorum Germanice editis* parte IX. p. 441. seq. singulatim Ciceronis officia nuper reprehendenda sibi sumsit. Quidni vero reprehendit ille potius musteos scriptores, qui inter Germanos nostros et medios Christianos longe deterius quam Cicero aliquis vel Plato philosophantur, et nulla facta mentione humanitatis, communisque iuris, ad quod divinitus conditos nos esse pulchre profiteretur Cicero, nullam aliam legem naturalem actionum humanarum agnoscunt, quam iubentem facere, quae conditionem tuam perficiant, et ommittere quae deteriores reddant, finguntque ad eam nos obligari etiam seposita Maestate Numinis: quibus positis principiis quale scelus sit, quod strenue committi non possit, haud video; nam etiam, qui sibi, vel qui alteri consciscit necem, iudicat se amplificare conditionem suam, et qui ambitioni li-

tat aut avaritiae, vel qui indulget voluptatibus, qui vindicta animum suum pascit, egregie sic obsequi praecepto naturae videbitur. Lex autem naturae non quaerenda est in eo, ut felicitatem nobis sectandam praecipiat, nam in hoc nullus potest esse error, nulla transgressio, neque lege ad hoc opus: sed quo pacto illa ab omnibus desiderata felicitas recte quaeri, certissimeque obtineri debeat. Hoc si amore in Deum, et in homines caritate unice assequi nos posse, Christo crederemus docenti, nec a lege Naturae aberraremus, nec infra Ethnicos saperemus, aliosque sapere doceremus. Gauderemus etiam potius, in Cicerone et aliis a Christo licet alienis scriptoribus tam verae et late patentis legis deprehendere nos alte et pulcherrime impressa vestigia, inque his monstrandis, illustrandis, et commendandis potius, quam in contentum adducendis, laudem ingenii quaereremus. Non dubito etiam attentos Ciceronis lectores mecum agnituros, iniuriam fieri eius memoriae ab iis, qui Pantheistis illum adscribere malunt potius, quam insignibus eius testimoniis uti, ad res Religionis naturalis testatissimas commendandas.

9. *Cato Maior, sive de Senectute*, ad T. Pomponium Atticum. Huius libri *Graeca* versio, sed paulo indiligentius facta, a *Theodoro Gaza*, (de quo tamen aliter *Elingius* in *Hist. L. Graec.* p. 335.) occurrit in quibusdam Ciceronis editionibus, ut Argentoratensi Io. Sturmii, et Io. Baptistae Egnatii Aldina, qui primus vulgavit a. 1523, 8. separatim quoque vidit lucem graece et latine, Ingolstadt. 1596, 8. Prodiit *Cato cum Laelio* iam a. 1469. fol. Romae una cum officiiis, et cum aliis insuper libris eius Philosophicis 1471. fol. deinde frequentissime una cum iisdem recusus. *Cato maior* etiam per Io. Lutitensem emendatus Lipsiae 1507. f. et cum commentario Martini Phi-

letici, sine anno et loco. fol. Prodiit etiam ibid. 1514. cum libris de legibus. *Laelius, Cato, Paradoxa*, Argentorat. 1513, 4. ex officina Schureriana. Veterem Gallicam versionem, et ex ea factam Anglicam excusam a. 1481. f. a Guil. Coxoduno (Caxton) primo in Anglia typographo, memorat Mich. Maettarius pag. 163. annal. typograph. De Anglica etiam Io. Lelandus libro de scriptoribus Britannicis pag. 481. Novam Anglicam versionem Catonis Ciceroniani Laelique, *Samuele Parkero* interprete, iam tertium excuderunt Oxonienses a. 1731. *Cato, Laelius, et Paradoxa*, Gallice per Duboisium, Paris. 1692, 8.

10. *Laelius sive de Amicitia*, ad eundem Atticum. Hunc librum graece reddidit *Dionysius Petavius*, Paris. 1652, 8. Praeter antiquiores cum Catone editiones etiam Lipsiae lucem vidit a. 1504, 1507. fol. 1511 et 1518, 4. una cum paradoxis, et Venet. 1498. cum expositione Omniboni Leonicensi; et cum eadem expositione sine anno et loco. *Anglice* vertit diu ante Sam. Parkerum seculo decimo quinto *Ioannes Tiptotus* teste Lelando pag. 480. Germanica libri de senectute et huius de amicitia versio auctore Ioanne de Schwarzenberg cum iconibus ligno incisus prodiit Augustae Vindel. 1540. fol. Platonis Lyfidem, Ciceronis Laelium et Toxarin Luciani Gallice vertit, et iunctim edidit Blasius Vigenarius Paris. 1579, 4.

11. *Sex Paradoxa* † Stoicorum ad M. Brutum opiff.

1 Paradoxon, Augustino in principiis Rhetorices pag. 301, est *malae opinionis thema* & pag. 299, *quod est παρατην δοξαν*, id est, *contra opinionem bonam*. Sed ex Ciceronis sententia rectius exponas, con-

tra opinionem vulgi. Ioanni Sarriseriensi II, 22 Polieratici *inopinabile*. Cicero ipse de Fir. III, 15, interpretatur *Mirabilia*. Curio Fortunatiano lib. 2, p. 60. *admirabile*, ex Ciceronis IV, 27 de finibus.

culum *contractioribus iam noctibus*, h. e. aestate elucubraturum, ut Lucretius testatur, se, Memmio ut gratificetur, inductum *noctes vigilare serenas*, h. e. aestivas, ut interpretatur Muretus XVIII, 13. Var. Lect. Haec quoque post *Gazam*, cuius versio nescio an edita est, Graece verterunt *Io. Morisotus*, Basil. 1547. *Hadr. Turnebus* Tom. 2. Opp. et *Dionys. Petavius* Paris. 1649, 8. His Anti-Paradoxa opposuere *Vitus Amerbachius*, Argentor. 1541. et *Antonius Maioragius* Lugd. 1546, 8. quo nomine vehementer Maioragium quidem reprehendit *Marius Nizolius* in Epistola ad eum data, quae legitur post *Gudianas* pag. 132. *Caspar* vero *Scioppius* in elementis Philosophiae moralis pag. 77. contendit, quarti *Ciceronis* paradoxo solum hodie superesse initium, quia post primam periodum *Cicero* aliud atque adeo quintum in ordine probare nititur, hoc nempe: solum sapientem esse civem, omnes autem stultos esse exfules. Tertium paradoxon de peccatorum aequalitate oppugnat *Horatius* lib. 1. Satira 3. vers. 115. seq. et cetera perstringit vers. 124. seq. Univerſa ridet et explodit ipse *Cicero* Oratione pro *Muraena* c. 29. Eorundem meminit *Plutarchus* in *Catone* minore pag. 769. et 792.

Paradoxa *Ciceronis* primum edita cum officiis *Romae* sunt a. 1465, 1471. fol. De aliis, quae infecutae sunt, editionibus, et quas passim iam commemoravi, dicere, nihil est necesse. Loca quaedam illorum e MS. emendat illustratque *Jacobus Tollius* in fortuitis c. XVII. p. 134. seq. Postremo *Paradoxa* a *Thoma Bentleio* recensita et illustrata habemus ad calcem librorum de finibus, *Cantabrig.* 1718, 8. *Ciceronis* exemplo *Matthaeus Iorna* commentarium suum Belgice editum in octo μακαρισμῶς *Matthaei* VI. inscripsit *paradoxa Christiana* *Amstel.* 1696, 8. Omitto *Paradoxa Christiana* *Lippi Aurelii Brandolini*, *Iani Nicii Erythraei* &c.

INDEX PHILOSOPHORUM IN SECTAS REDACTORUM.

Ionici.

Anaxagoras.
Anaximander.
Anaximenes.
Archelaus.
Thales.

Socratici.

Aeschines.
Antisthenes.
Aristippus.
Crito.
Euclides.
Phaedo.
Plato.
Xenophon.

Cyrenaici.

Anniceris.
Antipater.
Hegesias.
Theodorus.

Megarici.

Alexinus.
Diodorus Cronus.
Stilpo.

Elici & Eretrici.

Aclepiades.
Menedemus.

Cynicus.

Diogenes.

Academici.

a) Veteris Acad. Platonicæ.
Crantor.
Crates.
Heraclides Ponticus.
Pamphilus.
Polemo.

Speusippus.
Xenocrates.

b) *mediae.*

Arcefilas.
Egesinus.
Evander.
Lacydes.

c) *novae.*

Aeschines Neapolitanus.
Carneades.
Charmidas s. Charmadas.
Clitomachus.
Melanthius Rhodius.
Metrodorus Scepsius.

d) *quartae.*

Cicero.
Dio.
Heraclitus Tyrius.
Philo.
Tetrilius Rogus.

e) *quintae.*

Antiochus.
Aristus.

Peripatetici.

Aristoteles.
Aristoxenus.
Callisthenes.
Cratippus.
Critolaus.
Demetrius Phalereus.
Dicaearchus.
Diodorus.
Hieronymus Rhodius.
Lyco.
Lyfias.
Phormio.
Theophrastus.

Staseas.

Strato.

Stoici.

L. Aelius.

Antipater Tyrius.

Antipater Tarsensis.

Archidemus.

Aristo.

Athenodorus.

C. Blossius.

C. Boëthius.

M. Brutus.

M. Cato.

Chryfippus.

Cleanthes.

Dardanus.

Dio.

Diodotus.

Diogenes Babyl.

Dionysius Heracleotes.

Dionysius, *alius*.

Hecato Rhodius.

Herillus.

C. Laelius.

C. Lucilius Balbus.

Mnesarchus.

Sp. Mummius.

Panaetius.

Perfaeus.

S. Pompeius.

Posidonius.

Sphaerus.

Q. Tubero.

M. Vigellius.

Zeno Citteius.

Pythagorei f. Italici.

Acrion.

Aeschylus.

Alcmaeon.

Archytas.

Callipho.

Cercops.

Damo.

Dinomachus.

Echecrates.

Empedocles.

Lyfis.

Nicetas.

Philolaus.

Phintias.

Timaeus.

Heraclitei.

Heraclitus.

Eleatici.

Democritus.

Leucippus.

Melissus.

Metrodorus Chius.

Parmenides.

Protagoras.

Xenophanes.

Zeno.

Democritici.

Anaxarchus.

Nausiphanes.

Sceptici.

Pyrrho.

Epicurei.

T. Albucius.

Amasanius.

Amynomachus.

Apollodorus.

Atticus.

C. Cassius.

Catius.

Dio.

Epicurus.

M. Fabius Gallus.

Hermachus.

Leontium.

Metrodorus Lampfacenus.

Patro.

Phaedrus.
Philodemus.
Plato Sardinianus.
L. Saufeius.
Seyron.
Syro.
Themista.
Timagoras.
Timocrates.
Titius. *Græv.* Seius.

L. Torquatus.
Trebatius Testa.
C. Velleius.
Xeno.
Zeno.

Barbari Philosophi.

Anacharfis.
Calanus.
Epimenides.

TAB. I.
 PHERECYDES Physicus

Præceptor Thaletis & Pythagoræ.

PYTHAGORAS.
 Tab. II.

THALES

a quo
 IONICI

SOCRATES

ANTISTHENES.

a quo
 CYNICI

STOICI
 Zeno.

EUCLIDES.

a quo
 MEGARICI

ACADEMIA

PLATO.

a quo
 ELIACI

ERETRICI.

PHAEDO.

ARISTIPPUS.

a quo
 CYRENAICI

ANNICERII

HEGESIACI

THEODORII

1.
 VETUS

Speusippus.
 Xenocrates
 Polemo
 Crates
 Crantor

2.
 MEDIA

Arc. filas.
 Iacyles
 Evander
 Egefinus

3.
 NOVA

Carneades.
 Clitomachus

4.
 QUARTA

Philo.

5.
 QUINTA

Antiochus.

LYCEUM s. PERIPATETICI,
 Aristoteles.

TAB. II.
PYTHAGORAS.

a quo
ITALICI.

1.
PYTHAGOREI.

2.
HERACLITEL
Heraclitus.

3.
ELEATICI.
Xenophanes.

4.
SCEPTICI
Pyrrho.

DEMOCRITICI.
Democritus.

EPICUREI.
Epicurus.

M. TULLII
CICERONIS
ACADEMICAE
QUAESTIONES.

ILLINOIS
UNIVERSITY
OF CHICAGO
LIBRARY

M. TULLII
CICERONIS
ACADEMICAE
QUAESTIONES.

CICERO VARRONI S. D.

ETSI munus flagitare, quamvis quis ostenderit, ne populus quidem solet, nisi concitatus; tamen ego expectatione promissi tui moveor, ut admoneam te, non ut flagitem. misi autem ad te quatuor admonitores non nimis verecundos. nosti enim profecto os adolescentioris Academiae. Ex ea igitur media excitatos misi: qui, metuo, ne te forte flagitent. ego autem mandavi, ut rogarent. Expectabam omnino iamdiu, meque sustinebam, ne ad te prius ipse quid scriberem, quam aliquid accepissem, ut possem te remunerari quam simillimo munere. Sed cum tu tardius faceres, id est, ut ego interpretor, diligentius; teneri non potui, quin coniunctionem studiorum, amorisque nostri, quo possem literarum genere, declararem. Feci igitur sermonem inter nos

habitum in Cumano, cum esset una Pomponius. tibi dedi partes Antiochinas, quas a te probari intellexisse mihi videbar : mihi sumsi Philonis. Puto fore, ut, cum legeris, mirere id nos locutos esse inter nos, quod nunquam locuti sumus. sed nosti morem dialogorum. Posthaec autem, mi Varro, quam plurima, si videbitur, et de nobis, et inter nos : sero fortasse ; sed superiorum temporum fortuna reipublicae causam sustineat : haec ipsi praestare debemus. atque utinam quietis temporibus, atque aliquo, si non bono, at saltem certo statu civitatis, haec inter nos studia exercere possimus ! quamquam tum quidem vel aliae quaedam rationes, honestas nobis et curas, et actiones darent. nunc autem quid est, sine his cur vivere velimus ? mihi vero cum his ipsis vix : his autem detractis, ne vix quidem. sed haec coram, et saepius. Migrationem, et emtionem feliciter evenire volo, tuumque in ea re consilium probo. Cura ut valeas.

M. TULLII
CICERONIS
ACADEMICARUM
QUAESTIONUM

LIBER I.

AD

M. TERENTIUM VARRONEM.

ARGUMENTUM.

Quatuor omnino libros Academicarum Disputationum scripsit Cicero, in quibus omnem Philosophiam Academiae cum veteris tum novae explicavit, sed ita, ut facile intelligeretur, id quod ipse fatetur, v. c. *Ep. ad Div. IX, 8*, se novam veteri praeferre. Itaque induxit Varronem, Antiochi, quintae Academiae conditoris, & veterem Academiam instaurare cupientis, se autem Philonis partes suscipientem, qui quartae Academiae caput fuerat, & novae Academiae placita tenuerat, sed ita, ut nihil inter veterem & novam interesse disputaret, v. *L. I. c. 4.* & *Luculli c. 4.* quod Antiochus libro, quem *SOSUS* inscripserat, negabat. Horum quatuor librorum primi tantum fragmentum hoc restat, in quo post praefationem, quae de instituto Philosophiae latinis literis illustrandae agit, & occasionem sermonis demonstrat, c. 1-3. Varro primum inde a Socrate repetens usque ad Arcefilam, Philosophiae rationem exponit, c. 4-13. deinde Cicero ab Arcefila incipit, & in Carneade desinit. Summa sermonis Varroniani haec est: Socratem primum coepisse de moribus magis quam de rerum natura disputare, in qua sola superiores philosophi versati erant, atque in om-
Cicer. Oper. Vol. X. C

nibus sermonibus usum esse illa *espere*, qua nihil se scire diceret, nisi id ipsum, quod nihil sciret. Huius discipuli, Platonis, auctoritate unam & consentientem duobus vocabulis Philosophiae formam institutam esse, Academicorum & Peripateticorum, qui certam & completam philosophiae formulam composuerint, sed Socraticam dubitationem, & de omnibus rebus sine assensione disputandi consuetudinem, reliquerint, atque ita artem Philosophiae effecerint, c. 4. Triplicem autem fuisse philosophandi rationem, *unam, de vita & moribus*, quae a natura peteretur, cui patendum, in qua summum bonum quaerendum dicerent, c. 5. 6. *alteram, de natura*, quae contineretur ex effectione & materia, quam fingeret & formaret effectio c. 7. 8. coll. c. 2. *tertiam*, quae *in ratione & differendo* verfaretur, ductam illam quidem a sensibus, sed ita, ut iudicium veritatis non sensibus fallentibus, sed menti tribueretur, quae sola cerneret, quod semper esset, simplex, & unius modi, & tale, quale esset, quam *ideam* appellavisset. Omnem a sensibus ductam cognitionem opinabilem tantum esse, scientiam tantum in animi motionibus & rationibus inesse c. 9. Aristotelem deinde primum ideas labefactasse; Theophrastum negasse, in virtute sola positum esse, beate vivere; Stratonem totum se ad naturae obscuritatem contulisse, c. 20. Zenonem autem in primis disciplinam corrigere conatum esse, & plurima in triplici illa ratione novasse, c. 11, 12. Zenoni deinde se opposuisse Arcesilam, non pertinacia, sed obscuritate rerum commotum, & revocasse illam veteribus omnibus usurpatam de rebus omnibus dubitandi consuetudinem, nihilque dixisse sciri posse, ne id ipsum quidem, quod Socrates excepisset, cf. L. II. c. 24. Hanc esse Academiam novam appellatam, & ad Carneadem perductam. c. 13.

IN Cumano nuper cum mecum Atticus noster esset, nuntiatum est nobis a M. Varrone, venisse eum Roma pridie vesperi, et nisi de via fessus esset, con-

tinuo ad nos venturum fuisse. quod cum audissemus, nullam moram interponendam putavimus, quin videremus hominem, nobiscum et studiis eisdem, et vetustate amicitiae coniunctum. itaque confestim ad eum ire perreximus; paulumque cum eius villa abessemus, ipsum ad nos venientem vidimus; atque illum complexi, ut mos amicorum est, fatis eum longo intervallo ad suam villam reduximus. Hic pauca primo, atque percontantibus nobis, ecquid forte Roma novi: Atticus, Omitte ista, quae nec percontari, nec audire sine molestia possumus, quaeso, inquit; et quaere potius, ecquid ipse novi. silent enim diutius Musae Varronis, quam solebant; nec tamen cessare, sed celare quae scribat, existimo. Minime vero, inquit ille. intemperantis enim arbitror esse, scribere, quod occultari velit: sed habeo opus magnum in manibus, quod iam pridem ad hunc ipsum (me autem dicebat) quaedam institui, quae et sunt magna sane, et limantur a me politius. Et ego, Ista quidem, inquam, Varro, iam diu exspectans, non audeo tamen flagitare: audiavi enim e Libone nostro, cuius nosti studium (nihil enim eiusmodi celare possumus) non te ea intermittere, sed accuratius tractare, nec de manibus unquam deponere. Illud autem mihi ante hoc tempus nunquam in mentem venit a te requirere: sed nunc, posteaquam sum ingressus, res eas, quas tecum simul didici, mandare monumentis, philosophiamque veterem illam, a Socrate ortam, Latinis literis illustrare; quaero, quid sit, cur, cum multa scribas, genus hoc praetermittas, praesertim cum et

ipse in eo excellas, et id studium totaque ea res longe ceteris et studiis, et artibus antecedit.

- 2 Tum ille, Rem a me saepe deliberatam, et multum agitatam requiris. Itaque non haesitans respondebo : sed ea dicam, quae mihi sunt in promptu ; quod ista ipsa de re multum, ut dixi, et diu cogitavi. Nam cum philosophiam viderem diligentissime Graecis literis explicatam, existimavi, si quae de nostris eius studio tenerentur, si essent Graecis doctrinis eruditi, Graeca potius, quam nostra lecturos : sin a Graecorum artibus, et disciplinis abhorrent, ne haec quidem curaturos, quae sine eruditione Graeca intelligi non possunt : itaque ea nolui scribere, quae nec indocti intelligere possent, nec docti legere curarent. Vides autem eadem ipse, didicisti enim non posse nos Amasani aut Rabirii similes esse, qui, nulla arte adhibita, de rebus ante oculos positis vulgari sermone disputant ; nihil definiunt, nihil partiuntur, nihil apta interrogatione concludunt, nullam denique artem esse nec dicendi, nec differendi putant. nos autem praeceptis dialecticorum, et oratorum etiam (quoniam utramque vim, virtutem esse nostri putant) sic parentes, ut legibus, verbis, nonnunquam novis, cogimur uti ; quae docti (ut dixi) a Graecis petere malent, indocti ne a nobis quidem accipient : ut frustra omnis suscipiatur labor. Iam vero physica, si Epicurum, id est, si Democritum probarem, possem scribere ita plane, ut Amasanius. quid est enim magnum, cum causas rerum efficientium sustuleris, de corpusculorum (ita enim appellat atomos) concursione fortuita loqui ?

nostra tu physica nosti, quae contineantur ex effectio-
 ne, et ex materia ea, quam fingit et format effec-
 tio. adhibenda enim Geometria est: quoniam qui-
 busnam quisquam enuntiare verbis, aut quem ad in-
 telligendum poterit adducere haec ipsa de vita et
 moribus, de expetendis, fugiendisque rebus? illi
 enim simpliciter pecudis et hominis idem bonum esse
 censent. apud nostros enim, non ignoras, quae sit
 et quanta subtilitas. Sive enim Zenonem sequare, 7
 magnum est efficere, ut quis intelligat, quid sit illud
 verum et simplex bonum, quod non possit ab ho-
 nestate feiungi: quod bonum quale sit, negat om-
 nino Epicurus sine voluptatibus sensum moventibus
 vel suspicari. si vero Academiam veterem persequa-
 mur, quam nos, ut scis, probamus; quam erit illa
 acute explicanda nobis? quam argute, quam obscu-
 re etiam contra Stoicos differendum? totum igitur 8
 illud philosophiae studium mihi quidem ipse sumo,
 et ad vitae constantiam, quantum possum, et ad de-
 lectationem animi; nec ullum arbitror, ut apud Pla-
 tonem est, maius aut melius a diis datum munus ho-
 mini: sed meos amicos, in quibus est studium, in
 Graeciam mitto, id est, ad Graecos ire iubeo, ut
 ea a fontibus potius hauriant, quam rivulos confec-
 tentur. Quae autem nemo adhuc docuerat, nec e-
 rat, unde studiosi scire possent; ea, quantum po-
 tui, (nihil enim magnopere meorum miror) feci, ut
 essent nota nostris. a Graecis enim peti non pote-
 rant, ac, post L. Aelii nostri occasum, ne a Lati-
 nis quidem. Et tamen in illis veteribus nostris, quae,
 Menippum imitati, non interpretati, quadam hila-

ritate conspersimus, multa admiffa ex intima philofophia, multa dicta dialectice: quae quo facilius minus docti intelligerent, iucunditate quadam ad legendum invitati; in laudationibus, in iis ipsis antiquitatum prooemiis, philofophice fcribere voluimus, fi modo confecuti fumus.

3 Tum ego, Sunt, inquam, ifta, Varro. nam nos
 9 in noftra urbe peregrinantes, errantesque, tanquam
 hospites, tui libri quafi domum deduxerunt, ut poffe-
 femus aliquando, qui, et ubi effemus, agnofcere. tu
 aetatem patriae, tu descriptiones temporum, tu facro-
 rum iura, tu facerdotum; tu domesticam, tu belli-
 cam difciplinam; tu fedem regionum, locorum; tu
 omnium divinarum, humanarumque rerum nomi-
 na, genera, officia, caufas aperuifti: plurimumque
 poetis noftris, omninoque Latinis et literis luminis
 attulifti, et verbis: atque ipfe varium, et elegans om-
 ni fere numero poema fecifti; philofophiamque mul-
 tis locis inchoafti, ad impellendum fatis, ad edo-
 10 cendum parum. Caufam autem probabilem tu qui-
 dem affers. aut enim Graeca legere malent, qui e-
 runt eruditi; aut ne haec quidem, qui illa nesciunt.
 fed da mihi nunc, fatisne probas? immo vero et
 haec, qui illa non poterunt, et qui Graeca poterunt,
 non contemnent fua. quid enim caufae eft, cur poe-
 tas Latinos Graecis literis eruditi legant, philofophos
 non legant? an quia delectat Ennius, Pacuvius, Ac-
 cius, multi alii, qui non verba, fed vim Graecorum
 expreflerunt poetarum? quanto magis philofophi de-
 lectabunt, fi, ut illi Aefchylum, Sophoclem, Euripi-
 dem; fic hi Platonem imitentur, Aristotelem, Theo-

phraſtum? Oratores quidem laudari video, ſi qui e-
 noſtris Hyperidem ſint, aut Demoſthenem imitati.
 ego autem (dicam enim, ut res eſt) dum me ambi-
 tio, dum honores, dum cauſae, dum reipublicae
 non ſolum cura, ſed quaedam etiam procuratio mul-
 tis officiis implicatum, et conſtrictum tenebat, haec
 incluſa habebam; et, ne obſoleſcerent, renovabam,
 cum licebat, legendo. nunc vero et fortunae gra-
 viſſimo percuffus vulnere, et adminiſtratione rei-
 publicae liberatus, doloris medicinam a philoſophia
 peto, et otii oblectationem hanc, honeſtiſſimam iu-
 dico. aut enim huic aetati hoc maxime aptum eſt; aut
 iis rebus, ſi quas dignas laude geſſimus, hoc in pri-
 mis conſentaneum; aut etiam ad noſtros cives eru-
 diendos nihil utilius; aut, ſi haec ita non ſunt, ni-
 hil aliud video, quod agere poſſimus. Brutus qui-
 dem noſter, excellens omni genere laudis, ſic philo-
 ſophiam Latinis literis perſequitur; nihil ut iisdem
 de rebus Graeca deſideres: et eandem quidem ſen-
 tentiam ſequitur, quam tu. nam Ariſtum Athenis au-
 divit aliquandiu, cuius tu fratrem Antiochum. quam-
 obrem da, quaefo, te huic etiam generi literarum.

Tum ille, Iſtuc quidem conſiderabo, nec vero
 ſine te. Sed de te ipſo quid eſt, inquit, quod au-
 dio? Quanam, inquam, de re? Relictam a te ve-
 terem iam, inquit; tractari autem novam. Quid?
 ergo, inquam, Antiocho id magis licuerit, noſtro
 familiari, remigrare in domum veterem e nova,
 quam nobis in novam e vetere? certe enim recen-
 tiſſima quaeque ſunt correcta, et emendata maxi-
 me. quamquam Antiochi magiſter Philo, magnus.

vir, ut tu existimas ipse, negaret in libris, (quod coram etiam ex ipso audiebamus) duas Academias esse; erroremque eorum, qui ita putarunt, coar-
14 guit. Est, inquit, ut dicis: sed ignorare te non arbitror, quae contra Philonem Antiochus scripserit. Immo vero et ista, et totam veterem Academiam, aqua absumtam diu, renovari a te, nisi molestum est, velim: et simul, affidamus, inquam, si videtur. Sane istud quidem, inquit: sum enim admodum infirmus. sed videamus, idemne Attico placeat fieri a me, quod te velle video. Mihi vero, ille. quid est enim, quod malim, quam ex Antiocho iam pridem audita recordari? et simul videre, fatisne ea commode dici possint Latine? Quaecum essent dicta, in conspectu confedimus omnes.

15 Tum Varro ita exorsus est. Socrates mihi videtur, id quod constat inter omnes, primus a rebus occultis et ab ipsa natura involutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerunt, avocavisse philosophiam, et ad vitam communem adduxisse; ut de virtutibus, et vitiis, omninoque de bonis rebus, et malis quaereret; coelestia autem vel procul esse a nostra cognitione censeret, vel, si maxime cognita essent, nihil tamen ad bene vivendum.

16 Hic in omnibus fere sermonibus, qui ab iis, qui illum audierunt, perscripti varie, copiose sunt, ita disputat, ut nihil affirmet ipse, refellat alios: nihil se scire dicat, nisi id ipsum: eoque praestare ceteris, quod illi, quae nesciant, scire se putent, ipse, se nihil scire, id unum sciat: ob eamque rem se arbitrari ab Apolline omnium sapientissimum esse dictum,

quod haec esset una omnis sapientia, non arbitrari sese scire quod nesciat. quae cum diceret constanter, et in ea sententia permaneret, omnis eius oratio tum in virtute laudanda, et in omnibus hominibus ad virtutis studium cohortandis consumebatur, ut e Socraticorum libris, maximeque Platonis, intelligi potest. Platonis autem auctoritate, qui varius, et multiplex, et copiosus fuit, una et consentiens duobus vocabulis philosophiae forma instituta est, Academicorum, et Peripateticorum: qui rebus congruentes, nominibus differebant. nam, cum Speusippum, sororis filium, Plato philosophiae quasi heredem reliquisset; duos autem praestantissimos studio atque doctrina, Xenocratem Chalcedonium, et Aristotelem Stagiritem; qui erant cum Aristotele; Peripatetici dicti sunt, quia disputabant inambulantes in Lyceo: illi autem, qui Platonis instituto in Academia, quod est alterum gymnasium, coetus erant et sermones habere soliti, e loci vocabulo nomen habuerunt. sed utrique Platonis ubertate completi, certam quandam disciplinae formulam composuerunt, et eam quidem plenam, ac refertam: illam autem Socraticam dubitationem de omnibus rebus, et nulla affirmatione adhibita consuetudinem differendi reliquerunt. Ita facta est, quod minime Socrates probabat, ars quaedam philosophiae, et rerum ordo, et descriptio disciplinae. quae quidem erat primo duobus, ut dixi, nominibus una. nihil enim inter Peripateticos, et illam veterem Academicam differebat. abundantia quadam ingenii praestabat, ut mihi videtur quidem, Aristoteles: sed idem

sons erat utrisque, et eadem rerum expetendarum fugiendarumque partitio.

Sed quid ago? inquit; aut sumne sanus, qui haec vos doceo? Nam etsi non sus Minervam, ut aiunt; tamen inepte, quisquis Minervam docet. Tum
 5 Atticus, Tu vero, inquit, perge, Varro. valde enim amo nostra atque nostros; meque ista delectant, cum Latine dicuntur, et isto modo. Quid me, inquam, putas, qui philosophiam iam professus sim populo nostro exhibiturum? Pergamus igitur, inquit, quoniam
 19 placet. Fuit ergo iam accepta a Platone philosophandi ratio triplex: una, de vita et moribus: altera, de natura et rebus occultis: tertia, de differendo, et quid verum, et quid falsum; quid rectum in oratione pravumve; quid consentiens, quid repugnans, iudicando. Ac primam illam partem bene vivendi a natura petebant, eique parendum esse dicebant: neque ulla alia in re, nisi in natura, quaerendum esse illud summum bonum, quo omnia referrentur: constituebantque, extremum esse rerum expetendarum, et finem bonorum, adeptum esse omnia e natura, et animo, et corpore, et vita. corporis autem alia ponebant esse in toto, alia in partibus. valetudinem, vires, pulchritudinem, in toto: in partibus autem, sensus integros, et praestantiam aliquam partium singularum; ut in pedibus celeritatem, vim in manibus, claritatem in voce, in lingua etiam explanatam vocum impressio-
 20 nem. Animi autem, quae essent ad comprehendendam ingeniis virtutem idonea: eaque ab iis in naturam, et mores dividebantur. Naturae celeritatem ad discendum, et memoriam dabant; quorum utrum-

que mentis esset proprium, et ingenii. Morum autem putabant studia esse, et quasi consuetudinem: quam partim exercitationis assiduitate; partim ratione formabant; in quibus erat philosophia ipsa, in qua quod inchoatum est, neque absolutum, progressio quaedam ad virtutem appellatur: quod autem absolutum, id est virtus, quasi perfectio naturae, omniumque rerum, quas in animis ponunt, una res optima, ergo haec animorum. Vitae autem (id enim ²¹ erat tertium) adiuncta esse dicebant, quae ad virtutis usum valerent. Iam virtus animi bonis et corporis cernitur in quibusdam, quae non tam naturae, quam beatæ vitæ adiuncta sunt. Hominem esse censebant, quasi partem quandam civitatis, et universi generis humani, eumque esse coniunctum cum hominibus humana quadam societate. Ac de summo quidem atque naturali bono sic agunt: cetera autem pertinere ad id putant, aut adaugendum, aut tuendum; ut divitias, ut opes, ut gloriam, ut gratiam. Ita tri- ²² partita ab iis inducitur ratio bonorum. Atque haec ⁶ illa sunt tria genera, quae putant plerique Peripateticos dicere, id quidem non falso; est enim haec partitio illorum: illud imprudenter, si alios esse Academicos, qui tum appellarentur, alios Peripateticos arbitrantur. Communis haec ratio, et utrisque hic bonorum finis videbatur, adipisci quae essent prima in natura, quaeque ipsa per sese expetenda, aut omnia, aut maxima. ea sunt autem maxima, quae in ipso animo, atque in ipsa virtute versantur. Itaque omnis illa antiqua philosophia sensit in una virtute esse positam beatam vitam: nec tamen beatissimam, nisi ad-

iungerentur et corporis, et cetera, quae supra dicta
 23 sunt, ad virtutis usum idonea. Ex hac descriptione,
 agendi quoque aliquid in vita, et officii ipsius initium
 reperiebatur; quod erat in conservatione earum re-
 rum, quas natura praescriberet. hinc gignebatur fuga
 desidia, voluptatumque contemptio: ex quo laborum
 dolorumque susceptio multorum, magnorum, recti
 honestique causa; et earum rerum, quae erant con-
 1 congruentes cum descriptione naturae. unde et amicitia
 existerat, et iustitia, atque aequitas: haeque et volupt-
 ratibus, et multis vitae commodis anteponebantur.
 Haec quidem fuit apud eos morum institutio, et eius
 partis, quam primam posui, forma atque descriptio.

24 De natura autem (id enim sequebatur) ita dice-
 bant; ut eam dividerent in res duas: ut altera esset
 efficiens, altera autem quasi huic se praebens, ea,
 quae efficeretur aliquid. In eo, quod efficeret, vim
 esse censebant: in eo autem, quod efficeretur, ma-
 teriam quandam: in utroque tamen utrumque. ne-
 que enim materiam ipsam cohaerere potuisse, si nul-
 la vi contineretur, neque vim sine aliqua materia.
 Nihil est enim, quod non alicubi esse cogatur. sed
 quod ex utroque, id iam corpus, et quasi *qualita-*
tem quandam nominabant. de his enim profecto, ut
 in rebus inusitatis, quod Graeci ipsi faciunt, a quibus
 haec iam diu tractantur, utamur verbis interdum in-
 7 auditis. Nos vero, inquit Atticus. quin etiam Graecis
 25 licebit utare, cum voles, si te Latina forte deficient.
 Bene sane facis: sed enitar, ut Latine loquar, nisi in
 huiusmodi verbis, ut philosophiam, aut rhetori-
 cam; aut physicam, aut dialecticam appellem, qui-

bus, ut aliis multis, consuetudo iam utitur pro Latinis. *Qualitates* igitur appellavi, quas ποιότητες Graeci vocant: quod ipsum apud Graecos non est vulgi verbum, sed philosophorum, atque id in multis dialecticorum vero verba nulla sunt publica: suis utuntur. et id quidem commune omnium fere est artium. aut enim nova sunt rerum novarum facienda nomina, aut ex aliis transferenda. quod si Graeci faciunt, qui in iis rebus tot iam secula versantur, quanto id magis nobis concedendum est, qui haec nunc primum tractare conamur? Tu vero, inquam, Varro, 26 bene etiam meriturus mihi videris de tuis civibus, si eos non modo copia rerum auxeris, ut effecisti, sed etiam verborum. Audebimus ergo, inquit, novis verbis uti, te auctore, si necesse erit. Earum igitur qualitatum sunt aliae principes, aliae ex iis ortae. principes sunt uniusmodi, et simplices. ex iis autem ortae, variae sunt, et quasi multiformes. itaque aer quoque (utimur enim pro Latino) ignis, et aqua, et terra, prima sunt. ex iis autem ortae animantium formae, earumque rerum, quae gignuntur e terra. ergo illa initia, et, ut e Graeco vertam, elementa dicuntur: e quibus aer et ignis, movendi vim habent et efficiendi: reliquae partes, accipiendi, et quasi patiendi; aquam dico, et terram. Quintum genus, e quo essent astra mentesque, singulare, eorumque quatuor, quae supra dixi, dissimile Aristoteles quoddam esse rebatur. Sed subiectam 27 putant omnibus sine ulla specie, atque carentem omni illa qualitate (faciamus enim tractando usitatus hoc verbum, et tritius) materiam quandam, ex qua

omnia expressa atque efficta sint : quae tota omnia accipere possit , omnibusque modis mutari , atque ex omni parte : eoque etiam interire , non in nihilum , sed in suas partes , quae infinite secari ac dividi possint , cum sit nihil omnino in rerum natura minimum , quod dividi nequeat : quae autem moveantur , omnia intervallis moveri ; quae intervalla item infinite dividi possint. Et cum ita moveatur illa vis , quam qualitatem esse diximus , et cum sic ultro citroque versetur ; et materiam ipsam totam penitus commutari putant , et illa effici , quae appellant qualia , e quibus in omni natura cohaerente et continuata cum omnibus suis partibus effectum esse mundum ; extra quem nulla pars materiae sit , nullumque corpus : partes autem esse mundi omnia , quae insint in eo , quae natura sentiente teneantur ; in qua ratio perfecta insit , quae sit eadem sempiterna. nihil enim valentius esse , a quo intereat : quam vim animum esse dicunt mundi , eandemque esse mentem , sapientiamque perfectam : quem deum appellant , omniumque rerum , quae sunt ei subiectae , quasi prudentiam quandam , procurantem coelestia maxime ; deinde in terris ea , quae pertinent ad homines : quam interdum eandem necessitatem appellant ; quia nihil aliter possit , atque ab ea constitutum sit , inter quasi fatalem et immutabilem continuationem ordinis sempiterni : nonnunquam quidem eandem fortunam , quod efficiat multa improvisa nec opinata nobis , propter obscuritatem , ignorantemque causerum.

§ Tertia deinde philosophiae pars , quae erat in ra-

tione, et in differendo, sic tractabatur ab utrisque: 30
 quanquam oriretur a sensibus, tamen non esse iudicium veritatis in sensibus. mentem volebant rerum esse iudicem: solam censebant idoneam, cui crederetur; quia sola cerneret id, quod semper esset, simplex, et uniusmodi, et tale, quale esset. hanc illi *ideam* appellabant, iam a Platone ita nominatam: nos recte *speciem* possumus dicere. Sensus autem omnes, hebetes et tardos esse arbitrabantur, nec percipere ullo modo res eas, quae subiectae sensibus viderentur; quae essent aut ita parvae, ut sub sensum cadere non possent; aut ita mobiles et concitatae, ut nihil unquam unum esset constans; ne idem quidem, quia continenter laberentur, et fluerent omnia. itaque hanc omnem partem rerum, opinabilem appellabant. Scientiam autem nusquam esse censebant, nisi in animi notionibus atque rationibus: qua de causa definitiones rerum probabant, et has ad omnia, de quibus disceptabatur, adhibebant. verborum etiam explicatio probabatur, id est, qua de causa quaeque essent ita nominata; quam etymologiam appellabant: post argumentis, et quasi rerum notis ducibus, utebantur ad probandum et ad concludendum id, quod explanari volebant: in qua tradebatur omnis dialecticae disciplina, id est, orationis ratione conclusae. huic quasi ex altera parte, oratoria vis dicendi adhibebatur, explicatrix orationis perpetuae ad persuadendum accommodatae. Haec erat illis prima a Platone tradita; cuius quas acceperim disputationes, si vultis, exponam. Nos vero volumus, inquam, ut pro Attico etiam respondeam. Et recte, inquit, respondes. prae- 33

clare enim explicatur Peripateticorum, et Academiae veteris auctoritas. Aristoteles primus species, quas paulo ante dixi, labefactavit: quas mirifice Plato erat amplexatus; ut in his quiddam divinum esse diceret. Theophrastus autem, vir et oratione suavis, et ita moratus, ut prae se probitatem quandam et ingenuitatem ferret, vehementius etiam fregit quodam modo auctoritatem veteris disciplinae. spoliavit enim virtutem suo decore, imbecillamque reddidit, quod negavit in ea sola positum esse beate vivere. Nam Strato, eius auditor, quamquam fuit acri ingenio, tamen ab ea disciplina omnino semovendus est: qui cum maxime necessariam partem philosophiae, quae posita est in virtute et in moribus, reliquisset, totumque se ad investigationem naturae contulisset, in ea ipsa plurimum discedit a suis. Speusippus autem, et Xenocrates, qui primi Platonis rationem auctoritatemque susceperant; et post hos Polemo, et Crates, unaque Crantor, in Academia congregati, diligenter ea, quae a superioribus acceperant, tuebantur. Iam Polemonem audiverant affidue Zeno et Arcefilas. Sed Zeno, cum Arcefilam anteiret aetate, valdeque subtiliter differeret, et peracute moveretur; corrigere conatus est disciplinam. eam quoque, si videtur, correctionem explicabo, sicut solebat Antiochus. Mihi vero, inquam, videtur: quod vides idem significare Pomponium.

10 Zeno igitur nullo modo is erat, qui, ut Theophrastus, nervos virtutis incideret; sed contra, qui omnia, quae ad beatam vitam pertinerent, in una virtute poneret, nec quidquam aliud numeraret in bonis;

idque appellaret honestum, quod esset simplex quoddam, et solum, et unum bonum. Cetera autem etsi nec bona, nec mala essent, tamen alia secundum naturam dicebat, alia naturae esse contraria. iis ipsis alia interiecta, et media numerabat. quae autem secundum naturam essent, ea sumenda, et quadam aestimatione dignanda docebat; contraque contraria: neutra autem in mediis relinquebat; in quibus ponebat nihil omnino esse momenti. Sed quae essent sumenda, ex iis alia plures esse aestimanda, alia minoris. quae plures, ea *praeposita* appellabat; *reiecta* autem, quae minoris. atque ut haec non tam rebus, quam vocabulis commutaverat; sic inter recte factum atque peccatum, officium et contra officium *media* locabat quaedam: recte facta sola in bonis actionibus ponens; prave, id est, peccata, in malis. officia autem et *servata*, *praetermissaque*, *media* putabat, ut dixi. Cumque superiores non omnem virtutem in ratione esse dicerent, sed quasdam virtutes naturae, aut more perfectas; hic omnes in ratione ponebat: cumque illi ea genera virtutum, quae supra dixi, seiungi posse arbitrarentur; hic nec id ullo modo fieri posse differebat: nec virtutis usum modo, ut superiores, sed ipsum habitum per se esse praeclarum; nec tamen virtutem cuiquam adesse, quin ea semper uteretur. cumque perturbationem animi illi ex homine non tollerent, naturaque et condolefcere, et concupiscere, et extimescere, et efferrī laetitia dicerent, sed eam contraherent, in angustumque deducerent; hic omnibus his quasi morbis voluit carere sapientem. cumque eas perturbationes antiqui

naturales esse dicerent, et rationis expertes, aliaque in parte animi cupiditatem, alia rationem collocarent, ne his quidem assentiebatur. nam et perturbationes voluntarias esse putabat, opinionisque iudicio fuscipi, et omnium perturbationum arbitrabatur esse matrem, immoderatam quandam intemperantiam. Haec fere de moribus.

- 11 De naturis autem sic sentiebat, primum, ut quatuor initiis rerum illis quintam hanc naturam, ex qua superiores sensus et mentem effici rebantur, non adhiberet. statuebat enim ignem esse ipsam naturam, quae quidque gigneret, et mentem atque sensus. discrepabat etiam ab iisdem, quod nullo modo arbitrabatur quidquam effici posse ab ea, quae experta esset corporis (cuius generis Xenocrates et superiores etiam animum esse dixerunt) nec vero, aut quod efficeret aliquid, aut quod efficeretur, posse esse non
- 40 corpus. Plurima autem in illa tertia philosophiae parte mutavit. in qua primum de sensibus ipsis quaedam dixit nova; quos iunctos esse censuit a quadam quasi impulsione oblata extrinsecus: quam ille *φαντασίαν*, nos *visum* appelleremus licet; et teneamus hoc verbum quidem: erit enim utendum in reliquo sermone faepius. sed ad haec, quae visa sunt, et quasi accepta sensibus, assensionem adiungit animorum; quam esse
- 41 vult in nobis positam, et voluntariam. Visis non omnibus adiungebat fidem, sed iis solum, quae propriam quandam haberent declarationem earum rerum, quae viderentur: id autem visum, cum ipsum per se cerneretur, *comprehensibile*. Feretis haec? Nos vero, inquit. quonam enim modo *καταλιπτον* diceres? sed,

cum acceptum iam et approbatum esset, *comprehensionem* appellabat, similem iis rebus, quae manu prenderentur; ex quo etiam nomen hoc duxerat, cum eo verbo ante nemo tali in re usus esset: plurimisque idem novis verbis (nova enim dicebat) usus est. quod autem erat sensu comprehensum, id ipsum *sensum* appellabat; et, si ita erat comprehensum, ut convelli ratione non posset, *scientiam*; sin aliter, *inscientiam* nominabat: ex qua existeret etiam *opinio*, quae esset imbecilla, et cum falso incognitoque communis. Sed inter scientiam et inscientiam, *com-* 42
prehensionem illam, quam dixi, collocabat; eamque neque in rectis, neque in pravis numerabat, sed soli credendum esse dicebat. e quo sensibus etiam fidem tribuebat, quod, ut supra dixi, *comprehensio* facta sensibus et vera esse illi et *fidelis* videbatur: non quod *omnia*, quae essent in re, comprehenderet; sed quia nihil, quod cadere in eam posset, relinqueret, quodque natura quasi normam scientiae et principium sui dedisset, unde postea notiones rerum in animis imprimerentur; e quibus non principia solum, sed latiores quaedam ad rationem inveniendam viae reperirentur. errorem autem, et temeritatem, et ignorantiam, et opinionem, et suspicionem, et uno nomine omnia, quae essent aliena firmae et constantis assensionis, a virtute sapientiaque removebat. Atque in his fere commutatio constitit omnis, *dissensio*que Zenonis a superioribus.

Quae cum dixisset: Et breviter sane, minimeque 12
 obscure exposita est, inquam, a te, Varro, et veteris 43
 Academiae ratio, et Stoicorum. verum esse autem

arbitror, ut Antiocho, nostro familiari, placebat, correctionem veteris Academiae potius, quam aliquam novam disciplinam putandam. Tunc Varro, *Tuae sunt nunc partes*, inquit, qui ab antiquorum ratione nunc desciscis, et ea, quae ab Arcesila novata sunt, probas, docere, quod, et qua de causa discidium factum sit; ut videamus, fatisne ista sit iusta defectio. Tum ego, Cum Zenone, inquam, ut accepimus, Arcesilas sibi omne certamen instituit, non pertinacia, aut studio vincendi, ut mihi quidem videtur, sed earum rerum obscuritate, quae ad confessionem ignorantiae adduxerant Socratem, et iam ante Socratem, Democritum, Anaxagoram, Empedoclem, omnes paene veteres: qui nihil cognosci, nihil percipi, nihil sciri posse dixerunt; angustos sensus, imbecillos animos, breviter curricula vitae, et (ut Democritus) in profundo veritatem esse demersam; opinionibus et institutis omnia teneri; nihil veritati relinqui; deinceps omnia tenebris circumfusa esse dixerunt. Itaque Arcesilas negabat esse quidquam, quod sciri posset, ne illud quidem ipsum, quod Socrates sibi reliquisset. sic omnia latere censebat in occulto; neque esse quidquam, quod cerni, aut intelligi posset: quibus de causis nihil oportere neque profiteri, neque affirmare quemquam, neque assensione approbare; cohibereque semper, et ab omni lapsu continere temeritatem: quae tum esset insignis, cum aut falsa, aut incognita res approbaretur: neque hoc quidquam esseturpius, quam cognitioni et perceptioni assensionem approbationemque praecurrere. Huic rationi quod erat consentaneum, faciebat, ut contra

omnium sententias dies iam plerosque deduceret: ut, cum in eadem re paria contrariis in partibus momenta rationum invenirentur, facilius ab utraque parte assensio sustineretur. Hanc Academiam novam appellant; quae mihi vetus videtur, si quidem Platonem ex illa vetere numeramus. cuius in libris nihil affirmatur, et in utramque partem multa differuntur, de omnibus quaeritur, nihil certi dicitur. sed tamen illa, quam exposui, vetus; haec, nova nominetur: quae usque ad Carneadem perducta, qui quartus ab Arcesila fuit, in eadem Arcesilae ratione permanfit. Carneades autem nullius philosophiae partis ignarus, et, ut cognovi ex iis, qui illum audierant, maximeque ex Epicureo Zenone, qui cum ab eo plurimum dissentiret, unum tamen praeter ceteros mirabatur, incredibili quadam fuit facultate. ****

*Multa ex hoc primo libro Academicarum quaest. ad Varro-
nem, & secundus, tertius, quartus desiderantur: nisi quis ve-
lit cum, qui inscribitur Lucullus, qui deinceps sequitur, quar-
tum numerare; quod facit Nonius. Sed vid. argumentum.*

M. TULLII
CICERONIS
ACADEMICARUM
QUAESTIONUM

LIBER II

*Seu potius; ut eum numerat Nonius, quartus,
qui inscribitur*

LUCULLUS.

ARGUMENTUM.

Liber hic Ciceronis, qui *Lucullus* dicitur, idem ab aliis L. IV, ab aliis secundus *Disputationum Academicarum* putatur; quorum utrumque quidem falsum esse, ex ipso Cicerone demonstrari potest. Scripsit Cicero primo duos *Disp. Acad.* libros, quorum primum *Catulum*, alterum *Lucillum* inscripserat, quod uterque huic *Disputationi* interfuerat. c. 3. horum alter ergo restat, primus perit. Deinde Cicero quatuor libros *Disp. Acad.* edidit, in quibus fusius & accuratius explicavit, quae antea libris duobus exposuerat. v. *Ep. ad Attic.* XIII, 16-19 &c. Horum primi fragmentum superest, reliqui tres perierunt. Ex fragmentis autem L. IV, quae apud Nonium occurrunt, intelligas, quae in *Lucullo* disputantur, ea maximam partem, iisdem verbis servatis in *Librum* quartum secundae editionis translata esse. In hoc libro autem post praefationem, de laudibus *Luculli*, de instituto suo, & occasione *Disputationis*, *Lucullus* c. 4. ingreditur *disputationem* contra *Academicos* & *Philonem*, ab *Antiocho* acceptam, quocum saepe fuerat. Eius summa haec est: *Esse*

καταληπτα, quae comprehendendi possint, hoc est, e definitione Zenonis, quam reuocabat Philo, talia visa (φαντασιαις) impressa & efficta ex eo, unde essent, qualia esse non possent ex eo, unde non essent, c. 6, in fin. in quo tota controversia agitur. Initio facta a sensibus, ostendit, sensuum iudicia vera & certa esse, si sani sint & valentes, & omnia removeantur, quae obstant & impediunt, inprimis si exercitatio & ars adhibeatur: qualia autem sint, quae sensibus percipiuntur, talia esse etiam, quae sensibus quidem non percipiuntur ipsis, sed quodammodo tamen, nempe genera & formas. Ex his oriri εννοιαις, notitias, quae si falsae aut incertae essent, neque uti iis, neque repugnans a consentaneo discernere possemus, memoriam, omnes artes, virtutesque tolli, sapientiam, rationem, decreta philosophiae, quae non modo non falsa, sed fixa & rata esse debeant, omnia menti humanae attributa vitae cum instrumenta & adiumenta, tum ornamenta: c. 7-10. Reuocit deinde cum hos, qui certum negabant, verisimile concedebant, quod sublata veri & falsi notione, & constituta communitate veri cum falso, similitudo veri iudicari non posset; tum eos, qui percepta cum negent, perspicua largiuntur: neque enim perspicuum esse aliquid posse, v. c. avem albam esse, quamdiu accidere possit, ut ea nigra sit. c. 10. 11. Quoniam autem perceptio cum assensione coniuncta est, de eius firmitate perpauca dicit. c. 13. His disputatis, ad obiectiones Academicorum respondet, &, expositis c. 13. totius rationis eorum fundamentis, ostendit, aut eorum ratiocinationes, quibus nihil comprehendendi pugnent, incertas esse, aut falsum id, quod disputent. c. 14. Sed ut pares esse Academicis possimus, neque a veritate desciscamus, opus esse primo, ut quae pro perspicuitate responderi possint, teneamus, deinde captiosis eorum interrogationibus occurrere possimus. c. 15. Itaque explicatis c. 15. tribus Academicorum argumentis, (quorum primum & ultimum est genus illud interrogandi, quod Soriten veteres vocabant) quibus contendunt, nihil inter visa falsa & vera interesse, iis c. 16,

17, 18. respondet, & totum illud genus interrogandi re-
iicit & vitiosum putat. His singulis deinde respondet Cicero,
posteaquam primo se Lucullo excusaverat de Philosophiae
Academicae studio, confessusque erat, se magnum esse *opi-
natorem*, h. e. saepe assentiri etiam non perceptis, negare
autem sapientis esse, vel ex ipsa Stoica disciplina, assentiri
incertis, quoniam, qui assentiatur, non possit non interdum
falsis assentiri, atque adeo opinari tantum, quod sit a sa-
pientis gravitate disiunctissimum, c. 20, 21; deinde vero
de Antiochi in deferenda Philonis disciplina levitate pauca
dixerat c. 22. Commemoratis ergo summorum hominum
auctoritatibus, qui nihil certi esse contenderint, c. 23, 24.
sensuum veritatem impugnat. Aut cum Epicuro dicendum
esse, sensus nunquam fallere hominem, & si semel mentiti
sint, nunquam iis credendum, quod esset absurdum, cum,
propter hebetudinem oculorum multa non videamus, mul-
ta aliter, ac sint, & ipsius Stoicorum causae periculosum;
aut cum Lucullo, alia sensuum visa esse vera, alia falsa;
quo sumto, nullam verorum a falsis discernendorum notam
relinqui. c. 25, 26. Male autem obiici, artificii adhibitis
& cogitatione effici posse, ut intelligamus, aliter res esse
ac videantur, somnia, ubi evigilaverimus, falsa putari, &
visa vinolentorum & furiosorum, ubi se receperint. Nam de
hoc non disputari, sed *qualia haec videantur, cum viden-
tur*, id quaeri. Non enim esse dubium, quin, cum viden-
tur, probentur; ex quo efficiatur, inter visa vera & falsa
ad animi assensum nihil interesse. c. 25-28. Neque ratio-
nem magis quidquam ac sensus percipere. Nam quod Dia-
lecticae multum Stoici tribuant, primo Dialecticum non
posse de rebus v. c. Geometricis iudicare, nisi Geometriam
didicerit, deinde non posse solvere Soritas, propterea, quod
natura rerum nullam nobis dederit cognitionem finium, ut
ulla in re statuere possimus, *quatenus*; idque magno argu-
mento esse, falsam esse illam definitionem, effatum esse
id, quod aut verum aut falsum sit. c. 28-30. Quod sub-
lata perceptione, quamvis relicta probabilitate, vitam om-

nem, sensum, memoriam, artem, &c. tolli putet, in eo valde errare. Nam in plerisque actionibus, vel Stoicis consentientibus, tanquam in navigando, probabilitate homines duci, eamque ad actiones sufficere; eadem sentire Academicum, quae Stoicum, nihil mutari, iudicio tantum utrumque discrepare, quod in ipsos sensus nullam vim habeat: memoria etiam errores, non tantum comprehensa, teneri, in artibus autem plerisque nos probabilitate duci, nihil Dialectica opus esse c. 30-34. Neque repugnantia dicere, ex Antiochi mente, qui concedat, visa esse vel vera vel falsa, & contendat tamen, ea nihil inter se differre. Neque enim *verum* ab Academicis omnino tolli, sed tantum *percipiendi signum*. c. 34. A cap. 35. deinde usque ad 47. addit longam & iucundam disputationem de dissensionibus Philosophorum summorum in omnibus philosophiae partibus: ex quo intelligatur, nihil exploratum esse, sed in omnibus probabilitatem esse sequendam, adeoque, id quod omnes, praeter Stoicos, concedant, *sapientem opinari posse*.

MAGNUM ingenium L. Luculli, magnumque optimarum artium studium, tum omnis liberalis et digna homine nobili ab eo percepta doctrina, quibus temporibus florere in foro maxime potuit, caruit omnino rebus urbanis. Ut enim admodum adolescens cum fratre, pari pietate et industria praedito, paternas inimicitias magna cum gloria est persecutus; in Asiam quaestor profectus, ibi permultos annos admirabili quadam laude provinciae praefuit: deinde absens factus aedilis, continuo praetor: (licebat enim celerius legis praemio) post in Africam: inde ad consulatum; quem ita gessit, ut diligentiam admirarentur omnes, ingenium agnoscerent: post ad Mithridaticum bellum missus a senatu, non modo opinionem

vicit omnium, quae de virtute eius erat, sed etiam
2 gloriam superiorum. idque eo fuit mirabilius, quod
ab eo laus imperatoria non admodum expectabatur,
qui adolescentiam in forensi opera, quaesturae diu-
turnum tempus, Murena bellum in Ponto gerente,
in Asiae pace consumserat. Sed incredibilis quae-
dam ingenii magnitudo non desideravit indocilem
usus disciplinam. Itaque cum totum iter et navi-
gationem consumsisset partim in percontando a peri-
tis, partim in rebus gestis legendis; in Asiam factus
imperator venit, cum esset Roma profectus rei mi-
litaris rudis. Habuit enim divinam quandam memo-
riam rerum; verborum maiorem Hortensius. Sed,
quo plus in negotiis gerendis res, quam verba pro-
fuit, hoc erat memoria illa praestantior; quam fuisse
in Themistocle, quem facile Graeciae principem po-
nimus, singularem ferunt. qui quidem etiam polli-
centi cuidam se artem ei memoriae, quae tum pri-
mum proferebatur, traditurum, respondisse dicitur,
oblivisci se malle discere; credo, quod haerebant in
memoria quaecumque audierat vel viderat. Tali inge-
nio praeditus Lucullus adiunxerat etiam illam, quam
Themistocles spreverat, disciplinam. Itaque, ut lite-
ris consignamus, quae monumentis mandare volu-
3 mus; sic ille in animo res insculptas habebat. Tantus
ergo imperator in omni genere belli fuit, proeliis, op-
pugnationibus, navalibus pugnis, totiusque belli in-
strumento et apparatu, ut ille rex post Alexandrum
maximus hunc a se maiorem ducem cognitum, quam
quemquam eorum, quos legisset, fateretur. In eo-
dem tanta prudentia fuit in constituendis, temperan-

disque civitatibus , tanta aequitas , ut hodie stet Asia Luculli institutis servandis , et quasi vestigiis persequendis. Sed , etsi magna cum utilitate reipublicae , tamen diutius , quam vellem , tanta vis virtutis , atque ingenii peregrinata absuit ab oculis et fori , et curiae. Quin etiam , cum victor a Mithridatico bello revertisset , inimicorum calumnia triennio tardius , quam debuerat , triumphavit. nos enim consules introduximus paene in urbem currum clarissimi viri ; cuius mihi consilium , et auctoritas quid tum in maximis rebus profuisset , dicerem , nisi de me ipso dicendum esset ; quod hoc tempore non est necesse. itaque privabo illum potius debito testimonio , quam id cum mea laude communicem. Sed , quae populari gloria 2 decorari in Lucullo debuerunt , ea fere sunt et Graecis 4 literis celebrata et Latinis. Nos autem illa externa , cum multis ; haec interiora , cum paucis ex ipso saepe cognovimus. maiore enim studio Lucullus cum omni literarum generi , tum philosophiae deditus fuit , quam , qui illum ignorabant , arbitrabantur. nec vero ineunte aetate solum , sed et pro quaestore aliquot annos , et in ipso bello ; in quo ita magna rei militaris esse occupatio solet , ut non multum imperatori sub ipsis pellibus otii relinquatur. Cum autem e philosophis , ingenio scientiaque putaretur Antiochus , Philonis auditor , excellere , eum secum et quaestor habuit , et post aliquot annos , imperator. cumque esset ea memoria , quam ante dixi , ea saepe audiendo facile cognovit , quae vel semel audita meminisse potuisset. Delectabatur autem mirifice lectione librorum , de quibus audiebat.

† Ac vereor interdum, ne talium personarum, cum amplificare velim, minuam etiam gloriam. sunt enim multi, qui omnino Graecas non ament literas; plures, qui philosophiam: reliqui, etiam si haec non impro- bent, tamen earum rerum disputationem principibus civitatis non ita decoram putant. Ego autem, cum Graecas literas M. Catonem in senectute didicisse ac- ceperim; Publii autem Africani, historiae loquantur, in legatione illa nobili, quam ante censuram obiit, Panaetium unum omnino comitem fuisse; nec li- terarum Graecarum, nec philosophiae iam ullum 6 auctorem requiro. Restat, ut iis respondeam, qui sermonibus eiusmodi nolint personas tam graves illigari. Quasi vero clarorum virorum aut tacitos congressus esse oporteat, aut ludicros sermones, aut rerum colloquia leviorum. Etenim, si quodam in libro vere est a nobis philosophia laudata, profecto eius tractatio optimo atque amplissimo quoque dig- nissima est; nec quidquam aliud videndum est nobis, quos populus Romanus hoc in gradu collocavit, nisi ne quid privatis studiis de opera publica detrahamus. Quod si, cum fungi munere debeamus, non modo operam nostram nunquam a populari coetu remo- vemus, sed ne literam quidem ullam facimus, nisi forensem; quis reprehendet nostrum otium, qui in eo non modo nosmetipsos hebescere et languere no- lumus, sed etiam ut plurimis profimus, enitimur? Gloriam vero non modo non minui, sed etiam auge- ri arbitramur eorum, quorum ad populares illustres- que laudes, has etiam minus notas, minusque per- 7 vulgatas adiungimus. Sunt etiam, qui negent, in iis,

qui in nostris libris disputent, fuisse earum rerum, de quibus disputatur, scientiam. Qui mihi videntur non solum vivis, sed etiam mortuis invidere. Restat unum genus reprehensorum, quibus Academiae ratio non probatur. quod gravius ferremus, si quisquam ullam disciplinam philosophiae probaret, praeter eam, quam ipse sequeretur. Nos autem, quoniam contra omnes dicere, qui scire sibi videntur, solemus; non possumus, quin alii a nobis dissentiant, recusare. Quamquam nostra quidem causa facilior est, qui verum invenire sine ulla contentione volumus; idque summa cura studioque conquirimus. Etsi enim omnis cognitio multis est obstructa difficultatibus, eaque est et in ipsis rebus obscuritas, et in iudiciis nostris infirmitas, ut non sine causa et doctissimi, et antiquissimi invenire se posse, quod cuperent, diffisi sint; tamen nec illi defecerunt, neque nos studium exquirendi defatigati relinquimus, neque nostrae disputationes quidquam aliud agunt, nisi ut in utramque partem dicendo, eliciant, et tanquam exprimant aliquid, quod aut verum sit, aut ad id quam proxime accedat. Neque inter nos, et eos, qui se scire arbitrantur, quidquam interest, nisi quod illi non dubitant, quin ea vera sint, quae defendunt; nos probabilia multa habemus, quae sequi facile, affirmare vix possumus. Hoc autem liberiores et solutiores sumus, quod integra nobis est iudicandi potestas; nec, ut omnia, quae praescripta et quasi imperata sint, defendamus, necessitate ulla cogimur. Nam ceteri primum ante tenentur adstricti, quam, quid esset optimum, iudicare potuerunt: deinde in-

firmissimo tempore ætatis aut obsecuti amico cuidam, aut una alicuius, quem primum audierunt, oratione capti, de rebus incognitis iudicant, et, ad quamcunque sunt disciplinam quasi tempestate delati, ad eam, tanquam ad faxum, adhaerescunt. Nam, quod dicunt omnia se credere ei, quem iudicent fuisse sapientem; probarem, si id ipsum rudes et indocti iudicare potuissent: (statuere enim, qui sit sapiens, vel maxime videtur esse sapientis:) sed, ut potuerunt, omnibus rebus auditis, cognitis etiam reliquorum sententiis, iudicaverunt; aut re semel audita ad unius se auctoritatem contulerunt. Sed nescio quo modo plerique errare malunt, eamque sententiam, quam adamaverunt, pugnacissime defendere, quam sine pertinacia, quid constantissime dicatur, exquirere.

Quibus de rebus et alias sæpe nobis multa quaesita et disputata sunt, et quondam in Hortensii villa, quae est ad Baulos, cum eo Catulus, et Lucullus, nosque ipsi postridie venissemus, quam apud Catulum fuisset. quo quidem etiam maturius venimus, quod erat constitutum, si ventus esset, Lucullo in Neapolitanum, mihi in Pompeianum navigare. Cum igitur pauca in xyfio locuti essemus, tum eodem in spatio confedimus. Hic Catulus, Et si heri, inquit, id, quod quaerebatur, paene explicatum est, ut tota fere quaestio tractata videatur; tamen expecto ea, quae te pollicitus es, Luculle, ab Antiocho audita, dicturum. Equidem, inquit Hortensius, feci plus, quam vellem. totam enim rem Lucullo integram servatam oportuit. et tamen fortasse servata est. a me enim ea, quae in promptu erant, dicta sunt: a Lucullo

autem reconditiora desidero. Tum ille, Non sane, inquit, Hortensi, conturbat me expectatio tua; etsi nihil est iis, qui placere volunt, tam adversarium: sed quia non laboro, quam valde ea, quae dico, probaturus sum, eo minus conturbor. dicam enim, nec mea, nec ea, in quibus, si vera non fuerint, non vinci me malim, quam vincere. Sed mehercule, ut quidem nunc se causa habet, etsi hesterno sermone labefacta est, mihi tamen videtur esse verissima. Agam igitur sicut Antiochus agebat. nota enim mihi res est. nam et vacuo animo illum audiebam, et magno studio, eadem de re etiam saepius; ut etiam maiorem expectationem mei faciam, quam modo fecit Hortensius. Cum ita esset exorsus, ad audiendum animos ereximus. At ille, Cum Alexandriae pro quaestore, inquit, essem, fuit Antiochus mecum; et erat iam antea Alexandriae familiaris Antiochi Heraclitus Tyrius, qui et Clitomachum multos annos, et Philonem audierat, homo sane in ista philosophia, quae nunc prope dimissa revocatur, probatus, et nobilis: cum quo et Antiochum saepe disputantem audiebam; sed utrumque leniter. Et quidem isti libri duo Philonis, de quibus heri dictum a Catulo est, tum erant allati Alexandriam, tumque primum in Antiochi manus venerant: et homo natura lenissimus (nihil enim poterat fieri illo mitius) stomachari tamen coepit. Mirabar. neque enim unquam antea videram. At ille Heracliti memoriam implorans, quaerere ex eo, viderentur illa Philonis? aut ea num vel e Philone, vel ex ullo Academico audivisset aliquando? negabat. Philonis tamen scriptum agnoscebat; nec id qui-

dem dubitari poterat. nam aderant mei familiares, docti homines, P. et C. Seli, et Tetrilius Rogus; qui se illa audisse Romae de Philone, et ab eo ipso
 12 duos illos libros dicerent descripsisse. Tum et illa dixit Antiochus, quae heri Catulus commemoravit a patre suo dicta Philoni, et alia plura; nec, se tenuit, quin contra suum doctorem librum etiam ederet, qui *Sofus* inscribitur. Tum igitur et cum Heraclitum studiose audirem contra Antiochum differentem, et item Antiochum contra Academicos, dedi Antiocho operam diligentius, ut causam ex eo totam cognoscerem. Itaque complures dies, adhibito Heraclito, doctisque compluribus, et in his Antiochi fratre Aristo, et praeterea Aristone, et Dione, quibus ille secundum fratrem plurimum tribuebat, multum temporis in ista una disputatione consumsimus. Sed ea pars, quae contra Philonem erat, praetermittenda est. minus enim acer est adversarius is, qui ista, quae sunt heri defensa, negat Academicos omnino dicere.
 13 etsi enim mentitur, tamen est adversarius lenior. Ad Arcefilam, Carneademque veniamus.

5 Quae cum dixisset, sic rursus exorsus est: Primum mihi videmini (me autem nomine appellabat) cum veteres philosophos nominatis, facere idem, quod feditiosi cives solent, cum aliquos ex antiquis claros viros proferunt, quos dicant fuisse populares, ut eorum ipsi similes esse videantur. Repetunt a P. Valerio, qui, exactis regibus, primo anno consul fuit: commemorant reliquos, qui leges populares de provocationibus tulerint, cum consules essent: tum ad hos notiores, C. Flaminium, (qui legem agrariam

aliquot annis ante secundum Punicum bellum tribunus plebis tulerit, invito senatu, et postea bis consul factus sit) L. Cassium, Q. Pompeium: illi quidem, etiam P. Africanum referre in eundem numerum solent. duos vero sapientissimos, et clarissimos fratres, P. Crassum, et P. Scaevolam, aiunt Ti. Graccho auctores legum fuisse, alterum quidem, ut videmus, palam; alterum, ut suspicamur, obscurius. Addunt etiam C. Marium. et de hoc quidem nihil mentiuntur. horum nominibus tot virorum atque tantorum expositis, eorum se institutum sequi dicunt. Similiter vos cum perturbare, ut illi ¹⁴ rempublicam, sic vos philosophiam bene iam constitutam velitis, Empedoclem, Anaxagoram, Democritum, Parmenidem, Xenophanem, Platonem etiam, et Socratem profertis. Sed neque Saturninus (ut nostrum inimicum potissimum nominem) simile quidquam habuit veterum illorum, nec Arcefilæ calumnia conferenda est cum Democriti verecundia. Et tamen isti philosophi raro admodum, cum haerent aliquo loco, exclamant, quasi mente incitati; Empedocles quidem, ut interdum mihi furere videatur; abstrusa esse omnia, nihil nos sentire, nihil cernere, nihil omnino, quale sit, posse reperire. Maiorem autem partem mihi quidem omnes isti videntur nimis etiam quaedam affirmare, plusque profiteri se scire, quam sciant. Quod si illi ¹⁵ tum in novis rebus, quasi modo nascentes, haesitaverunt, nihilne tot seculis, summis ingeniis, maximis studiis, explicatum putamus? nonne, cum iam philosophorum disciplinae gravissimae consti-

tissent, tum, ut exortus est in optima republica Ti. Gracchus, qui otium perturbaret, sic Arcefilas, qui constitutam philosophiam everteret, et in eorum auctoritate delitesceret, qui negassent quidquam sciri, aut percipi posse? quorum e numero tollendus est et Plato, et Socrates; alter, quia reliquit perfectissimam disciplinam, Peripateticos et Academicos, nominibus differentes, re congruentes; a quibus Stoici ipsi verbis magis, quam sententiis dissenserunt. Socrates autem de se ipse detrahens in disputatione, plus tribuebat iis, quos volebat refellere. Ita cum aliud diceret atque sentiret, libenter uti solitus est ea dissimulatione, quam Graeci *εἰσπρηλατὴν* vocant; quam ait etiam in Africano fuisse Fannius; idque propterea vitiosum in illo non putandum, 6 quod idem fuerit in Socrate. Sed fuerint illa ve-
 16 teribus, si vultis, incognita. Nihilne est igitur actum, quod investigata sunt postea? nam Arcefilas Zenoni, ut putatur, obtrectans, nihil novi reperiendi, sed emendanti superiores, immutatione verborum, dum huius definitiones labefactare vult, conatus est clarissimis rebus tenebras obducere. cuius primo non admodum probata ratio, quamquam floruit cum acumine ingenii, tum admirabili quodam lepore dicendi, proxime a Lacyde solo retenta est; post autem confecta a Carneade, qui est quartus ab Arcefila. audivit enim Egesinum, qui Evandrum audierat, Lacydis discipulum, cum Arcefilae Lacydes fuisset. Sed ipse Carneades diu tenuit. nam nonaginta vixit annos; et qui illum audierant, admodum floruerunt: e quibus industriae plurimum in

Clitomacho fuit : declarat multitudo librorum : ingenii non minus in Aeschine , in Charmada eloquentiae , in Melanthio Rhodio suavitatis. Bene autem nosse Carneadem Stratoniceus Metrodorus putabatur. Iam Clitomacho Philo vester operam multos annos dedit. Philone autem vivo patrocinium Academiae non defuit. Sed, quod nos facere nunc ¹⁷ ingredimur, ut contra Academicos differamus; id quidam e philosophis, et ii quidem non mediocres, faciendum omnino non putabant : nec verum esse, ullam rationem disputare cum iis, qui nihil probarent; Antipatrumque Stoicum, qui multus in eo fuisset, reprehendebant : nec definiri aiebant necesse esse, quid esset cognitio, aut perceptio, aut, si verbum e verbo volumus, comprehensio, quam κατανόησις illi vocant; eosque, qui persuadere vellent, esse aliquid, quod comprehendi et percipi posset, inscienter facere dicebant, propterea quod nihil esset clarius *εναργεια*, ut Graeci : (perspicuitatem, aut evidentiam nos, si placet, nominemus; fabricemurque, si opus erit, verba; ne hic sibi (me appellabat iocans,) hoc licere putet soli.) sed tamen orationem nullam putabant illustriorem ipsa evidentia reperiri posse, nec ea, quae tam clara essent, definienda censebant. Alii autem negabant se pro hac evidentia quidquam priores fuisse dicturos; sed ad ea, quae contra dicerentur, dici oportere putabant, ne qui fallerentur. Plerique tamen et definitiones ipsarum etiam evidentium rerum non improbant; et rem idoneam, de qua quaeratur, et homines dignos, quibuscum differatur, putant. Philo autem, dum ¹⁸

nova quaedam commoveret, quod ea sustinere vix poterat, quae contra Academicorum pertinaciam dicebantur, et aperte mentitur, ut est reprehensus a patre Catulo, et, ut docuit Antiochus, in id ipsum se induit, quod timebat. Cum enim ita negaret quidquam esse, quod comprehendi posset (id enim volumus esse *καταληπτον*) si illud esset, sicut Zenone definiret, tale visum (iam enim hoc pro *φαντασια* verbum satis hesterni sermone trivimus) visum igitur impressum effectumque ex eo, unde esset, quale esse non posset, ex eo, unde non esset; id nos a Zenone definitum rectissime dicimus. qui enim potest quidquam comprehendi, ut plane confidas, id perceptum cognitumque esse, quod est tale, quale vel falsum esse possit? hoc cum infirmat tollitque Philo, iudicium tollit incogniti et cogniti, ex quo efficitur, nihil posse comprehendi. ita imprudens eo, quo minime vult, revolvitur. Quare omnis oratio contra Academiam suscipitur a nobis, ut retineamus eam definitionem, quam Philo voluit evertere. quam nisi obtinemus, percipi nihil posse concedimus.

- 7 Ordiamur igitur a sensibus. quorum ita clara iudicia et certa sunt, ut, si optio naturae nostrae datur, et ab ea Deus aliquis requirat, contentane sit suis integris incorruptisque sensibus, an postulet melius aliquid; non videam, quid quaerat amplius. Neque vero hoc loco expectandum est, dum de re mo inflexo, aut de collo columbae respondeam. non enim is sum, qui, quidquid videtur, tale dicam esse, quale videatur. Epicurus hoc viderit, et mul-

ta alia. meo autem iudicio ita est maxima in sensibus veritas, si et sani sunt, et valentes, et omnia remouentur, quae obstant et impediunt. itaque et lumen mutari saepe volumus, et situs earum rerum, quas intuemur; et intervalla aut contrahimus, aut diducimus; multaue facimus usque eo, dum ad spectus ipse fidem faciat sui iudicii. quod idem fit in vocibus, in odore, in sapore; ut nemo sit nostrum, qui in sensibus sui cuiusque generis iudicium requirat acrius. Adhibita vero exercitatione et arte, ut oculi pictura teneantur, et aures cantibus, quis est, quin cernat, quanta vis sit in sensibus? Quam multa vident pictores in umbris, et in eminentia, quae nos non videmus? quam multa, quae nos fugiunt in cantu, exaudiunt in eo genere exercitati? qui primo inflatu tibicinis Antioquam esse aiunt, aut *Andromacham*, cum id nos ne suspicemur quidem. nihil necesse est de gustatu et odoratu loqui; in quibus intelligentia, etsi vitiosa, est quaedam tamen. quid de tactu, et eo quidem, quem philosophi interiorem vocant, aut doloris, aut voluptatis? in quo Cyrenaici solo putant veri esse iudicium, quia sentiatur. Potestne igitur quisquam dicere, inter eum, qui doleat, et inter eum, qui in voluptate sit, nihil interesse? aut, ita qui sentiat, non apertissime insaniat? atqui qualia sunt haec, quae sensibus percipi dicimus; talia sequuntur ea, quae non sensibus ipsis percipi dicuntur, sed quodam modo sensibus; ut haec: Illud est album, hoc dulce, canorum illud, hoc bene olens, hoc asperum. animo iam haec tenemus comprehensa, non sensibus.

ille deinceps equus est, ille canis. cetera series deinde sequitur, maiora nectens; ut haec, quae quasi expletam rerum comprehensionem amplectuntur: Si homo est, animal est mortale, rationis particeps. quo e genere nobis notitiae rerum imprimuntur; sine quibus nec intelligi quidquam, nec quaeri, aut
 22 disputari potest. Quod si essent falsae notitiae (*επιποιας* enim notitias appellare tu videbare) si igitur essent hae falsae, aut eiusmodi visis impressae, qualia visa a falsis discerni non possent; quo tandem his modo uteremur? quo modo autem, quid cuique rei consentaneum esset, quid repugnaret, videremus? memoriae quidem certe, quae non modo philosophiam, sed omnis vitae usum, omnesque artes una maxime continet, nihil omnino loci relinquatur. quae potest enim esse memoria falforum? aut quid quisquam meminit, quod non animo comprehendit, et tenet? ars vero quae potest esse, nisi quae non ex una, aut duabus, sed ex multis animi perceptionibus constat? quas si subtraxeris, qui distinguas artificem ab inscio? non enim fortuito hunc artificem dicemus esse, illum negabimus: sed cum alterum percepta et comprehensa tenere videmus, alterum non item. cumque artium aliud eiusmodi genus sit, ut tantummodo animo rem cernat; aliud, ut molliatur aliquid et faciat: quomodo aut geometres cernere ea potest, quae aut nulla sunt, aut internosci a falsis non possunt? aut is, qui fidibus utitur, explere numeros, et conficere versus? quod idem in similibus quoque artibus continget; quarum omne opus est in faciendo atque

agendo. Quid enim est, quod arte effici possit, nisi is, qui artem tractabit, multa perceperit? Maxime vero virtutum cognitio confirmat, percipi 8 et comprehendi multa posse. in quibus solis inesse 23 etiam scientiam dicimus; quam nos non comprehensionem modo rerum, sed eam stabilem quoque atque immutabilem esse censemus: itemque sapientiam, artem vivendi, quae ipsa ex sese habeat constantiam. ea autem constantia si nihil habeat percepti et cogniti, quaero, unde nata sit, et quomodo? Quaero etiam, ille vir bonus, qui statuit omnem cruciatum perferre, intolerabili dolore lacerari potius, quam aut officium prodat, aut fidem, cur has sibi tam graves leges imposuerit, cum, quamobrem ita oporteret, nihil haberet comprehensi, percepti, cogniti, constituti? Nullo igitur modo fieri potest, ut quisquam tanti aestimet aequitatem et fidem, ut eius conservandae causa nullum supplicium recuset, nisi iis rebus assensus sit, quae falsae esse non possunt. Ipsa vero sapientia, si se ignorabit, sapientia sit, nec 24 ne; quo modo primum obtinebit nomen sapientiae? deinde quo modo suscipere aliquam rem, aut agere fidenter audebit, cum certi nihil erit, quod sequatur? cum vero dubitabit, quid extremum et ultimum bonorum, ignorans quo omnia referantur, qui poterit esse sapientia? Atque etiam illud perspicuum est, constitui necesse esse initium, quod sapientia, cum quid agere incipiat, sequatur; idque initium esse naturae accommodatum. nam aliter appetitio, (eam enim esse volumus *ὄρεσιν*) qua ad agendum impellimur, et id appetimus, quod est visum.

25 moveri non potest. Illud autem , quod movet , prius
 oportet videri , eique credi : quod fieri non potest ,
 si id , quod visum erit , discerni non poterit a falso.
 Quo modo autem moveri animus ad appetendum
 potest , si id , quod videtur , non percipitur , accom-
 modatumne naturae sit , an alienum ? itemque , si ,
 quid officii sui sit , non occurrit animo , nihil unquam
 omnino aget , ad nullam rem unquam impelletur ,
 nunquam movebitur. quod si aliquid aliquando ac-
 26 turus est , necesse est id ei verum , quod occurrit ,
 videri. Quid quod , si ista vera sunt , ratio omnis
 tollitur , quasi quaedam lux lumenque vitae ? tamen-
 ne in ista pravitate perstabitis ? nam quaerendi ini-
 tium ratio attulit ; quae perfecit virtutem , cum ef-
 fet ipsa ratio confirmata quaerendo. quaestio autem
 est appetitio cognitionis ; quaestionisque finis inven-
 tio. At nemo invenit falsa ; nec ea , quae incerta per-
 manent , inventa esse possunt : sed , cum ea , quae
 quasi involuta fuerunt , aperta sunt , tum inventa di-
 cuntur. sic et initium quaerendi , et exitum perci-
 piendi et comprehendendi tenet. itaque argumenti
 conclusio , quae est Graece *αποδείξις* , ita definitur :
 Ratio , quae ex rebus perceptis ad id , quod non
 9 percipiebatur , adducit. Quod si omnia visa eiusmodi
 27 essent , qualia isti dicunt , ut ea vel falsa esse pos-
 sent , neque ea posset ulla notio discernere ; quo
 modo quempiam aut conclusisse aliquid , aut inve-
 nisse diceremus ? aut quae esset conclusi argumenti
 fides ? Ipsa autem philosophia , quae rationibus pro-
 gredi debet , quem habebit exitum ? sapientiae vero
 quid futurum est ? quae neque de se ipsa dubitare

debet, neque de suis decretis, quæ philosophi vocant *δογματα*: quorum nullum sine scelere prodi poterit. cum enim decretum proditur, lex veri rectique proditur. quo e vitio et amicitiarum proditiones et rerum publicarum nasci solent. Non potest igitur dubitari, quin decretum nullum falsum possit esse; sapientique satis non fit, non esse falsum, sed etiam stabile, fixum, ratum esse debeat; quod movere nulla ratio queat. talia autem neque esse, neque videri possunt eorum ratione, qui illa visa, e quibus omnia decreta sunt nata, negant quidquam a falsis interesse. Ex hoc illud est natum, quod postulabat Hortensius, ²⁸ ut id ipsum saltem perceptum a sapiente diceretis, nihil posse percipi. Sed Antipatro hoc idem postulanti, cum diceret, ei, qui affirmaret nihil posse percipi, consentaneum esse unum tamen illud dicere percipi posse, ut alia non possent, Carneades acutius resistebat. nam tantum abesse dicebat, ut id consentaneum esset, ut maxime etiam repugnaret. qui enim negaret quidquam esse, quod perciperetur, eum nihil excipere. ita necesse esse, ne id ipsum quidem, quod exceptum non esset, comprehendi et percipi ullo modo posse. Antiochus ad istum locum pressus ²⁹ videbatur accedere. quoniam enim id haberent Academicum decretum (sentitis enim iam hoc *me δογμα* dicere) nihil posse percipi; non debere eos in suo decreto, sicut in ceteris rebus, fluctuare, praesertim cum in eo summa consisteret. hanc enim esse regulam totius philosophiae, constitutionem veri, falsi, cogniti, incogniti; quam rationem quoniam susciperent, docereque vellent, quae a quovis accipi oporteret, et

quae repudiari, certe hoc ipsum, ex quo omne verum
 falsique iudicium esset, percipere eos debuisse. etenim
 duo esse haec maxima in philosophia, iudicium veri,
 et finem bonorum; nec sapientem posse esse, qui aut
 cognoscendi initium ignoret, aut extremum expe-
 tendi; ut, aut unde proficiscatur, aut quo perve-
 niendum sit, nesciat. haec autem habere dubia, ne-
 que his ita confidere, ut moveri non possint, abhor-
 rere a sapientia plurimum. hoc igitur modo potius
 erat ab his postulandum, ut hoc unum saltem, per-
 cipi nihil posse, perceptum esse dicerent. Sed de in-
 constantia totius illorum sententiae, si ulla senten-
 tia cuiusquam esse potest nihil approbantis, est, ut
 10 opinor, dictum fatis. Sequitur disputatio copiosa illa
 30 quidem, sed paulo abstrusior. habet enim aliquan-
 tum a physicis; ut verear, ne maiorem largiar ei,
 qui contra dicturus est, libertatem et licentiam. nam
 quid eum facturum putem de abditis rebus et obscu-
 ris, qui lucem eripere conetur? Sed id disputari po-
 terat subtiliter, quanto quasi artificio natura fabricata
 esset primum animal omne: deinde hominem maxi-
 me: quae vis esset in sensibus: quemadmodum pri-
 mo visa nos pellerent: deinde appetitio ab his pulsa
 sequeretur: tum ut sensus ad res percipiendas in-
 tenderemus. Mens enim ipsa, quae sensuum fons est,
 atque etiam ipsa sensus est, naturalem vim habet,
 quam intendit ad ea, quibus movetur. itaque alia
 visa sic arripit, ut his statim utatur: alia quasi recon-
 dit; e quibus memoria oritur: cetera autem simili-
 tudinibus constituit; ex quibus efficiuntur notitiae
 rerum; quas Graeci tum *εγνωσις*, tum *προληψις* vo-

cant. eo cum accessit ratio, argumentique conclusio, rerumque innumerabilium multitudo; tum et perceptio eorum omnium apparet, et eadem ratio perfecta his gradibus ad sapientiam pervenit. Ad rerum igitur scientiam vitaeque constantiam aptissima cum sit mens hominis, amplectitur maxime cognitionem; et istam *καταληψιν*, quam, ut dixi, verbum e verbo exprimentes, comprehensionem dicemus, cum ipsam per se amat (nihil est enim ei veritatis luce dulcius) tum etiam propter usum. quocirca et sensibus utitur, et artes efficit, quasi sensus alteros; et usque eo philosophiam ipsam corroborat, ut virtutem efficiat, ex qua re una vita omnis apta sit. Ergo hi, qui negant quidquam posse comprehendi, haec ipsa eripiunt vel instrumenta, vel ornamenta vitae; vel potius etiam totam vitam evertunt funditus, ipsumque animal orbant animo: ut difficile sit de temeritate eorum, perinde ut causa postulat, dicere.

Nec vero satis constituere possum, quod sit eorum 32
 consilium, aut quid velint. Interdum enim cum adhibemus ad eos orationem huiusmodi: Si ea, quae disputentur, vera non sint, tum omnia fore incerta; respondent: Quid ergo istud ad nos? num nostra culpa est? naturam accusa, quae in profundo veritatem, ut ait Democritus, penitus abstruserit. Alii autem elegantius; qui etiam queruntur, quod eos insimulemus omnia incerta dicere; quantumque interfit inter incertum, et id, quod percipi non possit, docere conantur, eaque distinguere. Cum his igitur agamus, qui haec distinguunt: illos, qui omnia sic incerta dicunt, ut, stellarum numerus par an im-

par sit, quasi desperatos aliquos relinquamus. volunt enim (et hoc quidem vel maxime animadvertendam vos moveri) probabile aliquid esse, et quasi verisimile, eaque se uti regula et in agenda vita, et in
 11 quaerendo ac differendo. Quae ista regula est, si no-
 33 tionem veri et falsi, propterea quod ea non possunt
 internosci, nullam habemus? nam, si habemus, in-
 teresse oportet, ut inter rectum et pravum, sic in-
 ter verum et falsum. si nihil interest, nulla regula
 est; nec potest is, cui est visio veri falsique commu-
 nis, ullum habere iudicium, aut ullam omnino ve-
 ritatis notam. nam, cum dicunt, hoc se unum tolle-
 re, ut quidquam possit ita videri, ut non eodem
 modo falsum etiam possit videri, cetera autem con-
 cedere; faciunt pueriliter. quo enim omnia iudican-
 tur, sublato, reliqua se negant tollere; ut, si quis
 quem oculis privaverit, dicat, ea, quae cerni possent,
 non se ei ademisse. ut enim illa oculis modo cognos-
 cuntur, sic reliqua visis; sed propria veri, non com-
 muni veri et falsi nota. Quamobrem, sive tu probabi-
 lem visionem, sive probabilem et quae non impedia-
 tur, ut Carneades volebat, sive aliud quid proferes,
 quod sequare; ad visum illud, de quo agimus, tibi erit
 34 revertendum. In eo autem, si erit communitas cum
 falso, nullum erit iudicium, quia proprium in com-
 muni signo notari non potest. sin autem commune
 nihil erit; habeo, quod volo. id enim quaero, quod
 ita mihi videatur verum, ut non possit idem falsum
 videri. simili in errore versantur, cum convicti, ac
 vi veritatis coacti, perspicua a perceptis volunt di-
 stinguere, et conantur ostendere, esse aliquid perspi-

cui; verum illud quidem impressum in animo atque mente, neque tamen id percipi ac comprehendere posse. quo enim modo perspicue dixeris album esse aliquid, cum possit accidere, ut id, quod nigrum sit, album esse videatur? aut quo modo ista aut perspicua dicemus, aut menti impressa subtiliter, cum sit incertum, vere inaniterve moveatur? Ita neque color, neque corpus, nec veritas, nec argumentum, nec sensus, neque perspicuum ullum relinquitur. Ex hoc ³⁵ illud his usu venire solet, ut, quidquid dixerint, a quibusdam interrogentur: Ergo istuc quidem percipis? Sed qui ita interrogant, ab his irridentur. non enim urgent, ut coarguant, neminem ulla de re posse contendere, neque asseverare, sine aliqua eius rei, quam sibi quisque placere dicit, certa et propria nota. Quod est igitur istuc vestrum probabile? nam si, quod cuique occurrit, et primo quasi ad spectu probabile videtur, id confirmatur, quid eo levius? sin ex circumspectione aliqua, et accurata consideratione, quod visum sit, id se dicent sequi; tamen exitum non habebunt. Primum, quia his visis, inter quae nihil interest, aequaliter omnibus abrogatur fides: deinde, cum dicant posse accidere sapienti, ut, cum omnia fecerit, diligentissimeque circumpexerit, existat aliquid, quod et verisimile videatur, et absit longissime a vero; quo modo, si magna parte quidem (ut solent dicere) ad verum ipsum, aut quam proxime accedant, confidere sibi poterunt? ut enim confidant, notum his esse debet insigne veri: quo obscuro et oppresso, quod tandem verum sibi videbuntur attingere? Quid autem tam absurde dici potest, quam

- cum ita loquuntur? Est hoc quidem rei illius signum, aut argumentum, et ea re id sequor: sed fieri potest, ut id, quod significatur, aut falsum sit, aut nihil sit
- 12 omnino. Sed de perceptione haecenus. si quis enim ea, quae dicta sunt, labefactare volet, facile, etiam absentibus nobis, veritas se ipsa defendet.
- 37 His satis cognitis, quae iam explicata sunt, nunc de assensione atque approbatione, quam Graeci *συγκατάθεσις* vocant, pauca dicemus: non quo non latus locus sit; sed paulo ante iacta sunt fundamenta. nam cum vim, quae esset in sensibus, explicabamus, simul illud aperiebatur, comprehendi multa et percipi sensibus; quod fieri sine assensione non potest. deinde cum inter inanimatum, et animal hoc maxime interfit, quod inanimatum nihil agit, animal agit aliquid, (nihil enim agens ne cogitari quidem potest, quale sit) aut ei sensus adimendus est; aut ea, quae
- 38 est in nostra sita potestate, reddenda assensio. At vero animus quodam modo eripitur his, quos neque sentire, neque assentiri volunt. ut enim necesse est, lancem in libra, ponderibus impositis, deprimi; sic animal perspicuis cedere. nam, quomodo non potest animal ullum non appetere id, quod accommodatum ad naturam appareat (Graeci id *οικειοσύνη* appellant) sic non potest obiectam rem perspicuam non approbare. quamquam, si illa, de quibus disputatum est, vera sunt, nihil attinet de assensione omnino loqui. qui enim quid percipit, assentitur statim. sed haec etiam sequuntur, nec memoriam sine assensione posse constare, nec notitias rerum, nec artes: idque quod maximum est, ut sit aliquid in nostra potestate, in eo,

qui rei nulli assentietur, non erit. Ubi igitur virtus, 39
 si nihil situm est in ipsis nobis? Maxime autem absur-
 dum, vitia in ipsorum esse potestate, neque peccare
 quemquam, nisi assensione; hoc idem in virtute non
 esse; cuius omnis constantia et firmitas ex his rebus
 constat, quibus assensa est, et quas approbavit: om-
 ninoque ante videri aliquid, quam agamus, necesse
 est; eique, quod visum sit, assentiamur. quare qui
 aut visum, aut assensum tollit, is omnem actionem
 tollit e vita.

Nunc ea videamus, quae contra ab his disputari so- 13
 lent. Sed prius potestis totius eorum rationis quasi 4
 fundamenta cognoscere. Componunt igitur primum
 artem quandam de his, quae visa dicimus; eorumque
 et vim et genera definiunt: in his, quale sit id, quod
 percipi et comprehendi possit; totidem verbis, quor
 Stoici. deinde illa exponunt duo, quae quasi conti-
 neant omnem hanc quaestionem: quae ita videantur,
 ut etiam alia eodem modo videri possint, nec in his
 quidquam intersit, non posse eorum alia percipi, alia
 non percipi; nihil interesse autem, non modo si ex
 omni parte eiusdem modi sint, sed etiam si discerni
 non possint. quibus positus, unius argumenti conclu-
 sione tota ab his causa comprehenditur. composita au-
 tem ea conclusio sic est: Eorum, quae videntur, alia
 vera sunt, alia falsa: et quod falsum est, id percipi non
 potest: quod autem verum visum est, id omne tale
 est, ut eiusdem modi falsum etiam possit videri. Et,
 quae visa sunt eiusmodi, ut in iis nihil intersit, non
 posse accidere, ut eorum alia percipi possint, alia non
 possint. nullum igitur est visum, quod percipi possit.

- 41 Quae autem fununt, ut concludant id, quod volunt, ex his duo sibi putant concedi : neque enim quisquam repugnat. ea sunt haec : *Quae visa falsa sint, ea percipi non posse* : et alterum, *Inter quae visa nihil intersit, ex his non posse alia talia esse, ut percipi possint, alia ut non possint* : reliqua vero multa et varia ratione defendunt, quae sunt item duo : unum, Eorum, quae videantur, alia vera esse, alia falsa : alterum, Omne visum, quod sit a vero, tale esse, quale etiam
- 42 a falso possit esse. Haec duo proposita non praetervolant, sed ita dilatant, ut non mediocrem curam adhibeant et diligentiam. dividunt enim in partes, et eas quidem magnas : primum in sensus : deinde in ea, quae ducuntur a sensibus, et ab omni consuetudine, quam obscurari volunt : tum perveniunt ad eam partem, ut ne ratione quidem et coniectura ulla res percipi possit. Haec autem universa concidunt etiam minutius. Ut enim de sensibus hesterno sermone vidistis, item faciunt de reliquis : in singulisque rebus, quas in minima dispertiunt, volunt efficere, his omnibus, quae visa sint, veris, adiuncta esse falsa, quae a veris nihil differant : ea cum talia sint, nihil posse comprehendi.
- 14 Hanc ego subtilitatem, philosophia quidem dignif-
- 43 simam iudico, sed ab eorum causa, qui ita differunt, remotissimam. definitiones enim, et partitiones, et horum luminibus utens oratio, tum similitudines dissimilitudinesque, et earum tenuis et acuta distinctio, fidentium est hominum, illa vera, et firma, et certa esse, quae tutentur ; non eorum, qui clament, nihilo magis vera illa esse, quam falsa. quid enim agant,

si, cum aliquid definiierint, roget eos quispiam, num illa definitio possit in aliam rem transferri quamlibet? si posse dixerint; quid dicere habeant, cur illa vera definitio sit? si negaverint; fatendum sit, quoniam vel illa vera definitio transferri non possit in falsum, quod ea definitione explicetur, id percipi posse: quod minime illi volunt. eadem dici poterunt in omnibus partibus. Si enim dicent, ea, de quibus differant, se dilucide 44
 perspicere, nec ulla communione visorum impediri; comprehendere ea se posse fatebuntur. sin autem negabunt vera visa a falsis posse distingui, qui poterunt longius progredi? occurreret enim, sicut occursum est. nam concludi argumentum non potest, nisi his, quae ad concludendum sumpta erunt, ita probatis, ut falsa eiusdem modi nulla possint esse. ergo si, rebus comprehensis et perceptis, nisi et progressa ratio hoc efficiet, nihil posse comprehendi; quid potest reperiri, quod ipsum sibi repugnet magis? cumque ipsa natura accuratae orationis hoc profiteatur, se aliquid patefacturam, quod non appareat, et, quo id facilius assequatur, adhibituram et sensus, et ea, quae perspicua sint; qualis est istorum oratio, qui omnia non tam esse, quam videri volunt? Maxime autem convincuntur, cum haec duo pro congruentibus sumunt, tam vehementer repugnantia: primum, esse quaedam falsa visa; quod cum volunt, declarant quaedam esse vera: deinde, inter falsa visa et vera nihil interesse. At primum sumseras, tanquam interesset. ita priori posterius; posteriori superius non iungitur.

Sed progrediamur longius, et ita agamus, ut ni- 45
 hil nobis assentati esse videamur; quaeque ab his di-

cuntur, sic persequamur, ut nihil in praeteritis relinquamus. Primum igitur perspicuitas illa, quam diximus, satis magnam habet vim, ut ipsa per sese ea, quae sint, nobis, ita ut sint, indicet. Sed tamen, ut maneamus in perspicuis firmiter et constantius, maiore quadam opus est vel arte, vel diligentia, ne ab iis, quae clara sint ipsa per sese, quasi praestigiis quibusdam et captionibus depellamur. Nam, qui voluit subvenire erroribus Epicurus iis, qui videntur conturbare veri cognitionem, dixitque sapientis esse, opinionem a perspicuitate seiungere; nihil profecit. ipsius enim opinionis errorem nullo modo sustulit.

45 Quamobrem cum duae causae perspicuis et evidentibus rebus adversentur; auxilia totidem sunt contra comparanda. adversatur enim primum, quod parum defigunt animos et intendunt in ea, quae perspicua sunt, ut, quanta luce ea circumfusa sint, possint agnoscere: alterum est, quod fallacibus et captiosis interrogationibus circumscripti atque decepti quidam, cum eas dissolvere non possunt, desciscunt a veritate. oportet igitur et ea, quae pro perspicuitate responderi possunt, in promptu habere, de quibus iam diximus; et esse armatos, ut occurrere possimus interrogationibus eorum, captionesque discutere. quod deinceps facere constitui.

47 Exponam igitur generatim argumenta eorum, quoniam ipsi etiam illi solent non confuse loqui. Primum conantur ostendere, multa posse videri esse, quae omnino nulla sint, cum animi inani-ter moveantur eodem modo rebus iis, quae nullae sint, ut iis, quae sint. Nam cum dicatis, inquirunt, visa quaedam mitti a deo, velut ea, quae in som-

nis videantur, quaeque oraculis, auspiciis, extis declarantur: (haec enim aiunt probari Stoicis, quos contra disputant) quaerunt, quonam modo, falsa visa quae sint, ea deus efficere possit probabilia: quae autem plane proxime ad verum accedant, efficere non possit? aut, si ea quoque possit, cur illa non possit, quae perdifficiliter, internoscantur tamen? et, si haec, cur non inter quae nihil sit omnino? Deinde, cum mens moveatur ipsa per sese, ⁴⁸ ut et ea declarant, quae cogitatione depingimus, et ea, quae vel furiosis, vel dormientibus videntur; nonne, inquam, verisimile sit, sic etiam mentem moveri, ut non modo non internoscat, visa vera illa sint, anne falsa, sed ut in his nihil intersit omnino? ut, si qui tremere et exalbescere, vel ipsi per se motu mentis aliquo, vel obiecta terribili re extrinsecas, nihil esset, qui distingueretur tremor ille et pallor, neque quidquam interesset inter intestinum et oblatum. Postremo, si nulla visa sunt probabilia, quae falsa sint, alia ratio est. sin autem sunt; cur non etiam quae non facile internoscantur? cur non ut plane nihil intersit? praesertim cum ipsi dicatis, sapientem in furore sustinere se ab omni assensu, quia nulla in visis distinctio appareat.

Ad has omnes visiones inanes Antiochus quidem ¹⁶ permulta dicebat, et erat de hac una re unius diei ⁴⁹ disputatio. mihi autem non idem faciendum puto; sed ipsa capita dicenda: et primum quidem hoc reprehendendum, quod captiosissimo genere interrogationis utuntur; quod genus minime in philosophia probari solet, cum aliquid minutatim, et gradatim

additur, aut demitur. *Soritas* hos vocant, qui acervum efficiunt uno addito grano: vitiosum fane, et captiosum genus. sic enim adscenditis: Si tale visum obiectum est a deo dormienti, ut probabile sit, cur non etiam ut valde verisimile? cur deinde non, ut difficiliter a vero internoscatur? deinde, ut ne internoscatur quidem? postremo ut nihil inter hoc et illud intersit? Huic si perveneris, me tibi primum quidque concedente; meum vitium fuerit: sin ipse tua sponte processeris; tuum. Quis enim tibi dederit, aut omnia deum posse; aut ita facturum esse, si possit? Quomodo autem sumis, ut, si quid cui simile esse possit, sequatur, ut etiam internosci difficiliter possit? deinde, ut ne internosci quidem? postremo, ut eadem sint? ut, si lupi canibus similes, eosdem dices ad extremum. Et quidem honestis similia sunt quaedam non honesta, et bonis non bona, et artificiosis minime artificiosa. quid dubitamus igitur affirmare, nihil inter haec interesse? Ne repugnantia quidem videmus? nihil est enim, quod de suo genere in aliud genus transferri possit. at si efficeretur, ut inter visa differentium generum nihil interesset; reperirentur quae et in suo genere essent, et in alieno. quod fieri qui potest? Omnium deinde inanium visorum una depulsio est, sive illa cogitatione informantur, quod fieri solere concedimus; sive in quiete, sive per vinum, sive per insaniam. nam ab omnibus eiusdem modi visis perspicuitatem, quam mordicus tenere debemus, abesse dicemus. Quis enim, cum sibi fingit aliquid et cogitatione depingit, non, simul ac se ipse commovit, atque ad se revocavit,

sentit quid intersit inter perspicua, et inania? Eadem ratio est somniorum. num censes Ennium, cum in hortis cum Ser. Galba, vicino suo, ambulavisset, dixisse, *Visus sum mihi cum Ser. Galba ambulare?* At, cum somniavit, ita narravit:

Visus Homerus adesse poeta.

Idemque in Epicharmo:

Nam videbar somniare memet esse mortuum.

Itaque, simul ut experrecti sumus, visa illa contemnimus; neque ita habemus, ut ea, quae in foro gessimus. At enim dum videntur, eadem est in somnis 17 species horum, et eorum, quae vigilantes videmus. 52 Plurimum interest. sed id omittamus. illud enim dicimus, non eandem esse vim, neque integritatem dormientium et vigilantium, nec mente, nec sensu. Ne vinolenti quidem quae faciunt, eadem approbatione faciunt, qua sobrii: dubitant, haesitant, revocant se interdum, iisque, quae videntur, imbecillius assentiuntur; cumque edormiverunt, illa visa quam levia fuerint, intelligunt. quod idem contingit insanis; ut et incipientes furere sentiant et dicant, aliquid, quod non sit, id videri sibi; et, cum relaxentur, sentiant, atque illa dicant Alcmaeonis:

Sed mihi neutiquam cor consentit cum oculorum aspectu.

At enim ipse sapiens sustinet se in furore, ne approbet falsa pro veris. Et alias quidem saepe, si aut in sensibus ipsius est aliqua forte gravitas, aut tarditas, aut obscuriora sunt quae videntur, aut a perspicuendo temporis brevitate excluditur. quamquam totum

hoc, sapientem aliquando sustinere assensionem, contra vos est. si enim inter visa nihil interesset, aut semper sustineret, aut nunquam. Sed ex hoc genere toto perspicui potest levitas orationis eorum, qui omnia cupiunt confundere. Quærimus gravitatis, constantiae, firmitatis, sapientiae iudicium: utimur exemplis somniantium, furiosorum, ebriorum; nec illud attendimus in hoc omni genere, quam inconstanter loquamur, non enim proferremus vino aut somno oppressos, aut mente captos, tam absurde, ut tum diceremus interesse inter vigilantium visa, et sobriorum, et sanorum, et eorum qui essent aliter affecti; 54 tum nihil interesse. Ne hoc quidem cernunt, omnia se reddere incerta, quod nolunt. ea dico incerta, quae *αδυνα* Graeci. Si enim res se ita habeant, ut nihil intersit, utrum ita cui videatur, ut infano, an sano; cui possit exploratum esse de sua sanitate? quod vel- le efficere, non mediocris insaniae est. Similitudines vero aut geminorum, aut signorum annulis impref- forum, pueriliter consecretantur. quis enim nostrum similitudines negat esse, cum eae plurimis in rebus appareant? sed, si satis est ad tollendam cognitionem, similia esse multa multorum; cur eo non estis con- tenti, praesertim concedentibus nobis? et cur id potius contenditis, quod rerum natura non patitur, ut non suo quidque genere sit tale, quale est? nec sit in duobus aut pluribus nulla re differens ulla com- munitas? ut sibi sint et ova ovorum, et apes apium simillimae. Quid pugnas igitur, aut quid tibi vis in geminis? conceditur enim similes esse; quo conten- tus esse potueras, tu autem vis eosdem plane esse,

non similes. quod fieri nullo modo potest. Dein con- 55
 fugis ad physicos eos, qui maxime in Academia irri-
 dentur; a quibus ne tu quidem iam te abstinebis: et
 ais Democritum dicere, innumerabiles esse mundos,
 et quidem sic quosdam inter se non solum similes,
 sed undique perfecte et absolute ita pares, ut inter eos
 nihil prorsus intersit, et eos quidem innumerabiles:
 itemque homines. deinde postulas, ut, si mundus ita
 sit par alteri mundo, ut inter eos ne minimum quidem
 intersit, concedatur tibi, ut in hoc quoque nostro
 mundo aliquid alicui sic par sit, ut nihil differat, nihil
 intersit. cur enim, inquires, cum ex illis individuis, un-
 de omnia Democritus gigni affirmat, in reliquis mun-
 dis, et in his quidem innumerabilibus, innumerabiles
 Q. Lutatii Catuli non modo possint esse, sed etiam
 sint, in hoc tanto mundo Catulus alter non possit effi-
 ci? Primum quidem me ad Democritum vocas, cui 18
 non assentior; potiusque refello, propter id, quod di- 56
 lucide docetur a politioribus physicis, singularum re-
 rum singulas proprietates esse. fac enim antiquos illos
 Servilios, qui gemini fuerunt, tam similes, quam di-
 cuntur; num censes etiam eosdem fuisse? non cog-
 noscebantur foris; at domi. non ab alienis; at a
 suis. An non videmus, hoc usu venire, ut quos nun-
 quam putassemus a nobis internosci posse, eos, con-
 suetudine adhibita, tam facile internosceremus, uti
 ne minimum quidem similes viderentur? Hic pug- 57
 nes licet, non repugnabo: quin etiam concedam,
 illum ipsum sapientem, de quo omnis hic sermo est,
 cum ei res similes occurrant, quas non habeat deno-
 tatas, retenturum assensum; nec unquam ulli viso as-

sensurum, nisi quod tale fuerit, quale falsum esse non
 possit. Sed ad ceteras res habet quandam artem, qua
 vera a falsis possit distinguere; et ad similitudines istas
 uisus adhibendus est. ut mater geminos internoscit
 consuetudine oculorum, sic tu internoscis, si assue-
 veris. Videsne, ut in proverbio sit ovorum inter se
 similitudo? tamen hoc accepimus, Deli fuisse com-
 plures (falvis rebus illis) qui gallinas alere permultas
 quaestus causa solerent. hi cum ovum inspexerant,
 quae id gallina peperisset, dicere solebant. neque id
 est contra nos. nam nobis satis est, ova illa inter-
 58 noscere. nihil enim magis assentiri potest hoc illud
 esse, quam si inter illa omnino nihil interesset. habeo
 enim regulam, ut talia visa vera iudicem; qualia fal-
 sa esse non possint. ab hac mihi non licet transver-
 sum, ut aiunt, digitum discedere, ne confundam
 omnia. Veri enim et falsi non modo cognitio, sed et
 natura tollitur, si nihil erit, quod intersit: ut etiam
 illud absurdum sit, quod interdum soletis dicere,
 cum visa in animos imprimantur, non vos id dice-
 re, inter ipsas impressiones nihil interesse, sed inter
 species et quasdam formas eorum. Quasi vero non
 specie visa iudicentur; quae fidem nullam habebunt,
 59 sublata veri et falsi nota. Illud vero perabsurdum, quod
 dicitis, probabilia vos sequi, si re nulla impediamini.
 Primum qui potestis non impediri, cum a veris falsa
 non distent? deinde quod iudicium est veri, cum sit
 commune falsi? Ex his illa necessario nata est *εποχὴ*,
 id est assensionis retentio; in qua melius sibi constitit
 Arcefilas, si vera sunt quae de Carneade nonnulli
 existimant. si enim percipi nihil potest, quod utrique

visum est; tollendus assensus est. Quid enim est tam futile, quam quidquam approbare non cognitum? Carneadem autem etiam heri audiebamus, solitum eo delabi interdum, ut diceret, opinaturum, id est, peccaturum esse sapientem. Mihi porro non tam certum est, esse aliquid, quod comprehendi possit, de quo iam nimium etiam diu disputo, quam sapientem nihil opinari, id est, nunquam assentiri rei falsae vel incognitae. Restat illud, quod dicunt, veri inven- ⁶⁰ niendi causa contra omnia dici oportere, et pro omnibus. Volo igitur videre, quid invenerint. Non solemus, inquit, ostendere. Quae sunt tandem ista mysteria? aut cur celatis, quasi turpe aliquid, sententiam vestram? Ut, qui audient, inquit, ratione potius, quam auctoritate ducantur. Quid si utroque? num peius est? unum tamen illud non celant, nihil esse, quod percipi possit. an in eo auctoritas nihil obest? mihi quidem videtur vel plurimum. quis enim ista tam aperte perspicueque et perversa, et falsa secutus esset, nisi tanta in Arcesila, multo etiam maior in Carneade et copia rerum, et dicendi vis fuisset?

Haec Antiochus fere et Alexandriae tum, et mul- ¹⁹ tis annis post, multo etiam asseverantius in Syria, cum esset mecum, paulo ante quam est mortuus. Sed ⁶¹ iam confirmata causa, te, hominem amicissimum, (me autem appellabat) et aliquot annis minorem natu, non dubitabo monere: Tunc, cum tantis laudibus philosophiam extuleris, Hortensiumque nostrum dissentientem commoveris, eam philosophiam sequere, quae confundit vera cum falsis, spoliat nos iudicio, privat approbatione, omnibus orbat sensibus?

Et Cimmeriis quidem, quibus adspectum solis sive deus aliquis, sive natura ademerat, sive eius loci, quem incolebat, situs, ignes tamen aderant, quorum illis uti lumine licebat. isti autem, quos tu probas, tantis offusis tenebris, ne scintillam quidem ullam nobis ad dispiciendum reliquerunt. quos si sequamur, iis vinculis simus adstricti, ut nos commovere
 62 nequeamus. Sublata enim assensione, omnem et motum animorum, et actionem rerum sustulerunt. quod non modo recte fieri, sed omnino fieri non potest. provide etiam, ne uni tibi istam sententiam minime liceat defendere. an tu, cum res occultissimas aperueris, in lucemque protuleris, iuratusque dixeris, ea te comperisse; quod mihi quoque licebat, qui ex te illa cognoveram; negabis esse rem ullam, quae cognosci, comprehendi, percipi possit? vide, quaeso, etiam atque etiam, ne illarum quoque rerum
 63 pulcherrimarum a te ipso minuatur auctoritas. Quae cum dixisset ille, finem fecit. Hortensius autem vehementer admirans, (quod quidem perpetuo Lucullo loquente fecerat, ut etiam manus saepe tolleret. nec mirum. nam nunquam arbitror contra Academiam dictum esse subtilius) me quoque, iocansne, an ita sentiens, (non enim satis intelligebam) coepit hortari, ut sententia desisterem. Tum mihi Catulus, Si te, inquit, Luculli oratio flexit, quae est habita memoriter, accurate, copiose, taceo; neque te, quominus, si tibi ita videatur, sententiam mutes, deterrendum puto. illud vero non censuerim, ut eius auctoritate moveare. Tantum enim non te modo monuit, inquit arridens, ut caveres, ne quis improbus

tribunus plebis, quorum vides quanta copia semper futura sit, arriperet te, et in concione quaereret, qui tibi constares, cum idem negares quidquam certi posse reperiri, idem te comperisse dixisses. Hoc, quaeso, ne te terreat. de causa autem ipsa malim quidem te ab hoc dissentire. sin cesseris, non magnopere mirabor. memini enim Antiochum ipsum, cum annos multos talia sensisset, simul ac visum sit, sententia destitisse. Haec cum dixisset Catulus: me omnes intueri.

Tum ego non minus commotus, quam soleo in 20
causis maioribus, huiusmodi quadam oratione sum 64
exorsus: Me, Catule, oratio Luculli de ipsa re ita
movit, ut docti hominis, et copiosi, et parati, et
nihil praetereuntis eorum, quae pro illa causa dici
possent; non tamen ut ei responderi posse diffiderem.
auctoritas autem tanta plane me movebat, nisi tu op-
posuisses non minorem tuam. aggrediar igitur, si
pauca ante quasi de fama mea dixero. Ego enim si 65
aut ostentatione aliqua adductus, aut studio certandi,
ad hanc potissimum philosophiam me applicavi; non
modo stultitiam meam, sed etiam mores, et naturam
condemnandam puto. nam, si in minimis rebus per-
tinacia reprehenditur, calumnia etiam coercetur; ego
de omni statu, consilioque totius vitae aut certare cum
aliis pugnaciter, aut frustrari cum aliis, tum etiam
me ipsum velim? Itaque, nisi ineptum putarem, in
tali disputatione id facere, quod, cum de republica
disceptatur, fieri interdum solet: iurarem per Iovem
deosque penates, me et ardere studio veri reperien-
di, et ea sentire, quae dicerem. Qui enim possum 66

non cupere verum invenire, cum gaudeam, si simile veri quid invenerim? sed, ut hoc pulcherrimum esse iudicem, vera videre; sic, pro veris probare falsa, turpissimum est. nec tamen ego is sum, qui nihil unquam falsi approbem, qui nunquam assentiar, qui nihil opiner: sed quaerimus de sapiente. ego vero ipse et magnus quidem sum opinator (non enim sum sapiens) et meas cogitationes sic dirigo, non ad illam parvulam Cynosuram,

Qua fidunt duce nocturna Phoenices in alto,
ut ait Aratus, eoque directius gubernant, quod eam tenent,

Quae cursu interiore, brevi convertitur orbe:

sed ad Helicen, et clarissimos Septemtriones, id est, rationes has, latiore specie, non ad tenue elimatas. eo fit, ut errem, et vager latius. sed non de me, ut dixi, sed de sapiente quaeritur. visa enim ista cum acriter mentem sensumve pepulerunt, accipio, hisque interdum etiam assentior, nec percipio tamen. nihil enim arbitror posse percipi. non sum sapiens. itaque visis cedo, neque possum resistere. sapientis autem hanc censet Arcefilas vim esse maximam, Zenoni assentiens, cavere ne capiatur; ne fallatur, videre. nihil est enim ab ea cogitatione, quam habemus de gravitate sapientis, errore, levitate, temeritate diiunctius. ⁶⁷ Quid igitur loquar de firmitate sapientis? quem quidem nihil opinari tu quoque, Luculle, concedis. quod quoniam a te probatur (ut praepostere tecum agam, mox referam me ad ordinem) haec primum ²¹ conclusio, quam habeat vim, considera. Si ulli rei sapiens assentietur unquam, aliquando etiam opina-

bitur : nunquam autem opinabitur : nulli igitur rei assentietur. hanc conclusionem Arcefilas probabat : confirmabat enim et primum, et secundum. Carneades nonnunquam secundum illud dabat, assentiri aliquando. ita sequebatur etiam opinari : quod tu non vis, et recte, ut mihi videris. sed illud primum, sapientem, si assensurus esset, etiam opinaturum, falsum esse ex Stoici dicunt, et eorum adstipulator Antiochus. posse enim eum falsa a veris, et quae non possint percipi, ab iis, quae possint, distinguere. Nobis autem primum, ⁶⁸ etiamsi quid percipi possit, tamen ipsa consuetudo assentiendi, periculosa esse videtur et lubrica. quamobrem cum tam vitiosum esse constet, assentiri quidquam aut falsum, aut incognitum ; sustinenda est potius omnis assensio, ne praecipitet, si temere procefferit. ita enim finitima sunt falsa veris, eaque quae percipi non possunt, iis, quae possunt, (si modo ea sunt quaedam : iam enim videbimus) ut tam praecipitem in locum non debeat se sapiens committere. si autem, omnino nihil esse, quod percipi possit, a me sumfero, et, quod tu mihi das, accepero, sapientem nihil opinari ; effectum illud erit, sapientem assensus omnes cohibiturum : ut tibi videndum sit, idne malis, an aliquid opinaturum esse sapientem. Neutrum, inquires, illorum. nitamur igitur, nihil posse percipi. etenim de eo omnis est controversia.

Sed prius pauca cum Antiocho, qui haec ipsa, ²² quae a me defenduntur, et didicit apud Philonem ⁶⁹ tam diu, ut constaret, diutius didicisse neminem, et scripsit de his rebus acutissime, et idem haec non acrius accusavit in senectute, quam antea defensiva-

verat. Quamvis igitur fuerit acutus, ut fuit; tamen
 inconstantia levatur auctoritas. Quis, inquam, enim
 iste dies illuxerit, quaero, qui illi ostenderit eam,
 quam multos annos esse negavisset, veri et falsi no-
 tam. excogitavit aliquid? eadem dicit, quae Stoici:
 poenituit eum illa sensisse. cur non se transtulit ad
 alios, et maxime ad Stoicos? eorum enim erat pro-
 pria ista dissensio. quid? eum Mnesarchi poenitebat?
 quid? Dardani? qui erant Athenis tum principes
 Stoicorum. nunquam a Philone discessit, nisi postea-
 70 quam ipse coepit, qui se audirent, habere. Unde
 autem subito vetus Academia revocata est? nominis
 dignitatem videtur, cum a re ipsa descisceret, retine-
 re voluisse; quod erant, qui illum gloriae causa fa-
 cerent sperare, etiam fore, ut ii, qui se sequerentur,
 Antiochii vocarentur. Mihi autem magis videtur non
 potuisse sustinere concursum omnium philosopho-
 rum. etenim de ceteris sunt inter illos nonnulla com-
 munita: haec Academicorum est una sententia, quam
 reliquorum philosophorum nemo probet. itaque ces-
 sit; et ut ii, qui sub Novis solem non ferunt, item
 ille, cum aestuaret, veterum, ut Moenianorum, sic
 71 Academicorum umbram secutus est. Quoque sole-
 bat uti argumento tum, cum ei placebat, nihil posse
 percipi, cum quaereret, Dionysius ille Heracleo-
 tes utrum comprehendisset certa illa nota, qua as-
 sentiri dicitis oportere, illudne, quod multos an-
 nos tenuisset, Zenonique magistro credidisset, ho-
 nestum quod esset, id bonum solum esse; an quod
 postea defensitavisset, honesti inane nomen esse, vo-
 luptatem esse summum bonum: qui ex illius commu-

tata sententia docere vellet, nihil ita signari in animis nostris a vero posse, quod non eodem modo possit a falso, is curavit, quod argumentum ex Dionysio ipse sumisset, ex eo ceteri fumerent. Sed cum hoc alio 23
loco plura: nunc ad ea, quae a te, Luculle, dicta sunt. 72

Et primum quod initio dixisti, videamus quale sit: similiter a nobis de antiquis philosophis commemorari, atque seditiosi solerent claros viros, sed tamen populares aliquos nominare. illi cum res non bonas tractent, similes honorum videri volunt. nos autem dicimus, ea nobis videri, quae vosmetipsi nobilissimis philosophis placuisse conceditis. Anaxagoras nivem nigram dixit esse. ferres me, si ego idem dicerem? tu, ne si dubitarem quidem. at quis est hic? num sophistes? sic enim appellantur ii, qui ostentationis aut quaestus causa philosophantur. maxima fuit et gravitatis et ingenii gloria. Quid loquar 73
de Democrito? quem cum eo conferre possumus non modo ingenii magnitudine, sed etiam animi? qui ita sit ausus ordiri, *Haec loquor de universis*. nihil excipit, de quo non profiteatur. quid enim esse potest extra universa? quis hunc philosophum non anteponebat Cleanthi, Chrysippe, reliquisque inferioris aetatis? qui mihi cum illo collati, quintae classis videntur. atque is non hoc dicit, quod nos, qui veri esse aliquid non negamus, percipi posse negamus: ille verum esse plane negat. Esse sensus quidem dicit, sed obscuros, sed tenebricosos: sic enim appellat eos is, qui hunc maxime est admiratus, Chius Metrodorus, initio libri, qui est de natura. *Nego, inquit, scire nos, sciamus-ne aliquid, an nihil sciamus: ne idipsum quidem nescire,*

aut scire: nec omnino, sitne aliquid, an nihil sit.

74 Furere tibi Empedocles videtur; at mihi dignissimum
 rebus iis, de quibus loquitur, sonum fundere. num
 ergo is excaecat nos, aut orbat sensibus, si parum
 magnam vim censet in iis esse ad ea, quae sub eos
 subiecta sunt, iudicanda? Parmenides, Xenophanes,
 minus bonis quamquam versibus, sed tamen illis ver-
 sibus increpant eorum arrogantiam, quasi irati, qui
 cum sciri nihil possit, audeant se scire dicere. Et ab
 his aiebas removendum Socratem et Platonem. cur?
 an de ullis certius possum dicere? vixisse cum his
 equidem videor: ita multi sermones perscripti sunt,
 e quibus dubitari non possit, quin Socrati nihil sit
 visum sciri posse. excepit unum tantum, *scire se, ni-*
hil se scire: nihil amplius. Quid dicam de Platone?
 qui certe tam multis libris haec persecutus non esset,
 nisi probavisset. ironiam enim alterius, perpetuam
 24 praesertim, nulla fuit ratio persequi. Videorne tibi,
 75 non ut Saturninus, nominare modo illustres homines,
 sed etiam imitari nunquam, nisi clarum, nisi nobilem?
 Atqui habebam molestos vobis, sed minutos, Silpo-
 nem, Diodorum, Alexinum; quorum sunt contorta
 et aculeata quaedam sopherinata. sic enim appellantur
 fallaces conclusiunculae. Sed quid eos colligam, cum
 habeam Chrysippum, qui fulcire putatur porticum
 Stoicorum? quam multa ille contra sensus, quam
 multa contra omnia, quae in consuetudine pro-
 bantur? at dissolvit idem. mihi quidem non videtur:
 sed dissolverit sane. certe tam multa non collegisset,
 quae nos fallerent probabilitate magna, nisi videret,
 76 his resisti non facile posse. Quid Cyrenaei videntur?

minime contenti philosophi : qui negant esse quidquam, quod percipi possit extrinsecus : ea se sola percipere, quae tactu intimo sentiant, ut dolorem, ut voluptatem ; neque se, quo quid colore aut quo sono sit, scire, sed tantum sentire, affici se quodammodo.

Satis multa de auctoribus. quamquam ex me quaesieras, nonne putarem post illos veteres, tot seculis, inveniri verum potuisse, tot ingeniis, tantisque studiis quaerentibus. Quid inventum sit, paulo post videro, te ipso quoque iudice. Arcesilam vero non obtrectandi causa cum Zenone pugnavisse, sed verum invenire voluisse, sic intelligitur. Nemo, inquam, superiorum non modo expresserat, sed ne dixerat quidem, posse hominem nihil opinari : nec solum posse, sed ita necesse esse sapienti. visa est Arcesilae cum vera sententia, tum honesta et digna sapiente. quaesivit de Zenone fortasse, quid futurum esset, si nec percipere quidquam posset sapiens, nec opinari sapientis esset. Ille, credo, nihil opinaturum ; quoniam esset, quod percipi posset. Quid ergo id esset ? Visum, credo. Quale igitur *visum* ? tum illum ita definivisse, *ex eo, quod esset, sicut esset, impressum, et signatum, et effectum*. Post requisitum, etiamne, si eiusmodi esset visum verum, quale vel falsum. Hic Zenonem vidisse acute, nullum esse visum, quod percipi posset, si id tale esset ab eo, quod est, ut eiusdemmodi ab eo, quod non est, posset esse. Recte consensit Arcesilas : ad definitionem additum. neque enim falsum percipi posse, neque verum, si esset tale, quale vel falsum. Incubuit autem in eas

disputationes, ut doceret, nullum tale esse visum a vero, ut non eiusdemmodi etiam a falso posset esse.

78 Haec autem est una contentio, quae adhuc permanferit. nam illud, nulli rei assensurum esse sapientem, nihil ad hanc controversiam pertinebat. licebat enim nihil percipere, et tamen opinari; quod a Carneade dicitur probatum. Equidem Clitomachus, quam Philoni, aut Metrodoro, credens, hoc
25 magis ab eo disputatum, quam probatum puto. Sed
79 id omittamus. Illud certe, opinatione et perceptione sublata, sequitur omnium assensionum retentio; ut, si ostendero, nihil posse percipi, tu concedas nunquam assensurum esse.

Quid ergo est, quod percipi possit, si ne sensus quidem vera nuntiant? quos tu, Luculle, communi loco defendis. quod ne id facere posses, idcirco heri, non necessario loco contra sensus tam multa dixeram: tu autem te negas infracto remo, neque columbae collo commoveri. primum cur? nam et in remo sentio non esse id, quod videatur; et in columba plures videri colores, nec esse plus uno. deinde nihilne praeterea diximus? maneant illa omnia: * lacerat ista causa; veraces suos esse sensus dicit. Igitur semper auctorem habes eum, qui magno suo periculo causam agat. eo enim rem demittit Epicurus, si unus sensus *semel* in vita mentitus sit, nulli
80 unquam esse credendum. Hoc est verum esse, confidere suis testibus, et importune insistere. Itaque Timagoras Epicureus negat sibi unquam, cum oculum torssisset, duas ex lucerna flammulas esse visas. opinionis enim esse mendacium, non oculorum. quasi

quaeratur, quid sit, non quid videatur. Sed hic quidem maiorum similis. Tu vero, qui visa sensibus alia vera dicas esse, alia falsa, qui ea distinguis? desine, quaeso, communibus locis. domi nobis ista nascuntur. Si quis deus te interroget, fanis modo et integris sensibus num amplius quid desideras? quid respondeas? Utinam quidem roget! audiet, quam nobiscum male egerit. ut enim vera videamus, quam longe videmus? Ego Catuli Cumanam ex hoc loco regionem video, Pompeianum non cerno; neque quidquam interiectum est, quod obstat: sed intendi longius acies non potest. O praeclarum prospectum! Puteolos videmus: at familiarem nostrum Avianum, fortasse in porticu Neptuni ambulans, non videmus. At ille nescio qui, qui in scholis nominari solet, ⁸¹ mille et octoginta stadia quod abesset videbat: quaedam volucres longius. Responderem igitur audacter isti vestro deo, me plane his oculis non esse contentum. Dicet me acrius videre, quam ullos pisces fortasse, qui neque videntur a nobis, et nunc quidem sub oculis sunt; neque ipsi nos suspicere possunt. Ergo ut illis aqua, sic nobis aer crassus offunditur. At amplius non desideramus. Quid? talpam non ²⁶ desiderare lumen putas? neque tam quereretur cum ⁸² deo, quod parum longe, quam quod falsum videret. videsne navem illam? stare nobis videtur: at iis, qui in navi sunt, moveri haec villa. quaere rationem, cur ita videatur; quam ut maxime inveneris, (quod haud scio, an non possis:) non tu verum testem habere, sed eum non sine causa falsum testimonium dicere ostenderis. Quid ego de navi? vidi enim a te

remum contemni. maiora fortasse quaeris. quid potest esse sole maius? quem mathematici amplius duodeviginti partibus confirmant maiorem esse, quam terram. quantulus nobis videtur? mihi quidem quasi pedalis. Epicurus autem posse putat etiam minorem esse eum, quam videatur, sed non multo. ne maiorem quidem multo putat esse, vel tantum esse, quantus videatur: ut oculi aut nihil mentiantur, aut non multum mentiantur. Ubi igitur illud est, *semel?* sed ab hoc credulo, qui nunquam sensus mentiri putat, discedamus. quid? ne nunc quidem? cum ille sol, qui tanta incitatione fertur, ut celeritas eius quanta sit ne cogitari quidem possit, tamen nobis stare videatur. Sed, ut minimam controversiam: videte, quaeso, quam in parvulis fitis. Quatuor sunt capita, quae concludant, nihil esse, quod nosci, percipi, comprehendi possit; de quo haec tota quaestio est. e quibus primum est, esse aliquid visum falsum: secundum, non posse id percipi: tertium, inter quae visa nihil interfit, fieri non posse, ut eorum alia percipi possint, alia non possint: quartum, nullum esse visum verum a sensu profectum, cui non appositum sit visum aliud, quod ab eo nihil interfit, quodque percipi non possit. Horum quatuor capitum secundum et tertium omnes concedunt. primum Epicurus non dat. vos, quibuscum res est, id quoque conceditis. omnis pugna de quarto est. Qui igitur P. Servilium Geminum videbat, si Quintum se videre putabat, incidebat in eiusmodi visum, quod percipi non posset; quia nulla nota verum distinguebatur a falso: qua distinctione sublata, quam haberet in C. Cotta, qui bis cum Geminio consul fuit,

agnoscendo eiusmodi notam, quae falsa esse non poterit? Negas tantam similitudinem in rerum natura esse. Pugnas omnino, sed cum adversario facili. ne sit sane. videri certe potest. fallit igitur sensum; et si una sefellerit similitudo, dubia omnia reddiderit. sublato enim iudicio illo, quo oportet agnosci, etiam si ipse erit, quem videris, qui tibi videtur, tamen non ea nota iudicabis, qua dicis oportere, ut non possit esse eiusdemmodi falsa. Quando igitur potest tibi P. Gemini- 85
 nus, Quintus videri, quid habes explorati, cur non possit tibi Cotta videri, qui non sit, quoniam aliquid videtur esse, quod non est? Omnia dicis sui generis esse, nihil esse idem, quod sit aliud. Stoicum est quidem, nec admodum credibile, nullum esse pilum omnibus rebus talem, qualis sit pilus alius, nullum granum. haec refelli possunt: sed pugare nolo. ad id enim, quod agitur, nihil interest, omnibusne partibus visa res nihil differat, an internosci non possit, etiam si differat. sed, si hominum similitudo tanta esse non potest, ne signorum quidem? dic mihi, Lysippus eodem aere, eadem temperatione, eodem coelo, aqua, ceteris omnibus, centum Alexandros eiusdem modi facere non posset? qua igitur notione discerneres? Quid si in eiusdemmodi cera centum 86
 sigilla hoc annulo impressero? ecquae poterit in agnoscendo esse distinctio? an tibi erit quaerendus annullarius aliquis, quoniam gallinarium invenisti, Deliacum illum, qui ova agnosceret? Sed adhibes ar- 27
 tem advocatam etiam sensibus. pictor videt, quae nos non videmus; et, simul inflavit tibicen, a perito carmen agnoscitur. Quid? hoc nonne videtur con-

tra te valere, si sine magnis artificiis, ad quae pauci accedunt nostri quidem generis admodum, nec videre, nec audire possumus? Iam illa praeclara, quanto artificio esset sensus nostros, mentemque, et totam constructionem hominis fabricata natura, cur ⁸⁷ non extimescam opinandi temeritatem? Eriamne hoc affirmare potes, Luculle, esse aliquam vim, cum prudentia et consilio scilicet, quae finxerit, vel, ut tuo verbo utar, quae fabricata sit hominem? qualis ista fabrica est? ubi adhibita? quando? cur? quo modo? tractantur ista ingeniose: disputantur etiam eleganter. denique videantur sane, ne affirmentur modo. Sed de physicis mox, et quidem ob eam causam, ne tu, qui idem me facturum paulo ante dixeris, videare mentitus. sed ut ad ea, quae clariora sunt, veniam: res iam universas profundam; de quibus volumina impleta sunt non a nostris solum, sed etiam a Chrysisippo. de quo queri solent Stoici, dum studiose omnia conquieserit contra sensus et perspicuitatem, contraque omnem consuetudinem, contraque rationem, ipsum sibi respondentem, inferiorem fuisse: ⁸⁸ itaque ab eo armatum esse Carneadem. Ea sunt eiusmodi, quae a te diligentissime tractata sunt. dormientium, et vinolentorum, et furiosorum visa imbecilliora esse dicebas, quam vigilantium, ficcorum, sanorum. quo modo? quia cum experrectus esset Ennius, non diceret, se vidisse Homerum, sed visum esse: Alcmaeo autem,

Sed mihi neutiquam cor consentit. . . .

Similia de vinolentis. Quasi quisquam neget, et qui experrectus sit, eum somnia; et, cuius furor confederit,

putare non fuisse ea vera, quae essent sibi visa in furore. Sed non id agitur: tum, cum videntur, quomodo videantur, id quaeritur. nisi vero Ennium non putamus ita totum illud audivisse,

O pietas animi

(si modo id somniavit) ut si vigilans audiret. experrectus enim potuit illa visa putare, ut erant, et somnia: dormienti vero aequae ac vigilanti probabantur. Quid? Iliona somno illo,

Mater te appello

nonne ita credit filium locutum, ut experrecta etiam crederet? unde enim illa?

Age adsta: mane: audi: iteradum eademmet ista mihi?

num videtur minorem habere visis, quam vigilantes, fidem? Quid loquar de insanis? qualis tandem 28 fuit affinis tuus, Catule, Tuditanus? quisquam 89 nissimus tam certa putat, quae videt, quam is putabat, quae videbantur? quid ille, qui,

Video, video te vivum, Ulysses, dum licet:

nonne etiam bis exclamavit se videre, cum omnino non videret? Quid? apud Euripidem Hercules, cum ut Eurysthei filios, ita suos configebat sagittis; cum uxorem interimebat; cum conabatur etiam patrem; non perinde movebatur falsis, ut veris moveretur? Quid? ipse Alcmaeo tuus, qui negat cor sibi cum oculis consentire, nonne ibidem incitato furore:

Unde haec flamma oritur?

et illa deinceps,

Incede, incede: adsunt, adsunt: me, me expetunt.

Quid, cum virginis fidem implorat?

*Fer mi auxilium : pestem abige a me ,
 Flammiferam hanc vim , quae me excruciat .
 Coeruleae incinctae igni incedunt :
 Circumstant cum ardentibus taedis .*

Num dubitas , quin sibi haec videre videatur ? itemque cetera :

*Intendit crinitus Apollo
 Arcum auratum luna innixus .
 Diana facem iacit a laeva .*

90 Qui magis haec crederet , si essent , quam crederet , quia videbantur ? apparet enim iam cor cum oculis consentire . omnia autem haec proferuntur , ut illud efficiatur , quo certius nihil potest esse , inter visa vera , et falsa , ad animi assensum , nihil interesse . Vos autem nihil agitis , cum falsa illa vel furiosorum , vel somniantium , recordatione ipsorum refellitis . non enim id quaeritur , qualis recordatio fieri soleat eorum , qui experrecti sint , aut eorum , qui furere desisterint ; sed qualis visio fuerit aut furentium , aut somniantium tum , cum commovebantur . Sed ab eo a sensibus .

91 Quid est , quod ratione percipi possit ? dialecticam inventam esse dicitis , veri et falsi quasi disceptatricem et iudicem . cuius veri et falsi ? et in qua re ? in geometriane , quid sit verum vel falsum dialecticus iudicabit , an in literis ? aut in musicis ? At ea non novit . In philosophia igitur ? sol quantum sit , quid ad illum ? quod sit summum bonum , quid habet , ut queat iudicare ? quid igitur iudicabit ? quae coniunctio , quae disiunctio vera sit , quid ambigue dictum sit , quid sequatur quamque rem ,

quid repugnet? si haec, et horum similia iudicat, de se ipsa iudicat. plus autem pollicebatur. nam haec quidem iudicare, ad ceteras res, quae sunt in philosophia multae, atque magnae, non est satis. Sed quoniam tantum in ea arte ponitis; videte, ne contra vos tota nata sit. quae primo progressu festive tradit elementa loquendi, et ambiguum intelligentiam, concludendique rationem: tum, paucis additis, venit ad fortitas, lubricum sane, et periculosum locum; quod tu modo dicebas esse vitiosum interrogandi genus. Quid ergo? istius vitii, num nostra culpa est? rerum natura nullam nobis dedit cognitionem finium, ut ulla in re statuere possimus, quatenus. nec hoc in acervo tritici solum, unde nomen est, sed nulla omnino in re minutatim interrogati, dives, pauper: clarus, obscurus sit: multa, pauca: magna, parva: longa, brevia: lata, angusta: quanto aut addito, aut demto, certum respondeamus, non habemus. At vitiosi sunt fortitae. Frangite igitur eos, si potestis, ne molesti sint. erunt enim, nisi cavetis. Cautum est, inquit. placet enim Chrysippo, cum gradatim interrogetur, verbi causa, tria pauca sint, an multa; aliquanto prius, quam ad multa perveniat, quiescere, id est, quod ab iis dicitur, ἡσυχάζειν. Per me vel stertas licet, inquit Carneades, non modo quiescas. sed quid proficit? sequitur enim, qui te ex somno exciter, et eodem modo interroget. Quo in numero conticuiti, si ad eum numerum unum addidero, multane erunt? progrediere rursus, quoad videbitur. Quid plura? hoc enim faceris, neque ultimum te paucorum, neque primum

multorum respondere posse. cuius generis error ita
 94 manat, ut non videam, quo non possit accedere. Ni-
 hil me laedit, inquit. ego enim, ut agitator calli-
 dus, prius quam ad finem veniam, equos sustine-
 bo; eoque magis, si locus is, quo ferentur equi,
 praeceps erit. sic me, inquit, ante sustinebo, nec
 diutius captiose interroganti respondebo. Si habes,
 quod liqueat, neque respondes; superbis. si non ha-
 bes; ne tu quidem percipis. si, quia obscura, con-
 cedo. sed negas te usque ad obscura progredi. illu-
 stribus igitur rebus insistis. si id tantummodo, ut ta-
 ceas; nihil assequeris. quid enim ad illum, qui te
 captare vult, utrum tacentem irretiat te, an loquen-
 tem? sin autem usque ad novem, verbi gratia, si-
 ne dubitatione respondes pauca esse, in decimo in-
 sistis; etiam a certis et illustrioribus cohibes assen-
 sum: hoc idem me in obscuris facere non finis. ni-
 hil igitur te contra soritas ars ista adiuvat; quae nec
 augenti, nec minuenti, quid aut primum sit, aut
 95 postremum, docet. Quid, quod eadem illa ars, qua-
 si Penelope telam retexens, tollit ad extremum su-
 periora? utrum ea vestra, an nostra culpa est? nem-
 pe fundamentum dialecticae est, quidquid enuntietur
 (id autem appellatur *ἀξιωμα*: quod est quasi ef-
 fatum) aut verum esse, aut falsum. quid igitur? haec
 vera, an falsa sunt? Si te mentiri dicis; idque verum
 dicis: mentiri, verum dicis. Haec scilicet inexplica-
 bilia esse dicitis. quod est odiosius, quam illa, quae
 30 nos incomprehensa, et non percepta dicimus. Sed
 haec omitto. illud quaero, si ista explicari non pos-
 sunt, nec eorum ullum iudicium invenitur, ut re-

spondere possitis, verane an falsa sint; ubi est illa definitio, *Effatum est id, quod aut verum, aut falsum sit?* Rebus sumtis, adiungam, ex his sequendas esse alias, alias improbandas, quae sint in genere contrario. Quo modo igitur hoc conclusum esse iudicas? Si ⁹⁶ dicis nunc lucere, et verum dicis; lucet: dicis autem nunc lucere, et verum dicis: lucet igitur. probaris certe genus, et rectissime conclusum dicitis. itaque in docendo eum primum concludendi modum traditis. aut, quidquid igitur eodem modo concluditur, probabitis; aut ars ista nulla est. Vide ergo, hanc conclusionem probaturusne sis: Si dicis te mentiri, verumque dicis; mentiris. dicis autem te mentiri, verumque dicis. mentiris igitur. Qui potes hanc non probare, cum probaveris eiusdem generis superiorem? Haec Chrysispea sunt, ne ab ipso quidem dissoluta. quid enim faceret huic conclusioni? *si lucet, lucet. lucet autem. lucet igitur. cederet scilicet. ipsa enim ratio connexi, cum concesseris superius, cogit inferius concedere.* Quid ergo haec ab illa conclusione differt? *Si mentiris; mentiris. mentiris autem; mentiris igitur.* Hoc negas te posse nec approbare, nec improbare. Qui igitur magis illud? Si ars, si ratio, si ⁹⁷ via, si vis denique conclusionis valet; eadem est in utroque. Sed hoc extremum eorum est. postulant, ut excipiantur haec inexplicabilia. Tribunum aliquem censeo adeant. a me istam exceptionem nunquam impetrabunt. etenim cum ab Epicuro, qui totam dialecticam et contemnit, et irridet, non impetrent, ut verum esse concedat, quod ita effabimur, *Aut vivet cras Hermachus, aut non vivet;* cum dialectici sic

statuant, omne, quod ita disiunctum sit, quasi, *aut etiam, aut non*, non modo verum esse, sed etiam necessarium: vide, quam sit cautus is, quem isti tardum putant. Si enim, inquit, alterutrum concessero necessarium esse; necesse erit, cras Hermachum aut vivere, aut non vivere. nulla autem est in natura rerum talis necessitas. Cum hoc igitur dialectici pugnent, id est, Antiochus et Stoici. totam enim evertit dialecticam. nam si e contrariis disiunctio (contraria autem ea dico, cum alterum ait, alterum negat) si talis disiunctio falsa potest esse, nulla vera est. Mecum vero quid habent litium, qui ipsorum
 98 disciplinam sequor? Cum aliquid huiusmodi inciderrat, sic ludere Carneades solebat: *Si recte conclusi; teneo. sin vitiose; minam Diogenes reddet.* ab eo enim Stoico dialecticam didicerat. haec autem merces erat dialecticorum. sequor igitur eas vias, quas didici ab Antiocho: nec reperio, quomodo iudicem, *Si lucet, lucet*, verum esse, ob eam causam, quod ita didici, omne, quod ipsum ex se connexum sit, verum esse; non iudicem, *Si mentiris, mentiris*, eodem modo esse connexum. Aut igitur hoc et illud: aut nisi hoc, ne illud quidem iudicabo.

31 Sed, ut omnes istos aculeos, et rotum tortuosum genus disputandi relinquamus, ostendamusque, qui sumus; iam, explicata tota Carneadis sententia, Antiochia ista corrueat universa. Nec vero quidquam ita dicam, ut quisquam id fingi suspicetur: a Clitomacho sumam, qui usque ad senectutem cum Carneade fuit, homo et acutus, ut Poenus, et valde studiosus ac diligens. et quatuor eius libri sunt

de sustinendis assensionibus. haec autem, quae iam dicam, sunt sumpta de primo. Duo placet esse Car- 99
neadi genera visorum : in uno hanc divisionem, Alia visa esse, quae percipi possint ; alia, quae non possint : in altero autem, Alia visa esse probabilia, alia non probabilia. itaque, quae contra sensus, contraque perspicuitatem dicantur, ea pertinere ad superiorem divisionem : contra posteriorem nihil dici oportere. quare ita placere, tale visum nullum esse, ut perceptio consequeretur ; ut autem probatio, multa. etenim contra naturam esset, si probabile nihil esset ; et sequitur omnis vitae ea, quam tu, Luculle, commemorabas, everfio. itaque et sensibus probanda multa sunt : teneatur modo illud, non inesse in his quidquam tale, quale non etiam falsum, nihil ab eo differens, esse possit. sic, quidquid acciderit specie probabile, si nihil se offeret, quod sit probabilitati illi contrarium, utetur eo sapiens ; ac sic omnis ratio vitae gubernabitur. etenim is quoque, qui a vobis sapiens inducitur, multa sequitur probabilia, non comprehensa, neque percepta, neque assensa, sed similia veri ; quae nisi probet, omnis vita tollatur. Quid enim ? conscendens navem sapiens, num com- 100
prehensum animo habet atque perceptum, se ex sententia navigaturum ? qui potest ? sed si iam ex hoc loco proficiscatur Puteolos stadia triginta, proba navigio, bono gubernatore, hac tranquillitate ; probabile videatur, se illuc venturum esse salvum. Huiusmodi igitur visis consilia capiet et agendi, et non agendi : faciliorque erit, ut albam esse nivem probet, quam erat Anaxagoras ; qui id non modo ita ef-

fe negabat, sed sibi, quia sciret aquam nigram esse, unde illa concreta esset, albam ipsam esse ne videri quidem. et quaecunque res eum sic attinget, ut sit visum illud probabile, neque ulla re impeditum, movebitur. non enim est e saxo sculptus, aut e robore dolatus. habet corpus; habet animum: movetur mente; movetur sensibus: ut ei multa vera videantur; neque tamen habere insignem illam et propriam percipiendi notam: eoque sapientem non assentiri, quia possit eiusdem modi existere falsum aliquid, cuiusmodi hoc verum. neque nos contra sensus aliter dicimus, ac Stoici; qui multa falsa esse dicunt, longeque aliter se habere, ac sensibus videantur. Hoc autem si ita sit, ut unum modo sensibus falsum videatur; praesto est, qui neget, rem ullam percipi posse sensibus. ita, nobis tacentibus, ex uno Epicuri capite, altero vestro, perceptio et comprehensio tollitur. Quod est caput Epicuri? Si nullum sensibus visum, falsum est; nihil percipi potest. quod vestrum? Sunt falsa sensus visa. Quid sequitur? ut taceam; conclusio ipsa loquitur, nihil posse percipi. Non concedo, inquit, Epicuro. Certa igitur cum illo, qui a te totus diversus est; noli mecum, qui hoc quidem certe, falsi esse aliquid in sensibus, tibi assentior. Quamquam nihil mihi tam mirum videtur, quam ista dici, ab Antiocho quidem maxime, cui erant, quae paulo ante dixi, notissima. licet enim haec quivis arbitratus suo reprehendat, quod negemus rem ullam percipi posse; certe levior reprehensio est. quod tamen dicimus esse quaedam probabilia; non videtur hoc satis esse vobis, ne

fit. illa certe debemus effugere, quae a te vel maxime agitata sunt : *Nihil igitur cernis ? nihil audis ? nihil tibi est perspicuum ?* Explicavi paulo ante, Clitomacho auctore, quo modo ista Carneades diceret. accipe, quemadmodum eadem dicantur a Clitomacho, in eo libro, quem ad C. Lucilium scripsit poetam, cum scripsisset iisdem de rebus ad L. Censorinum, eum, qui consul cum M. Manlio fuit. scripsit igitur his fere verbis. sunt enim mihi nota, propterea quod earum ipsarum rerum, de quibus agimus, prima institutio et quasi disciplina illo libro continetur; sed scriptum est ita. » Academicis placere, esse rerum eiusmodi dissimilitudines, ut aliae probabiles videantur, aliae contra : id autem non esse satis, cur alia percipi posse dicas, alia non posse; propterea quod multa falsa probabilia sint : nihil autem falsi perceptum, et cognitum possit esse. » Itaque, ait, vehementer errare eos, qui dicant, ab Academia sensus eripi, a quibus nunquam dictum sit, aut colorem, aut saporem, aut sonum nullum esse. illud sit disputatum, non inesse in his propriam, quae nusquam alibi esset, veri et certi notam. Quae cum exposuisset, adiungit, dupliciter dici assensus sustinere sapientem : uno modo, cum hoc intelligatur, omnino eum rei nulli assentiri; altero, cum se a respondendo, ut aut approbet quid, aut improbet, sustineat; ut neque neget aliquid, neque aiat. Id cum ita sit; alterum placere, ut nunquam assentiatur; alterum tenere, ut sequens probabilitatem, ubicunque haec aut occurrat, aut deficiat, aut *etiam*, aut *non* respondere

possit. nam cum placeat, eum, qui de omnibus re-
 bus contineat se ab assentiendo, moveri tamen et
 agere aliquid, reliquit eiusmodi visa, quibus ad ac-
 tionem excitemur: item ea, quae interrogati in u-
 tramque partem respondere possimus, sequentes tan-
 tummodo quod ita visum sit, dum sine assensu: ne-
 que tamen omnia eiusmodi visa approbari, sed ea,
 105 quae nulla re impediuntur. Haec si vobis non pro-
 bamus, sint falsa sane; invidiosa certe non sunt. non
 enim lucem eripimus; sed ea, quae vos percipi,
 comprehendique, eadem nos, si modo probabilia
 sint, videri dicimus.

33 Sic igitur inducto et constituto probabili, et eo
 quidem expedito, soluto, libero, nulla re implicato,
 vides profecto, Luculle, iacere iam illud tuum per-
 spicuitatis patrocinium. iisdem enim hic sapiens, de
 quo loquor, oculis, quibus iste vester, coelum, ter-
 ram, mare intuebitur: iisdem sensibus reliqua, quae
 sub quemque sensum cadunt, sentiet. Mare illud, quod
 nunc Favonio nascente purpureum videtur, idem
 huic nostro videbitur, nec tamen assentietur; quia
 nobismetipsis modo coeruleum videbatur, mane fla-
 vum; quodque nunc, quia a sole collucet, albescit,
 et vibrat, dissimileque est proximo et continenti: ut,
 etiam si possis rationem reddere, cur id eveniat, ta-
 men non possis id verum esse, quod videbatur ocu-
 106 lis, defendere. Unde memoria, si nihil percipimus?
 (sic enim quaerebas,) quod meminisse visa, nisi com-
 prehensa non possumus. Quid? Polyaeus, qui mag-
 nus mathematicus fuisse dicitur, is posteaquam Epi-
 curo assentiens, totam geometriam esse falsam cre-

didit, num illa etiam, quae sciebat, oblitus est? Atqui, falsum quod est, id percipi non potest, ut vobismetipsis placet. Si igitur memoria, perceptarum comprehensarumque rerum est; omnia, quae quisque meminit, habet ea comprehensa atque percepta. falsi autem comprehendi nihil potest; et omnia meminit Scyron Epicuri dogmata. vera igitur illa sunt nunc omnia. Hoc per me licet. sed tibi aut concedendum est ita esse, quod minime vis; aut memoriam mihi remittas, oportet, et facile esse ei locum, etiam si comprehensio perceptioque nulla sit. Quid fiet artibus? quibus? iisne, quae ipsae fatentur coniectura se plus uti, quam scientia; an his, quae tantum id, quod videtur, sequuntur, nec habent istam artem vestram, qua vera et falsa diiudicent?

Sed illa sunt lumina duo, quae maxime causam istam continent. primum enim negatis fieri posse, ut quisquam nulli rei assentiatur. At id quidem perspicuum est: cum Panaetius, princeps prope, meo quidem iudicio, Stoicorum, ea de re dubitare se dicat, quam omnes, praeter eum, Stoici certissimam putant, vera esse aruspicia, auspicia, oracula, somnia, vaticinationes, seque ab assensu sustineat. Quod is potest facere de iis rebus, quas illi, a quibus ipse didicit, certas habuerint; cur id sapiens de reliquis rebus facere non possit? an est aliquid, quod positum vel improbare, vel approbare possit, dubitare non possit? an tu in foritis poteris hoc, cum voles: ille in reliquis rebus non poterit eodem modo insistere, praesertim cum possit sine assensione ipsam verisimilitudinem non impeditam sequi? Alterum est, quod negatis actionem ul-

lius rei posse in eo esse, qui nullam rem assensu suo comprobet. primum enim videri oportet, in quo sit etiam assensus. dicunt enim Stoici, sensus ipsos assensus esse; quos quoniam appetitio consequatur, actio-
 34 nem sequi. tolli autem omnia, si visa tollantur. Hac de re in utramque partem et dicta sunt, et scripta multa: sed brevi res potest rota confici. ego enim et si maximam actionem puto, repugnare visis, obsistere opinionibus, assensus lubricos sustinere, credoque Cl. tomacho ita scribenti, Herculi quendam laborem exantlatum a Carneade, quod, ut feram et immanem beluam, sic ex animis nostris assensionem, id est, opinionationem et temeritatem extraxisset; tamen, ut ea pars defensionis relinquatur, quid impediet actionem eius, qui probabilia sequitur, nulla re impediante?
 109 Hoc, inquit, ipsum impediet, quod statuet, ne id quidem, quod probet, posse percipi. Iam istuc te quoque impediet in navigando, et in conferendo, in uxore ducenda, in liberis procreandis, plurimisque in rebus, in quibus nihil sequere, praeter probabile.

Et tamen illud usitatum, et saepe repudiatum refert, non ut Antipater, sed, ut ais, pressius. nam Antipatrum reprehensum, quod diceret, consentaneum esse ei, qui affirmaret, nihil posse comprehendi, id ipsum saltem dicere posse comprehendi; quod ipsi Antiocho pingue videbatur, et sibi ipsum contrarium. non enim potest convenienter dici, nihil comprehendi posse, si quidquam comprehendi posse dicatur. illo modo potius putat urgendum fuisse Carneadem: cum sapientis nullum decretum esse possit, nisi comprehensum, perceptum, cognitum; ut hoc

ipsum decretum, quod sapientis esset, nihil posse percipi, fateretur esse perceptum: proinde quasi sapiens nullum aliud decretum habeat, et sine decretis vitam agere possit. Sed ut illa habet probabilia, non percepta, sic hoc ipsum, nihil posse percipi. nam si in hoc haberet cognitionis notam, eadem uteretur in ceteris. quam quoniam non habet, utitur probabilibus. Itaque non metuit, ne confundere omnia videatur, et incerta reddere. non enim, quemadmodum, si quaesitum ex eo sit, stellarum numerus par an impar sit; item, si de officio, multisque aliis de rebus, in quibus versatus, exercitatusque sit, nescire se dicat. in incertis enim nihil est probabile: in quibus autem est, in his non deerit sapienti, nec quid faciat, nec quid respondeat.

Ne illam quidem praetermissi, Luculle, reprehensionem Antiochi (nec mirum: in primis enim est nobilis) qua solebat dicere Antiochus, Philonem maxime perturbatum. cum enim fumeretur unum, Esse quaedam falsa visa: alterum, Nihil ea differre a veris; non attendere, superius illud ea re a se esse concessum, quod videretur esse quaedam in visis differentia: eam tolli altero, quo neget visa a falsis vera differre: nihil tam repugnare. id ita esset, si nos verum omnino tolleremus. non facimus. nam tam vera, quam falsa, cernimus. sed probandi species est: percipiendi signum nullum habemus.

Ac mihi videor nimis etiam nunc agere ieiune. cum sit enim campus, in quo possit exultare oratio; cur eam in tantas angustias, et in Stoicorum dumentata compellimus? si enim mihi cum Peripatetico res esset, qui id percipi posse diceret, *quod impressum*

esset e vero, neque adhiberet illam magnam accessio-
nem, *quo modo imprimi non posset a falso*; cum sim-
plici homine simpliciter agerem, nec magnopere con-
tenderem; atque etiam, si, cum ego nihil dicerem
posse comprehendi, diceret ille, sapientem interdum
opinari, non repugnarem; praesertim ne Carneade
quidem huic loco valde repugnante: nunc quid face-
113 re possum? Quaero enim, quid sit, quod comprehen-
di possit. respondet mihi non Aristoteles, aut Theo-
phrastus, ne Xenocrates quidem, aut Polemo; sed
qui minor est, Tale verum, quale falsum esse non
possit. Nihil eiusmodi invenio. itaque incognito ni-
mirum assentiar, id est, opinabor. hoc mihi et Pe-
ripatetici, et vetus Academia concedit: vos negatis,
Antiochus in primis: qui me valde movet; vel
quod amavi hominem, sicut ille me; vel quod ita
iudico, politissimum et acutissimum omnium nostrae
memoriae philosophorum. a quo primum quaero,
quo tandem modo sit eius Academiae, cuius esse se
profitetur? Ut omittam alia: haec duo, de quibus
agitur, quis unquam dixit aut veteris Academiae, aut
Peripateticorum? vel id solum percipi posse, quod esset
verum tale, quale falsum esse non posset; vel sapien-
tem nihil opinari? certe nemo. horum neutrum ante
Zenonem magnopere defensum est. ego tamen utrum-
que verum puto: nec dico temporis causa; sed ita
36 plane probo. Illud ferre non possum. Tu, cum me in-
114 cognito assentiri vetes, idque turpissimum esse dicas,
et plenissimum temeritatis; tantum tibi arroges, ut
exponas disciplinam sapientiae, naturam rerum om-
nium evolvās, mores fingas, fines bonorum malo-

rumque constituas, officia describas, quam vitam ingrediar, definias, atque etiam disputandi et intelligendi iudicium dicas te et artificium traditurum; perficies, ut ego ista innumerabilia complectens, nusquam labar? nihil opiner? quae tandem ea est disciplina, ad quam me deducas, si ab hac abstraxeris? vereor, ne subarroganter facias, si dixeris tuam. atqui ita dicas necesse est. Neque vero tu solus, sed me ad suam quisque rapiet. Age, restitero Peripateticis, qui sibi cum oratoribus cognationem esse, qui claros viros a se instructos dicant rempublicam saepe rexisse: sustinero Epicureos, tot meos familiares, tam bonos, tam inter se amantes viros: Diodoto quid faciam Stoico, quem a puero audivi? qui mecum vivit tot annos? qui habitat apud me? quem et admiror, et diligo? qui ista Antiochea contemnit? Nostra, inquires, sola vera sunt. Certe sola, si vera. plura enim vera discrepantia esse non possunt. Utrum igitur nos impudentes, qui labi nolumus; an illi arrogantes, qui sibi persuaserint, scire se solos omnia? Non me quidem, inquit, sed sapientem dico scire. Optime: nempe ista scire, quae sunt in tua disciplina. Hoc primum quale est, a non sapiente explicari sapientiam? sed discedamus a nobismetipsis: de sapiente loquamur; de quo (ut saepe iam dixi) omnis haec quaestio est.

In tres igitur partes et a plerisque, et a nobismet- 116
ipsis distributa sapientia est. primum ergo, si placet, quae de natura rerum sunt quaesita, videamus: velut illud ante. Estne quisquam tanto inflatus errore, ut sibi se illa scire persuaserit? non quaero rationes eas, quae ex coniectura pendent; quae disputationi-

bus huc et illuc trahuntur, nullam adhibent persuadendi necessitatem. Geometrae provideant, qui se profitentur non persuadere, sed cogere; et qui omnia vobis, quae describunt, probant. non quaero ex his illa initia mathematicorum; quibus non concessis, digitum progredi non possunt. *Punctum* esse, quod magnitudinem nullam habeat: *Extremitatem*, et quasi libramentum, in quo nulla omnino crassitudo sit: *Lineamentum* longitudinem sine latitudine. haec cum vera esse concessero; si adiiciam iusiurandum, sapientemne, postquam Archimedes eo inspectante rationes omnes descripserit eas, quibus efficitur, multis partibus solem maiorem esse, quam terram, iuraturum putas? si fecerit; solem ipsum, quem deum censet esse, 117 contemserit. Quodsi geometricis rationibus non est crediturus, quae vim afferunt in docendo, vos ipsi ut dicitis; nae ille longe aberit, ut argumentis credat philosophorum; aut, si est crediturus, quorum potissimum? Omnia physicorum licet explicare. sed longum est. quaero tamen, quem sequatur. Finge aliquem nunc fieri sapientem, nondum esse: quam potissimum sententiam eliget et disciplinam? etsi quamcunque eliget, insipiens eliget. Sed sit ingenio divino, quem unum e physicis potissimum probabit? nec plus uno poterit. non persequor quaestiones infinitas: tantum de principiis rerum, e quibus omnia constant, videamus quem probet. est enim inter magnos 37 homines summa dissensio. Princeps Thales, unus e 118 septem, cui sex reliquos concessisse primas ferunt, ex aqua dixit constare omnia. At hoc Anaximandro, populari et sodali suo, non persuasit. is enim infi-

nitatem naturae dixit esse, e qua omnia gignerentur. post eius auditor Anaximenes, infinitum aera: sed ea, quae ex eo orirentur, definita: gigni autem terram, aquam, ignem, tum ex his omnia: Anaxagoras, materiam infinitam: sed ex ea particulas, similes inter se, minutas; eas primum confusas, postea in ordinem adductas a mente divina: Xenophanes paulo etiam antiquior, unum esse omnia, neque id esse mutabile, et id esse deum, neque natum unquam, et sempiternum, conglobata figura: Parmenides, ignem, qui moveat terram, quae ab eo formetur: Leucippus, plenum et inane: Democritus huic in hoc similis, uberior in ceteris: Empedocles, haec pervulgata et nota quatuor: Heraclitus, ignem: Melissus, hoc, quod esset infinitum et immutabile, et fuisse semper et fore. Plato ex materia in se omnia recipiente mundum esse factum censet a deo sempiternum. Pythagorei, ex numeris, et mathematicorum initiis proficisci volunt omnia. Ex his eliget vester sapiens unum aliquem, credo, quem sequatur: ceteri tot viri, et tanti, repudiati ab eo, condemnatique discedent. Quamcunque vero sententiam probaverit, eam sic animo comprehensam habebit, ut ea quae sensibus; nec magis approbabit nunc lucere, quam, quoniam Stoicus est, hunc mundum esse sapientem, habere mentem, quae et se et ipsum fabricata sit, et omnia moderetur, moveat, regat. Erit ei persuasum etiam, solem, lunam, stellas omnes, terram, mare, deos esse, quod quaedam animalis intelligentia per omnia ea permeet et trans-eat: fore tamen aliquando, ut omnis hic mundus ar-

- 38 dore deflagret. Sint ista vera ; vides enim iam me facteri aliquid esse veri : comprehendi ea tamen et percipi nego. cum enim tuus iste Stoicus sapiens syllabarum tibi ista dixerit ; veniet flumen orationis aureum fundens Aristoteles , qui illum desipere dicat : neque enim ortum esse unquam mundum , quod nulla fuerit , novo consilio inito , tam praeclari operis inceptio , et ita eum esse undique aptum , ut nulla vis tantos queat motus , mutationemque moliri , nulla senectus diuturnitate temporum existere , ut hic ornatus unquam dilapsus occidat. Tibi hoc repudiare , illud autem superius , sicut caput et famam tuam , defendere necesse erit : mihi , ne ut dubitem quidem ,
- 320 relinquitur ? Ut omittam levitatem temere assentientium , quanti libertas ista aestimanda est , non mihi necesse esse , quod tibi est ? Cur deus , omnia nostri causa cum faceret , (sic enim vultis ,) tantam vim naticum viperarumque fecerit ? cur mortifera tam multa perniciofa , terra marique disperferit ? negatis haec tam polite , tamque subtiliter effici potuisse sine divina aliqua solertia. cuius quidem vos maiestatem deducitis usque ad apium formicarumque perfectionem : ut etiam inter deos Myrmecides aliquis , minorum opusculorum fabricator , fuisse videatur.
- 321 Negas sine deo posse quidquam. Ecce tibi e transverso Lampfacenus Strato , qui det isti deo immunitatem magni quidem muneris : sed cum sacerdotes deorum vacationem habeant , quanto est aequius haberé ipsos deos : negat opera deorum se uti ad fabricandum mundum. quaecunque sint , docet omnia esse effecta natura : nec , ut ille , qui asperis , et laevibus ,

et hamatis uncinatisque corporibus concreta haec esse dicat, interiecto inani. somnia censet haec esse Democriti, non docentis, sed optantis. ipse autem singulas mundi partes persequens, quidquid aut sit, aut fiat, naturalibus fieri, aut factum esse docet ponderibus et motibus. Nae ille et deum opere magno liberat, et me timore. Quis enim potest (cum existimet a deo se curari) non et dies et noctes divinum numen horrere? et, si quid adversi acciderit, (quod cui non accidit?) extimescere, ne id iure evenerit? Nec Stratoni tamen assentior; nec vero ¹²² tibi. modo hoc, modo illud probabilius videtur. Latent ista omnia, Luculle, crassis occultata et circumfusa tenebris, ut nulla acies humani ingenii tanta ³⁹ fit, quae penetrare in coelum, terram intrare possit. corpora nostra non novimus: qui sint situs partium; quam vim quaeque pars habeat, ignoramus. itaque medici ipsi, quorum intererat ea nosse, aperuerunt, ut viderentur. nec eo tamen aiunt empirici notiora esse illa; quia possit fieri, ut patefacta et detecta mutantur. Sed ecquid nos eodem modo rerum naturas perfecare, aperire, dividere possumus, ut videamus, terra penitusne defixa sit, et quasi radicibus suis haereat, an media pendeat? Habitari ait Xenophanes in luna, eamque esse terram multarum urbium et montium. portenta videntur: sed tamen neque ille, qui dixit, iurare posset ita se rem habere, neque ego non ita. etiam dicitis, esse e regione nobis, in contraria parte terrae, qui adversis vestigiis stent contra nostra vestigia, quos Antipodas vocatis? cur mihi magis succensetis, qui ista non asper-

nor, quam eis, qui, cum audiunt, desipere vos arbitrantur? Hicetas Syracusius, ut ait Theophrastus, coelum, solem, lunam, stellas, supera denique omnia, stare censet; neque praeter terram, rem ullam in mundo moveri: quae cum circum axem se summa celeritate convertat et torqueat, eadem effici omnia, quasi stante terra coelum moveretur. atque hoc etiam Platonem in Timaeo dicere quidam arbitrantur, sed paulo obscurius. Quid tu, Epicure? loquere. putas solem esse tantulum? Ego ne vobis quidem tantum. sed et vos ab illo irridemini; et ipsi illum vicissim eluditis. Liber igitur a tali irrisione Socrates, liber Aristo Chius, qui nihil istorum sciri putat posse.

- 124 Sed redeo ad animum et corpus. Satisne tandem ea nota sunt vobis, quae nervorum natura sit, quae venarum? tenemusne quid animus sit? ubi sit? denique, sitne, aut, ut Dicaearcho visum est, ne sit quidem ullus? si est: tresne partes habeat, ut Platoni placuit, rationis, irae, cupiditatis; an simplex unusque sit? si unus et simplex, utrum sit ignis, an anima, an sanguis? an, ut Xenocrates, mens nullo corpore? quod intelligi, quale sit, vix potest. et, quidquid est, mortale sit, an aeternum? nam utramque in parte multa dicuntur. Horum aliquid vestro sapienti certum videtur: nostro, ne quid maxime quidem probabile sit, occurrit. ita sunt in plerisque contrariarum rationum paria momenta.
- 125 Sin agis verecundius, et me accusas, non quod tuis rationibus non assentiar, sed quod nullis: vincam animum; cuique assentiar, deligam. quem potissimum? quem? Democritum? semper enim (ut scitis) studiosus nobilitatis fui.

Urgebor iam omnium vestrum convicio. Tunc aut inane quidquam putes esse, cum ita completa et conferta sint omnia, ut et quod movebitur corporum cedat, et qua quodque cesserit, aliud illico subsequatur? aut aromos ullas, e quibus quidquid efficiatur, illarum sit diffimillimum? aut sine aliqua mente rem ullam effici posse praeclaram? et, cum in uno mundo ornatus hic tam sit mirabilis, innumerabiles; supra, infra, dextra, sinistra, ante, post, alios diffimiles, alios eiusdemmodi mundos esse? et, ut nos nunc sumus ad Baulos, Puteolosque videmus; sic innumerabiles paribus in locis esse, eisdem nominibus, honoribus, rebus gestis, ingeniis, formis, aetatibus, eisdem de rebus disputantes? et, si nunc, aut si etiam dormientes aliquid animo videre videamur, imagines extrinsecus in animos nostros per corpus irrumperere? Tu vero ista ne asciveris, neve fueris commentitiis rebus assensus. nihil sentire est melius, quam tam prava sentire. non ergo id agitur, ut aliquid assensu meo comprobem. quod tu vide, ne impudenter etiam postules, non solum arroganter; praesertim cum ista tua mihi ne probabilia quidem videantur. nec enim divinationem, quam probatis, ullam esse arbitror; fatumque illud etiam, quo omnia contineri dicitis, centemno. ne exaedificatum quidem hunc mundum divino consilio existimo; atque haud scio, an ita sit. Sed cur raptor in invidiam? licetne per vos nescire, quod nescio? an Stoicis ipsis inter se disceptare, mihi cum iis non licebit? Zenoni et reliquis fere Stoicis aether videtur summus deus, mente praeditus, qua omnia regantur. Cleanthes, qui

quasi maiorum est gentium Stoicus, Zenonis auditor, Solem dominari, et rerum potiri putat. ita cogimur dissensione sapientum, dominum nostrum ignorare; quippe qui nesciamus, Soli, an Aetheri serviamus. Solis autem magnitudo (ipse enim hic radiatus me intueri videtur) admonet, ut crebro faciam mentionem sui. Vos ergo huius magnitudinem quasi decempeda [hinc enim me quasi malis architectis mensurae vestrae nego hoc] permensi refertis. ergo credere dubium est, uter nostrum sit, leniter ut dicam, vrecundior? Neque tamen istas quaestiones physico-
 127 rum exterminandas puto. est enim animorum ingeniorumque naturale quoddam quasi pabulum, consideratio contemplatioque naturae. Erigimur; elatiores fieri videmur; humana despiciamus; cogitantesque supera atque coelestia, haec nostra, ut exigua et minima, contemnimus. indagatio ipsa rerum tum maximarum, tum etiam occultissimarum, habet oblectationem. si vero aliquid occurreret, quod verisimile videatur; humanissima completur animus voluptate.
 128 Quaeret igitur haec et vester sapiens et hic noster: sed vester, ut assentiat, credat, affirmet; noster, ut vereatur temere opinari, praeclareque agi secum putet, si in eiusmodi rebus, verisimile quod sit, invenerit. Veniamus nunc ad bonorum, malorumque notionem. sed paululum ante dicendum est. non mihi videntur considerare, cum physica ista valde affirmant, earum etiam rerum auctoritatem, si quae illustriores videantur, amittere. non enim magis assentiuntur, neque approbant lucere nunc, quam, cum cornix cecinerit, tum aliquid eam aut iubere,

aut vetare : nec magis affirmabunt, signum illud, si erunt mensi, sex pedum esse, quam solem, quem metiri non possunt, plus quam duodeviginti partibus maiorem esse, quam terram. Ex quo illa conclusio nascitur : Si, sol quantum sit, percipi non potest, qui ceteras res eodem modo, quo magnitudinem solis, approbat, is eas res non percipit. magnitudo autem solis percipi non potest. qui igitur approbat, quasi percipiat, nullam rem percipit. Responderint, posse percipi, quantum sol sit. non repugnabo, dummodo eodem pacto cetera percipi comprehendique dicant. nec enim possunt dicere, aliud alio magis minusve comprehendi; quoniam omnium rerum una est definitio comprehendendi.

Sed, quod coeperam: Quid habemus in rebus bonis 42
 et malis explorati? nempe fines constituendi sunt, ad 129
 quos et bonorum et malorum summa referatur. Qua de re est igitur inter summos viros maior dissensio? et omitto illa, quae relicta iam videntur, et Herillum, qui in cognitione et scientia summum bonum ponit: qui cum Zenonis auditor esset, vides quantum ab eo dissenserit, et quam non multum a Platone. Megaricorum fuit nobilis disciplina; cuius, ut scriptum video, princeps Xenophanes, quem modo nominavi; deinde eum secuti, Parmenides et Zeno: itaque ab his Eleatici philosophi nominabantur. post Euclides, Socratis discipulus, Megareus; a quo iidem illi Megarici dicti, qui id bonum solum esse dicebant, quod esset unum, et simile, et idem semper. hi quoque multa a Platone. A Menedemo autem, quod is Eretria fuit,

Eretriaci appellati; quorum omne bonum in mente positum et mentis acie, qua verum cerneretur. Illi similia, sed, opinor, explicata uberius et ornatius.

130 Hos si contemnimus, et iam abiectos putamus; illos certe minus despiciere debemus, Aristonem, qui, cum Zenonis fuisset auditor, re probavit ea, quae ille verbis, Nihil esse bonum, nisi virtutem; neque malum, nisi quod virtuti esset contrarium: in mediis ea momenta, quae Zeno voluit, nulla esse censuit. Huic summum bonum est, in his rebus neutram in partem moveri; quae *αδιαφορία* ab ipso dicitur. Pyrrho autem, ea ne sentire quidem sapientem, quae *απαθεια* nominatur. Has igitur tot sententias ut omittamus, haec nunc videamus, quae

131 diu multumque defensa sunt. Alii voluptatem, finem esse voluerunt: quorum princeps Aristippus, qui Socratem audierat; unde Cyrenaici. post Epicurus; cuius est disciplina nunc notior; neque tamen cum Cyrenaicis de ipsa voluptate consentiens. voluptatem autem, et honestatem finem esse Callipho censuit: vacare omni molestia, Hieronymus: hoc idem cum honestate, Diodorus. ambo hi Peripatetici. Honestè autem vivere, fruentem rebus iis, quas primas homini natura conciliet, et vetus Academia censuit, (ut indicant scripta Polemonis, quem Antiochus probat maxime,) et Aristoteles: eiusque amici nunc proxime videntur accedere. Introducēbat etiam Carneades, non quo probaret, sed ut opponeret Stoicis, summum bonum esse, frui iis rebus, quas primas natura conciliavisset. Honestè autem vivere, quod ducatur a conciliatione naturae, Ze-

no statuit finem esse bonorum; qui inventor et princeps Stoicorum fuit. Iam illud perspicuum est, omnibus iis finibus bonorum, quos exposui, malorum fines esse contrarios. Ad vos nunc refero, quem sequar? modo ne quis illud tam ineruditum absurdumque respondeat: Quemlibet, modo aliquem. Nihil potest dici inconsideratius. Cupio sequi Stoicos. licetne? omitto, per ipsum Aristotelem, meo iudicio in philosophia prope singularem: per ipsum Antiochum, qui appellabatur Academicus: erat quidem, si perpauca mutavisset, germanissimus Stoicus. erit igitur res iam in discrimine. nam aut Stoicus constituitur sapiens, aut veteris Academiae. utrumque non potest. est enim inter eos non de terminis, sed de tota possessione contentio. nam omnis ratio vitae definitione summi boni continetur; de qua qui dissident, de omni ratione vitae dissident. non potest igitur uterque esse sapiens, quoniam tantopere dissentiunt, sed alter. si Polemoneus; peccat Stoicus, rei falsae assentiens: vos quidem nihil dicitis a sapiente tam alienum esse: si vera sunt Zenonis, eadem in veteres Academicos Peripateticosque dicenda. Hic igitur neutri assentiens, si * nunquam, uter est prudentior? Quid? cum ipse Antiochus dissentit quibusdam in rebus ab iis, quos amat, Stoicis? nonne indicat, non esse illa probanda sapienti? Placeat Stoicis, omnia peccata esse paria. at hoc Antiocho vehementissime displicet. liceat tandem mihi considerare, utram sententiam sequar. Praecide, inquit: statue aliquando quidlibet. Quid? quae dicuntur quidem, et acuta mihi videntur in utramque par-

tem, et paria; nonne caveam, ne scelus faciam? scelus enim dicebas esse, Luculle, dogma prodere. contineo igitur me, ne incognito assentiar: quod mihi
 34 tecum est dogma commune. Ecce multo maior etiam dissensio. Zeno in una virtute positam beatam vitam putat. Quid Antiochus? Etiam, inquit, beatam, sed non beatissimam. Deus ille, qui nihil censuit deesse virtuti; homuncio hic, qui multa putat praeter virtutem homini partim cara esse, partim etiam necessaria. Sed ille, vereor, ne virtuti plus tribuat, quam natura patiatur, praesertim Theophrasto multa diserte copioseque dicente. et hic metuo, ne vix sibi constet; qui cum dicat esse quaedam et corporis et fortunae mala, tamen eum, qui in his omnibus sit, beatum fore censet, si sapiens sit. Distrahor: cum hoc mihi probabilius, tum illud videtur: et tamen, nisi alterutrum sit, virtutem iacere
 135 plane puto. Verum in his discrepant. Quid? illa, in quibus consentiunt, num pro veris probare possumus? Sapientis animum nunquam nec cupiditate mo-
 44 veri, nec laetitia efferrī. Age, haec probabilia sane sint: num etiam illa? nunquam timere, nunquam dolere. sapiensne non timeat? nec, si patria deleatur, non doleat? durum; sed Zenoni necessarium, cui, praeter honestum, nihil est in bonis; tibi vero, Antioche, minime, cui, praeter honestatem, multa bona; praeter turpitudinem, multa mala videntur, quae et venientia metuat sapiens necesse est, et venisse doleat. Sed quaero, quando ista fuerint ab Academia vetere decreta, ut animum sapientis commoveri et conturbari negarent? mediocritates illi

probabant, et in omni permotione naturalem vole-
 bant esse quendam modum. legimus omnes Cranto-
 ris, veteris Academici, de luctu. est enim non mag-
 nus, verum aureolus, et, ut Tuberoni Panaetius
 praecipit, ad verbum ediscendus libellus. Atque illi
 quidem etiam utiliter a natura dicebant permotio-
 nes istas animis nostris datas: metum, cavendi causa:
 misericordiam aegritudinemque, clementiae: ipsam
 iracundiam, fortitudinis quasi cotem esse dicebant:
 recte, *secusne, alias viderimus.* atrocitas quidem ista
 tua quo modo in veterem Academiam irruperit, ne-
 scio. Illa vero ferre non possum, non quo mihi dis- 136
 pliceant: sunt enim Socratica pleraque mirabilia
 Stoicorum, quae *παράδοξα* nominantur: sed ubi Xe-
 nocrates, ubi Aristoteles ista tetigit? hos enim qua-
 si eosdem esse vultis. illi unquam dicerent, sapient-
 es solos reges? solos divites? solos formosos? om-
 nia, quae ubique essent, sapientis esse? neminem
 consulem, praetorem, imperatorem, nescio an ne
 quinquevirum quidem quemquam, nisi sapientem?
 postremo, solum civem, solum liberum? insipient-
 es omnes, peregrinos, exsules, servos, furiosos?
 denique scripta Lycurgi, Solonis, duodecim tabu-
 las nostras, non esse leges? ne urbes denique aut
 civitates, nisi quae essent sapientium? Haec tibi, 137
 Luculle, si es assensus Antiocho, familiari tuo, tam
 sunt defendenda, quam moenia: mihi autem, bono
 modo; tantum, quantum videbitur. Legi apud Cli- 45
 tomachum, cum Carneades et Stoicus Diogenes ad
 senatum in Capitolio starent, A. Albinum, qui tum,
 P. Scipione, et M. Marcello COSS. praetor esset,
Cicer. Oper. Vol. X. 1

eum, qui cum avo tuo, Luculle, consul fuit, doctum sane hominem, ut indicat ipsius historia, scripta Graece, iocantem dixisse Carneadi: *Ego tibi, Carneade, praetor esse non videor, quia sapiens non sum: nec haec urbs, nec in ea civitas.* Tum ille, *Huic Stoico non videris.* Aristoteles, aut Xenocrates, quos Antiochus sequi volebat, non dubitasset, quin et praetor ille esset, et Roma urbs, et eam civitas inco-
 138 leret. sed ille noster est plane, ut supra dixi, Stoicus, perpauca balbutiens. Vos autem mihi veremini, ne labor ad opinionem, et aliquid adsciscam et comprobem incognitum: quod minime vultis. quid consilii datis? testatur saepe Chrysippus, tres solas esse sententias, quae defendi possint, de finibus bonorum: circumcidit et amputat multitudinem, aut enim honestatem esse finem, aut voluptatem, aut utrumque. nam qui summum bonum dicant id esse, si vacemus omni molestia, eos invidiosum nomen voluptatis fugere; sed in vicinitate versari. quod facere eos etiam, qui illud idem cum honestate coniungerent: nec multo secus eos, qui ad honestatem prima naturae commoda adiungerent. ita tres relin-
 139 quit sententias, quas putet probabiliter posse defendi. Sit sane ita. quamquam a Polemonis, et Peripateticorum, et Antiochi finibus non facile divellor; neque quidquam habeo adhuc probabilius. verumtamen video, quam suaviter voluptas sensibus nostris blandiatur. labor eo, ut assentiar Epicuro, aut Aristippo. revocat virtus. vel potius reprehendit manu: pecudum illos motus esse dicit: hominem iungit deo. possum esse medius: ut, quoniam Aristippus, quasi animam

nullum habeamus, corpus solum tuetur; Zeno, quasi
 corporis firmus expertes, animum solum complecti-
 tur; ut Calliphontem sequar, cuius quidem sen-
 tentiam Carneades ita studiose defendebat, ut eam
 probare etiam videretur. quamquam Clitomachus
 affirmabat, nunquam se intelligere potuisse, quid
 Carneadi probaretur. Sed, si ipsum finem velim
 sequi; nonne ipsa veritas, et gravis et recta ratio
 mihi obversetur? Tu, cum honestas in voluptate ¹⁴⁰
 contemnenda consistat, honestatem cum voluptate,
 tanquam hominem cum belua, copulabis? Unum ⁴⁶
 igitur par, quod depugnet, reliquum est, volup-
 tas cum honestate. de quo Chrysippo fuit, quan-
 tum ego sentio, non magna contentio. alterum si
 sequare, multa ruunt, et maxime communitas cum
 hominum genere, caritas, amicitia, iustitia, reliquae
 virtutes; quarum esse nulla potest, nisi erit gratui-
 ta. nam quae voluptate, quasi mercede aliqua, ad
 officium impellitur, ea non est virtus, sed fallax imi-
 tatio simulatioque virtutis. Audi contra illos, qui
 nomen honestatis a se ne intelligi quidem dicant, ni-
 si forte quod gloriosum sit in vulgus, id honestum
 velimus dicere: fontem omnium honorum in cor-
 pore esse: hanc normam, hanc regulam, hanc prae-
 scriptionem esse naturae; a qua qui aberravisset, eum
 nunquam, quid in vita sequeretur, habiturum. Ni- ¹⁴¹
 hil igitur me putatis, haec et alia innumerabilia cum
 audiam, moveri? tam moveor, quam tu, Luculle;
 neque me minus hominem, quam te, putaveris. Tan-
 tum interest, quod tu, cum es commotus, acquies-
 cis, assentiris, approbas; verum illud, certum, com-

prehensum, perceptum, ratum, firmum, fixum vis; deque eo nulla ratione neque pelli, neque moveri potes. ego nihil eiusmodi esse arbitror, cui si assensus sim, non assentiar saepe falso, quoniam vera a falsis nullo discrimine separantur, praesertim cum iudicia ista dialecticae nulla sint.

- 142 Venio enim iam ad tertiam partem philosophiae. aliud iudicium Protagorae est, qui putet id cuique verum esse, quod cuique videatur: aliud Cyrenai-
 143 corum, qui praeter permotiones intimas, nihil putant esse iudicii: aliud Epicuri, qui omne iudicium in sensibus, et in rerum notitiis, et in voluptate constituit. Plato autem omne iudicium veritatis, veritatemque ipsam, abductam ab opinionibus et a sen-
 47 sibus, cogitationis ipsius et mentis esse voluit. Numquid horum probat noster Antiochus? ille vero ne maiorum quidem suorum. ubi enim aut Xenocratem sequitur, cuius libri sunt de ratione loquendi multi, et multum probati? aut ipsum Aristotelem, quo profecto nihil est acutius, nihil politius? a Chry-
 sippo pedem nusquam. Qui ergo Academici appellamur? an abutimur gloria nominis? aut cur cogimur eos sequi, qui inter se dissident? In hoc ipso, quod in elementis dialectici docent, quo modo iudicare oporteat, verum, falsumne sit, si quid ita
 47 connexum est, ut hoc: *Si dies est, lucet*; quanta contentio est? aliter Diodoto, aliter Philoni, Chrysippo aliter placet. Quid? cum Cleanthe, doctore suo, quam multis rebus Chrysippus dissidet? quid? duo vel principes dialecticorum, Antipater et Archidemus, opiniosissimi homines, nonne multis in rebus

dissentiunt? Quid me igitur, Luculle, in invidiam, ¹⁴⁴
 et tanquam in concionem vocas? et quidem, ut se-
 ditiosi tribuni solent, occludi tabernas iubes? quo
 enim spectat illud, cum artificia tolli quereris a no-
 bis, nisi ut opifices concitentur? qui si undique om-
 nes convenerint, facile contra vos incitabuntur. ex-
 promam primum illa invidiosa, quod eos omnes,
 qui in concione stabunt, exsules, servos, insanos
 esse dicatis: deinde ad illa veniam, quae iam non ad
 multitudinem, sed ad vosmetipsos, qui adestis, per-
 tinent. negat enim vos Zeno, negat Antiochus sci-
 re quidquam. quo modo? inquires. nos enim defen-
 dimus, etiam insipientem multa comprehendere. At ¹⁴⁵
 scire negatis quemquam rem ullam, nisi sapientem.
 et hoc quidem Zeno gestu conficiebat. nam, cum
 extensis digitis adversam manum ostenderat, *Visum*,
 inquebat, huiusmodi est. deinde, cum paulum di-
 gitos constrinxerat, *assensus* huiusmodi. tum cum
 plane compresserat, pugnumque fecerat, *comprehen-*
sionem illam esse dicebat. qua ex similitudine etiam
 nomen ei rei, quod ante non fuerat, *καταληψιν* im-
 posuit. cum autem laevam manum admoverat, et
 illum pugnum arcte vehementerque compresserat,
scientiam talem esse dicebat; cuius compotem, nisi sa-
 pientem, esse neminem. Sed, qui sapientes aut sint,
 aut fuerint, ne ipsi quidem solent dicere. Ita tu nunc, ¹⁴⁶
 Catule, lucere nescis; nec tu, Hortensi, in tua vil-
 la nos esse. Num minus haec invidiose dicuntur?
 nec tamen nimis eleganter: illa subtilius. Sed, quo
 modo tu, si nihil comprehendi posset, artificia con-
 cidere dicebas, neque mihi dabas, id quod proba-

bile effet, fatiſ magnam vim habere ad artes; ſic ego nunc tibi refero, artem ſine ſcientia eſſe non poſſe. An pateretur hoc Zeuxis, aut Phidias, aut Polyctetus, nihil ſe ſcire, cum in his eſſet tanta ſolertia? quodſi eos docuiſſet aliquis, quam vim habere diceretur ſcientia, deſinerent irarſci: ne nobis quidem ſuccenſerent, cum didiciſſent id tollere nos, quod nuſquam eſſet; quod autem fatiſ eſſet ipſiſ, relinquere. quam rationem, maiorum etiam comprobatur diligentia: qui primum iurare *ex ſui animi ſententia* quemque voluerunt; deinde ita teneri, *ſi ſciens falleret*, quod inſcientia multa verſaretur in vita: tum, qui teſtimonium diceret, ut *arbitrari* ſe diceret, etiam quod ipſe vidiffet: quaeque iurati iudices cognoviſſent, ut ea non eſſe facta, ſed ut *videri* pronuntiarent.

48 Verum, quoniam non ſolum nauta ſignificat, ſed
 147 etiam Favonius ipſe inſufurrat, navigandi nobiſ, Luculle, tempuſ eſſe, et quoniam fatiſ multa dixi, eſt mihi perorandum. poſthac tamen, cum haec quaeremus, potiuſ de diſſenſionibuſ tantis ſummorum virorum diſſeramus, de obſcuritate naturae, deque errore tot philoſophorum, qui de boniſ contrariisque rebuſ tantopere diſcrepant, ut, cum pluſ uno verum eſſe non poſſit, iacere neceſſe ſit tot tam nobileſ diſciplinuſ; quam de oculorum ſenſuumque reliquorum mendaciis, et de ſorite, aut pſeudomemo; quas plaguſ ipſi contra ſe Stoici texuerunt. Tum
 148 Luculluſ, Non moleſte, inquit, fero, noſ haec conſuliffe. ſaepiuſ enim congreganteſ noſ, et maxime in Tuſculaniſ noſtriſ, ſi qua videbuntur, require-

mus. Optime, inquam. sed quid Catulus sentit? quid Hortensius? Tum Catulus, Egone? inquit. ad patris revolvor sententiam, quam quidem ille Carneadeam esse dicebat, ut percipi nihil putem posse; assensurum autem non percepto, id est, opinaturum sapientem existimem; sed ita, ut intelligat se opinari, sciatque nihil esse, quod comprehendi et percipi possit: nec *επιτοχην* illam omnium rerum comprobans, illi alteri sententiae, nihil esse, quod percipi possit, vehementer assentior. Habeo, inquam, sententiam tuam, nec eam admodum aspernor. Sed tibi quid tandem videtur, Hortensi? Tum ille ridens? Tollendum. Teneo te, inquam. nam ista Academiae est propria sententia. Ita sermone confecto, Catulus remansit: nos ad naviculas nostras descendimus.

M. TULLII
CICERONIS
DE
FINIBUS BONORUM
ET MALORUM
AD
BRUTUM
LIBER I.

ARGUMENTUM.

His quinque de Finibus Bonorum & Malorum libris excussae sunt veterum Philosophorum, sed praecipue Epicuri, Stoicorum & Peripateticorum de *Summo Bono & Malo* sententiae, is est enim, quem *Finem Bonorum & Malorum*, imitatus Graecos, dixit, qui *τελος*, quod est in quaque re summum, appellant. c. 12. in fin. Et prima quidem disputatio, quae in Epicuri sententia versatur & explicanda & reiicienda, duobus primis libris continetur. Ea fingitur habita esse in Cumano Ciceronis, cum eo L. Torquatus & C. Triarius salutandi Ciceronis causa venissent. Torquatus Epicurei partes suscipit, & libro I explicat Epicuri sententiam. Huius disputationi praemittitur a Cicerone reprehensio Philosophiae Epicureae in universum omnis, c. 6. 7. Ipsius autem, quae Torquato tribuitur, disputationis haec est summa: Epicurum summum bonum posuisse in Voluptate, summum malum in Dolore; quod omne animal simul atque natum sit, voluptate gaudeat, dolorem aspernetur & repellat, quantum possit: ex quo intelligatur, natura id omnibus insitum esse, ut voluptatem summum bonum putent, neque tam argumentatione hic opus esse, quam me-

diocri admonitione & animadversione: sed rectius agere tamen eos, qui, quod multa contra voluptatem dicantur, rationibus conquisitis de ea re disputandum putent, c. 9. Qui accusent voluptatem, doloremque laudent, non ipsam voluptatem, sed eos potius accusare, qui blanditiis praesentium voluptatum corrupti, futuros dolores non provideant, aut perferendis doloribus parvis maiores non repellant, c. 10. Neque vero voluptatem intelligi eam solam, quae suavitate aliqua naturam ipsam moveat, sed eam potissimum, quae percipiatur, omni dolore detracto; quod ipsa illa molestiae detractio consecutionem voluptatis afferat, c. 11. Voluptatem autem esse summum bonum, dolorem summum malum, ex eo intelligi, quod nihil beatus esse possit eo, qui perpetuis fruatur animo & corpore voluptatibus, nullo dolore nec impediante nec impendente, nil contra miserius eo, qui maximis confectus sit animi corporisque doloribus, nulla spe proposita, fore melius aliquando, nulla neque praesente neque exspectata voluptate, c. 12. Qui in una virtute, nominis splendore capti, summum bonum ponant, non videre, eam ne expetendam quidem videri, nisi voluptatem efficeret, & esset omnium virtutum quidam ad voluptatem cursus, c. 13. 16. Nullum igitur esse errorem in ipsis finibus, sed in his rebus, e quibus efficiantur. Fateri autem se, animi voluptatem & dolorem e corpore nasci; sed esse tamen animi voluptatem & dolorem maiorem eo, qui in corpore sit, quod corpore praesentia tantum sentiamus, animo praeterita etiam & futura, quorum magna vis sit ad voluptatem & dolorem augendum, prout sapiens quisque aut stultus sit. Itaque Epicurum etiam, nemini nisi sapienti voluptatem illam, nemini nisi stulto dolorem tribuere, c. 17. sqq. Neque tandem amicitiam, isto summo bono constituto, tolli, quod omnium rerum, quas ad suaviter vivendum sapientia comparaverit, nihil maius amicitia, nil iucundius sit.

NON eram nescius, Brute, cum, quae summis in-

- 1 genis, exquisitaque doctrina philosophi Graeco sermone tractavissent, ea Latinis literis mandarem, fore, ut hic noster labor in varias reprehensiones incurreret. nam quibusdam, et iis quidem non admodum indoctis, totum hoc displicet philosophari. quidam autem non id tam reprehendunt, si remissius agatur: sed tantum studium, tamque multam operam ponendam in eo non arbitrantur. Erunt etiam, et hi quidem eruditi Graecis literis, contemnentes Latinas, qui se dicant in Graecis legendis operam malle consumere. Postremo aliquos futuros suspicor, qui me ad alias literas vocent: genus hoc scribendi, etsi sit elegans, personae tamen et dignitatis esse negent.
- 2 Contra quos omnes dicendum breviter existimo. quamquam philosophiae quidem vituperatoribus factis responsum est eo libro, quo a nobis philosophia defensa et collaudata est, cum esset accusata et vituperata ab Hortensio. qui liber cum et tibi probatus videretur, et iis, quos ego posse iudicare arbitrarer; plura suscepi, veritus ne movere hominum studia viderer, retinere non posse. Qui autem, si maxime hoc placeat, moderatius tamen id volunt fieri, difficilem quandam temperantiam postulant in eo, quod semel admissum coerceri reprimique non potest; ut prope modum iustioribus utamur illis, qui omnino avocent a Philosophia, quam his, qui rebus infinitis modum constituent, in reque eo meliore, quo maior
- 3 fit, mediocritatem desiderent. Sive enim ad sapientiam perveniri potest; non paranda nobis solum ea, sed fruenda etiam est. sive hoc difficile est; tamen nec modus est ullus investigandi veri, nisi inveneris;

et quaerendi defatigatio turpis est, cum id, quod quaeritur, sit pulcherrimum. Etenim si delectamur, cum scribimus; quis est tam invidus, qui ab eo nos abducat? sin laboramus; quis est, qui alienae modum statuatur industriae? Nam, ut Terentianus Chremes non inhumanus, qui novum vicinum non vult

Fodere, aut arare, aut aliquid ferre denique:

non enim illum ab industria, sed ab illiberali labore deterret: sic isti curiosi, quos offendit noster minime nobis iniucundus labor. His igitur est difficilissus satisfacere, qui se Latina scripta dicunt contemnere: in quibus hoc primum est, in quo admirer, cur in gravissimis rebus non delectet eos patrius sermo, cum iisdem fabellas Latinas, ad verbum de Graecis expressas, non inviti legant. Quis enim tam inimicus paene nomini Romano est, qui Ennii Medeam, aut Antiopam Pacuvii spernat, aut reiiciat? qui se iisdem Euripidis fabulis delectari dicat, Latinas literas oderit? Synephebos ego, inquit, potius Caecilii, aut Andriam Terentii, quam utramque Menandri legam? A quibus tantum dissentio, ut, cum Sophocles vel optime scripserit Electram, tamen male conversam Attilii mihi legendam putem. de quo Licinius, *Ferreum scriptorem: verum, opinor, scriptorem tamen, ut legendus sit. rudem enim esse omnino in nostris poetis, aut inertissimae segnitiae est, aut fastidii delicatissimi. mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt. An,*

Utinam ne in nemore - - -

nihilominus legimus, quam hoc idem Graecum. quae

autem de bene beateque vivendo a Platone disputata
 6 sunt, haec explicari non placebit Latine? Quod si nos
 non interpretum fungimur munere, sed tuemur ea,
 quae dicta sunt ab iis, quos probamus, eisque nostrum
 iudicium et nostrum scribendi ordinem adiungimus;
 quid habent, cur Graeca anteponant iis, quae et splen-
 dide dicta sint, neque sint *conversa* de Graecis? Nam
 si dicent, ab illis has res esse tractatas; ne ipsos quidem
 Graecos est cur tam multos legant, quam legendi sunt.
 quid enim est a Chrysippo praetermissum in Stoicis?
 legimus tamen Diogenem, Antipatrum, Mnesarchum,
 Panaetium, multos alios, in primisque familiarem
 nostrum Posidonium. Quid Theophrastus? medio-
 criterne delectat, cum tractat locos ab Aristotele ante
 tractatos? quid Epicurei? num desistunt de iisdem,
 de quibus et ab Epicuro scriptum est, et ab antiquis,
 7 ad arbitrium suum scribere? Quod si Graeci leguntur a
 Graecis, iisdem de rebus alia ratione compositis; quid
 3 est, cur nostri a nostris non legantur? Quamquam si
 plane sic verterem Platonem, aut Aristotelem, ut ver-
 terunt nostri poetae fabulas; male, credo, mererer
 de meis civibus, si ad eorum cognitionem divina illa
 ingenia transferrem. sed id neque feci adhuc, nec mi-
 hi tamen, ne faciam, interdictum puto. locos quidem
 quosdam, si videbitur, transferam, et maxime ab iis,
 quos modo nominavi, cum inciderit, ut id apte
 fieri possit; ut ab Homero Ennius, Afranius a Me-
 nandro solet. nec vero, ut noster Lucilius, recusa-
 bo, quo minus omnes mea legant. Utinam esset ille
 Persius! Scipio vero, et Rutilius multo etiam magis!
 quorum ille iudicium reformidans, Tarentinis ait se,

et Consentinis, et Siculis scribere. Facete is quidem, sicut alias: sed nec tam docti tunc erant, ad quorum iudicium elaboraret, et sunt illius scripta leviora, ut urbanitas summa appareat, doctrina mediocris. Ego autem quem timeam lectorem, cum ad te, ne Graecis quidem cedentem in Philosophia, audeam scribere? Quamquam a te ipso id quidem facio provocatus gratissimo mihi libro, quem ad me *de virtute* misisti. Sed ex eo credo quibusdam usu venire, ut abhorreant a Latinis, quod inciderint in inculta quaedam et horrida, de male Graecis Latine scripta deterius. quibus ego assentior, dummodo de iisdem rebus ne Graecos quidem legendos putent. Res vero bonas, verbis electis, graviter ornateque dictas, quis non legat? nisi qui se plane Graecum dici velit; ut a Scaevola est praetore salutatus Athenis Albucius. quem quidem locum cum multa venustate et omni sale idem Lucilius; apud quem praeclare Scaevola,

Graecum te, Albuci, quam Romanum, atque Sabinum,

Municipem Pontii, Tritanni, centurionum,

Praeclarorum hominum, ac primorum, signiferumque,

Maluisti dici. Graece ergo praetor Athenis,

Id quod maluisti, te, cum ad me accedis, saluto:

Χαίρε, inquam, Tite: λιχτόρες, turma omnis, cohorsque,

Χαίρε, Tite: hinc hostis mi Albucius, hinc inimicus.

Sed iure Mucius. Ego autem satis mirari non queo, unde hoc sit tam insolens domesticarum rerum fasti-

dium. non est omnino hic docendi locus : sed ita sentio, et saepe differui, Latinam linguam non modò non inopem, ut vulgo putarent, sed locupletiozem etiam esse, quam Graecam. Quando enim, ne nobis dicam, aut oratoribus bonis, aut poetis, postea quidem quam fuit quem imitarentur, ullus orationis vel copiosae, 4 vel elegantis ornatus defuit? Ego vero, cum forensibus operis, laboribus, periculis, non deseruisse mihi videar praesidium, in quo a populo Romano locatus sim; debeo profecto, quantumcunque possim, in eo quoque elaborare, ut sint opera, studio, labore meo doctiores cives mei, nec cum istis tantopere pugnare, qui Graeca legere malint (modo legant illa ipsa, nec simulent) et iis servire, qui vel utrisque literis uti velint, vel, si suas habent, illas non mag- 11 nopere desiderent. Qui autem alia malunt scribi a nobis, aequi esse debent, quod et scripta multa sunt, sic ut plura nemini e nostris, et scribentur fortasse plura, si vita suppetet : et tamen qui diligenter haec, quae de philosophia literis mandamus, legere assueverit, iudicabit nulla ad legendum his esse potiora. quid est enim in vita tantopere quaerendum, quam cum omnia in philosophia, tum id, quod his libris quaeritur, quid sit finis, quid extremum, quid ultimum, quo sint omnia bene videndi recteque faciendi consilia referenda? quid sequatur natura, ut summum ex rebus expetendis? quid fugiat, ut extremum malorum? qua de re cum sit inter doctissimos magna dissensio, quis alienum putet eius esse dignitatis, quam mihi quisque tribuit, quod in omni munere 12 vitae optimum et verissimum sit exquirere? An,

Partus ancillae sitne in fructu habendus, differetur inter principes civitatis; P. Scaevolam, M. Manilium? ab hisque M. Brutus dissentiet, quod et acutum genus est, et ad usus civium non inutile; nosque ea scripta, reliquaque eiusdem generis, et legimus libenter, et legemus; haec, quae vitam continent omnem, negligentur? Nam, ut sint illa vendibilia, haec uberiora certe sunt. quamquam id quidem licebit iis existimare, qui legerint. nos autem hanc omnem quaestionem de finibus bonorum et malorum fere a nobis explicatam esse his literis arbitramur, in quibus, quantum potuimus, non modo quid nobis probaretur, sed etiam quid a singulis philosophiae disciplinis diceretur, persecuti sumus.

Ut autem a facillimis ordiamur, prima veniat in 5
medium Epicuri ratio, quae plerisque notissima est: 13
quam a nobis sic intelliges expositam, ut ab ipsis, qui
eam disciplinam probant, non soleat accuratius explicari. verum enim invenire volumus, non tanquam
adversarium aliquem convincere. Accurate autem
quondam a L. Torquato, homine omni doctrina eru-
dito, defensa est Epicuri sententia de voluptate; a
meque ei responsum, cum C. Triarius, in primis
gravis et doctus adolescens, ei disputationi interes-
set. Nam cum ad me in Cumanum salutandi cau- 14
sa uterque venisset, pauca primo inter nos de lite-
ris, quarum summum erat in utroque studium; dein-
de Torquatus: Quoniam nacti te, inquit, sumus ali-
quando otiosum, certe audiam, quid sit, quod Epi-
curum nostrum, non tu quidem oderis, ut fere faciunt,
qui ab eo dissentiunt, sed certe non probes,

eum, quem ego arbitror unum vidisse verum, maximisque erroribus animos hominum liberavisse, et omnia tradidisse, quae pertinerent ad bene beateque vivendum: sed existimo, te, sicut nostrum Triarium, minus eo delectari, quod ista Platonis, Aristotelis, Theophrasti orationis ornamenta neglexerit. nam illuc quidem adduci vix possum, ut ea, quae senserit ille, tibi non vera videantur. Vide quantum, inquam, fallare, Torquate. oratio me istius philosophi non offendit. nam et complectitur verbis, quod vult; et dicit plane, quod intelligam: et tamen a philosopho, si afferat eloquentiam, non asperner; si non habeat, non admodum flagitem. re mihi non aequae satisfacit, et quidem locis pluribus. sed quot homines, tot sententiae. falli igitur possumus. Quamobrem tandem, inquit, non satisfacit? te enim iudicem aequum puto: modo, quae dicat ille, bene noris. Nisi mihi Phaedrum, inquam, mentitum, aut Zenonem putas (quorum utrumque audivi, cum mihi nihil sane praeter sedulitatem probarent) omnes mihi Epicuri sententiae satis notae sunt. atque eos, quos nominavi, cum Attico nostro frequenter audivi; cum miraretur ille quidem utrumque, Phaedrum autem etiam amaret: quotidieque inter nos ea, quae audiebamus, conferebamus: neque erat usquam controversia, quid ego intelligerem, sed quid probarem. Quid igitur est, inquit? audire enim cupio, quid non probes.

Principio, inquam, in physicis, quibus maxime gloriatur, primum totus est alienus. Democrito adii-
cit, perpauca mutans, sed ita, ut ea, quae corrigere vult, mihi quidem depravare videatur. Ille atomos,

quas appellat, id est, corpora individua, propter soliditatem censet in infinito inani, in quo nihil nec summum, nec infimum, nec medium, nec ultimum, nec extremum sit, ita ferri, ut concursuibus inter se cohaerescant; ex quo efficiantur ea, quae sint, quaeque cernantur, omnia: eumque motum atomorum nullo a principio, sed ex aeterno tempore intelligi convenire. Epicurus autem, in quibus sequitur ¹⁸ Democritum, non fere labitur. quamquam utriusque cum multa non probo, tum illud in primis, quod, cum in rerum natura duo quaerenda sint, unum, quae materia sit, ex qua quaeque res efficiatur; alterum, quae vis sit, quae quidque efficiat: de materia differuerunt, vim et causam efficiendi reliquerunt. sed hoc commune vitium: illae Epicuri propriae ruinae. censet enim, eadem illa individua et solida corpora ferri suo deorsum pondere ad lineam: hunc naturalem esse omnium corporum motum. ¹⁹ Deinde ibidem homo acutus, cum illud occurreret, si omnia deorsum e regione ferrentur, et, ut dixi, ad lineam, nunquam fore, ut atomus altera alteram posset attingere; itaque attulit rem commentitiam: declinare dixit atomum perpaulum; quo nihil posset fieri minus. ita effici complexionem, et copulationem, et adhaesitationem atomorum inter se: ex quo efficere-
 tur mundus, omnesque partes mundi, quaeque in eo essent. quae cum res tota ficta sit pueriliter, tum ne efficit quidem quod vult. nam et ipsa declinatio, ad libidinem fingitur, (ait enim declinare atomum sine causa; quum nihil turpius physico, quam fieri sine causa quidquam dicere;) et illum motum naturalem

omnium ponderum, ut ipse constituit, e regione inferioriorem locum petentium, sine causa eripuit atomis: nec tamen id, cuius causa haec finxerat, affectus est.

20 Nam si omnes atomi declinabunt, nullae unquam cohaerescunt: si aliae declinabunt, aliae suo nutu recte ferentur; primum erit hoc quasi provincias atomis dare, quae recte, quae oblique ferantur: deinde eadem illa atomorum, in quo etiam Democritus haeret, turbulenta concursio hunc mundi ornatum efficere non poterit. ne illud quidem physici est, credere aliquid esse minimum. quod profecto nunquam putavisset, si a Polyaeo, familiari suo, geometriam discere maluisset, quam illam etiam ipsum dedocere. Sol Democrito magnus videtur, quippe homini erudito, in geometriaque profecto. huic bipedalis fortasse; tantum enim esse censet, quantum videtur, vel paulo

21 aut maiorem, aut minorem. Ita quae mutat, ea corrumpit: quae sequitur, sunt tota Democriti. atomi, inane, imagines, quae idola nominant, quorum incurfione non solum videamus, sed etiam cogitemus: infinitio ipsa, quam *απειριαν* vocant, tota ab illo est: tum innumerabiles mundi, qui et oriuntur, et intereant quotidie. quae etsi mihi nullo modo probantur; tamen Democritum laudatum a ceteris, ab hoc, qui

7 eum unum secutus est, nollem vituperatum. Iam in

22 altera philosophiae parte, quae est quaerendi ac differendi, quae *λογικη* dicitur, iste vester plane; ut mihi quidem videtur, inermis ac nudus est. tollit definitiones: nihil de dividendo ac partiendo docet: non, quo modo efficiatur concludaturque ratio, tradit: non, qua via captiosa solvantur, ambigua distinguan-

tur, ostendit. iudicia rerum in sensibus ponit; quibus si semel aliquid falsi pro vero probatum sit, sublatum esse omne iudicium veri et falsi putat. [In tertia vero parte, quae est de vita et moribus, in constitutione finis, nil generosum sapit atque magnificum.] Confirmat illud vel maxime, quod ipsa natura, ut ait ille, asciscat et reprobet, id est, voluptatem et dolorem. ad haec, et quae sequamur, et quae fugiamus, refert omnia. quod quamquam Aristippi est, a Cyrenaicisque melius liberiusque defenditur; tamen eiusmodi esse iudico, ut nihil homine videatur indignius. Ad maiora enim quaedam nos natura genuit et conformavit, ut mihi quidem videtur. ac fieri potest, ut errem: sed ita prorsus existimo, neque eum Torquatum, qui hoc primum cognomen invenerit, aut torquem illum hosti detraxisse, ut aliquam ex eo perciperet corpore voluptatem, aut cum Latinis tertio consulatu conflixisse apud Veserim propter voluptatem. Quod vero securi filium percussisset, privavisse se etiam videtur multis voluptatibus, cum ipsi naturae patrioque amori praetulerit ius maiestatis atque imperii. Quid? T. Torquatus, is, qui consul eum Cn. Octavio fuit, cum illam severitatem in eo filio adhibuit, quem in adoptionem D. Silano emancipaverat, ut eum, Macedonum legatis accusantibus, quod pecunias praetorem in provincia cepisse arguerent, causam apud se dicere iuberet, reque ex utraque parte audita, pronuntiaret, eum non talem videri fuisse in imperio, quales eius maiores fuissent; et in conspectum suum venire vetuit; numquid videtur tibi de voluptatibus suis cogitavisse? Sed ut omitam

pericula, labores, dolorem etiam, quem optimus quisque pro patria et pro suis suscipit, ut non modo nullam captet, sed etiam praetereat omnes voluptates, dolores denique quosvis suscipere malit, quam deserere ullam officii partem; ad ea, quae hoc non minus declarant, sed videntur leviora, veniamus.

25 Quid tibi, Torquate? quid huic Triario literae, quid historiae, cognitioque rerum, quid poetarum evolutio, quid tanta tot versuum memoria voluptatis affert? Nec mihi illud dixeris: Haec enim ipsa mihi sunt voluptati; et erant illa Torquatis. Nunquam hoc ita defendit Epicurus: neque vero tu, Triari, aut quisquam eorum, qui aut scaperet aliquid, aut ista didicisset. Et, quod quaeritur saepe, cur tam multi sint Epicurei: sunt aliae quoque causae, sed multitudinem hoc maxime allicit, quod ita putat dici ab illo, recta et honesta quae sint, ea facere ipsa per se laetitiam, id est, voluptatem. Homines optimi non intelligunt, totam rationem everti, si ita se res habeat. nam si concederetur, etiam si ad corpus nihil referatur, ista sua sponte, et per se esse iucunda; per se esset et virtus, et cognitio rerum, quod minime ille vult, expendenda. Haec igitur Epicuri non probo, inquam.

26 cetero, vellem equidem aut ipse doctrinis fuisset instructior (est enim, quod ita tibi videri necesse est, non satis politus iis artibus, quas qui tenent, eruditi appellantur) aut ne deterruisset alios a studiis. quamquam te quidem video minime esse deterritum.

8 Quae cum dixissem, magis ut illum provocarem, quam ut ipse loquerer, tum Triarius leniter arridens, Tu quidem, inquit, totum Epicurum pae-

ne e philosophorum choro sustulisti. quid ei reliquisti, nisi te, quoquo modo loqueretur, intelligere, quid diceret? aliena dixit in physicis, nec ea ipsa, quae tibi probarentur. si qua in his corrigere voluit, deteriora fecit. differendi artem nullam habuit. voluptatem cum summum bonum diceret, primum in eo ipso parum vidit: deinde hoc quoque alienum. nam ante Aristippus; et ille melius. addidisti ad extremum, etiam indoctum fuisse. Fieri, inquam, o Triari, nullo pacto potest, ut non dicas, quid non probes eius, a quo dissentias. quid enim me prohiberet Epicureum esse, si probarem, quae ille diceret? cum praefertim illa perdiscere, ludus esset.

Quamobrem dissentientium inter se reprehensiones non sunt vituperandae. maledicta, contumeliae, rum iracundiae, contentiones, concertationesque in disputando pertinaces, indignae mihi philosophia videri solent. Tunc Torquatus, Prorsus, inquit, assentior. neque enim disputari sine reprehensione, nec cum iracundia aut pertinacia recte disputari potest. Sed ad haec, nisi molestum est, habeo quae velim. At me, inquam, nisi te audire vellem, censes haec dicturum fuisse? Utrum igitur percurri omnem Epicuri disciplinam placet; an de una voluptate quaeri, de qua omne certamen est? Tuo vero id quidem, inquam, arbitrato. Sic faciam igitur, inquit: unam rem explicabo, eamque maximam. de physicis alias: et quidem tibi et declinationem istam atomorum, et magnitudinem solis probabo, et Democriti errata, ab Epicuro reprehensa et correc-

ta permulta. nunc dicam de voluptate; nihil scilicet novi, ea tamen, quae te ipsum probaturum esse confidam. Certe, inquam, pertinax non ero: tibi quae, si mihi probabis ea, quae dices, libenter assentiar.

29 Probabo, inquit: modo ista sis aequitate, quam ostendis. sed uti oratione perpetua malo, quam interrogare, aut interrogari. Ut placet, inquam. Tunc dicere exorsus est.

9 Primum igitur, inquit, sic agam, ut ipsi auctori huius disciplinae placet: constituam, quid, et quale sit id, de quo quaerimus: non quo ignorare vos arbitrer; sed ut ratione et via procedat oratio. Quaerimus igitur, quid sit extremum, quid ultimum bonorum. quod, omnium philosophorum sententia, tale debet esse, ut ad id omnia referri oporteat; ipsum autem nusquam. hoc Epicurus in voluptate ponit, quod summum bonum esse vult; summumque
30 malum, dolorem; idque instituit docere sic: » Omne animal, simulatque natum sit, voluptatem appetere, eaque gaudere, ut summo bono: dolorem aspernari, ut summum malum, et, quantum possit, a se repellere: idque facere nondum depravatum, ipsa natura incorrupte atque integre iudicante. » Itaque negat opus esse ratione, neque disputatione, quam ob rem voluptas expetenda, fugiendus dolor sit. sentiri hoc putat, ut calere ignem, nivem esse albam, dulce mel: quorum nihil oportere exquisitis rationibus confirmari: tantum satis esse admonere, interesse enim inter argumentum conclusionemque rationis, et inter mediocrem animadversionem atque admonitionem: altera occulta quae-

dam et quasi involuta aperiri; altera prompta et aperta iudicari. etenim quoniam, detractis de homine sensibus, reliqui nihil est; necesse est, quid aut ad naturam, aut contra sit, a natura ipsa iudicari. ea quid percipit, et quid iudicat, quo aut petat, aut fugiat aliquid, praeter voluptatem, et dolorem? Sunt autem 31
quidam e nostris, qui haec subtilius velint tradere, et negent satis esse, quid bonum sit, aut quid malum, sensu iudicari; sed animo etiam ac ratione intelligi posse, et voluptatem ipsam per se esse expectandam, et dolorem ipsum per se esse fugiendum. itaque aiunt hanc quasi naturalem, atque insitam in animis nostris inesse notionem, ut alterum esse appetendum, alterum aspernandum sentiamus. Alii autem (quibus ego assentior) cum a philosophis compluribus permulta dicantur, cur nec voluptas in bonis sit numeranda, nec in malis dolor, non existimant oportere nimium nos causae confidere, sed et argumentandum, et accurate differendum, et rationibus conquisitis de voluptate et dolore disputandum putant. Sed ut perspiciatis, unde omnis iste 10
natus sit error voluptatem accusantium, doloremque 32
laudantium, totam rem aperiam; eaque ipsa, quae ab illo inventore veritatis, et quasi architecto beatae vitae dicta sunt, explicabo. nemo enim ipsam voluptatem, quia voluptas sit, aspernatur, aut odit, aut fugit; sed quia consequuntur magni dolores eos, qui ratione voluptatem sequi nesciunt. neque porro quisquam est, qui dolorem ipsum, quia dolor sit, amet, confectetur, adipisci velit; sed quia nonnunquam eiusmodi tempora incidunt, ut labore et

dolore magnam aliquam quaerat voluptatem. ut enim ad minima veniam, quis nostrum exercitationem ullam corporis suscipit laboriosam, nisi ut aliquid ex ea commodi consequatur? quis autem vel eum iure reprehenderit, qui in ea voluptate velit esse, quam nihil molestiae consequatur; vel illum, qui dolorem eum fugiat, quo voluptas nulla pariatur?

33 At vero eos et accusamus, et iusto odio dignissimos ducimus, qui blanditiis praesentium voluptatum deliniti atque corrupti, quos dolores et quas molestias excepturi sint, occaecati cupiditate non provident; similique sunt in culpa, qui officia deserunt mollitia animi, id est, laborum et dolorum fuga. et harum quidem rerum facilis est et expedita distinctio. nam libero tempore, cum soluta nobis est eligendi optio, cumque nihil impedit, quo minus id, quod maxime placeat, facere possimus, omnis voluptas assumenda est, omnis dolor repellendus. temporibus autem quibusdam, et aut officiis debitis, aut rerum necessitatibus saepe eveniet, ut et voluptates repudiandae sint, et molestiae non recusandae. Itaque earum rerum hic tenetur a sapiente delectus, ut aut reiciendis voluptatibus maiores alias consequatur, aut perferendis doloribus asperiores repellat.

34 Hanc ego cum teneam sententiam, quid est, cur verear, ne ad eam non possim accommodare Torquatos nostros? quos tu paulo ante cum memoriter, tum etiam erga nos amice et benevole collegisti. nec me tamen laudandis maioribus meis corrupisti, nec seigniozem ad respondendum reddidisti. quorum facta quemadmodum, quaeso, interpreta-

ris? Siccine eos censes aut in armatum hostem impetum fecisse, aut in liberos, et in sanguinem suum tam crudeles fuisse, nihil ut de utilitatibus, nihil ut de commodis suis cogitarent? At id ne ferae quidem faciunt, ut ita ruant, itaque turbent, ut, earum motus et impetus quo pertineant, non intelligamus. Tu ³⁵ tam egregios viros censes tantas res gessisse sine causa? quae fuerit causa, mox videro: interea hoc tenebo: si ob aliquam causam ista, quae sine dubio praeclara sunt, fecerint, virtutem his ipsam per se causam non fuisse. torquem detraxit hosti. et quidem se texit, ne interiret. At magnum periculum adiit. in oculis quidem exercitus. quid ex eo consecutus est? Laudem et caritatem; quae sunt vitae sine metu degendae praesidia firmissima. Filium morte multavit: si sine causa, nollem me ab eo ortum, tam importuno tanque crudeli. *sin* ut dolore suo sanciret militaris imperii disciplinam, exercitumque in gravissimo bello animadversionis metu contineret; salutem prospexit civium, qua intelligebat contineri suam. Atque haec ratio late patet. in quo enim maxime ³⁶ consuevit iactare vestra se oratio, tua praesertim, qui studiose antiqua persequeris, claris et fortibus viris commemorandis, eorumque factis non emolumento aliquo, sed ipsius honestatis decore, laudandis, id totum evertitur eo delectu rerum, quem modo dixi, constituto, ut aut voluptates omittantur, maiorum voluptatum adipiscendarum causa, aut dolores suscipiantur, maiorum dolorum effugiendorum gratia. Sed de clarorum hominum factis illustribus ¹¹ et gloriosis factis hoc loco dictum sit. erit enim ³⁷

iam de omnium virtutum cursu ad voluptatem proprius differendi locus.

Nunc autem explicabo, voluptas ipsa, quae qualisque sit, ut tollatur error omnis imperitorum; intelligaturque ea, quae voluptaria, delicata, mollis habeatur disciplina, quam gravis, quam continens, quam severa sit. non enim hanc solam sequimur, quae suavitate aliqua naturam ipsam movet, et cum iucunditate quadam percipitur sensibus, sed maximam illam voluptatem habemus, quae percipitur, omni dolore detrácto. nam quoniam, cum privamur dolore, ipsa liberatione et vacuitate omnis molestiae gaudemus; omne autem id, quo gaudemus, voluptas est, ut omne id, quo offendimur, dolor: doloris omnis privatio recte nominata est voluptas. Ut enim cum cibo et potione fames fitisque depulsa est, ipsa detractio molestiae consecutionem affert voluptatis: sic in omni re doloris amotio successione efficit voluptatis. Itaque non placuit Epicuro, médium esse quiddam inter dolorem et voluptatem. illud enim ipsum, quod quibusdam médium videtur, cum omni dolore caret, non modo voluptatem esse, verum etiam summam voluptatem. Quisquis enim sentit, quemadmodum sit affectus, eum necesse est aut in voluptate esse, aut in dolore. omnis autem privatione doloris putat Epicurus terminari summam voluptatem; ut postea variari voluptas, distinguique possit; augeri, amplificarique non possit. At etiam Athenis, ut a patre audiebam, facete et urbane Stoicos irridente, statua est in Ceramico Chryssippi, sedentis porrecta

manu; quae manus significet illum in hac esse rogatiuncula delectatum. Num quidnam manus tua sic affecta, quemadmodum affecta nunc est, desiderat? Nihil sane. At, si voluptas esset bonum, desideraret. Ita credo. Non est igitur voluptas bonum. Hoc ne statuam quidem dicturam pater aiebat, si loqui posset. conclusum est enim contra Cyrenaicos satis actae; nihil ad Epicurum. nam si ea sola voluptas esset, quae quasi titillaret sensus, ut ita dicam, et ad eos cum suavitate afflueret, et illaberetur; nec manus esse contenta posset ulla vacuitate doloris sine iucundo motu voluptatis. si autem summa voluptas est, ut Epicuro placet, nihil dolere; primum tibi recte, Chrysippe, concessum est, nihil desiderare manum, cum ita esset affecta: secundum non recte, si voluptas esset bonum, fuisse desideraturam. idcirco enim non desideraret, quia, quod dolore caret, id in voluptate est.

Extremum autem esse bonorum voluptatem, ex 12 hoc facile perspici potest. constituamus aliquem mag- 40 nis, multis, perpetuis fruentem et animo et corpore voluptatibus, nullo dolore nec impediante, nec impendente: quem tandem hoc statu praestabiliorum, aut magis experendum possumus dicere? inesse enim necesse est in eo, qui ita sit affectus, et firmitatem animi, nec mortem, nec dolorem timentis, quod mors sensu careat; dolor in longinquitate, levis; in gravitate, brevis soleat esse: ut eius magnitudinem celeritas, diuturnitatem allevatio consoletur. Ad ea cum accedit, ut neque divinum nu- 41 men horreat, nec praeteritas voluptates effluere pa-

tiatur, earumque assidua recordatione laetetur; quid est, quod huc possit, quod melius sit, accedere? Statue contra aliquem confectum tantis animi corporisque doloribus, quanti in hominem maximi cadere possunt, nulla spe proposita, fore levius aliquando, nulla praeterea nec praesenti, nec exspectata voluptate; quid eo miserius dici aut fingi potest? Quod si vita doloribus referta maxime fugienda est; summum profecto malum est, vivere cum dolore. cui sententiae consentaneum est, ultimum esse bonorum cum voluptate vivere. nec enim habet nostra mens quidquam, ubi consistat, tanquam in extremo: omnesque et metus et aegritudines ad dolorem referuntur: nec praeterea est res ulla, quae sua natura aut

42 sollicitare possit, aut angere. Praeterea et appetendi, et refugiendi, et omnino rerum gerendarum initia proficiscuntur aut a voluptate, aut a dolore. quod cum ita sit, perspicuum est omnes rectas res atque laudabiles eo referri, ut cum voluptate vivatur. quoniam autem id est vel summum bonum, vel ultimum, vel extremum, quod Graeci *τελος* nominant, quod ipsum nullam ad aliam rem, ad id autem res referuntur omnes; fatendum est, summum esse bonum iucunde vivere.

13 Id qui in una virtute ponunt, splendore nominis capti, quid natura postulet, non intelligunt; errore maximo, si Epicurum audire voluerint, liberabuntur. istae enim vestrae eximiae pulchraeque virtutes, nisi voluptatem efficerent, quis eas aut laudabiles, aut expetendas arbitraretur? Ut enim medicorum scientiam non ipsius artis, sed bonae vale-

tudinis causa probamus; et gubernatoris ars, quia bene navigandi rationem habet, utilitate, non arte laudatur: sic sapientia, quae ars vivendi putanda est, non expeteretur, si nihil efficeret; nunc expetitur, quod est tanquam artifex conquirendae et comparandae voluptatis. Quam autem dicam voluptatem ⁴² iam videtis, ne invidia verbi labefactetur oratio mea. nam cum ignoratione rerum bonarum et malarum maxime hominum vita vexetur; ob eumque errorem et voluptatibus maximis saepe priventur, et gravissimis animi doloribus torqueantur; sapientia est adhibenda, quae et terroribus, cupiditatibusque detractis, et omnium falsarum opinionum temeritate demta, certissimam se nobis ducem praebet ad voluptatem. sapientia enim est una, quae moestitiam pellat ex animis; quae nos exhorrescere metu non sinat; qua praeceptrice, in tranquillitate vivi potest, omnium cupiditatum ardore restincto. cupiditates enim sunt insatiabiles: quae non modo singulos homines, sed universas familias evertunt; totam etiam labefactant saepe rempublicam. Ex cupiditatibus ⁴³ odia, dissidia, discordiae, seditiones, bella nascuntur: nec hae sese foris solum iactant, nec tantum in alios caeco impetu incurrunt; sed intus etiam in animis inclusae inter se dissident atque discordant. ex quo vitam amarissimam necesse est effici: ut sapiens solus, amputata circumcisaque inanitate omni et errore, naturae finibus contentus, sine aegritudine possit, et sine metu vivere. Quae est enim aut utilior, ⁴⁵ aut ad bene vivendum aptior partitio, quam illa, qua est usus Epicurus? qui unum genus posuit ea-

rum cupiditatum, quae essent et naturales et necessariae: alterum, quae naturales essent, nec tamen necessariae: tertium, quae nec naturales, nec necessariae. quarum ea ratio est, ut necessariae nec
 46 opera multa, nec impensa expleantur. Ne naturales quidem multa desiderant, propterea quod ipsa natura divitias, quibus contenta sit, et parabiles, et terminatas habet. inanium autem cupiditatum nec
 14 dus ullus, nec finis inveniri potest. Quod si vitam omnem perturbari videmus errore et inscientia; sapientiamque esse solam, quae nos a libidinum impetu et formidinum terrore vindicet, et ipsius fortunae modice ferre doceat iniurias, et omnes monstraret vias, quae ad quietem et tranquillitatem ferant; quid est, cur dubitemus dicere, et sapientiam propter voluptatem expetendam, et insipientiam propter molestias esse fugiendam? Eademque ratione ne
 47 temperantiam quidem propter se expetendam esse dicemus, sed quia pacem animis afferat, et eos quasi concordia quadam placet ac leniat. Temperantia est enim, quae in rebus aut expetendis, aut fugiendis, rationem ut sequamur monet. nec enim satis est iudicare, quid faciendum, non faciendumve sit; sed stare etiam oportet in eo, quod sit iudicatum. plerique autem, quod tenere atque fervare id, quod statuerunt, non possunt, victi et debilitati, obiecta specie voluptatis, tradunt se libidinibus constringendos, nec, quid eventurum sit, provident, ob eamque causam propter voluptatem et parvam et non necessariam, et quae vel aliter pararetur, et qua etiam carere possent sine dolore,

tum in morbos graves, tum in damna, tum in dedecora incurrunt: saepe etiam legum iudiciorumque poenis obligantur. Qui autem ita frui volunt voluptatibus, ut nulli propter eas dolores consequantur; et qui suum iudicium retinent, ne voluptate victi faciant id, quod sentiunt non esse faciendum: hi voluptatem maximam adipiscuntur, praetermittenda voluptate. Idem etiam dolorem saepe perpetiuntur, ne, si id non faciant, incidant in maiorem. Ex quo intelligitur, nec intemperantiam propter se fugiendam esse: temperantiamque experendam, non quia voluptates fugiat, sed quia maiores consequatur. Eadem fortitudinis ratio reperitur: nam neque laborum perfunctio, neque perpetuatio dolorum, per se ipsa allicit; nec patientia, nec assiduitates, nec vigiliae, nec ea ipsa, quae laudatur, industria, ne fortitudo quidem: sed ista sequimur, ut sine cura metuque vivamus; animumque et corpus, quantum efficere possimus, molestia liberemus. Ut enim mortis metu omnis quietae vitae status perturbatur; et, ut succumbere doloribus, eosque humili animo imbecilloque ferre, miserum est; ob eamque debilitatem animi, multi parentes, multi amicos, nonnulli patriam, plerique autem se ipsos penitus perdiderunt: sic robustus animus et excelsus, omni est liber cura et angore, cum et mortem contemnit, qua qui affecti sunt, in eadem causa sunt, qua antequam nati: et ad dolores ita paratus est, ut meminerit, maximos morte finire, parvos multa habere intervalla requietis, mediocrium nos esse dominos: ut, si tolerabiles sint, feramus;

fin minus, aequo animo e vita, cum ea non placeat, tanquam e theatro, exeamus. Quibus rebus intelligitur, nec timiditatem ignaviamque vituperari, nec fortitudinem patientiamque laudari suo nomine: sed illas reiici, quia dolorem pariant; has optari, quia voluptatem. Iustitia restat, ut de omni virtute sit dictum; sed similia fere dici possunt. ut enim sapientiam, temperantiam, fortitudinem, copulatas esse docui cum voluptate, ut ab ea nullo modo nec divelli, nec distrahi possint; sic de iustitia iudicandum est: quae non modo nunquam nocet cuiquam, sed contra semper alit aliquid tum vi sua atque natura, quod tranquillet animos, tum spe, nihil earum rerum defuturum, quas natura non depravata desideret. quemadmodum temeritas, et libido, et ignavia semper animum excruciant, et semper sollicitant, turbulentaque sunt: sic cum vis in mente consedit, hoc ipso, quod adest, turbulenta non potest fieri; et si vero molita quippiam est, quamvis occulte fecerit, nunquam tamen confidet id fore semper occultum. Plerumque improborum facta primo suspicio insequitur; deinde sermo atque fama; tum accusator, tum iudex: multi etiam, ut te consule, ipsi se indicaverunt. Quod si qui satis sibi contra hominum conscientiam septi esse et muniti videntur, deorum tamen horrent, easque ipsas sollicitudines, quibus eorum animi noctes atque dies exeduntur, a diis immortalibus supplicii causa importari putant. Quae autem tanta ex improbe factis ad minuendas vitae molestias accessio fieri potest, quanta ad augendas, cum conscientia factorum, tum

poena legum, odioque civium? Et tamen in quibusdam neque pecuniae modus est, neque honoris, neque imperii, nec libidinum, nec epularum, nec reliquarum cupiditatum: quas nulla praeda unquam improbe parata minuit, sed auget potius atque inflamat: ut coercendi magis, quam dedocendi esse videantur. Invitat 52 igitur vera ratio bene sanos ad iustitiam, aequitatem, fidem: neque homini infanti atque impotenti iniuste facta conducunt; qui nec facile efficere possit, quod conetur, nec obtinere, si effecerit: et opes vel fortunae, vel ingenii, liberalitati magis conveniunt; qua qui utuntur, benevolentiam sibi conciliant, et, quod aptissimum est ad quiete vivendum, caritatem; praefertim cum omnino nulla sit causa peccandi. Quae e- 53 nim cupiditates a natura proficiuntur, facile expleantur sine ulla iniuria: quae autem inanes sunt, his parendum non est. nihil enim desiderabile concupiscunt, plusque in ipsa iniuria detrimenti est, quam in iis rebus emolumentum, quae pariuntur iniuria. Itaque ne iustitiam quidem recte quis dixerit per se ipsam optabilem, sed quia iucunditatis vel plurimum afferat. nam diligere et carum esse iucundum est, propterea, quia tutiorem vitam et voluptatem efficit plenior. itaque non ob ea solum incommoda, quae eveniunt improbis, fugiendam improbitatem putamus, sed multo etiam magis, quod cuius in animo versatur, nunquam finit eum respirare, nunquam acquiescere. Quod si ne ipsarum qui- 54 dem virtutum laus, in qua maxime ceterorum philosophorum exultat oratio, reperire potest exitum, nisi dirigatur ad voluptatem; voluptas autem est so-

la, quae nos vocet ad se, et alliciat suapte natura; non potest esse dubium, quin id sit summum atque extremum bonorum omnium; beateque vivere, nihil aliud sit, nisi cum voluptate vivere. Huic certae stabilique sententiae quae sint coniuncta, explicabo brevi.

55 Nullus in ipsis error est finibus bonorum et malorum, id est, in voluptate, aut in dolore: sed in his rebus peccant, cum, e quibus haec efficiantur, ignorant. animi autem voluptates et dolores nasci fatemur e corporis voluptatibus et doloribus. Itaque concedo quod modo dicebas, cadere causa, si qui e nostris aliter existiment; quos quidem video esse multos, sed imperitos. Quamquam autem et laetitiam nobis voluptas animi, et inolestiam dolor afferat; eorum tamen utrumque et ortum esse e corpore, et ad corpus referri: nec ob eam causam non multo maiores esse et voluptates, et dolores animi, quam corporis. nam corpore nihil, nisi praesens, et quod adest, sentire possumus; animo autem, et praeterita, et futura. ut enim aequae doleamus animo, cum corpore dolemus; fieri tamen permagna accessio potest, si aliquod aeternum et infinitum impendere malum nobis opinemur. quod idem licet transferre in voluptatem, ut ea
56 maior sit, si nihil tale metuamus. Iam illud quidem perspicuum est, maximam animi aut voluptatem, aut molestiam plus aut ad beatam, aut ad miseram vitam afferre momenti, quam eorum utrumvis, si aequae diu sit in corpore. non placet autem, detracta voluptate, aegritudinem statim consequi, nisi in voluptatis locum dolor forte successerit: at contra, gaudere

nosmet omittendis doloribus, etiam si voluptas ea, quae sensum moveat, nulla successerit: eoque intelligi potest, quanta voluptas sit non dolere. Sed ut iis 57 bonis erigimur, quae exspectamus: sic laetamur iis, quae recordamur. Stulti autem malorum memoria torquentur: sapientes bona praeterita, grata recordatione renovata, delectant. est autem situm in nobis, ut et adversa quasi perpetua oblivione obruamus, et secunda iucunde ac suaviter meminerimus. Sed cum ea, quae praeterierunt, acri animo et attento intuemur, tunc fit, ut aegritudo sequatur, si illa mala sint; laetitia, si bona. O praeclaram beate vivendi, et aper- 18 tam, et simplicem, et directam viam! cum enim certe nihil homini possit melius esse, quam vacare omni dolore et molestia, perfruique maximis et animi et corporis voluptatibus; videtisne, quam nihil praetermittatur, quod vitam adiuvet, quo facilius id, quod propositum est, summum bonum consequamur? Clamat Epicurus, is, quem vos nimis voluptatibus esse deditum dicitis, non posse iucunde vivi, nisi sapienter, honeste, iusteque vivatur; nec sapienter, honeste, iuste, nisi iucunde. Neque enim civitas in feditione, beata esse potest, nec in discordia dominorum domus: quo minus animus a se ipse diffidens secumque discordans, gustare partem ullam liquidae voluptatis et liberae potest. atqui pugnantibus et contrariis studiis consiliisque semper utens, nihil quieti videre, nihil tranquillum potest. Quod si corporis gravioribus 59 morbis vitae iucunditas impeditur; quanto magis animi morbis impediri necesse est? animi autem morbi sunt cupiditates immensae et inanes, divitiarum,

gloriae, dominationis, libidinosarum etiam voluptatum. accedunt aegritudines, molestiae, moerores, qui animos exedunt conficiuntque curis, hominum non intelligentium, nihil dolendum esse animo, quod sit a dolore corporis praesenti futurove seiunctum. Nec vero quisquam stultus non horum morborum aliquo laborat. nemo igitur est eorum non miser. Accedit etiam mors, quae, quasi saxum Tantalo, semper impendet: tum superstitione; qua qui est imbutus, quietus esse nunquam potest. Praeterea bona praeterita non meminerunt, praesentibus non fruuntur, futura modo expectant; quae quia certa esse non possunt, conficiuntur et angore, et metu: maximeque cruciantur, cum sero sentiunt, frustra se aut pecuniae studuisse, aut imperiis, aut opibus, aut gloriae. nullas enim consequuntur voluptates, quarum potiendi spe inflammati, multos labores magnosque susceperant.

61 Ecce autem alii minuti et angusti, aut omnia semper desperantes, aut malevoli, invidi, difficiles, lucifugi, maledici, monstrosi: alii autem etiam amatoriis levitatibus dediti, alii petulantes, alii audaces, protervi, iidem intemperantes, et ignavi, nunquam in sententia permanentes. quas ob causas in eorum vita nulla est intercapedo molestiae. Igitur neque stultorum quisquam beatus, neque sapientum non beatus, multoque hoc melius nos veriusque, quam Stoici. Illi enim negant bonum quidquam esse, nisi nescio quam illam umbram, quod appellant honestum, non tam solido, quam splendido nomine: virtutem autem nixam hoc honesto, nullam requirere voluptatem,

19 atque ad beate vivendum seipsa esse contentam. Sed

possunt haec quadam ratione dici, non modo non re- 62
pugnantibus, verum etiam approbantibus nobis. Sic
enim ab Epicuro sapiens semper beatus inducitur. fi-
nitas habet cupiditates; negligit mortem; de diis im-
mortalibus sine ullo metu vera sentit; non dubitat, si
ita melius sit, migrare de vita. his rebus instructus
semper est in voluptate. neque enim tempus est ul-
lum, quo non plus habeat voluptatum, quam dolo-
rum. nam et praeterita grate meminit, et praesenti-
bus ita potitur, ut animadvertat, quanta sint ea,
quamque iucunda: neque pendet ex futuris, sed ex-
spectat illa, fruitur praesentibus: ab iisque vitiis, quae
paulo ante collegi, abest plurimum: et, cum stulto-
rum vitam cum sua comparat, magna afficitur vo-
luptate. dolores autem, si qui incurrunt, nunquam
vim tantam habent, ut non plus habeat sapiens, quod
gaudeat, quam quod angatur. Optime vero Epicurus, 63
*quod exiguam dicit fortunam intervenire sapienti: ma-
ximasque ab eo, et gravissimas res consilio ipsius et ra-
tione administrari: neque maiorem voluptatem ex infini-
to tempore aetatis percipi posse, quam ex hoc percipiatur,
quod videamus esse finitum.* In dialectica autem vestra
nullam vim existimavit esse nec ad melius viven-
dum, nec ad commodius differendum. In physicis
plurimum posuit. Ea scientia, et verborum vis, et na-
tura orationis, et consequentium repugnantiumve
ratio potest perspicui: omnium autem rerum natura
cognita, levamur superstitione, liberamur mortis
metu, non conturbamur ignoratione rerum, e qua
ipsa horribiles existunt saepe formidines. denique
etiam morati melius erimus, cum didicerimus, quae

natura desideret. tum vero, si stabilem scientiam rerum tenebimus, servata illa (quae quasi delapsa de coelo est ad cognitionem omnium) regula, ad quam omnia iudicia rerum dirigentur, nunquam ullius oratione victi sententia desistemus. Nisi autem rerum natura perfecta erit, nullo modo poterimus sensuum iudicia defendere. quidquid porro animo cernimus, id omne oritur a sensibus: qui si omnes veri erunt, ut Epicuri ratio docet; tum denique poterit aliquid cognosci et percipi. quos qui tollunt, et nihil posse percipi dicunt, ii, remotis sensibus, ne id ipsum quidem expedire possunt, quod differunt. Praeterea, sublata cognitione et scientia, tollitur omnis ratio et vitae degendae, et rerum gerendarum. Sic e physicis et fortitudo sumitur contra mortis timorem; et constantia contra metum religionis; et sedatio animi, omnium rerum occultarum ignoratione sublata; et moderatio, natura cupiditatum generibusque earum explicatis; et (ut modo docui) cognitionis regula et iudicio ab eadem illa constituto, veri a falso distinctio traditur.

20 Restat locus huic disputationi vel maxime necessarius de amicitia, quam, si voluptas summum sit bonum, 65 affirmatis nullam omnino fore: de qua Epicurus quidem ita dicit: *omnium rerum, quas ad beate vivendum sapientia comparaverit, nihil esse maius amicitia, nihil uberiorius, nihil iucundius.* neque vero hoc oratione solum, sed multo magis vita, et factis, et moribus comprobavit. quod quam magnum sit, fictae veterum fabulae declarant; in quibus tam multis tamque variis, ab ultima antiquitate repetitis, tria vix amicorum

paria reperiuntur, ut ad Orestem pervenias, profectus a Theſeo. At vero Epicurus una in domo, et ea quidem anguſta, quam magnos, quantaque amoris conſpiratione conſentientes tenuit amicorum greges? quod fit etiam nunc ab Epicureis. Sed ad rem 66
redeamus. de hominibus dici non neceſſe eſt. Tribus igitur modis video eſſe a noſtris de amicitia diſputatum. Alii, cum eas voluptates, quae ad amicos pertinerent, negarent eſſe per ſe ipſas tam expetendas, quam noſtras expeteremus; quo loco videtur quibusdam ſtabilitas amicitiae vacillare. tuentur tamen eum locum, ſequae facile, ut mihi videtur, expediunt. ut enim virtutes, de quibus ante dictum eſt, ſic amicitiam negant poſſe a voluptate diſcedere. nam cum ſolitudo, et vita ſine amicis, inſidiarum et metus plena ſit, ratio ipſa monet, amicitias comparare; quibus partis confirmatur animus, et a ſpe pariendarum voluptatum ſeiungi non poteſt. Atque ut odia, invidiae, deſpicationes, adverſantur voluptatibus: ſic amicitiae 67
non modo faultrices fideliffimae, ſed etiam effectrices ſunt voluptatum, tam amicis, quam ſibi. quibus non ſolum praefentibus fruuntur, ſed etiam ſpe eriguntur conſequentis ac poſteri temporis. quod quia nullo modo ſine amicitia firmam et perpetuam iucunditatem vitae tenere poſſumus, neque vero ipſam amicitiam tueri, niſi aequae amicos ac noſmetipſos diligamus; idcirco et hoc ipſum efficitur in amicitia, et amicitia cum voluptate connectitur. nam et laetamur amicorum laetitia aequae atque noſtra, et pariter dolemus angoribus.

Quocirca eodem modo ſapiens erit affectus erga 68

amicum, quo in seipsum: quosque labores propter suam voluptatem susciperet, eosdem suscipiet propter amici voluptatem: quaeque de virtutibus dicta sunt, quemadmodum hae semper voluptatibus inhaerent, eadem de amicitia dicenda sunt. praeclare enim Epicurus his paene verbis: *Eadem*, inquit, *scientia confirmavit animum, ne quod aut sempiternum, aut diuturnum timeret malum; quae perspexit, in hoc ipso vitae spatio amicitiae praesidium esse firmissimum.* Sunt autem quidam Epicurei timidiores paulo contra vestra convicia, sed tamen satis acuti, qui verentur, ne, si amicitiam propter nostram voluptatem expectandam putemus, tota amicitia quasi claudicare videatur. itaque primos congressus, copulationesque et consuetudinum instituendarum voluntates fieri propter voluptatem: cum autem usus progrediens familiaritatem effecerit, tum amorem efflorescere tantum, ut, etiam si nulla sit utilitas ex amicitia, tamen ipsi amici propter se ipsos amentur. etenim si loca, si fana, si urbes, si gymnasia, si campum, si canes, si equos, si ludicra exercendi aut venandi, consuetudine adamare solemus; quanto id in hominum consuetudine facilius fieri poterit, et iustius? Sunt autem, qui dicant, foedus quoddam esse sapientum, ut ne minus quidem amicos, quam se ipsos diligant. quod et fieri posse intelligimus, et saepe id videmus: et perspicuum est, nihil ad iucunde vivendum reperiri posse, quod coniunctione tali sit aptius. Quibus ex omnibus iudicari potest, non modo non impediri rationem amicitiae, si summum bonum in voluptate ponatur, sed sine hoc institutionem amicitiae omnino non posse reperiri.

Quapropter si ea, quae dixi, sole ipso illustriora 21
 et clariora sunt: si omnia dixi, hausta e fonte naturae: 71
 si tota oratio nostra omnem sibi fidem sensibus con-
 firmat, id est, incorruptis atque integris testibus: si
 infantes pueri, si mutae etiam bestiae paene loquuntur,
 magistra ac duce natura, nihil esse prosperum, nisi
 voluptatem, nihil asperum, nisi dolorem; de quibus
 neque depravate iudicant, neque corrupte: nonne
 ei maximam gratiam habere debemus, qui hac exau-
 dita quasi voce naturae, sic eam firme graviterque
 comprehenderit, ut omnes bene sanos in viam placatae,
 tranquillae, quietae, beatae vitae deduceret? qui
 quod tibi parum videtur eruditus, ea causa est, quod
 nullam eruditionem esse duxit, nisi quae beatae vitae
 disciplinam iuvaret. An ille tempus aut in poetis evol- 72
 vendis, ut ego et Triarius, te hortatore, facimus,
 consumeret? in quibus nulla solida utilitas, omnis-
 que puerilis est delectatio: aut se, ut Plato, in musi-
 cis, geometria, numeris, astris contereret? quae et
 a falsis initiis profecta, vera esse non possunt; et, si
 essent vera, nihil afferrent, quo iucundius, id est,
 quo melius viveremus. eas ergo artes persequeretur;
 vivendi artem tantam, tamque operosam, et perinde
 fructuosam relinqueret? Non ergo Epicurus inerudi-
 tus, sed ii indocti, qui, quae pueros non didicisse
 turpe est, ea putent usque ad senectutem esse discen-
 da. Quae cum dixisset, Explicavi, inquit, sententiam
 meam, et eo quidem consilio, tuum iudicium ut cog-
 noscerem. quae mihi facultas, ut id meo arbitrato fa-
 cerem, ante hoc tempus nunquam est data.

M. TULLII
CICERONIS
DE
FINIBUS BONORUM
ET MALORUM
AD
BRUTUM
LIBER II.

A R G U M E N T U M.

Hic liber in refutanda Torquati disputatione atque universa Epicuri ratione confumitur. Initium facit ab ipso Voluptatis vocabulo, quod negat recte ab Epicuro definiri, qui ei non modo eam, quae in motu sit, hoc est, corpoream, sed etiam, quae in stabilitate sit, hoc est, vacuitatem a dolore, sive indolentiam subiiciat: quae res cum sint natura diversae, uno vocabulo non posse comprehendi, adversante imprimis linguae graecae latinaeque ratione, quarum neque illa ἡδονή, neque haec voluptatem appellet indolentiam, cum Hieronymus, qui summum bonum in indolentia ponat, manifeste disputet contra Aristippum, qui voluptati summi boni vim tribuat, c. 1 - 10. Ad evertenda deinde ipsius opinionis Epicureae fundamenta accedit, & ostendit, neque ab animantium ortu recte repeti originem summi boni, nec propterea, quod appetant voluptatem infantes, aspernentur dolorem, voluptatem pro summo bono habendam; cum non tam ad voluptatem appetendam mo-

veantur a natura infantes, quam ut se ipsi diligant, & integros se salvosque velint; neque a sensibus, quorum non sit, de bono & malo iudicare, sed de coloribus, sonis, figuris, motu, intervallis, & reliquis huiusmodi sensui subiectis rebus, c. 10-12. Unam ergo rationem audiendam esse, quae doceat, nihil esse voluptati loci, non modo, ut sola in summi boni sede ponatur, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur, nullamque esse de summo bono sententiam probandam, nisi quae aut solam honestatem probet, aut eam initiis naturae & totius perfectione vitae locupletet. Totam autem sententiam Epicuream hoc uno everti posse, si honestum aliquid ostendatur, quod sit ipsum sua vi propter seque expetendum, h. e. quod, detracta omni utilitate, sine ullis praemiis fructibusque, per se ipsum possit laudari, idque quatuor virtutibus illis Stoicis contineri. Eo constituto c. 14. s. accedit ad omnia ea, quae a Torquato disputata pro Epicuri sententia erant, eaque ita refellit, ut inprimis, neque virtutibus neque amicitiae usquam locum esse, ostendat, si ad voluptatem omnia referantur, c. 15-27, deinde vero etiam reliqua persequatur.

HIC cum uterque me intueretur, seseque ad audiendum significarent paratos: Primum, inquam, deprecor, ne me, tanquam philosophum, putetis scholam vobis aliquam explicaturum; quod ne in ipsis quidem philosophis magnopere unquam probavi. quando enim Socrates, qui parens philosophiae iure dici potest, quidquam tale fecit? eorum erat iste mos, qui tum sophistae nominabantur; quorum e numero primus est ausus Leontinus Gorgias in conventu poscere quaestionem, id est, iubere dicere, qua de re quis vellet audire. Audax negotium; dicerem impudens, nisi hoc institutum postea translatum ad philosophos nostros esset. Sed et illum, quem no-

minavi, et ceteros sophistas, ut e Platone intelligi potest, lufos videmus a Socrate. is enim percontando atque interrogando elicere solebat eorum opiniones, quibuscum differebat, ut ad ea, quae ii respondissent, si quid videretur, diceret. qui mos cum a posterioribus non esset retentus, Arcefilas eum revocavit; instituitque, ut ii, qui se audire vellent, non de se quaerent, sed ipsi dicerent, quid sentirent. quod cum dixissent, ille contra. sed qui audiebant, quoad poterant, defendebant sententiam suam. Apud ceteros autem philosophos, qui quaesivit aliquid, tacet. quod quidem iam fit etiam in Academia. Ubi enim is, qui audire vult, ita dixit, *Voluptas mihi videtur esse summum bonum*; perpetua oratione contra disputatur: ut facile intelligi possit, eos, qui aliquid sibi videri dicant, non ipsos in ea 3 sententia esse, sed audire velle contraria. Nos commodius agimus. non enim solum Torquatus dixit, quid sentiret, sed etiam cur: ego autem arbitror, quamquam admodum delectatus sum eius oratione perpetua, tamen commodius, cum in rebus singulis insistas, et intelligas, quid quisque concedat, quid abnuat, ex rebus concessis concludi, quod velis, et ad exitum perveniri. Cum enim fertur, quasi torrens, oratio, quamvis multa cuiusque modi rapiat; nihil tamen teneas, nihil apprehendas, nusquam orationem rapidam coerceas.

Omnis autem in quaerendo, quae via quidem et ratione habetur oratio, praescribere primum debet, ut quibusdam in formulis, *Ea res agitur*, ut, inter quos differitur, conveniat, quid sit id, de quo

differatur. Hoc positum in Phaedro a Platone pro- 2
 bavavit Epicurus; sensitque, in omni disputatione id 4
 fieri oportere. sed quod proximum fuit, non vidit.
 negat enim definiri rem placere: sine quo fieri in-
 terdum non potest, ut inter eos, qui ambigunt, con-
 veniat, quid sit id, de quo agatur; velut in hoc ipso,
 de quo nunc disputamus. quaerimus enim finem bo-
 norum: possumusne scire, hoc quale sit, nisi contu-
 lerimus inter nos, cum finem bonorum dixerimus,
 quid finis, quid etiam sit ipsum bonum? Atqui haec 5
 patefactio quasi rerum opertarum, cum quid quidque
 sit aperitur, definitio est; qua tu etiam imprudens
 utebare nonnunquam. nam, hunc ipsum sive finem,
 sive extremum, sive ultimum definiebas, id esse, quo
 omnia, quae recte fierent, referrentur, neque id ip-
 sum usquam referretur. Praeclare hoc quidem. Bonum
 ipsum etiam quid esset, fortasse, si opus fuisset, de-
 finisses; aut, quod esset natura appetendum: aut,
 quod prodesset: aut, quod iuvaret: aut, quod libe-
 ret modo. idem (nisi molestum est) quoniam tibi
 non omnino displicet definire, et id facis cum vis;
 velim definias, quid sit voluptas; de quo omnis haec
 quaestio est. Quasi quis, inquit, sit, qui, quid sit vo- 6
 luptas, nesciat; aut qui, quo magis id intelligat, de-
 finitionem aliquam desideret. Me ipsum esse dice-
 rem, inquam, nisi mihi viderer habere bene cognitam
 voluptatem, et satis firme conceptam animo atque
 comprehensam. nunc autem dico, ipsum Epicurum
 nescire, et in eo nutare; eumque, qui crebro dicat,
 diligenter oportere exprimi, quae vis subiecta sit vo-
 cibus, non intelligere interdum, quid sonet haec

3 vox voluptatis, [id est, quae res huic voci subiiciatur]. Tunc ille ridens, Hoc vero, inquit, optimum, ut is, qui finem rerum expetendarum voluptatem esse dicat, id extremum, id ultimum bonorum; id ipsum, quid sit, quale sit, nesciat. Atqui, inquam, aut Epicurus, quid sit voluptas, aut omnes mortales, qui ubique sunt, nesciunt. Quonam, inquit, modo? Quia voluptatem hanc esse sentiunt omnes, quam sensus accipiens movetur, et iucunditate quadam perfunditur. Quid ergo, istam voluptatem, inquit, Epicurus ignorat? Non semper, inquam. nam interdum nimis etiam novit, quippe qui testificetur, ne intelligere quidem se posse ubi sit, aut quid sit ullum bonum, praeter illud, quod cibo, et potione, et aurium delectatione, et obscœna voluptate capiat. An haec ab eo non dicuntur? Quasi vero me pudeat, inquit, istorum, aut non possim, quemadmodum ea dicantur, ostendere. Ego vero non dubito, inquam, quin facile possis: nec est, quod te pudeat sapienti assentiri; qui se unus, quod sciam, sapientem profiteri sit ausus. nam Metrodorum non putant ipsum professum; sed, cum appellaretur ab Epicuro, repudiare tantum beneficium noluisse. Septem autem illi, non suo, sed populorum suffragio omnium, nominati sunt. Verum hoc loco sumo, verbis his eandem certe vim voluptatis Epicurum nosse, quam ceteros. omnes enim iucundum motum, quo sensus hilaretur, Graece *ἡδονή*, Latine voluptatem vocant. Quid est igitur, inquit, quod requiras? Dicam, inquam, et quidem discendi causa magis, quam quo te, aut Epicurum reprehensum velim. Ego

quoque, inquit, didicerim libentius, si quid attuleris, quam te reprehenderim. Tenesne igitur, inquam, Hieronymus Rhodius quod dicat esse summum bonum, quo putet omnia referri oportere? Teneo, inquit, finem illi videri, nihil dolere. Quid? idem iste de voluptate quid sentit? Negat esse eam, inquit, propter seipsam expetendam. Aliud igitur esse censeat gaudere, aliud non dolere. Et quidem, inquit, vehementer errat. nam, ut paulo ante docui, augendae voluptatis finis est, doloris omnis amotio. Non dolere, inquam, istud quam vim habeat, postea videro: aliam vero vim voluptatis esse, aliam nihil dolendi, nisi valde pertinax fueris, concedas necesse est. Atqui reperies, inquit, in hoc quidem pertina-
cem. dici enim nihil potest verius. Estne quaeso, inquam, sitienti in bibendo voluptas? Quis istud, inquit, posset negare? Eademne, inquam, quae restincta fiti? Immo alio genere. restincta enim fitis stabilitatem voluptatis habet, inquit: illa autem voluptas ipsius restinctionis in motu est. Cur igitur, inquam, res tam dissimiles eodem nomine appellas? Quid paulo ante, inquit, dixerim, nonne meministi, cum omnis dolor detractus esset, variari, non augeri voluptatem? Memini vero, inquam. sed tu istuc dixisti bene Latine, parum plane. varietas enim Latinum verbum est, idque proprie quidem in disparibus coloribus dicitur; sed transfertur in multa disparia. varium poema, varia oratio, varii mores, varia fortuna. voluptas etiam varia dici solet, cum percipitur ex multis dissimilibus rebus, dissimiles efficien-
tibus voluptates. Eam si varietatem diceres, intelli-

gerem, ut, etiam non dicente te, intelligo. ista varietas quae fit, non satis perspicio, quod ais, cum dolore careamus, tum in summa voluptate nos esse; cum autem vescamur iis rebus, quae dulcem motum afferant sensibus, tum esse in motu voluptatem, qui faciat varietatem voluptatum; sed non augeri illam non dolendi voluptatem. quam cur voluptatem appelles, nescio. An potest, inquit ille, quidquam esse suavius, quam nihil dolere? Immo fit sane nihil melius, inquam (nondum enim id quaero) num propterea idem voluptas est, quod (ut ita dicam) indolentia? Plane idem, inquit, et maxima quidem, qua fieri nulla maior potest. Quid dubitas igitur, inquam, summo bono a te ita constituto, ut id totum in non dolendo sit, id tenere unum, id tueri, id defendere? quid enim necesse est, tanquam meretricem in matronarum coetum, sic voluptatem in virtutum concilium adducere? invidiosum nomen est, infame, suspectum. Itaque hoc frequenter dici solet a vobis, non intelligere nos, quam dicat Epicurus voluptatem. Quod quidem mihi si quando dictum est: est autem dictum non parum saepe: etsi satis clemens sum in disputando, tamen interdum soleo subirasci. egone non intelligo, quid sit ἡδονή Graece, Latine voluptas? utram tandem linguam nescio? deinde, qui fit, ut ego nesciam, sciant omnes, quicumque Epicurei esse voluerunt? quod vestri quidem vel optime disputant, nihil opus esse, eum, qui philosophus futurus sit, scire literas. Itaque, ut maiores nostri ab aratro abduxerunt Cincinnatum illum, ut dictator esset; sic vos de Pelasgis omnibus colli-

gitis bonos illos quidem viros, sed certe non per-
 eruditos. Ergo illi intelligunt, quid Epicurus dicat, ¹³
 ego non intelligo? Ut scias me intelligere, primum
 idem esse voluptatem dico, quod ille ἡδονή. et qui-
 dem saepe quaerimus verbum Latinum par Graeco,
 et quod idem valeat; hic nihil fuit, quod quaereremus,
 nullum inveniri potest, quod magis idem declarat
 Latine, quod Graece ἡδονή, quam declarat voluptas.
 huic verbo omnes, qui ubique sunt, qui Latine sciunt,
 duas res subiiciunt, laetitiam in animo, commotio-
 nem suavem iucunditatis in corpore. nam et ille
 apud Trabeam, voluptatem animi nimiam, *laetitiam*
 dicit, eandem, quam ille Caecilianus, qui *omnibus*
laetitibus laetum esse se narrat. sed hoc interest, quod
 voluptas dicitur etiam in animo; vitiosa res, ut Stoi-
 ci putant, qui eam sic definiunt: *Sublationem animi*
sine ratione, opinantis se magno bono frui: non dici-
 tur laetitia, nec gaudium in corpore. in eo autem ¹⁴
 voluptas, omnium Latine loquentium more, poni-
 tur, cum percipitur ea, quae sensum aliquem mo-
 veat, iucunditas. hanc quoque iucunditatem, si vis,
 transfer in animum: *iuvare* enim in utroque dicitur,
 ex eoque *iucundum*; modo intelligas, inter illum,
 qui dicat,

Tanta laetitia auctus sum, ut mihi non constem;
 et eum, qui,

Nunc demum mihi animus ardet;

quorum alter laetitia gestiat, alter dolore crucie-
 tur; esse illum medium,

Quamquam haec inter nos nuper notitia admodum
est,

Cicer. Oper. Vol. X.

M

qui nec laetetur, nec angatur : itemque inter eum, qui potiatur expetitis corporis voluptatibus, et eum, qui crucietur summis doloribus, esse eum, qui utroque careat. Satisne igitur videor vim verborum tenere ; an sum etiam nunc vel Graece loqui, vel Latine docendus ? Et tamen vide, ne, si ego non intelligam, quid Epicurus loquatur, cum Graece, ut videor, luculenter sciam ; sit aliqua culpa eius, qui ita loquatur, ut non intelligatur. quod duobus modis sine reprehensione fit : si aut de industria facias, ut Heraclitus, cognomento qui *σχοτεινος* perhibetur, quia de natura nimis obscure memoravit ; aut cum rerum obscuritas, non verborum, facit, ut non intelligatur oratio ; qualis est in Timaeo Platonis. Epicurus autem, ut opinor, nec non vult, si possit, plane et aperte loqui : nec de re obscura, ut physici ; aut artificiosa, ut mathematici ; sed de illustri et facili, etiam in vulgus pervagata, loquitur. Quamquam non negatis nos intelligere, quid sit voluptas, sed quid ille dicat. e quo efficitur, non ut nos non intelligamus, quae vis sit istius verbi, sed ut ille suo more loquatur, nostrum negligat. Si enim idem dicit, quod Hieronymus, qui censet summum bonum esse, sine ulla molestia vivere ; cur mavult dicere voluptatem, quam vacuitatem doloris, ut ille facit, qui, quid dicat, intelligit ? Sin autem voluptatem putat adiungendam eam, quae sit in motu : (sic enim appellat hanc dulcem, *in motu* ; illam nihil dolentis, *in stabilitate* :) quid tendit, cum efficere non possit, ut cuiquam, qui ipse notus sibi sit, hoc est, qui suam naturam sensumque perspexerit, vacuitas doloris

et voluptas idem esse videatur? hoc est vim afferre, Torquate, sensibus: extorquere ex animis cognitiones verborum, quibus imbuti sumus. Quis enim est, qui non videat, haec esse in natura rerum tria? unum, cum in voluptate sumus; alterum, cum in dolore; tertium hoc, in quo nunc quidem sumus? credo idem vos nec in dolore, nec in voluptate esse: ut in voluptate sit, qui epuletur; in dolore, qui torqueatur. Tu autem inter haec tantam multitudinem hominum interiectam non vides, nec laetantium, nec dolentium? Non prorsus, inquit: omnesque, qui sine dolore sint, in voluptate, et ea quidem summa, esse dico. Ergo in eadem voluptate eum, qui alteri misceat mulsam, ipse non sitiens, et eum, qui illud sitiens bibat?

Tum ille, Finem, inquit, interrogandi, si videtur: quod quidem ego a principio ita me malle dixeram, hoc ipsum providens, dialecticas captiones. Rhetorice igitur, inquam, nos mavis, quam dialectice disputare? Quasi vero, inquit, perpetua oratio rhetorum solum, non etiam philosophorum sit. Zenonis est, inquam, hoc Stoici, omnem vim loquendi, ut iam ante Aristoteles, in duas tributam esse partes: rhetoricam palmae, dialecticam pugno similem esse dicebat, quod latius loquerentur rhetores, dialectici autem compressius. Obsequar igitur voluntati tuae: dicamque, si potero, rhetorice, sed hac rhetorica philosophorum, non nostra illa forensi; quam necesse est, cum populariter loquatur, esse interdum paulo heberiolem. Sed dum dialecticam, Torquate, contemnit Epicurus, quae una continet omnem et per-

spiciendi, quid in quaque re sit, scientiam, et iudicandi, quale quidque sit, et ratione ac via disputandi; ruit in dicendo, ut mihi quidem videtur, nec ea, quae docere vult, ulla arte distinguit; ut haec ipsa, quae modo loquebamur. Summum a vobis bonum voluptas dicitur. aperiendum est igitur, quid sit voluptas; aliter enim explicari, quod quaeritur, non potest. quam si explicavisset, non tam haesitaret. aut enim eam voluptatem tueretur, quam Aristippus, id est, qua sensus dulciter ac iucunde moveretur: quam etiam pecudes, si loqui possent, appellarent voluptatem: aut, si magis placeret suo more loqui, quam

Omnes Danai Mycenenses, Attica pubes,
 reliquique Graeci, qui hoc anapaesto citantur, hoc, non dolere, solum voluptatis nomine appellaret, illud Aristippeum contemneret: aut, si utrumque probaret, ut probat, coniungeret doloris vacuitatem cum
 19 voluptate, et duobus ultimis uteretur. Multi enim, et magni philosophi haec ultima bonorum iuncta fecerunt, ut Aristoteles, qui virtutis usum cum vitae perfectae prosperitate coniunxit. Callipho adiunxit ad honestatem voluptatem: Diodorus ad eandem honestatem addidit vacuitatem doloris. idem fecisset Epicurus, si sententiam hanc, quae nunc Hieronymi est, coniunxisset cum Aristippi vetere sententia. illi enim inter se dissentiunt; propterea singulis finibus utuntur: et, cum uterque egregie Graece loquatur; nec Aristippus, qui voluptatem summum bonum dicit, in voluptate ponit non dolere, neque Hieronymus, qui summum bonum statuit non dolere, voluptatis nomine

unquam utitur pro illa indolentia; quippe qui ne in expetendis quidem rebus numeret voluptatem. Duae 7 sunt enim res quoque, ne tu verba solum putes. 29 unum est, sine dolore esse; alterum, cum voluptate. Vos ex his tam dissimilibus rebus non modo nomen unum (nam id facilius paterer) sed etiam rem unam ex duabus facere conamini. quod fieri nullo modo potest. Hic, qui utramque probat, ambobus debuit uti, sicut facit re, neque tamen dividit verbis. cum enim eam ipsam voluptatem, quam eodem nomine omnes appellamus, laudat locis plurimis, audet dicere, ne suspicari quidem se ullum bonum seiunctum ab illo Aristippeo genere voluptatis; atque ibi hoc dicit, ubi omnis eius est oratio de summo bono. In alio vero libro, in quo breviter comprehensis gravissimis sententiis, quasi oracula edidisse sapientiae dicitur, scribit his verbis: quae nota tibi profecto, Torquate, sunt. quis enim vestrum non edidicit Epicuri *κυσίας σοφίας*, id est, quasi maxime ratas, quia gravissimae sint ad beate vivendum breviter enuntiatae sententiae? animadvertite igitur, rectene hanc sententiam interpreter. *Si ea, quae sunt luxuriosis efficientia voluptatum, liberarent eos deorum, et mortis, et doloris metu, docerentque, qui essent fines cupiditatum; nihil haberemus, quod reprehenderemus: cum undique complerentur voluptatibus, nec haberent ulla ex parte aliquid aut dolens, aut aegrum, id est, aut malum.*

Hoc loco se tenere Triarius non potuit. Obsecro, inquit, Torquate, haec dicit Epicurus? quod mihi quidem visus est, cum sciret, velle tamen confitentem audire Torquatum. At ille non pertimuit, sane

que fidenter, Iſtis quidem ipſis verbis, inquit : ſed quid ſentiat, non videtis. Si alia ſentit, inquam, alia loquitur ; nunquam intelligam, quid ſentiat ; ſed plane dicit, quod intelligam. idque ſi ita dicit, non eſſe reprehendendos luxurioſos ſi ſapientes ſint, dicit abſurde ; ſimiliter et ſi dicat, non reprehendendos parricidas, ſi nec cupidi ſint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem. et tamen, quid attinet luxurioſis ullam exceptionem dare, aut fingere aliquos, qui, cum luxurioſe viverent, a ſummo philoſopho non reprehenderentur eo nomine, duntaxat cetera
 22 caverent ? Sed tamen nonne reprehenderes, Epicure, luxurioſos ob eam ipſam cauſam, quod ita viverent, ut perfequerentur cuiusque modi voluptates ; cum eſſet praeſertim, ut ais tu, ſumma voluptas nihil dolere ? Atqui reperiemus aſotos primum ita non religioſos, ut edant de patella : deinde ita mortem non timentes, ut illud in ore habeant ex Hymnide,

Mihi ſex meſes ſatis ſunt vitae : ſeptimum Orco ſpondeo.

iam doloris medicamenta illa Epicurea, tanquam de narthecio promant : *Si gravis, brevis : ſi longus, levis.* unum neſcio, quo modo poſſit, ſi luxurioſus ſit,
 8 finitas cupiditates habere. Quid ergo attinet dicere,
 23 *Nihil haberem, quod reprehenderem, ſi finitas cupiditates haberent ?* hoc eſt dicere, *non reprehenderem aſotos, ſi non eſſent aſoti.* iſto modo, ne improbos quidem, ſi eſſent boni viri. Hic homo ſeverus luxuriam per ſe ipſam reprehendendam non putat. et hercule, Torquate, ut verum loquamur, ſi voluptas ſummum bonum eſt, rectiſſime non putat : nolim enim mihi

fingere afotos, ut soletis, qui in mensam vomant, et qui de conviviis auferantur, crudique postridie se rursus ingurgitent: qui solem, ut aiunt, nec occidentem unquam viderint, nec orientem: qui, consumtis patrimoniis, egeant: nemo nostrum istius generis afotos iucunde putat vivere. mundos, elegantes, optimis cocis, pistoribus, piscatu, aucupio, venatione, his omnibus exquisitis, vitantes cruditatem; *quibus vinum defusum e pleno sit; hir, siphon, ut ait Lucilius, cui nihil demsit; nix et sacculus abstulerit nil: adhibentes ludos, et quae sequuntur illa; quibus detractis, clamat Epicurus se nescire, quid sit bonum: adsint etiam formosi pueri, qui ministrent: respondeat his vestis, argentum, Corinthium, locus ipse, aedificium.* Hos ego afotos bene quidem vivere, aut beate nunquam dixerim. ex quo efficitur, non ut voluptas ne sit voluptas, sed ut voluptas non sit summum bonum. nec ille, qui Diogenem Stoicum adolescens, post autem Panaetium audierat, Laelius, eo dictus est sapiens, quod non intelligeret, quid suavissimum esset: (nec enim sequitur, ut cui cor sapiat, ei non sapiat palatum) sed quia parvi id duceret.

O lapathe, ut iactare necesse est, cognitu' cui sis.

In quo Laeliu' clamores sophos ille solebat

Edere, compellans gumias ex ordine nostros.

Praeclare Laelius, et recte *sophos*, illudque vere:

O Publi, o gurges, Galloni, es homo miser, inquit:

Coenasti in vita nunquam bene, cum omnia in ista.

Consumis squilla, atque acipensere cum decumano.

Is haec loquitur, qui in voluptate nihil ponens, negat eum bene coenare, qui omnia ponat in voluptate.

te; et tamen non negat libenter unquam coenasse Gallonium (mentiretur enim) sed bene. Ita graviter et severe voluptatem fecernit a bono. ex quo illud efficitur, qui bene coenent, omnes libenter coenare; qui libenter, non continuo bene. semper Laelius bene.

- 25 Quid bene? dicit Lucilius, *cocto, condito. sed cedo caput coenae: sermone bono. quid ex eo? si quaeri*, libenter. veniebat enim ad coenam, ut animo quieto satiaret desideria naturae. recte ergo is negat, unquam bene coenasse Gallonium; recte, miserum: cum praesertim in eo omne studium consumeret. quem libenter coenasse nemo negat. Cur igitur non bene? Quia quod bene, id recte, frugaliter, honeste: ille porro male, prave, nequiter, turpiter coenabat. Non igitur nec lapathi suavitatem acipenferi Gallonii Laelius anteponebat, sed suavitatem ipsam negligebat. quod non faceret,
- 9 si in voluptate summum bonum poneret. Semoven-
- 26 da est igitur voluptas, non solum ut recta sequamini, sed etiam ut loqui deceat frugaliter. Possumusne igitur in vita summum bonum dicere, cum id ne in coena quidem posse videamur?

Quo modo autem philosophus loquitur tria genera cupiditatum? naturales et necessarias: naturales, non necessarias: nec naturales, nec necessarias? Primum divisit ineleganter. duo enim genera quae erant, fecit tria. hoc est non dividere, sed frangere rem. qui si diceret, cupiditatum esse duo genera, naturales et inanes: naturalium quoque item duo, necessarias et non necessarias: confecta res esset. qui haec didicerunt, quae ille contemnit, sic solent. vitiosum est enim in

27 dividendo, partem in genere numerare. Sed hoc sane

concedamus. contemnit enim differendi elegantiam: confuse loquitur. gerendus est mos, modo recte sentiat. Et quidem illud ipsum non nimium probo (et tamen patior) philosophum loqui de cupiditatibus finiendis. An potest cupiditas finiri? tollenda est atque extrahenda radicitus. quis est enim, in quo sit cupiditas, quin recte cupidus dici possit? Ergo et avarus erit, sed finite: et adulter, verum habebit modum: et luxuriosus eodem modo. Qualis ista philosophia est, quae non interitum afferat pravitatis, sed sit contenta mediocritate vitiorum? quamquam in hac divisione rem ipsam profus probo; elegantiam desidero. appellet haec desideria naturae: cupiditatis nomen fervet alio, ut, cum de avaritia, cum de intemperantia, cum de maximis vitiis loquetur, eam tanquam capitis accuset. Sed haec quidem liberius ab 28 eo dicuntur et saepius. quod equidem non reprehendo. est enim tanti philosophi tamque nobilis, audacter sua decreta defendere.

Sed tamen ex eo, quod eam voluptatem (quam omnes gentes hoc nomine appellant) videtur amplexari saepe vehementius, in magnis interdum verfatur angustiis, ut, hominum conscientia remota, nihil tam turpe sit, quod voluptatis causa non videatur esse facturus. deinde, ubi erubuit (vis enim est permagna naturae) confugit illuc, ut neget accedere quidquam posse ad voluptatem nihil dolentis. At iste non dolendi status non vocatur voluptas. Non laboro, inquit, de nomine. Quid, quod res alia tota est? Reperiam multos, vel innumerabiles potius, non tam curiosos, nec tam molestos, quam vos

estis ; quibus , quidquid velim , facile persuadeam.
 29 Quid ergo dubitamus , quin , si non dolere voluptas fit summa , non esse in voluptate , dolor fit maximus ? cur id non ita fit ? Quia dolori non vo-
 10 luptas contraria est , sed doloris privatio. Hoc vero non videre , maximo argumento est , esse voluptatem illam ; qua sublata , neget se intelligere omnino , quid sit bonum. eam autem ita persequitur , quae palato percipiatur , quae auribus : cetera addit , quae si appelles , honos praefandus sit. hoc igitur , quod solum bonum severus et gravis philosophus novit , idem non videt ne expetendum quidem esse , quod eam voluptatem hoc eodem auctore non desideremus , cum dolore careamus. quam haec sunt con-
 30 traria ! Hic si definire , vel dividere didicisset , si loquendi vim , si denique consuetudinem verborum teneret , nunquam in tantas salebras incidisset. nunc vides , quid faciat. quam nemo unquam voluptatem appellavit , et hanc in motu voluptatem , quae duo sunt , unum facit. sic enim has suaves et quasi dulces voluptates appellat. interdum ita extenuat , ut M^r. Curium putes loqui : interdum ita laudat , ut , quid praeterea sit bonum , neget se posse ne suspicari quidem. quae iam oratio non a philosopho aliquo , sed a censore opprimenda est. non est enim vitium in oratione solum , sed etiam in moribus. luxuriam non reprehendit , modo fit vacua infinita cupiditate et
 31 timore. Hoc loco discipulos quaerere videtur , ut , qui aforti esse velint , philosophi ante fiant.

A primo , ut opinor , animantium ortu petitur origo summi boni. Simul atque natum animal est , gau-

det voluptate, et eam appetit, ut bonum; aspernatur dolorem, ut malum. de malis autem et bonis, ab iis animalibus, quae nondum depravata sint, ait optime iudicari. Haec et tu ita posuisti, et verba vestra sunt. Quam multa vitiosa? summum enim bonum et malum vagiens puer ultra voluptate diiudicabit, stante, an movente? quoniam, si diis placet, ab Epicuro loqui discimus. si stante, hoc natura videlicet vult, salvam esse se, quod concedimus: si movente, quod tamen dicitis, nulla turpis voluptas erit, quae praetermittenda sit. et simul non proficitur animal illud modo natum a summa voluptate; quae est a te posita in non dolendo. Nec tamen ³² argumentum hoc Epicurus a parvis petivit, aut etiam a bestiis, quae putat esse specula naturae, ut diceret, ab his, duce natura, hanc voluptatem expeti nihil dolendi. neque enim haec movere potest appetitum animi: nec ullum habet ictum, quo pellat animum status hic non dolendi. itaque in hoc eodem peccat Hieronymus. At ille pellit, qui permulcet sensum voluptate. itaque Epicurus semper hoc utitur, ut probet, voluptatem natura expeti; quod ea voluptas, quae in motu sit, et parvos ad se alliciat et bestias; non illa stabilis, in qua tantum inest nihil dolere. Qui igitur ³³ convenit, ab alia voluptate dicere naturam proficisci, in alia summum bonum ponere? Bestiarum ^{1 R} vero nullum iudicium puto. quamvis enim depravatae non sint, pravae tamen esse possunt. Ut bacillum aliud est inflexum et incurvatum de industria, aliud ita natum: sic ferarum natura non est illa quidem depravata mala disciplina, sed natura sua. nec

vero, ut voluptatem expetat, natura movet infan-
 tem; sed tantum ut se ipse diligat, ut integrum se
 salvumque velit. Omne enim animal, simul ut or-
 tum est, et seipsum et omnes partes suas diligit;
 duasque, quae maximae sunt, in primis amplectitur,
 animum et corpus; deinde utriusque partes. nam
 sunt et in animo praecipua quaedam, et in corpo-
 re; quae cum leviter agnovit, tunc discernere inci-
 pit, ut ea, quae prima data sunt natura, appetat,
 74 asperneturque contraria. In his primis naturalibus
 voluptas insit, necne, magna quaestio est. nihil ve-
 ro putare esse, praeter voluptatem, non membra,
 non sensus, non ingenii motum, non integritatem
 corporis, non valetudinem, summae mihi videtur
 inscitiae. Atque ab isto capite fluere necesse est om-
 nem rationem bonorum et malorum. Polemoni,
 etiam ante Aristoteli, ea prima visa sunt, quae pau-
 lo ante dixi. Ergo nata est sententia veterum Aca-
 demicorum et Peripateticorum, ut finem bonorum
 dicerent, secundum naturam vivere, id est, virtute
 adhibita, frui primis a natura datis. Callipho ad vir-
 tutem nihil adiunxit, nisi voluptatem: Diodorus,
 nisi vacuitatem doloris. His omnibus, quos dixi,
 consequentes sunt fines bonorum. Aristippo simplex
 voluptas: Stoicis, consentire naturae; quod esse vo-
 lunt e virtute, id est, honeste vivere: quod ita in-
 terpretantur, vivere cum intelligentia earum rerum,
 quae natura evenirent, eligentem ea, quae essent se-
 35 cundum naturam, reiicientemque contraria. Ita tres
 sunt fines expertes honestatis, unus Aristippi vel
 Epicuri; alter Hieronymi; Carneadis tertius: tres,

in quibus honestas cum aliqua accessione, Polemonis, Calliphonis, Diodori. una simplex, cuius Zeno auctor, posita in decore tota, id est, in honestate. nam Pyrrho, Aristo, Herillus iam diu abiecti. reliqui sibi constiterunt, ut extrema cum initiis convenirent; ut Aristippo voluptas, Hieronymo doloris vacuitas, Carneadi frui principiis naturalibus, esset extremum. Epicurus autem cum in prima commendatione voluptatem dixisset; si eam, quam Aristippus, idem tenere debuit ultimum bonorum, quod ille: si eam, quam Hieronymus, fecisset idem, ut voluptatem illam, non Aristippi, in prima commendatione poneret.

Nam, quod ait, sensibus ipsis iudicari, voluptatem bonum esse; dolorem malum: plus tribuit sensibus, quam nobis leges permittunt. privatarum litium iudices sumus. nihil enim possumus iudicare, nisi quod est nostri iudicii. in quo frustra iudices solent, cum sententiam pronuntiant, addere, *Si quid mei iudicii est.* si enim non fuit eorum iudicii, nihilo magis, hoc non addito, illud est iudicatum. Quid iudicatur sensibus? dulce, amarum: lene, asperum: prope, longe: stare, movere: quadratum, rotundum.

Quam igitur pronuntiabit sententiam ratio? Adhibita primum divinarum humanarumque rerum scientia, quae potest appellari rite sapientia; deinde adiunctis virtutibus, quas ratio rerum omnium dominas, tu voluptatum satellites et ministras esse voluisti; quarum adeo omnium sententia pronuntiabit, primum de voluptate, nihil esse ei loci, non modo

ut sola ponatur in summi boni sede, quam quaerimus, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur. de vacuitate doloris eadem sententia erit.

38 Reicietur enim Carneades: nec ulla de summo bono ratio aut voluptatis, non dolendive particeps, aut honestatis expers, probabitur. ita relinquet duas, de quibus etiam atque etiam consideret. aut enim statuet, nihil esse bonum, nisi honestum; nihil malum, nisi turpe: cetera aut omnino nihil habere momenti, aut tantum, ut nec expetenda, nec fugienda, sed eligenda modo aut reiicienda sint: aut anteponet eam, quam cum honestate ornatissimam, tum etiam ipsis initiis naturae et totius perfectione vitae locupletatam videbit. quod eo liquidius faciet, si perspexerit, rerum inter eas verborumne sit controversia.

13 Huius ego nunc auctoritatem sequens idem faciam. quantum enim potero, minuam contentiones: 39 omnesque simplices sententias eorum, in quibus nulla inest virtutis adiunctio, omnino a philosophia removendas putabo: primum Aristippi, Cyrenaicorumque omnium; quos non est veritum, in ea voluptate, quae maxime dulcedine sensum moveret, summum bonum ponere, contemnentis istam vacuitatem doloris. Hi non viderunt, ut ad cursum equum, 40 ad arandum bovem, ad indagandum canem; sic hominem ad duas res, ut ait Aristoteles, ad intelligendum et ad agendum esse natum, quasi mortalem deum: contraque, ut tardam aliquam et languidam pecudem, ad passum et ad procreandi voluptatem, sic hoc divinum animal ortum esse voluerunt. quo 41 nihil mihi videtur absurdus. Atque haec contra Ari-

stippum, qui eam voluptatem non modo summam, sed solam etiam ducit; quam omnes unam appellamus voluptatem. aliter autem vobis placet. sed ille, ut dixi, vitiose. nec enim figura corporis, nec ratio excellens ingenii humani significat, ad hanc unam rem natum hominem, ut frueretur voluptatibus. Nec vero audiendus Hieronymus; cui summum bonum est idem, quod vos interdum, vel potius nimium saepe dicitis, nihil dolere. non enim, si malum dolor est, carere eo malo satis est ad bene vivendum. hoc dixerit potius Ennius,

Nimium boni est, cui nihil est mali.

Nos beatam vitam non depulsione mali, sed ademptione boni iudicemus: nec eam cessando, sive gaudentem, ut Aristippus, sive non dolentem, ut hic; sed agendo aliquid, considerandove quaeramus. Quae ⁴² possunt eadem contra Carneadeum illud summum bonum dici, quod is non tam, ut probaret, protulit, quam ut Stoicis, quibuscum bellum gerebat, opponeret. Id autem eiusmodi est, ut additum ad virtutem, auctoritatem videatur habiturum, et expleturum cumulate vitam beatam; de quo omnis haec quaestio est. nam qui ad virtutem adiungunt vel voluptatem, quam unam virtus minimi facit; vel vacuitatem doloris, quae etiam si malo caret, tamen non est summum bonum; accessione utuntur non ita probabili, nec tamen, cur id tam parce, tamque restricte faciant, intelligo. quasi enim emendum eis sit, quod addant ad virtutem, primum vilissimas res addunt: deinde singulas potius, quam omnia quae prima natura approbavisset, [ea cum vo-

43 luptate coniungerent.] Quae cum Aristoni et Pyrrhoni omnino visa sunt pro nihilo, ut inter optime valere et gravissime aegrotare, nihil prorsus dicerent interesse, recte iam pridem contra eos defectum est disputari. dum enim in una virtute sic omnia esse voluerunt, ut eam rerum selectione exspoliarent, nec ei quidquam, aut unde oriretur, darent, aut ubi niteretur; virtutem ipsam, quam amplexabantur, sustulerunt. Herillus autem ad scientiam omnia revocans, unum quoddam bonum vidit; sed nec optimum, nec quo vita gubernari possit. itaque hic ipse iam pridem est reiectus. post enim

14 Chrysippum non sane est disputatum. Restatis igitur vos. nam cum Academicis incerta luctatio est; qui nihil affirmant, et, quasi desperata cognitione certi, id sequi volunt, quodcumque verisimile videatur.

44 Cum Epicuro autem hoc est plus negotii, quod e duplici genere voluptatis coniunctus est; quodque et ipse, et amici eius, et multi postea defensores eius sententiae fuerunt: et nescio quomodo is, qui auctoritatem minimam habet, maximam vim, populus cum illis facit. quos nisi arguimus, omnis virtus, omne decus, omnis vera laus deferenda est. Ita ceterorum sententiis semotis, relinquitur non mihi cum Torquato, sed virtuti cum voluptate certatio: quam quidem certationem, homo et acutus et diligens Chrysippus, non contemnit, totumque discrimen summi boni in eadem comparatione positum putat. ego autem existimo, si honestum aliquid ostendero, quod sit ipsum vi sua propter seque expetendum, iacere vestra omnia. itaque eo, quale sit,

breviter, ut tempus postulat, constituto, accedam ad omnia tua, Torquate; nisi memoria forte defecerit.

Honestum igitur id intelligimus, quod tale est, ut ⁴⁵ detracta omni utilitate, sine ullis praemiis fructibusque, per se ipsum possit iure laudari. quod quale sit, non tam definitione, qua sum usus, intelligi potest, (quamquam aliquantum potest,) quam communi omnium iudicio, et optimi cuiusque studiis atque factis; qui permulta ob eam unam causam faciunt, quia decet, quia rectum, quia honestum est; etsi nullum consecuturum emolumentum vident. homines enim, etsi aliis multis, tamen hoc uno a bestiis plurimum differunt, quod rationem habeant a natura datam, mentemque et acrem, et vigentem, celerrimeque multa simul agitantem, et, ut ita dicam, sagacem: quae et causas rerum, et consecutiones videat, et similitudines transferat, et disiuncta coniungat, et cum praesentibus futura copulet, omnemque complectatur vitae consequentis statum. eademque ratio fecit hominem hominum appetentem, cumque his natura, et sermone, et usu congruentem, ut profectus a caritate domesticorum ac suorum serpat longius, et se implicet primum civium, deinde omnium mortalium societate: atque, ut ad Archytam scripsit Plato, *non sibi se soli natum meminere, sed patriae, sed suis*, ut perexigua pars ipsi relinquatur. Et ⁴⁶ quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi, quod facillime apparet, cum vacui curis, etiam quid in coelo fiat, scire avemus: his initiis induci omnia vera diligimus, id est, fidelia, simplicia, constantia: tum vana, falsa, fal-

lencia odimus, ut fraudem, periurium, malitiam, iniuriam. eadem ratio habet in se quiddam amplum atque magnificum, ad imperandum magis, quam ad parendum accommodatum: omnia humana non tolerabilia solum, sed etiam levia ducens: altum quiddam et excelsum, nihil timens, nemini cedens, semper
 47 per invictum. Atque his tribus generibus honestorum notatis, quartum sequitur, et in eadem pulchritudine, et aptum ex illis tribus; in quo inest ordo et moderatio. cuius similitudine perspecta in formarum specie ac dignitate, transitum est ad honestatem dictorum atque factorum. nam ex his tribus laudibus, quas ante dixi, et temeritatem reformidat, et non audet cuiquam aut dicto protervo aut facto nocere; vereturque quidquam aut facere, aut loqui, quod parum virile videatur.

15 Habes undique expletam et perfectam, Torquate,
 48 formam honestatis; quae tota his quatuor virtutibus, quae a te quoque commemoratae sunt, continetur. hanc se tuus Epicurus omnino ignorare dicit, quam aut qualem esse velint, qui honestate summum bonum metiantur. si enim ad honestatem omnia referantur, neque in ea voluptatem dicant inesse; ait, eos inani voce sonare (his enim ipsis verbis utitur) neque intelligere, neque videre, sub hac voce honestatis quae sit subiicienda sententia. ut enim consuetudo loquitur, id solum dicitur honestum, quod est populari fama gloriosum: quod, inquit, quamquam voluptatibus quibusdam est saepe
 49 iucundius, tamen expetitur propter voluptatem. Videsne quam sit magna dissensio? philosophus nobi-

lis, a quo non solum Graecia et Italia, sed etiam omnis barbaria commota est, honestum quid sit, si id non est in voluptate, negat se intelligere: nisi forte illud, quod multitudinis rumore laudetur. Ego autem hoc etiam turpe esse saepe iudico: et, si quando turpe non sit, tamen non esse non turpe, cum id a multitudine laudetur. quod si sit ipsum per se rectum atque laudabile, non ob eam causam tamen illud dici honestum esse, quia laudetur a multis, sed quia tale sit, ut (vel si ignorarent id homines, vel si obmutuissent) sua tamen pulchritudine esset specieque laudabile. Itaque idem natura victus, cui obfisti non potest, dicit alio loco id, quod a te etiam paulo ante dictum est, non posse iucunde vivi, nisi etiam honeste. Quid nunc, *honeste*, dicitur? idem- 50
ne, quod *iucunde*? ergo ita, non posse honeste vivi, nisi honeste vivatur. an nisi populari fama? sine ea igitur iucunde negat posse vivi? Quid turpius, quam sapientis vitam ex insipientium sermone pendere? quid ergo hoc loco intelligit honestum? certe nihil, nisi quod possit ipsum propter se iure laudari. nam si propter voluptatem; quae est ista laus, quae possit in macello peti? Non is vir est, ut, cum honestatem eo loco habeat, ut sine ea iucunde neget posse vivi, illud honestum, quod populare sit, sentiat, et sine eo iucunde neget vivi posse; aut quidquam aliud honestum intelligat, nisi quod sit rectum; ipsumque per se, sua vi, sua sponte, sua natura laudabile. Itaque, Torquate, cum dicerès, cla- 16
mare Epicurum, non posse iucunde vivi, nisi hone- 51
ste, et sapienter, et iuste viveretur, tu ipse mihi

gloriarı videbare. tanta vis inerat in verbis, propter earum rerum, quae significabantur his verbis, dignitatem, ut altior fieres, ut interdum infisteres, ut nos intuens, quasi testificarere, laudari honestatem et iustitiam aliquando ab Epicuro. Quam te decebat iis verbis uti, quibus si philosophi non uterentur, philosophia omnino non egeremus? istorum enim verborum amore, quae perraro appellantur ab Epicuro, sapientiae, fortitudinis, iustitiae, temperantiae, praestantissimis ingeniis homines se ad philosophiae studium contulerunt.

52 *Oculorum, inquit Plato, est in nobis sensus acerrimus: quibus sapientiam non cernimus. quam illa ardentis amores excitaret sui, si videretur! cur tandem? an quod ita callida est, ut optime possit architectari voluptates? cur iustitia laudatur? aut unde est hoc contritum vetustate proverbium? Quicum in tenebris. Hoc dictum in una re, latissime patet; ut in omnibus factis, re, non teste moveamur.*

53 Sunt enim levia et perinfirma, quae dicebantur a te, cum animi conscientia improbos excruciarı, tum etiam poenae timore; qua aut afficiantur, aut semper sint in metu, ne afficiantur aliquando. Non oportet timidum aut imbecillo animo fingi; non bonum illum virum, qui, quidquid fecerit, ipse se cruciet, omniaque formidet: sed omnia callide referentem ad utilitatem, acutum, versutum, veteratorem, facile ut excogitet, quo modo occulte, sine teste, 54 sine ullo conscio fallat. An tu me de L. Tubulo putas dicere? qui, cum praetor quaestionem inter fıcarios exerceret, ita aperte cepit pecunias ob rem

iudicandam, ut anno proximo P. Scaevola, tribunus plebis, ferret ad plebem, *Vellentne de ea re quaeri.* quo plebisfcito decreta a senatu est consuli quaestio Cn. Caepioni. profectus in exilium Tubulus statim, nec respondere ausus. erat enim res aperta. Non igitur de improbo, sed callide improbo quaerimus, (qualis Q. Pompeius in foedere Numantino infirmando fuit,) nec vero omnia timente, sed primum qui animi conscientiam non curet; quam scilicet comprimere nihil est negotii. Is enim, qui occultus et tectus dicitur, tantum abest, ut se indicet, perficiet etiam, ut dolere alterius improbe facto videatur: quid est enim aliud, esse versutum? Memini me adesse P. Sextilio Rufo, cum is ad amicos rem ita deferret, se esse heredem Q. Fadio Gallo; cuius in testamento scriptum esset, se ab eo rogatum, ut *omnis hereditas ad filiam perveniret.* id Sextilius factum negabat. poterat autem impune. quis enim redargueret? nemo nostrum credebat; eratque verisimilius, hunc mentiri, cuius interesset, quam illum, qui id se rogasse scripsisset, quod debuisset rogare. addebat etiam, se in legem Voconiam iuratum contra eam facere non audere, nisi aliter amicis videretur. Aderamus nos quidem adolescentes, sed et multi amplissimi viri; quorum nemo censuit plus filiae dandum, quam posset ad eam lege Voconia pervenire. Tenuit permagnam Sextilius hereditatem; unde, si secutus esset eorum sententiam, qui honesta et recta emolumentis omnibus et commodis anteponebant, ne nummum quidem unum attingisset. Num igitur eum postea censes anxio animo

aut sollicito fuisse? nihil minus: contraque, illa hereditate dives; ob eamque rem laetus. magni enim aestimabat pecuniam, non modo non contra leges, sed etiam legibus partam: quae quidem vel cum periculo est quaerenda vobis. est enim effectrix multarum et magnarum voluptatum. Ut igitur illis, qui, 56 recta et honesta quae sunt, ea statuunt per se expetenda, adeunda sunt quaevis pericula decoris honestatisque causa; sic vestris, qui omnia voluptate metiuntur, pericula adeunda sunt, ut adipiscantur magnas voluptates. si magna res, magna hereditas agetur, cum pecunia voluptates pariantur plurimae, idemque erit Epicuro vestro faciendum, si suum finem bonorum sequi volet, quod Scipioni, magna gloria proposita, si Annibalem in Africam retraxisset. Itaque quantum adiit periculorum? ad honestatem enim ille omnem conatum suum referebat, non ad voluptatem. sic vester sapiens magno aliquo emolumento commotus, cum causa, si opus fuerit, dimicabit. Occultum facinus esse potuerit; gaudebit. deprehensus, omnem poenam contemnet. erit enim instructus ad mortem contemnendam, ad exilium, ad ipsum etiam dolorem. quem quidem vos, cum improbis poenam proponitis, impatientem facitis; cum sapientem semper boni plus habere vultis, 18. tolerabilem. Sed finge non solum callidum eum, qui aliquid improbe faciat, verum etiam praepotentem: ut M. Crassus fuit, qui tamen solebat uti suo bono: ut hodie est noster Pompeius, cui recte facienti gratia est habenda; esse enim quamvis vellet iustus, iniquus poterat impune. Quam multa vero

iniuste fieri possunt, quae nemo possit reprehendere? Si te amicus tuus moriens rogaverit, ut hereditatem reddas suae filiae, nec usquam id scripserit, ut scripsit Fadius, nec cuiquam dixerit; quid facies? Tu quidem reddes: ipse Epicurus fortasse redderet: ut Sex. Peducaeus, Sex. filius, is, qui hunc nostrum reliquit, effigiem et humanitatis et probitatis suae filium, tum doctus, tum omnium vir optimus et iustissimus, cum sciret nemo, eum rogatum a C. Plotio, equite Romano splendido, Nursino, ultro ad mulierem venit, eique nihil opinanti viri mandatum exposuit, hereditatemque reddidit. Sed ego ex te quaero, (quoniam idem tu certe fecisses,) nonne intelligis, eo maiorem vim esse naturae, quod ipsi vos, quia omnia ad vestrum commodum, et, ut ipsi dicitis, ad voluptatem referatis, tamen ea faciatis, e quibus appareat, non voluptatem vos, sed officium sequi? plusque rectam naturam, quam rationem pravam valere? Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, et velle aliquem imprudentem super eam assidere, cuius mors tibi emolumentum factura sit: improbe feceris, nisi monueris, ne assideat: sed impune tamen; scisse enim te quis coarguere possit? Sed nimis multa. perspicuum est enim, nisi aequitas, fides, iustitia proficiscantur a natura, et si omnia haec ad utilitatem referantur, virum bonum non posse reperiri: deque his rebus fatis multa in nostris de Republica libris sunt dicta a Laelio. Transfer idem ad modestiam, vel temperantiam, quae est moderatio cupiditatum, rationi obediens. fatisne ergo pudori consulat, si quis sine

teste libidini pareat? an est aliquid per se ipsum flagitiosum, etiam si nulla comitetur infamia? Quid fortes viri? voluptatumne calculis subductis proelium ineunt, sanguinem pro patria profundunt; an quodam animi ardore atque impetu concitati? utrum tandem censes, Torquate, Imperiosum illum, si nostra verba audiret, tuamne de se orationem libentius auditurum fuisse, an meam; cum ego dicerem, nihil eum fecisse sua causa, omniaque reipublicae; tu contra nihil, nisi sua? si vero id etiam explanare velles, apertiusque diceres, nihil eum fecisse, nisi voluptatis causa, quo modo eum tandem

61 laturum fuisse existimes? Esto: fecerit, si ita vis, Torquatus propter suas utilitates. malo enim dicere, quam voluptates, in tanto praesertim viro: num etiam eius collega P. Decius, princeps in ea familia consulatus, cum se devovebat, et equo admisso in mediam aciem Latinorum irruebat, aliquid de voluptatibus suis cogitabat? nam ubi eam caperet, aut quando, cum sciret confestim esse moriendum, eamque mortem ardentiore studio peteret, quam Epicurus voluptatem petendam putat? quod quidem eius factum nisi esset iure laudatum, non esset imitatus quarto consulatu suo filius: neque porro ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, consul cecidisset in proelio, seque e continenti genere tertiam vic-

62 timam reipublicae praeuisset. Contineo me ab exemplis. Graecis hoc modicum est: Leonidas, Epaminondas, tres aliqui, aut quatuor. ego, si nostros colligere coepero, perficiam illud quidem, ut se virtuti tradat constringendam voluptas. sed dies me de-

ficiet: et, ut A. Varius, qui est habitus iudex durior, dicere confessori solebat, cum, datis testibus, alii tamen citarentur, Aut hoc testium fatis est, aut nescio, quid fatis sit; sic a me fatis datum est testium. quid enim? te ipsum, dignissimum maioribus tuis, voluptasne induxit, ut adolescentulus eriperes P. Sullae consulatum? quem cum ad patrem tuum retulisses, fortissimum virum, qualis ille vel consul, vel civis cum semper, tum post consulatum fuit? quo quidem auctore nos ipsi ea gessimus, ut omnibus potius, quam ipsis nobis consuluerimus.

At quam pulchre dicere videbare, cum ex altera ⁶³ parte ponebas cumulatam aliquem plurimis et maximis voluptatibus, nullo nec praesenti, nec futuro dolore; ex altera autem, cruciatibus maximis, toto corpore, nulla nec adiuncta, nec sperata voluptate; et quaerebas, quis aut hoc miserior, aut superiore illo beator foret? deinde concludebas, summum malum esse dolorem, summum bonum voluptatem? L. Thorius ²⁹ Balbus fuit, Lanuvinus, quem meminisse tu non potes. is ita vivebat, ut nulla tam exquisita posset inveniri voluptas, qua non abundaret. erat et cupidus voluptatum, et cuiusvis generis eius intelligens, et copiosus: ita non superstitiosus, ut illa plurima in sua patria sacrificia et fana contemneret: ita non timidus ad mortem, ut in acie sit ob rempublicam interfectus. Cupiditates ⁶⁴ non Epicuri divisione finiebat, sed sua satietate. habebat tamen rationem valetudinis: utebatur iis exercitationibus, ut ad coenam et esuriens et sitiens veniret: eo cibo, qui et suavissimus esset, et idem facillimus ad concoquendum: vino, et ad voluptatem, et ne no-

ceret. cetera illa adhibebat, quibus demtis negat se Epicurus intelligere, quid sit bonum. aberat omnis dolor: qui si adesset, nec molliter ferret; et tamen medicis plus, quam philosophis uteretur. color egregius; integra valetudo, summa gratia, vita denique conferta voluptatum omnium varietate. Hunc vero beatum: ratio quidem vestra sic cogit. at ego, huic quem anteponam, non audeo dicere: dicet pro me ipsa virtus; nec dubitabit isti vestro beato M. Regulum anteponere: quem quidem, cum sua voluntate, nulla vi coactus, propter fidem, quam dederat hosti, ex patria Carthaginem revertisset, tum ipsum, cum vigiliis et fame cruciaretur, clamat virtus beatiorem fuisse, quam potantem in rosa Thorium. Bella magna gesserat; bis consul fuerat; triumpharat: nec tamen sua illa superiora, tam magna, neque tam praeclara ducebat, quam illum ultimum casum, quem propter fidem, constantiamque susceperat: qui nobis miserabilis videtur audientibus, illi perperienti erat voluptarius. non enim hilaritate, nec lascivia, nec risu, aut ioco, comite levitatis, sed saepe etiam tristes firmitate et constantia sunt beati. Stuprata per vim Lucretia a regis filio, testata cives, se ipsa interemit. hic dolor populi Romani, duce et auctore Bruto, causa civitati libertatis fuit; ob eiusque mulieris memoriam primo anno et vir, et pater eius, consul est factus. Tenuis L. Virginius, unusque de multis, sexagesimo anno post libertatem receptam, virginem filiam sua manu occidit, potius, quam ea App. Claudii libidini, qui tum erat summo in imperio, dederetur. Aut haec tibi, Torquate, sunt vituperanda, aut patrocinium

voluptatis repudiandum. Quod autem patrocinium, 67
aut quae ista causa est voluptatis, quae nec testes ul-
lose claris viris, nec laudatores poterit adhibere? ut
enim nos ex annalium monumentis testes excitamus
eos, quorum omnis vita consumta est in laboribus
gloriosis, qui voluptatis nomen audire non possent;
sic in vestris disputationibus historia muta est: nun-
quam audiui in Epicuri schola Lycurgum, Solonem,
Miltiadem, Themistoclem, Epaminondam nomina-
ri; qui in ore sunt ceterorum omnium philosopho-
rum. Nunc vero, quoniam haec nos etiam tractare coe-
pimus, suppeditabit nobis Atticus noster de thesauris
suis, quos et quantos viros [habere testium sat est.]
Nonne melius est de his aliquid, quam tantis volumi- 68
nibus de Themista loqui? Sint ista Graecorum. quam-
quam ab his philosophiam et omnes ingenuas discipli-
nas habemus. sed tamen est aliquid, quod nobis non
liceat, liceat illis. Pugnant Stoici cum Peripateticis.
alteri negant quidquam esse bonum, nisi quod hone-
stum sit. alteri, plurimum se, et longe, longeque
plurimum tribuere honestati, sed tamen et in corpore,
et extra, esse quaedam bona. Et certamen honestum,
et disputatio splendida: omnis est enim de virtutis dig-
nitate contentio. at cum tuis cum differas, multa sunt
audienda etiam de obscœnis voluptatibus, de quibus
ab Epicuro saepissime dicitur. Non potes ergo ista 69
tueri, Torquate, mihi crede, si te ipse, et tuas cogi-
tationes, et studia perspexeris: pudebit te, inquam,
illius tabulae, quam Cleanthes, sane commode, ver-
bis pingere solebat. Iubebat eos, qui audiebant, se-
cum ipsos cogitare pictam in tabula Voluptatem, pul-

cherrimo vestitu et ornatu regali, in solio sedentem: praesto esse virtutes, ut ancillulas, quae nihil aliud agerent, nullum suum officium ducerent, nisi ut voluptati ministrarent, et eam tantum ad aurem admonerent, (si modo id pictura intelligi posset,) ut cave- ret, ne quid perficeret imprudens, quod offenderet animos hominum, aut quidquam, e quo oriretur ali- quis dolor. Nos quidem virtutes, sic natae sumus, ut tibi serviremus; aliud negotii nihil habemus.

- 22 At negat Epicurus (hoc enim vestrum lumen est)
 70 quemquam, qui honeste non vivat, iucunde posse vivere: quasi ego id curem, quid ille aiat, aut neget. illud quaero, quid ei, qui in voluptate summum bo- num ponat, consentaneum sit dicere. Quid affers, cur Thorius, cur Postumius, cur Chius, cur omnium ho- rum magister, Orata, non iucundissime vixerit? Ip- se negat, ut ante dixi, luxuriosorum vitam reprehendendam, nisi plane fatui sint, id est, nisi aut cupiant, aut metuant. quarum ambarum rerum cum medi- cinam pollicetur, luxuriae licentiam pollicetur. his enim rebus detractis, negat se reperire in asotorum
 71 vita quod reprehendat. Non igitur potestis, voluptate omnia dirigentes, aut tueri, aut retinere virtutem. nam nec vir bonus ac iustus haberi debet, qui, ne malum habeat, abstinet se ab iniuria. nosti credo illud:

Nemo pius est, qui pietatem - - -

Cave quidquam putes esse verius. nec enim, dum metuit, iustus est; et certe, si metuere destiterit, non erit. non metuet autem, si ve celare poterit, si ve opi- bus magnis, quidquid fecerit, obtinere; certeque ma-

let existimari bonus vir , ut non sit , quam esse , ut non putetur . Ita , quod certissimum est , pro vera certa- que iustitia , simulationem nobis iustitiae traditis ; prae- cipitisque quodam modo , ut nostram stabilem con- scientiam contemnamus , aliorum errantem opinio- nem aucupemur . Quae dici eadem de ceteris virtutibus 72 possunt ; quarum omnium fundamenta vos in volup- tate , tanquam in aqua , ponitis . Quid enim ? fortem- ne possumus dicere eundem illum Torquatum ? de- lector enim , quamquam te non possum , ut ais , cor- rumpere : delector , inquam , et familia vestra , et no- mine . et hercule mihi vir optimus nostrique aman- tissimus , A. Torquatus , versatur ante oculos ; cuius quantum studium et quam insigne fuerit erga me temporibus illis , quae nota sunt omnibus , scire ne- cesse est utrumque vestrum . quae mihi ipsi , qui volo et esse et haberi gratus , grata non essent , nisi eum perspicerem mea causa mihi amicum fuisse , non sua : nisi hoc dicis , sua , quod interest omnium recte face- re . si id dicis , vicimus . id enim volumus , id conten- dimus , ut officii fructus sit ipsum officium . Hoc ille 73 tuus non vult , omnibusque ex rebus voluptatem , quasi mercedem , exigit . sed ad illum redeo . Si vo- luptatis causa cum Gallo apud Anienem depugnavit provocatus , et ex eius spoliis sibi et torquem et cog- nomen induit , ullam aliam ob causam , nisi quod ei talia facta digna viro videbantur ; fortem non puto . Iam si pudor , si modestia , si pudicitia , si , uno verbo , temperantia , poenae aut infamiae metu coercebun- tur , non sanctitate sua se tuebuntur ; quo adulterium , quo stuprum , quo libido non se proripiet ac prou-

ciet, aut occultatione proposita, aut impunitate, aut licentia?

- 74 Quid? illud, Torquate, quale tandem videtur? te isto nomine, ingenio, gloria, quae facis, quae cogitas, quae contendis, quo referas, cuius rei causa perficere, quae conaris, velis, quod optimum denique in vita iudices, non audere in conventu dicere? quid enim mereri velis iam, cum magistratum inieris, et in concionem adscenderis, (est enim tibi edicendum, quae sis observaturus in iure dicendo: et fortasse etiam, si tibi erit visum, aliquid de maioribus tuis, et de te ipso dices, more maiorum) quid merearis igitur; ut te dicas in eo magistratu omnia voluptatis causa facturum esse? teque nihil fecisse in vita, nisi voluptatis causa? An me, inquis, tam amentem putas, ut apud imperitos isto modo loquar? At tu eadem ista dic in iudicio, aut, si coronam times, dic in senatu. nunquam facies. cur, nisi quod turpis est oratio? mene ergo et Triarium, dignos existimas, apud quos turpiter loquare?
- 23 Verum, esto. Verbum ipsum voluptatis non habet
77 dignitatem; nec nos fortasse intelligimus. hoc enim identidem dicitis, non intelligere nos, voluptatem quam dicatis. rem videlicet difficilem et obscuram. individua cum dicitis, et intermundia, quae nec sunt ulla, nec possunt esse, intelligimus: voluptas, quae passeribus nota est omnibus, a nobis intelligi non potest? quid, si efficio, ut fateare, me non modo, quid sit voluptas, scire, (est enim iucundus motus in sensu,) sed etiam, quid eam tu velis esse? tu enim eam ipsam vis, quam modo ego dixi; et nomen imponis, in motu ut sit, et faciat aliquam varietatem: tum aliam

quandam summam voluptatem, cui addi nihil possit; eam tum adesse, cum dolor omnis absit, eamque stabilem appellas. Sit sane ista voluptas. dic in quovis 76
 conventu, te omnia facere, ne doleas. si ne hoc quidem satis ample, satis honeste dici putas; dic te omnia et in isto magistratu, et in omni vita, utilitatis tuae causa facturum, nihil nisi quod expediat, nihil denique nisi tua causa: quem clamorem concionis, aut quam spem consulatus eius, qui tibi paratissimus est, futuram putes? eamne rationem sequare, qua tecum ipse et cum tuis utare, profiteri autem et in medium proferre non audeas? At vero illa, quae Peripatetici, quae Stoici dicunt, semper tibi in ore sunt, in iudiciis, in senatu, *officium, aequitatem, dignitatem, fidem, recta, honesta, digna imperio. digna populo Romano, omnia pericula pro republica, mori pro patria.* Haec cum loqueris, nos barones stu- 77
 pemus; tu viselicet tecum ipse rides. nam inter ista tam magnifica verba tamque praeclara, non habet ullum voluptas locum, non modo illa, quam in motu esse dicitis, quam omnes urbani, rustici, omnes, inquam, qui Latine loquuntur, voluptatem vocant; sed ne haec quidem stabilis, quam, praeter vos, nemo appellat voluptatem. Vide, ne non debeas verbis 24
 nostris uti, sententiis tuis. Quod si vultum tibi, si incessum fingeres, quo gravior viderere, non esses tui similis: verba tu fingas, et ea dicas, quae non sentias, aut etiam, ut vestitum, sic sententiam habeas aliam domesticam, aliam forenses, ut in fronte ostentatio sit, intus veritas occultetur? Vide, quaeso, rectumne sit. mihi quidem eae verae videntur opiniones,

quae honestae, quae laudabiles, quae gloriosae, quae in senatu, quae apud populum, quae in omni coetu concilioque proferendae sint; ne id non pudeat sentire, quod pudeat dicere.

- 78 Amicitiae vero locus ubi esse potest, aut quis amicus esse cuiquam, quem non ipsum amet propter ipsum? quid autem est amare, e quo nomen ductum amicitiae est, nisi velle bonis aliquem affici quam maximis, etiam si ad se ex iis nihil redeat? Et quidem prodest, inquis, mihi eo esse animo. Immo videri fortasse. esse enim, nisi eris, non potes. qui autem esse poteris, nisi te amor ipse ceperit? quod non, subducta utilitatis ratione, effici solet, sed ipsum a se oritur, et sua sponte nascitur. At enim sequor utilitatem. Manebit ergo amicitia tam diu, quam diu sequetur utilitas; et, si utilitas amicitiam constituet, 79 tollet eadem. Sed quid ages tandem, si utilitas ab amicitia (ut fit saepe) defecerit? relinquesne? quae ista amicitia est? retinebis? qui convenit? quid enim de amicitia statueris, vides. Ne in odium veniam, si amicum destitero tueri. Primum cur ista res digna odio est, nisi quod est turpis? Quod si, ne quo incommodo afficiare, non relinques amicum; tamen, ne sine fructu alligatus sis, ut moriatur, optabis. Quod si non modo utilitatem tibi nullam asferet, sed iacturae rei familiaris erunt faciundae, labores suscipiendi, adeundum vitae periculum; ne tum quidem te respicies, et cogitabis sibi quemque natum esse et suis voluptatibus? vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico, ut Pythagoreus ille fecit Siculo tyranno? aut Pylades cum sis, dices te esse Orestem,

ut moriari pro amico? aut, si esses Orestes, Pyladem refelleres, te indicares? et, si id non probares, quo minus ambo una necaremini, non precarere? Faceres tu quidem, Torquate, haec omnia. nihil enim 25
 arbitror magna laude dignum, quod te praetermissu- 80
 rum credam aut mortis aut doloris metu. non quaeritur autem, quid naturae tuae consentaneum sit, sed quid disciplinae. ratio ista, quam defendis; praecepta, quae didicisti, quae probas, funditus evertunt amicitiam: quamvis eam Epicurus, ut facit, in coelum efferat laudibus. At coluit ipse amicitias. Quasi quis illum neget et bonum virum, et comem, et humanum fuisse. de ingenio eius in his disputationibus, non de moribus quaeritur. sit ista in Graecorum levitate perveritas, qui maledictis insectantur eos, a quibus de veritate dissentiunt. Sed quamvis comis in amicitis tuendis fuerit, tamen, si haec vera sunt, (nihil enim affirmo,) non satis acutus fuit. At multi 81
 se probavit; et quidem iure fortasse: sed tamen non gravissimum est testimonium multitudinis. in omni enim arte, vel studio, vel quavis scientia, ut in ipsa virtute, optimum quidque rarissimum. Ac mihi quidem, quod et ipse bonus vir fuit, et multi Epicurei fuerunt, et hodie sunt, et in amicitis fideles, et in omni vita constantes, et graves, nec voluptate, sed officio consilia moderantes, hoc videtur maior vis honestatis, et minor voluptatis. ita enim vivunt quidam, ut eorum vita refellatur oratio. atque ut ceteri existimantur dicere melius, quam facere; sic hi mihi videntur facere melius, quam dicere. Sed haec 26
 nihil sane ad rem. illa videamus, quae a te de amicitia 82

dicta sunt. e quibus unum mihi videbar ab ipso Epicuro dictum cognoscere : amicitiam a voluptate non posse divelli, ob eamque rem colendam esse, quod sine ea tuto et sine metu vivi non posset, nec iucunde quidem posset. Satis est ad hoc responsum. attulisti aliud humanius horum recentiorum, nunquam dictum ab ipso illo, quod sciam : primo utilitatis causa amicum expeti : cum autem usus accessisset, tum ipsum amari propter se, etiam ommissa spe voluptatis. hoc etsi multis modis reprehendi potest, tamen accipio quod dant. *michi enim satis est, ipsis non satis.* nam aliquando posse recte fieri dicunt, nulla exspectata nec quaesita voluptate. Posuisti etiam, dicere alios, foedus quoddam inter se facere sapientes, ut quemadmodum sint in se ipsos animati, eodem modo sint erga amicos : id et fieri posse, et saepe esse factum, et ad voluptates percipiendas maxime pertinere. Hoc foedus facere si potuerunt, faciant etiam illud, ut aequitatem, modestiam, virtutes omnes per se ipsas gratis diligant. At vero si fructibus, et emolumentis, et utilitatibus amicitias colemus, si nulla caritas erit, quae faciat amicitiam ipsam sua sponte ; vi sua, ex se et propter se expetendam ; dubium est, quin fundos et insulas amicis anteponamus ? Licet hic rursus ea commemorares, quae optimis verbis ab Epicuro de laudibus amicitiae dicta sunt. non quaero, quid dicat ; sed quid convenienter possit rationi et sententiae suae dicere. Utilitatis causa amicitia est quaesita. num igitur utiliore tibi hunc Triarium putas esse posse, quam tua sint Puteolis granaria ? collige omnia, quae soletis : praesidium amicorum. Sa-

tis est tibi in te, fatis in legibus, fatis et in mediocribus amicitiiis praefidii: iam contemni non poteris. odium autem et invidiam facile vitabis. ad eas enim res ab Epicuro praecepta dantur. et tamen tantis vegetigalibus ad liberalitatem utens, etiam sine hac Pyladea amicitia, multorum te benevolentia praeclare et tuebere, et munies. At quicum ioca, seria, ut dicitur, quicum arcana, quicum occulta omnia? Tecum optime: deinde etiam cum mediocri amico. Sed fac ista esse non inopportuna: quid ad utilitatem tantae pecuniae? Vides igitur, si amicitiam sua caritate metiare, nihil esse praestantius: sine emolumento, summas familiaritates praediorum pretiosorum mercede superari. Me igitur ipsum ames oportet, non mea, si veri amici futuri sumus. Sed in rebus apertissimis nimium longi sumus. perfecto enim et concluso, neque virtutibus, neque amicitiiis usquam locum esse, si ad voluptatem omnia referantur; nihil praeterea magnopere dicendum. attamen, ne cui loco non videatur esse responsum, pauca etiam nunc dicam ad reliquam orationem tuam.

Quoniam igitur omnis summa philosophiae ad beate vivendum refertur, idque unum expetentes homines se ad hoc studium contulerunt; beate autem vivere alii in alio, vos in voluptate ponitis, item contra, omnem infelicitatem in dolore: id primum videamus, beate vivere vestrum quale sit. Atque hoc dabitur, ut opinor, si modo sit aliquid, esse beatum, id oportere totum poni in potestate sapientis. nam, si amitti vira beata potest, beata esse non potest. quis enim confidit semper sibi illud stabile et firmum per-

mansurum, quod fragile et caducum sit? qui autem diffidet perpetuitati bonorum suorum, timeat necesse est, ne aliquando, amissis illis, sit miser. beatus autem esse in maximarum rerum timore nemo potest.

- 37 Nemo igitur esse beatus potest. neque enim in aliqua parte, sed in perpetuitate temporis vita beata dici solet; neque appellatur omnino vita beata, nisi confecta atque absoluta; nec potest quisquam alias beatus esse, alias miser. qui enim existimabit posse se miserum esse, beatus non erit. nam cum semel est suscepta beata vita, tam permanet, quam ipsa illa effectrix beatae vitae sapientia; neque exspectat ultimum tempus aetatis: quod Croeso scribit Herodotus praeceptum a Solone. At enim, quemadmodum tute dicebas, negat Epicurus diurnitatem quidem temporis ad beate vivendum aliquid afferre, nec minorem voluptatem percipi in brevitate temporis, quam
- 38 si illa sit sempiterna. Haec dicuntur inconstantissime. cum enim summum bonum in voluptate ponat, negat infinito tempore aetatis voluptatem fieri maiorem, quam finito atque modico. Qui bonum omne in virtute ponit, is potest dicere perfici beatam vitam perfectione virtutis. negat enim summo bono afferre incrementum diem. qui autem voluptate vitam effici beatam putabit, qui sibi is conveniet, si negabit voluptatem crescere longinquitate? igitur ne dolorem quidem. An dolor longissimus quisque miserimus: voluptatem non optabiliorem diurnitas facit? Quid est igitur, cur ita semper deum appellet Epicurus *beatum & aeternum*? demta enim aeter-

nitare nihilo beatior Iupiter, quam Epicurus. uterque enim summo bono fruitur, id est, voluptate. At enim hic etiam dolore. At eum nihili facit. ait enim se, si uratur, *Quam hoc suave!* dicturum. Qua igitur re a deo vincitur, si aeternitate non vincitur? in quo quid est boni praeter summam voluptatem, et eam sempiternam? quid ergo attinet gloriose loqui, nisi constanter loquere? in voluptate corporis (ad dam, si vis, animi, dum ea ipsa, ut vultis, sit quod et in corpore) situm est vivere beate. Quid? istam voluptatem perpetuam quis potest praestare sapienti? nam quibus rebus efficiuntur voluptates, hae non sunt in potestate sapientis. non enim in ipsa sapientia positum est beatum esse, sed in iis rebus, quas sapientia comparat ad voluptatem. totum autem id externum; et, quod externum, id in casu est. ita fit beatæ vitae domina fortuna: quam Epicurus ait *exiguam intervenire sapienti.*

Age, inquires, ista parva sunt. *sapientem locupletat ipsa natura*; cuius divitias Epicurus parabiles esse docuit. Haec bene dicuntur; nec ego repugno; sed inter sese ipsa pugnant. negat enim tenuissimo victu, id est, contemtissimis escis et potionibus, minorem voluptatem percipi, quam rebus exquisitissimis ad epulandum. Huic ego, si negaret quidquam interesse ad beate vivendum, quali uteretur victu, concederem: laudarem etiam: verum enim diceret; idque Socratem, qui voluptatem nullo loco numerat, audio dicentem, *cibi condimentum esse famem, potionis sitim.* sed qui, ad voluptatem omnia referens, vivit ut Gallonius, loquitur ut Frugi ille Pi-

fo, non audio. nec enim eum, quod fentiat, dicere
 91 existimo. Naturales divitias dixit parabiles esse, quod
 parvo esset natura contenta. certe, nisi voluptatem
 tanti aestimaretis. *Non minor*, inquit, *voluptas perci-*
pitur ex vilissimis rebus, quam vex pretiosissimis. Hoc
 est non modo cor non habere, sed ne palatum qui-
 dem. qui enim voluptatem ipsam contemnunt, iis
 licet dicere, se acipenserem menae antepone. cui
 vero in voluptate summum bonum est, huic omnia
 sensu, non ratione sunt iudicanda; eaque dicenda op-
 tima, quae sint suavissima.

92 Verum esto: consequatur summam voluptatem, non
 modo parvo, sed per me nihilo, si potest: sit vo-
 luptas non minor in nasturtio illo, quo vesca Per-
 fas esse solitos scribit Xenophon, quam in Syracu-
 sanis mensis, quae a Platone graviter vituperantur:
 sit, inquam, tam facilis, quam vultis, voluptatis
 comparatio: quid de dolore dicemus? cuius tanta
 tormenta sunt, ut in his beata vita, si modo dolor
 summum malum est, esse non possit. ipse enim Me-
 trodorus, paene alter Epicurus, beatum esse descri-
 bit his fere verbis: *cum corpus bene constitutum sit,*
et sit exploratum, ita futurum. An id exploratum cui-
 quam potest esse, quo modo sese habiturum sit cor-
 pus non dico ad annum, sed ad vesperam? dolor
 igitur, id est, summum malum, metuetur semper,
 etiam si non aderit. iam enim adesse poterit: qui
 potest igitur habitare in beata vita summi mali me-
 tus? Traditur, inquit, ab Epicuro ratio negligendi
 93 doloris. iam ipsum absurdum, maximum malum ne-
 gligi. sed quae tandem ista ratio est? Maximus do-

lor, inquit, brevis est. Primum, quid tu dicis, breve? deinde dolorem quem maximum? quid enim? summus dolor plures dies manere non potest? vide ne etiam menses. nisi forte eum dicis, qui simulatque arripuit, interficit. quis istum dolorem timet? illum mallem levares, quo optimum atque humanissimum virum, Cn. Octavium, M. F. familiarem meum, confici vidi; nec vero semel, nec ad breve tempus, sed et saepe plane, et diu. quos ille, dii immortales! cum omnes artus ardere viderentur, cruciatus perferebat? nec tamen miser esse, quia summum id malum non erat: tantummodo laboriosus videbatur. at miser, si in vitiosa et flagitiosa vita afflueret voluptatibus. Quod autem magnum dolo- 29
rem brevem, longinquum levem esse dicitis; id non 94
intelligo, quale sit. video enim et magnos et eosdem bene longinquos dolores: quorum alia toleratio est verior; qua uti vos non potestis, qui honestatem ipsam per se non amatis. Fortitudinis quaedam praecepta sunt, ac paene leges, quae effeminari virum vetant in dolore. quamobrem turpe putandum est, non dico dolere (nam id quidem est interdum necesse) sed saxum illud Lemnium clamore Philoctetaeo funestare:

Quod eiulatu, questu, gemitu, fremitibus

Resonando mutum, flebiles voces refert.

Huic Epicurus comparet se, si potest:

Cui viperino morsu venae viscerum

Veneno imbutae taetros cruciatus cient.

Sit Epicurus Philocteta: *Si gravis dolor, brevis. At 95*
tam decimum annum in spelunca iacet. Si longus, le-

vis. dat enim intervalla et relaxat. Primum non fae-
 pe : deinde quae est ista relaxatio, cum et praeteriti
 doloris memoria recens est; et futuri atque impen-
 dentis torquet timor? Moriatur, inquit. Fortasse id
 optimum, sed ubi illud, *Plus semper voluptatis?* si
 enim ita est; vide, ne facinus facias, cum mori sua-
 deas. Potius ergo illa dicantur, turpe esse viro debi-
 litari, dolore frangi, succumbere. nam ista vestra, *Si*
gravis, brevis; si longus, levis, dictata sunt. virtutis,
 magnitudinis animi, patientiae, fortitudinis fomentis
 30 dolor mitigari solet. Audi, ne longe abeam, moriens
 96 quid dicat Epicurus; et intellige, facta eius cum dic-
 tis discrepare. EPICURUS HERMACHO S. *Cum a-*
geremus, inquit, *vitae beatum et eundem supremum diem,*
scribebamus haec. tanti autem morbi aderant vesicae et
viscerum, ut nihil ad eorum magnitudinem posset accede-
re. Ecce miserum hominem, si dolor summum malum
 est. dici aliter non potest. sed audiamus ipsum : *Com-*
pensebatur tamen, inquit, *cum his omnibus animi lae-*
titia, quam capiebam memoria rationum inventorum-
que nostrorum. sed tu, ut dignum est tua erga me et
erga philosophiam voluntate, ab adolescentulo suscepta,
 97 *fac ut Metrodori tueare liberos.* Non ego iam Epami-
 nondae, non Leonidae mortem huius morti ante-
 pono : quorum alter cum vicisset Lacedaemonios
 apud Mantineam, simulque ipse gravi vulnere exa-
 nimari se videret; ut primum dispexit, quaesivit, sal-
 vusne esset clypeus? cum salvum esse flentes sui re-
 spondissent; rogavit, essentne fusi hostes? cumque
 id quoque, ut cupiebat, audivisset, evelli iussit eam,
 qua erat transfixus, hastam. ita multo sanguine pro-

fuso in laetitia et in victoria est mortuus. Leonidas autem, rex Lacedaemoniorum, se in Thermopylis, trecentosque eos, quos eduxerat Sparta, cum esset proposita aut fuga turpis, aut gloriosa mors, opposuit hostibus. Praeclarae mortes sunt imperatoriae. philosophi autem in suis lectulis plerumque moriuntur. Refert tamen, quod sibi videtur esse morienti 98 magna laus. *Compensabatur*, inquit, *cum summis doloribus laetitia*. Audio equidem philosophi vocem, Epicure. sed, quid tibi dicendum sit, oblitus es. primum enim, si vera sunt ea, quorum recordatione te gaudere dicis, hoc est, si vera sunt tua scripta et inventa, gaudere non potes. nihil enim iam habes, quod ad corpus referas. est autem a te semper dictum, nec gaudere quemquam, nisi propter corpus; nec dolere. *Praeteritis*, inquit, *gaudeo*. Quibusnam praeteritis? si ad corpus pertinentibus; rationes tuas te video compensare cum istis doloribus, non memoriam corpore perceptarum voluptatum. si autem ad animum; falsum est, quod negas animi ullum esse gaudium, quod non referatur ad corpus. Cur dein- 99 de Metrodori liberos commendas? quid ex isto tuo egregio officio et tanta fide (sic enim existimo) ad corpus refers?

Huc et illuc, Torquate, vos versetis licet: nihil in 31 hac praeclara epistola scriptum ab Epicuro congruens et conveniens decretis eius reperietis. ita redarguitur ipse a sese, veneuntque scripta eius probitate ipsius ac moribus. nam ista commendatio puerorum, memoria et caritas amicitiae, summorum officiorum in extremo spiritu conservatio, indicat innatam esse

homini probitatem gratuitam, non invitatam voluptatibus, nec praemiorum mercedibus evocatam. quod enim testimonium maius quaerimus, quae honesta et recta sint, ipsa esse optabilia per sese, cum videamus tanta officia morientis? Sed, ut epistolam laudandam arbitror eam, quam modo totidem fere verbis interpretatus sum: (quamquam ea cum summa eius philosophi nullo modo congruebat:) sic eiusdem testamentum non solum a philosophi gravitate, sed etiam ab ipsius sententia iudico discrepare. scripsit enim, et multis saepe verbis, et breviter apteque, in eo libro, quem modo nominavi, *mortem nihil ad nos pertinere. quod enim dissolutum sit, id esse sine sensu; quod autem sine sensu sit, id nihil omnino ad nos pertinere.* Hoc ipsum elegantius poni meliusque potuit. nam quod ita positum est, Quod dissolutum sit, id esse sine sensu, id eiusmodi est, ut non satis plane dicat, quid sit dissolutum. Sed tamen intelligo, quid velit. quaero autem, quid sit, quod cum dissolutione, id est, morte, sensus omnis extinguatur; et cum reliqui nihil sit omnino, quod pertineat ad nos; tam accurate tamque diligenter caveat et fanciat *ut Ametomachus et Timocrates, heredes sui, de Hermachi sententia dent, quod satis sit, ad diem agendum natalem suum quotannis, mense Gamelione: itemque omnibus mensibus, vicesimo die lunae, dent ad eorum epulas, qui una secum philosophati sint, ut et sui*

et Metrodori memoria colatur. Haec ego non possum dicere non esse hominis et belli et humani; sapientis vero nullo modo, physici praesertim, quem se ille vult, putare ullum esse cuiusquam diem natalem.

Quid? verene potest esse dies saepius, qui semel fuit? certe non potest. an eiusdemmodi? ne id quidem, nisi cum multa annorum intercesserint millia, ut omnium siderum eodem, unde profecta sint, fiat ad unum tempus reversio: nullus est igitur cuiusquam dies natalis. At habetur. Et ego id scilicet nesciebam. sed, ut sit, etiamne post mortem coletur: idque testamento cavebit is, qui vobis quasi oraculum ediderit, nihil ad nos pertinere post mortem? Haec non erant eius, qui innumerabiles mundos infinitasque regiones, quarum nulla esset ora, nulla extremitas, mente peragravisset. numquid tale Democritus? ut alios omittam, hunc appello, quem ille unum secutus est. Quod si dies notandus fuit, eumne potius, ¹⁰³ quo natus, an eum, quo sapiens factus est? Non potuit, inquires, fieri sapiens, nisi natus esset. et isto modo ne si avia quidem eius nata non esset. Res tota, Torquate, non doctorum hominum, velle post mortem epulis celebrari memoriam sui nominis. quos quidem dies quemadmodum agatis, et in quantam hominum facetorum urbanitatem incurritis, non dico. Nihil opus est litibus. tantum dico, magis fuisse vestrum agere Epicuri diem natalem, quam illius, testamento cavere ut ageretur.

Sed, ut ad propositum revertamur, (de dolore ³² enim cum diceremus, ad istam epistolam delati sumus,) ¹⁰⁴ nunc totum illud concludi sic licet. Qui in summo malo est, is tum, cum in eo est, non est beatus. sapiens autem semper beatus est, et est aliquando in dolore. non est igitur summum malum dolor. Iam illud quale tandem est? *Bona praeterita non effluere sa-*

pianti, mala meminisse non oportere. Primum in nostrane potestate est, quid meminimus? Themistocles quidem, cum ei Simonides, aut qui alius artem memoriae polliceretur, *Oblivionis, inquit, mallet. nam meminere etiam quae nolo, oblivisci non possum* 105 *quae volo.* Magno hic ingenio. sed res se tamen sic habet, ut nimis imperiosi philosophi sit, vetare meminisse. vide, ne ista sint Manliana vestra, aut maiora etiam, si imperes quod facere non possim. Quid, si etiam iucunda memoria est praeteritorum malorum? ut proverbium nonnulla veriora sint, quam vestra dogmata. vulgus enim dicitur, *Iucundi acti labores*: nec male Euripides: (concludam, si potero, Latine: Graecum enim hunc versum nostis omnes:)

Suavis laborum est praeteritorum memoria.

Sed ad bona praeterita redeamus. quae si a vobis talia dicerentur, qualibus C. Marius uti poterat, ut expulsus, egens, in palude demersus, tropaeorum recordatione levaret dolorem suum; audirem, et plane probarem. Nec enim absolvi beata vita sapientis, nec ad exitum perducere poterit, si prima quaeque, bene ab eo consulta atque facta, ipsius oblivione obruentur. 106 Sed vobis voluptatum perceptarum recordatio vitam beatam facit, et quidem corpore perceptarum. nam si quae sunt aliae, falsum est, omnes animi voluptates esse e corporis societate. Corporis autem voluptas si etiam praeterita delectat, non intelligo, cur Aristoteles Sardanapali epigramma tantopere derideat; in quo ille rex Assyriae gloriatur, se omnes secum libidinum voluptates abstulisse. quod enim ne vivus quidem, inquit, diutius sentire poterat, quam dum

fruebatur; quo modo id potuit mortuo permanere? Fluit igitur voluptas corporis, et prima quaeque avolat, saepiusque relinquit causas poenitendi, quam recordandi; itaque beatior Africanus cum patria illo modo loquens,

Desine Roma tuos hostes . . .

reliquaque praeclare :

Namque tibi monumenta mei peperere labores.

Laboribus hic praeteritis gaudet; tu iubes voluptatibus. hic se ad ea revocat, e quibus nihil unquam retulerat ad corpus; tu totus haeres in corpore.

Illud autem ipsum qui obtineri potest, quod dicitis, 33 omnes animi et voluptates et dolores ad corporis 107 voluptates et dolores pertinere? Nihilne te delectat unquam? video, quicum loquar. te igitur, Torquate, ipsum per se nihil delectat? omitto dignitatem, honestatem, speciem ipsam virtutum, de quibus ante dictum est: haec leviora ponam: poema, orationem, cum aut scribis, aut legis; cum omnium factorum, cum regionum conquiris historiam; signum, tabula, locus amoenus, ludi, venatio, villa Luculli, (nam si tuam dicerem, latebram haberes: ad corpus dices pertinere,) sed ea, quae dixi, ad corpusne refers? an est aliquid, quod te sua sponte delectet? Aut pertinacissimus fueris, si in eo perstiteris, ad corpus ea, quae dixi, referri: aut deserueris totam Epicuri voluptatem, si negaveris. Quod vero a te 108 disputatum est, maiores esse voluptates et dolores animi, quam corporis; quia tria temporum particeps animus sit, corpore autem praesentia solum sentiantur: quid? probari potest, ut is, qui propter me

aliquid gaudeat, plus, quam ego ipse, gaudeat? Animi voluptas oritur propter voluptatem corporis, et maior est animi voluptas, quam corporis. ita fit, ut gratulator laetior fit, quam is, cui gratuletur. Sed, dum efficere vultis beatum sapientem, cum maximas animo voluptates percipiat, omnibusque partibus maiores, quam corpore; quid occurrat, non videtis. animi enim quoque dolores percipiet omnibus partibus maiores, quam corporis. ita miser fit aliquando necesse est is, quem vos beatum semper vultis esse. nec vero id, dum omnia ad voluptatem doloremque referetis, efficietis unquam.

109 Quare aliud aliquid, Torquate, hominis summum bonum reperendum est. voluptatem bestiis concedamus; quibus vos de summo bono testibus uti soletis. Quid, si etiam bestiae multa faciunt, duce sua quaeque natura, partim indulgenter, vel cum labore; ut in gignendo, in educando perfacile appareat, aliud quiddam iis propositum, non voluptatem? partim cursu et peregrinatione laetantur: congregatione aliae coetum quodam modo civitatis imitantur. Videmus in quodam volucrum genere nonnulla indicia pietatis, cognitionem, memoriam: in
110 multis etiam disciplinam. Ergo in bestiis erunt secreta a voluptate humanarum quaedam simulacra virtutum; in ipsis hominibus virtus, nisi voluptatis causa, nulla erit? et homini, qui ceteris animantibus plurimum praestat, praecipui a natura nihil datum esse dicemus? Nos vero, si quidem in vo-
34
111 luptate sunt omnia, longe multumque superamur a bestiis: quibus ipsa terra fundit ex sese passus va-

rios, varieque abundantes, nihil laborantibus; nobis autem aut vix, aut ne vix quidem, suppetunt multo labore quaerentibus. nec tamen ullo modo summum pecudis bonum et hominis idem mihi videri potest. quid enim tanto opus est instrumento in optimis artibus comparandis, quid tanto concursu honestissimorum studiorum, tanto virtutum comitatu, si ea nullam ad aliam rem, nisi ad voluptatem conquiruntur? Ut, si Xerxes, cum tantis clas- 112
sibus, tantisque equestribus et pedestribus copiis, Helleponto iuncto, Athone perfosso, maria ambulavisset, terramque navigasset, si, cum tanto impetu in Graeciam venisset, causam eius quis ex eo quaereret tantarum copiarum tantique belli, mel se auferre ex Hymetto voluisse diceret, certe sine causa videretur tanta conatus: sic nos sapientem, plurimis et gravissimis artibus atque virtutibus instructum et ornatum, non, ut illum, maria pedibus peragrantem, classibus montes, sed omne coelum totamque cum universo mari terram mente complexum, voluptatem petere si dicemus, mellis causa dicemus tanta molitum. Ad altiora quaedam, et magnificentiora, mihi cre- 113
de, Torquate, nati sumus: nec id ex animi solum partibus, in quibus inest memoria rerum innumera- bilium, vitae quidem infinita; inest coniectura consequentium, non multum a divinatione differens; inest moderator cupiditatis pudor; inest ad humanam societatem iustitiae fida custodia; inest in perpetiendis laboribus adeundisque periculis firma et stabilis doloris mortisque contentio. ergo haec in animis: tu autem etiam membra ipsa sensusque con-

fidera; qui tibi, ut reliquae corporis partes, non
 comites solum virtutum, sed ministri etiam vide-
 114 buntur. Quid, si in ipso corpore multa volupta-
 ri praeponenda sunt, ut vires, valetudo, velocitas,
 pulchritudo? quid tandem in animis censes? in qui-
 bus doctissimi illi veteres inesse quiddam coeleste et
 divinum putaverunt. quod si esset in voluptate sum-
 mum bonum, (ut dicitis,) optabile esset, in volup-
 tate maxima, nullo intervallo interiecto, dies noc-
 tesque versari, cum omnes sensus dulcedine omni
 quasi perfusi moverentur. Quis est autem dignus no-
 mine hominis, qui unum diem totum velit esse in
 115 isto genere voluptatis? Cyrenaici quidem non recu-
 sant. vestri haec verecundius; illi fortasse constantius.

Sed lustremus animo non has maximas artes, qui-
 bus qui carebant, inertes a maioribus nominaban-
 tur: sed quaero, num existimes non dico Home-
 rum, Archilochum, Pindarum, sed Phidiam, Poly-
 cletum, Zeuxin, ad voluptatem artes suas direxisse?
 Ergo opifex plus sibi proponet ad formarum, quam
 civis excellens ad factorum pulchritudinem? quae
 autem est alia causa erroris tanti, tam longe lateque
 diffusi, nisi quod is, qui voluptatem summum bonum
 esse decernit, non cum ea parte animi, in qua inest
 ratio atque consilium, sed cum cupiditate, id est,
 115 cum animi levissima parte deliberat? Quaero enim de
 te: si sunt dii, ut vos etiam putatis, qui possunt esse
 beati, cum voluptates corpore percipere non pos-
 sint? aut si sine eo genere voluptatis beati sunt, cur
 35 similem animi usum in sapiente esse nolitis? Lege
 laudationes, Torquate, non eorum, qui sunt ab Ho-

mero laudati, non Cyri, non Agefilai, non Ariffidis, non Themiftoclis, non Philippi, non Alexandri: lege noſtrorum hominum, lege veſtrae familiae: neminem videbis ita laudatum, ut artifex calidus comparandarum voluptatum diceretur. non e-logia monumentorum id ſignificant, velut hoc ad portam unicum: *Plurimae conſentiunt gentes, populi primarium fuiſſe virum.* Idne conſenſiſſe de Calati-¹¹⁷no plurimas gentes arbitramur, primarium populi fuiſſe, quod praefantiffimus fuiſſet in conficiendis voluptatibus? Ergo in iis adoleſcentibus bonam ſpem eſſe dicemus, et magnam indolem, quos ſuis commodis infervituros, et quidquid ipsis expediat, facturos arbitramur? nonne videmus, quanta perturbatio rerum omnium conſequatur? quanta confuſio? tollitur beneficium; tollitur gratia; quae ſunt vincula concordiae. nec enim, ſi tuam ob cauſam cuiquam commodes, beneficium illud habendum eſt, ſed foeneratio: nec gratia deberi videtur ei, qui ſuam ob cauſam commodaverit. Maximas vero virtutes iacere omnes neceſſe eſt, voluptate dominante. Sunt etiam turpitudines plurimae, quae, niſi honeſtas natura plurimum valeat, cur non cadant in ſapientem, non eſt facile defendere. Ac, ne plura¹¹⁸ complectar (ſunt enim innumerabilia) bene laudata virtus voluptatis aditus intercludat neceſſe eſt. quod iam a me exſpectare noli. tute introſpice in mentem tuam ipſe: eamque omni cogitatione pertractans, percontare ipſe te, perpetuisne malis voluptatibus perfruens, in ea, quam ſaepe uſurpabas, tranquillitate degere omnem aetatem ſine dolore; af-

sumto etiam illo, quod vos quidem adiungere soletis, sed fieri non potest, sine doloris metu: an, cum de omnibus gentibus optime mererere, cum opem indigentibus salutemque ferres, vel Herculis perpeti aerumnas. sic enim maiores nostri labores non fugiendos, tristissimo tamen verbo etiam in deo
 219 nominaverunt. Exigerem ex te, cogeremque, ut responderes, nisi vererer, ne Herculem ipsum ea, quae pro salute gentium summo labore gessisset, voluptatis causa gessisse diceres.

Quae cum dixissem, *Habeo*, inquit, *Torquatus*, ad quos ista referam: et, quamquam aliquid ipse poteram, tamen invenire malo paratiores familiares nostros. Credo, Syronem dicis et Philodemum, cum optimos viros, tum doctissimos homines. Recte, inquit, intelligis. Age sane, inquam. sed erat aequius, Triarium aliquid de nostra dissensione iudicare. Immo, inquit arridens, iniquum, hac quidem de re. tu enim ista lenius; hic Stoicorum more nos vexat. Tum Triarius, Posthac quidem, inquit, audacius. nam haec ipsa mihi erunt in promptu, quae modo audiui; nec ante aggrediar, quam te ab istis, quos dicis, instructum videro. Quae cum essent dicta, finem fecimus et ambulandi, et disputandi.

M. TULLII
 CICERONIS
 DE
 FINIBUS BONORUM
 ET MALORUM
 AD
 BRUTUM
 LIBER III.

ARGUMENTUM.

Liber hic cum quarto continet habitam in Luculli Tusculano inter Catonem & Ciceronem de fine bonorum & malorum disputationem, in qua *Catoni Stoicae, Ciceroni Peripateticae* partes tribuuntur. Praemisso brevi de ratione Stoica & Peripatetica sermone, utrum verbis an re discrepent, quorum illud Cicero contendebat, hoc Cato pugnabat, c. 3. 4; fit ad ipsam disputationem accessio, & Cato totam Stoicam rationem explicat. Eius disputationis haec summa est: Simul ac natus est homo, ipse sibi commendatur & conciliatur a natura ad se conservandum, & ab interita alienatur. Haec *prima appetitio* ubi consecuta est id, quod quaerebat, *accedit* voluptas, quae perperam pro ipsa prima appetitione habetur ab Epicuro, & in *primis naturalibus s. initiis naturae* ponitur. Sed ad haec initia, propter se appetenda, ponendae etiam sunt *rerum cognitiones* (*καταληψεις*) & *artes* ipsae, quod pueri gaudent, si quid ipsi invenere, etsi nihil inde ad se commodi perveniat, & dignae sunt ar-

tes assumptione, cum & cognitiones contineant, & via sint ac ratione constitutae, c. 5. His initiis positus sequitur prima divisio haec: aliud esse *aestimabile*, quod secundum naturam sit, aut efficiat aliquid per se selectione dignum; aliud *inaestimabile*, quod sit illi contrarium. Constituto hoc, ut, quae secundum naturam sint, propter se sumantur, primum est *officium*, (*καθηκον*) ut se conservet homo in naturae statu, deinceps ut ea teneat, quae secundum naturam sunt, pellatque contraria. Simul autem cepit *intelligentiam*, vel *notionem* potius (*εγνωσιαν*) & vidit rerum agendarum ordinem, plus eum diligit, quam ipsa illa initia, atque colligit, in eo positum esse *summum bonum*, quod in *convenientia* (*ὁμολογια*) versetur, quod per se *expetatur*, cum nihil ex initiis naturae propter se appetatur, *sed tantum feligatur*, c. 6. Cum autem omnia officia a primis naturae oriantur, etiam *Sapientia* inde proficiatur necesse est. Ea autem & animi magnitudinem complectitur & iustitiam, quas virtutes nemo tenere potest, nisi statuerit, nihil esse quod interfit aut differat aliud ab alio, praeter honesta & turpia, c. 6. 7. Ex his autem consequuntur duo, primum, ut cum extremum sit, naturae congruenter vivere, *sapiens semper feliciter vivat*; alterum, ut, *quod honestum sit, id solum bonum iudicemus, quod turpe, solum malum*, c. 7. 8. *Bonum est id, quod est natura absolutum; utile autem (ωφελημα) motus aut status e natura absoluta.* Atque id bonum non accessione, neque crescendo aut cum ceteris comparando, sed propria vi sua sentimus & appellamus bonum, eiusque aestimatio (*αξια*) genere valet non magnitudine. Nec vero perturbationes (*παθη*) vi aliqua naturali moventur, sed sunt opiniones levitatis, atque in sapientem non cadunt, c. 10. Solum autem honestum esse bonum, cum a multis aliis praeter Stoicos, tum etiam facile defenditur; quod omnes malunt sine scelere, quae volunt, consequi, & ad res dignas cognitione cognoscendas etiam sine voluptate aut utilitate aliqua feruntur, gaudent praeterea commemoratione praeclare factorum, nec vel sine teste scelus admittere sustinent, c. 11.

Iam in hac re discrepare re non verbis Peripateticos & Stoicos, ex eo intelligitur, quod illi omnia, quae ipsi bona dicunt, pertinere putant ad beate vivendum; hi vero, quod aestimatione omnino aliqua dignum sit, complecti vitam beatam putant: quod illi dolorem in malis ponunt, & cum multitudine bonorum augeri beatitatem putant, aliamque actionem magis expetendam alia, ut quae sit sine dolore, magis ea, quae sit cum dolore; quae omnia secus sunt apud Stoicos, c. 13. 14. Quamquam autem nec virtutes nec vitia crescunt, funduntur tamen quodammodo & quasi dilatantur. Alia enim virtus integras provincias complectitur, alia paupertatis tanquam termino circumscribitur, ut se eodem modo diffundere non possit. Voluptas & valetudo non est inter bona numeranda, quod ad eam ducunt, eamque continent divitiae: nam efficeretur, ut ipsae divitiae in bonis essent, c. 15. Sed ne omnis vita confundatur, alio etiam modo res distinguendae sunt. Quae itaque nil valent ad beate misereve vivendum, & *media* dicuntur, alia sunt *aestimabilia*, alia contra, alia neutrum. In aestimabilium quibusdam satis est causae, quare aliis anteponantur, in quibusdam non item, & sic etiam in non aestimabilibus. Hinc orta sunt Zenonis *προηγμενα* *producta*, *praeposita*, *praecipua*, *promota*, & *αποπροηγμενα* *reiecta*, *remota*, quorum alia sunt per se praeposita, alia, quod aliquid efficiunt, alia quod utrumque. Sed quoniam aestimabile nec bonum nec malum est, ideo *αδιαφορον*, *indifferens* dicitur, c. 15. 16. 17. Bona porro sunt vel *τελικα*, *pertinentia*, alia *ποιητικα*, *efficientia*. Ad illud genus actiones honestae referuntur, ad hoc nil praeter amicum, sapientia ad utrumque, c. 17. *Officia* nec in bonis nec in malis sunt: est tamen iis fungendum, quod in iis est aliquid probabile, cuius ratio reddi potest. In iis versatur sapiens, iudicando, quid officii sit nec ne, c. 18. Pertinet autem ad rem, ut intelligatur, natura *liberos* a parentibus amari, & communem esse hominum inter homines & naturalem commendationem, qua ducti societatem appetimus, cuiusque haec vis sit, ut communi utilitati studeamus,

mus, rempublicam administremus, liberos quaeramus, decorum sequamur, amicitiam adhibeamus & iustitiam, neque utilitatis causa, sed per se. Ad has virtutes etiam Dialecticae & Physicae cognitio adiicienda, quae ipsae virtutes sunt, c. 19-22. Ex quibus intelligitur, quae a Stoicis sapienti tribuantur, ea vere tribui.

- V**OLUPTATEM quidem, Brute, si ipsa pro se loquatur, nec tam pertinaces habeat patronos, concessuram arbitror, convictam superiore libro, dignitati. etenim sit impudens, si virtuti diutius repugnet, aut si honestis iucunda anteponat, aut pluris esse contendat dulcedinem corporis titillantem, ex eave natam laetitiam, quam gravitatem animi, atque constantiam. quare illam quidem dimittamus, et suis se finibus tenere iubeamus, ne blanditiis eius illecebrisque impediatur disputandi severitas. Quaerendum est enim, ubi sit illud summum bonum, quod reperire volumus, quoniam et voluptas ab eo remota est, et eadem fere contra eos dici possunt, qui vacuitatem doloris finem bonorum esse voluerunt. Nec vero ita ullum probetur summum bonum, ut virtute careat; qua nihil potest esse praestantius. Itaque quamquam in eo sermone, qui cum Torquato est habitus, non remissi fuimus; tamen haec acrior est cum Stoicis parata contentio. quae enim de voluptate dicuntur, ea nec acutissime, nec abscondite differuntur. neque enim qui defendunt eam, versuti in differendo sunt, nec qui contra dicunt, causam difficilem repellunt. Ipse etiam dicit Epicurus, ne argumentandum quidem esse de voluptate, quod sit positum eius iudicium in sensibus,

ut commoneri nos satis sit, nihil attineat doceri. quare illa nobis simplex fuit in utramque partem disputatio. nec enim in Torquati sermone quidquam implicatum aut tortuosum fuit; nostraque, ut mihi videtur, dilucida oratio. Stoicorum autem non ignoras quam sit subtile, vel spinosum potius, differendi genus; idque cum Graecis, tum magis nobis, quibus etiam verba parienda sunt, imponendaque nova novis rebus nomina. quod quidem nemo mediocriter doctus mirabitur, cogitans, in omni arte, cuius usus vulgaris communisque non sit, multam novitatem nominum esse, cum constituentur earum rerum vocabula, quae in quaque arte versentur. Itaque et dialectici et physici verbis utuntur iis, quae ipsi Graeciae nota non sunt. geometrae vero, musici, grammatici etiam more quodam loquuntur suo: item ipsae rhetorum artes, quae sunt totae forenses atque populares, verbis tamen in docendo quasi privatis utuntur ac suis. Atque, ut omittam has artes elegantes et ingenuas, ne opifices quidem tueri sua artificia possent, nisi vocabulis uterentur nobis incognitis, usitatis sibi. Quin etiam agricultura, quae abhorret ab omni politiore elegancia, tamen eas res, in quibus versatur, nominibus notavit novis. quo magis hoc philosopho faciendum est. ars est enim philosophia vitae; de qua differens arripere verba de foro non potest. Quamquam ex omnibus philosophis Stoici plurima novaverunt. Zeno quoque, eorum princeps, non tam rerum inventor fuit, quam novorum verborum. Quod si in ea lingua, quam plerique uberiolem putant, concessum a Graecia est,

ut doctissimi homines de rebus non pervulgatis, inutilitatis verbis uterentur; quanto id nobis magis est concedendum, qui ea nunc primum audemus attingere? Etsi [quod] saepe diximus, et quidem cum aliqua querela non Graecorum modo, sed etiam eorum, qui se Graecos magis, quam nostros haberi volunt, nos non modo non vinci a Graecis verborum copia, sed esse in ea etiam superiores; elaborandum est, ut hoc non in nostris solum artibus, sed etiam in illorum ipsorum consequamur: quamquam ea verba, quibus ex instituto veterum utimur pro Latinis, ut ipsa *philosophia*, ut *rhetorica*, *dialectica*, *grammatica*, *geometria*, *musica*, quamquam Latine ea dici poterant, tamen, quoniam usu recepta sunt, nostra ducamus. Atque haec quidem de rerum nominibus. De 6
 ipsis rebus autem saepenumero, Brute, vereor, ne reprehendar, cum haec ad te scribam, qui cum in *philosophia*, tum in *optimo genere philosophiae tantum processeris*. quod si facerem, quasi te erudiens, iure reprehenderer. sed ab eo plurimum absum; neque, ut ea cognoscas, quae tibi notissima sunt, ad te mitto, sed quia facillime in nomine tuo acquiesco, et quia te habeo aequissimum eorum studiorum, quae mihi communia tecum sunt, existimator et iudicem. Attendes igitur, ut soles, diligenter, eamque controversiam diiudicabis, quae mihi fuit cum avunculo tuo, divino ac singulari viro.

7 Nam, in Tusculano cum essem, vellemque e bibliotheca pueri Luculli quibusdam libris uti, veni in eius villam, ut eos ipse (ut solebam) inde promerem. quo cum venissem, M. Catonem, quem ibi esse nescieram,

vidi in bibliotheca sedentem, multis circumfusum Stoicorum libris. erat enim, ut scis, in eo inexhausta aviditas legendi, nec satiari poterat; quippe qui ne reprehensionem quidem vulgi inanem reformidans, in ipsa curia soleret legere saepe, dum senatus cogeretur, nihil operae reipublicae detrahens; quo magis tum in summo otio, maximaque copia, quasi heluari libris, si hoc verbo in tam clara re utendum est, videbatur. Quod cum accidisset, ut alter alterum nec opinato videremus, surrexit statim: deinde prima illa, quae in congressu solemus: Quid tu, inquit, huc? a villa enim, credo: et, si ibi te esse scissem, ad te ipse venissem. Heri, inquam, ludis commissis, ex urbe profectus veni ad vesperum. causa autem fuit huc veniendi, ut quosdam hinc libros promerem: et quidem, Cato, totam hanc copiam iam Lucullo nostro notam esse oportebit. *nam his libris eum malo, quam reliquo ornatu villae delectari. est enim mihi magnae curae: quamquam hoc quidem proprium tuum munus est, ut ita erudiat, ut et patri, et Caepioni nostro, et tibi tam propinquo respondeat. Laboro autem non sine causa. nam et avi eius memoria moveor (nec enim ignoras, quanti fecerim Caepionem; qui, ut opinio mea fert, in principibus iam esset, si viveret) et Lucullus mihi versatur ante oculos, vir cum omnibus excellens, tum mecum et amicitia et omni voluntate sententiaque coniunctus. Praeclare, inquit, facis, cum et eorum memoriam tenes, quorum uterque tibi testamento liberos suos commendavit, et puerum diligis. Quod autem meum munus dicis, non equidem recuso; sed te adiungo socium. addo*

eriam illud, multa iam mihi dare signa puerum et pudoris, et ingenii. sed aetatem vides. Video equidem, inquam: sed tamen iam infici debet iis artibus, quas si, dum est tener, combiberit, ad maiora veniet
 10 paratior. Sic, et quidem diligentius saepiusque ista loquemur inter nos, agemusque communiter. sed residueamus, inquit, si placet. itaque fecimus.

3 Tum ille: Tu autem, cum ipse tantum librorum habeas, quos hic tandem requiris? Commentarios quosdam, inquam, Aristotelios, quos hic sciebam esse, veni ut auferrem, quos legerem, dum essem otiosus; quod quidem nobis (ut scis) non saepe contingit. Quam vellem, inquit, te ad Stoicos inclinavisses! erat enim, si cuiusquam, certe tuum, nihil praeter virtutem in bonis ducere. Vide, ne magis, inquam, tuum fuerit, cum re idem tibi quod mihi videretur, non nova te rebus nomina imponere. ratio enim nostra consentit, oratio pugnat. Minime vero, inquit ille, consentit. quidquid enim praeter id, quod honestum sit, expetendum esse dixeris, in bonisque numeraveris; et honestum ipsum, quasi virtutis lumen, extinxeris, et virtutem penitus everteris.
 21 Dicuntur ista, Cato, magnifice, inquam: sed videsne verborum gloriam tibi cum Pyrrhone et Aristone, qui omnia exaequant, esse communem? de quibus cupio scire quid sentias. Ego ne, quaeris, inquit, scire quid sentiam? quos bonos viros, fortes, iustos, moderatos aut audivimus in republica fuisse, aut ipsi vidimus, qui, sine ulla doctrina naturam ipsam secuti, multa laudabilia fecerunt; eos melius a natura institutos fuisse, quam institui

potuissent a philosophia, si ullam aliam probavissent, praeter eam, quae nihil aliud in bonis habet, nisi honestum; nihil, nisi turpe, in malis: ceterae philosophorum disciplinae, omnino alia magis alia, sed tamen omnes, quae rem ullam virtutis expertem aut in bonis aut in malis numerent, eas non modo nihil adiuvare arbitror, neque afferre, quo meliores simus, sed ipsam depravare naturam. nam si hoc non obtineatur, id solum bonum esse, quod honestum sit; nullo modo probari possit, beatam vitam virtute effici. quod si ita sit, cur opera philosophiae fit danda, nescio. si enim sapiens aliquis miser esse possit, nae ego istam gloriosam memorabilemque virtutem non magno aestimandam putem. Quae adhuc, Cato, 4 a te dicta sunt, eadem, inquam, dicere posses, si fe- 12 querere Pyrrhonem, aut Aristonem. nec enim ignoras, his istud honestum, non summum modo, sed etiam (ut tu vis) solum bonum videri. quod si ita est, sequitur id ipsum, quod te velle video, omnes semper beatos esse sapientes. hosne igitur laudas, et hanc eorum, inquam, sententiam sequi nos censeres oportere? Minime vero istorum quidem, inquit. cum enim virtutis hoc proprium sit, earum rerum, quae secundum naturam sint, habere delectum; qui omnia sic exaequaverunt, ut in utramque partem ita paria redderent, uti nulla selectione uterentur, virtutem ipsam sustulerunt. Istud quidem, inquam, optime dicis: sed quae- 13 ro, nonne tibi faciendum idem sit, nihil dicenti bonum, quod non rectum honestumque sit, reliquarum rerum discrimen omne tollenti? Si quidem, inquit, tollerem: sed relinquo. Quonam modo, inquam, 14

si una virtus, unum istud, quod honestum appellas; rectum, laudabile, decorum (erit enim notius quale sit, pluribus notatum vocabulis idem declarantibus) id ergo, inquam, si solum est bonum, quid habebis praeterea, quod sequare? aut, si nihil malum, nisi quod turpe, inhonestum, indecorum, pravum, flagitiosum, foedum (ut hoc quoque pluribus nominibus insigne faciamus) quid praeterea dices esse fugiendum? Non ignoranti, inquit, tibi, quid sim dicturus, sed aliquid, ut ego suspicor, ex mea brevi *responsione arripere cupienti, non respondebo ad singula*: explicabo potius, quoniam otiosi sumus, nisi alienum putas, totam Zenonis Stoicorumque sententiam. Minime id quidem, inquam, alienum: multumque ad ea, quae quaerimus, explicatio tua ista profecerit. Experiamur igitur, inquit, etsi habet haec Stoicorum ratio difficilior quiddam et obscurius. nam cum in Graeco sermone haec ipsa quondam rerum nomina nova tum videbantur, quae nunc consuetudo diuturna trivit; quid censes in Latino fore? Faciendum id quidem est, inquam. si enim Zenoni licuit, cum rem aliquam invenisset inusitatam, inauditum quoque ei rei nomen imponere, cur non liceat Catoni? nec tamen exprimi verbum e verbo necesse erit, ut interpretes indiferti solent, cum sit verbum, quod idem declarat, magis usitatum. equidem soleo etiam, quod uno Graeci, si aliter non possum, idem pluribus verbis exponere: et tamen puto concedi nobis oportere, ut Graeco verbo utamur, si quando minus occurret Latinum, ne hoc ephippiis et acratophoris potius, quam proegmenis et apoproegmenis *coa-*

cedatur. quamquam haec quidem *praeposita* recte et *reiecta* dicere licebit. Bene facis, inquit, quod me ad- 16
 iuvas : et istis quidem , quae modo dixisti , utar po-
 tius Latinis. in ceteris subvenies , si me haerentem
 videbis. Sedulo, inquam , faciam. Sed *Fortuna for-*
tes. quare conare, quaeso. quid enim hoc possumus
 agere divinius ?

Placet his , inquit , quorum ratio mihi probatur , 5
 simulatque natum sit animal , (hinc enim est ordien-
 dum) ipsum sibi conciliari et commendari ad se con-
 servandum , et ad suum statum , et ad ea , quae con-
 servantia sunt eius status , diligenda ; alienari autem
 ab interitu , iisque rebus , quae interitum videantur
 afferre. id ita esse sic probant , quod , ante quam vo-
 luptas aut dolor attigerit , salutaria appetant parvi ,
 aspernenturque contraria. quod non fieret , nisi sta-
 tum suum diligerent , interitum timerent. fieri autem
 non posset , ut appeterent aliquid , nisi sensum habe-
 rent sui , eoque se et sua diligerent. ex quo intelligi
 debet , principium ductum esse a se diligendi sui. In 17
 principiis autem naturalibus [diligendi sui] plerique
 Stoici non putant voluptatem esse ponendam. quibus
 ego vehementer assentior ; ne , si voluptatem natura
 posuisset in iis rebus videatur , quae primae appetun-
 tur , multa turpia sequantur. satis esse autem argu-
 menti videtur , quamobrem illa ; quae natura prima
 sunt ascita , natura diligamus ; quod est nemo , quin ,
 cum utrumvis liceat , aptas malit et integras omnes
 partes corporis , quam eodem usu imminutas aut de-
 tortas habere. rerum autem cognitiones , vel , si haec
 verba aut minus placent , aut minus intelliguntur ,

καταληψεῖς appellemus licet; eas igitur ipsas propter se asciscendas arbitramur, quod habeant quiddam in se quasi complexum et continens veritatem. id autem in parvis intelligi potest; quos delectari videmus, etiam si eorum nihil intersit, si quid ratione per se
 18 ipsi invenerunt. Artes etiam ipsas propter se assumendas putamus; cum quia sit in his aliquid dignum assumptione, tum quod consent ex cognitionibus, et contineant quiddam in se ratione constitutum et via. a falsa autem assensione magis nos alienatos esse, quam a ceteris rebus, quae sunt contra naturam, arbitramur. Iam membrorum, id est, partium corporis alia videntur propter eorum usum a natura esse donata, ut manus, crura, pedes, ut ea, quae sunt intus in corpore, quorum utilitas quanta sit, a medicis etiam disputatur: alia autem nullam ob utilitatem, quasi ad
 19 quendam ornatum, ut cauda pavoni, plumae versicolores columbis, viris mammae atque barba. Haec dicuntur fortasse ieiunius: sunt enim quasi prima elementa naturae; quibus ubertas orationis adhiberi vix potest, nec equidem eam cogito consecrari: verumtamen cum de rebus grandioribus dicas, ipsae res verba rapiunt. ita fit cum gravior, tum etiam splendidior oratio. Est ut dicis, inquam. sed tamen omne, quod de re bona dilucide dicitur, mihi praeclare dici videtur. istiusmodi autem res dicere ornate velle, puerile est; plane autem et perspicue expedire posse, docti et intelligentis viri.

6 Progrediamur igitur, quoniam, inquit, ab his principiis naturae discessimus; quibus congruere debent, quae sequuntur. sequitur autem prima divisio

haec. Aestimabile esse dicitur : sic enim , ut opinor , 20
 appellemus id , quod aut ipsum secundum naturam
 fit , aut tale quid efficiat , ut selectione dignum prop-
 terea sit , quod aliquod pondus habeat dignum aesti-
 matione ; quam ille αξιαν vocat : contraque inae sti-
 mabile , quod sit superiori contrarium. Initiis igitur
 ita constitutis , ut ea , quae secundum naturam sunt ,
 ipsa propter se sumenda sint , contrariaque item rei-
 cienda ; primum est officium (id enim appello καθηκον)
 ut se conservet in naturae statu : deinceps ut ea teneat ,
 quae secundum naturam sint , pellatque contraria :
 qua inventa selectione et item reiectione , sequitur
 deinceps cum officio selectio. deinde ea perpetua ,
 tum ad extremum constans consentaneaue naturae :
 in qua primum inesse incipit et intelligi , quid sit ,
 quod vere bonum possit dici. Prima est enim conci- 21
 liatio hominis ad ea , quae sunt secundum naturam.
 simul autem cepit intelligentiam , vel notionem po-
 tius , quam appellant εννοιαν illi , viditque rerum a-
 gendarum ordinem , et , ut ita dicam , concordiam ;
 multo eam pluris aestimavit , quam omnia illa , quae
 primum dilexerat : atque ita cognitione et ratione
 collegit , ut statueret , in eo collocatum summum il-
 lud hominis per se laudandum et expetendum bonum :
 quod cum positum sit in eo , quod ομολογιαν Stoici ,
 nos appellemus convenientiam , si placet : cum igitur
 in eo sit id bonum , quo referenda sint omnia [honeste
 facta] , ipsumque honestum , quod in bonis ducitur ,
 quamquam post oritur , tamen id solum vi sua et digni-
 tate expetendum est : eorum autem , quae sunt prima
 naturae , propter se nihil expetendum. Cum vero illa , 23

quae officia esse dixi, proficiscantur ab initiis naturae; ea ad haec referri necesse est: ut recte dici possit, omnia officia eo referri, ut adipiscamur principia naturae: nec tamen ut hoc sit bonorum ultimum, propterea quod non inest in primis naturae conciliationibus honesta actio. consequens enim est, et post oritur, ut dixi. est tamen ea secundum naturam, multoque nos ad se expetendam magis hortatur, quam superiora omnia. sed ex hoc primum error tollendus est, ne quis sequi existimet, ut duo sint ultima bonorum. Ut enim, si cui sit propositum, collimare hastam aliquo, aut sagittam, sicut nos ultimum in bonis diximus; sic illi facere omnia, quae possit, ut collimet: huic in eius similitudine omnia sint facienda, ut collimet: et tamen ut omnia faciat, quo propositum assequatur: sit hoc, quasi ultimum, quale nos summum in vita bonum dicimus: illud autem, ut feriat, quasi feligendum, non expetendum. Cum autem omnia officia a
 7
 23 principiiis naturae proficiscantur, ab iisdem necesse est proficisci ipsam sapientiam. Sed quemadmodum saepe fit, ut is, qui commendatus sit alicui, pluris eum faciat, cui commendatus sit, quam illum, a quo fit; sic minime mirum est, primo nos sapientiae commendari ab initiis naturae, post autem ipsam sapientiam nobis cariorem fieri, quam illa sint, a quibus ad hanc venerimus. atque ut membra nobis ita data sunt, ut ad quandam rationem vivendi data esse appareant; sic appetitio animi, quae *δωμην* Graece vocatur, non ad quodvis genus vitae, sed ad quandam formam vivendi videtur data; itemque et ratio, et perfecta ra-
 24 tio. Ut enim histriioni actio, saltatori motus, non qui-

vis, sed certus quidam est datus; sic vita agenda est certo genere quodam, non quolibet: quod genus conveniens consentaneumque dicimus. nec enim gubernationi aut medicinae similem sapientiam esse arbitramur, sed actioni illi potius, quam modo dixi, et saltationi, ut in ipsa arte insit, non foris petatur extremum, id est, artis effectio. et tamen est etiam alia cum his ipsis artibus sapientiae dissimilitudo; propterea quod in illis, quae recte facta sunt, non continentur tamen omnes partes, e quibus constant. quae autem nos aut *recta*, aut *recte facta* dicamus, si placet, illi autem appellant *κατερθωματα*, omnes numeros virtutis continent. sola enim sapientia in se tota conversa est: quod idem in ceteris artibus non fit. Inscite 25 autem medicinae et gubernationis ultimum cum ultimo sapientiae comparatur. sapientia enim et animi magnitudinem complectitur, et iustitiam, et ut omnia, quae homini accidunt, infra se esse iudicet: quod idem in ceteris artibus non contingit. Tenere autem virtutes eas ipsas, quarum modo mentionem feci, nemo poterit, nisi statuerit, nihil esse, quod intersit aut differat aliud ab alio, praeter honesta et turpia.

Videamus nunc, quam sint praeclare illa iis, quae iam posui, consequentia. Cum enim hoc sit extremum 26 (sentis enim, credo, me iam diu, quod *τελος* Graecus dicat, id dicere tum extremum, tum ultimum, tum summum: licebit etiam finem pro extremo aut ultimo dicere) cum ergo hoc sit extremum, congruenter naturae convenienterque vivere; necessario sequitur, omnes sapientes semper feliciter, absolute, fortunate vivere, nulla re impediri, nulla prohiberi,

nulla egere. Quod autem continet non magis eam
 disciplinam, de qua loquor, quam vitam fortunasque
 nostras, id est, ut, quod honestum sit, id solum bo-
 num iudicemus; potest id quidem fuisse, et copiose,
 et omnibus electissimis verbis, gravissimisque sen-
 tentiis [rhetorice] et augeri et ornari: sed confectaria
 8 me Stoicorum brevia et acuta delectant. Concludun-
 27 tur igitur eorum argumenta sic: Quod est bonum, om-
 ne laudabile est. quod autem laudabile est, omne ho-
 nestum est. bonum igitur quod est, honestum est. Satis-
 ne hoc conclusum videtur? Certe. quod enim efficie-
 batur ex his duobus, quae erant sumpta, in eo vides esse
 conclusum. duorum autem, e quibus effecta conclusio
 est, contra superius dici solet, non omne bonum esse
 laudabile. nam quod laudabile sit, honestum esse con-
 ceditur. Illud autem perabsurdum, bonum esse aliquid,
 quod non expetendum sit; aut expetendum, quod non
 placens; aut, si id, non etiam diligendum. ergo et
 probandum. ita etiam laudabile. id autem honestum.
 ita fit, ut, quod bonum sit, id etiam honestum sit.
 28 Deinde quaero, quis aut de misera vita possit gloriari,
 aut non de beata? de sola igitur beata. ex quo effici-
 tur, gloriatione, ut ita dicam, dignam esse beatam
 vitam: quod non possit quidem nisi honestae vitae
 iure contingere. ita fit, ut honesta vita beata vita sit.
 et quoniam is, cui contingit, ut iure laudetur, habet
 insigne quiddam ad decus et ad gloriam, ut ob ea,
 quae tanta sint, beatus dici iure possit; idem de vita
 talis viri rectissime dicitur. ita, si beata vita honestate
 cernitur; quod honestum est, id bonum solum ha-
 29 bendum est. Quod vero negari nullo modo possit,

quem unquam stabili, et firmo, et magno animo, quem fortem virum dicimus effici posse, nisi constitutum sit, non esse malum dolorem? ut enim qui mortem in malis ponit, non potest eam non timere; sic nemo ulla in re potest id, quod malum esse decernit, non curare, idque contemnere: quo posito et omnium assensu approbato, illud assumitur, eum, qui magno sit animo atque forti, omnia, quae cadere in hominem possint, despiciere, et pro nihilo putare. quae cum ita sint, effectum est, nihil esse malum, quod turpe non sit. Atque iste vir altus et excellens, magno animo, vere fortis, infra se omnia humana ducens, is inquam, quem efficere volumus, quem quaerimus certe, et confidere sibi debet, et suae vitae, et actae et consequenti, et bene de se iudicare, statuens nihil mali posse incidere sapienti. ex quo intelligitur idem illud, solum bonum esse, quod honestum sit; idque esse beate vivere, honeste, id est, cum virtute vivere.

Nec vero ignoro varias philosophorum fuisse sententias, eorum dico, qui summum bonum, quod ultimum appello, in animo ponerent. quos quamquam vitiose quidam secuti sunt, tamen non modo his tribus, qui virtutem a summo bono segregaverunt, cum aut voluptatem, aut vacuitatem doloris, aut prima naturae in summis bonis ponerent, sed etiam alteris tribus, qui mancā fore putaverunt, sine aliqua accessione, virtutem, ob eamque rem trium earum rerum, quas supra dixi, singuli singulas addiderunt: his tamen omnibus eos antepono, cuiusmodi sunt, qui summum bonum in animo atque in virtute po-

31 fuerunt. Sed sunt tamen perabsurdi et ii, qui, cum scientia vivere, ultimum bonorum, et qui nullam rerum differentiam esse dixerunt, atque ita sapientem beatum fore, nihil aliud alii momento ullo anteponentem: ut quidam Academici constituisse dicuntur, extremum bonorum et summum munus esse sapientis, obsistere visis, assensusque suos firme sustinere. His singulis copiose responderi solet. sed quae perspicua sunt, longa esse non debent. Quid autem apertius, quam, si selectio nulla sit ab iis rebus, quae contra naturam sint, earum rerum, quae sint secundum naturam, tollatur omnis ea, quae quaeratur, laudeturque prudentia? Circumscriptis igitur iis sententiis, quas posui, et iis, quae similes earum sunt, relinquitur, ut summum bonum sit, vivere, scientiam adhibentem earum rerum, quae natura eveniant; feligentem, quae secundum naturam; et, si quae contra naturam sint, reiicientem: id est, convenienter congruenterque naturae vivere. Sed in ceteris artibus cum dicitur *artificiose*, posterum quodam modo et consequens putandum est; quod illi *επιτηρηματικον* appellant. quod autem in quo *sapienter* dicimus, id a primo rectissime dicitur. quidquid enim a sapiente proficiscitur, id continuo debet expletum esse omnibus suis partibus. in eo enim positum est id, quod dicimus esse expetendum. nam ut peccatum est, patriam prodere, parentes violare, fana depeculari, quae sunt in effectu: sic timere, sic moerere, sic in libidine esse, peccatum est, etiam sine effectu. verum ut haec non in posteris et in consequentibus, sed in primis continuo peccata sunt; sic ea, quae pro-

ficiscuntur a virtute, susceptione prima, non perfectione, recta sunt iudicanda.

Bonum autem, quod in hoc sermone toties usurpatum est, id etiam definitione explicetur. sed eorum definitiones paulum oppido inter se differunt, et tamen eodem spectant. Ego assentior Diogeni, qui bonum definiit, id, quod esset natura absolutum: id autem sequens, illud etiam quod prodesset (*ωφελημα* enim sic appellemus) motum aut statum esse dixit natura absoluti. Cumque rerum notiones in animis fiant, si aut usu aliquid cognitum sit, aut coniunctione, aut similitudine, aut collatione rationis; hoc quarto, quod extremum posui, boni notitia facta est. cum enim ab iis rebus, quae sunt secundum naturam, adscendit animus collatione rationis, tum ad notionem boni pervenit. Hoc autem ipsum bonum, non accessione, neque crescendo, aut cum ceteris comparando, sed propria vi sua et sentimus et appellamus bonum. Ut enim mel, etsi dulcissimum est, suo tamen proprio genere saporis, non comparatione cum aliis, dulce esse sentitur; sic bonum hoc, de quo agimus, est illud quidem plurimi aestimandum, sed ea aestimatio genere valet, non magnitudine. nam cum aestimatio, quae *αξια* dicitur, neque in bonis numerata sit, neque rursus in malis; quantumcunque eò addideris, in suo genere manebit. alia est igitur propria aestimatio virtutis; quae genere, non crescendo, valet. Nec vero perturbationes animorum, quae vitam insipientium miseram acerbamque reddunt (quas Graeci *παθη* appellant: poteram ego verbum ipsum interpretans, morbos appellare; sed non conveniret ad omnia: quis enim misericor-

diam, aut ipsam iracundiam, morbum solet dicere? at illi dicunt *παθος*. fit igitur *perturbatio*, quae nomine ipso vitiosa declarari videtur;) nec hae perturbationes vi aliqua naturali moventur; omnesque sunt genere quatuor, partibus plures, aegritudo, formido, libido, quamque Stoici communi nomine corporis et animi *ἰσχυρῆ* appellant, ego malo laetitiam appellare, quasi gestientis animi elationem voluptariam. perturbationes autem nulla naturae vi commoventur; omniaque ea sunt opiniones ac iudicia levitatis. itaque his sapiens semper vacabit.

II 36 Omne autem, quod honestum sit, id esse propter se expetendum, commune nobis est cum multorum aliorum philosophorum sententiis. praeter enim tres disciplinas, quae virtutem a summo bono excludunt, ceteris omnibus philosophis haec est tuenda sententia, maxime tamen Stoicis, qui nihil aliud in bonorum numero, nisi honestum, esse voluerunt. Sed haec quidem est perfacilis et perexpedita defensio. Quis est enim, aut quis unquam fuit aut avaritia tam ardenti, aut tam effrenatis cupiditatibus, ut eandem illam rem, quam adipisci scelere quovis velit, non multis partibus malit ad sese, etiam omni impunitate proposita, 37 sine facinore, quam illo modo pervenire? Quam vero utilitatem, aut quem fructum petentes, scire cupimus, illa, quae occulta nobis sunt, quo moveantur, quibusque de causis ea versentur in coelo? quis autem tam agrestibus institutis vivit, aut quis contra studia naturae tam vehementer obduruit, ut a rebus cognitu dignis abhorreat, easque sine voluptate aut utilitate aliqua non requirat, et pro nihilo putet? aut quis est,

qui Manliorum, aut Africanorum, aut eius, quem tu in ore semper habes, proavi mei, ceterorumque virorum fortium atque omni virtute praestantium, facta, dicta, consilia cognoscens, nulla animo afficiatur voluptate? Quis autem honesta in familia institutus, et educatus ingenue, non ipsa turpitudine, etiam si eum laesura non sit, offenditur? quis animo aequo videt eum, quem impure ac flagitiose putet vivere? quis non odit sordidos, vanos, leves, futiles? Quid autem dici poterit, si turpitudinem non ipsam per se fugiendam esse statuerimus, quo minus homines tenebras et solitudinem nacti, nullo dedecore se abstineant, nisi eos per se foeditate sua turpitudine ipsa deterreat? innumerabilia dici possunt in hanc sententiam; sed non necesse est. nihil est enim, de quo minus dubitari possit, quam et honesta expetenda per se, et eodem modo turpia per se esse fugienda. Constituto autem illo, de quo ante diximus, quod honestum sit, id esse solum bonum; intelligi necesse est; pluris id, quod honestum sit, aestimandum esse, quam illa media, quae ex eo comparentur. Stultitiam autem, et temeritatem, et iniustitiam, et intemperantiam cum dicimus esse fugienda propter eas res, quae ex ipsis eveniant, non ita dicimus, ut cum illo, quod positum est, solum id esse malum, quod turpe sit, haec pugnare videatur oratio; propterea quod ea non ad corporis incommodum referuntur, sed ad turpes actiones, quae oriuntur e vitiis. quas enim Graeci κακίας appellant, vitia malo, quam malitias, nominare.

Nae tu, inquam, Cato, verbis illustribus, et id, 12

40 quod vis, declarantibus. Itaque mihi videris Latine docere philosophiam, et ei quasi civitatem dare; quae quidem adhuc peregrinari Romae videbatur, nec offerre sese nostris sermonibus: et ista maxime propter limatam quandam et rerum et verborum tenuitatem. scio enim esse quosdam, qui quavis lingua philosophari possint: nullis tamen partitionibus, nullis definitionibus utantur; ipsique dicant, ea se modo probare, quibus natura tacita assentiatur. Itaque in rebus minime obscuris non multus est apud eos *discerendi labor*. Quare attendo te studiose, et, quaecunque rebus iis, de quibus hic sermo est, nomina imponis, memoriae mando. mihi enim erit iisdem istis fortasse iam utendum. Virtutibus igitur rectissime mihi videris, et ad consuetudinem nostrae orationis, vitia posuisse contraria. quod enim vituperabile est per se ipsum, id eo ipso vitium nominatum puto, vel etiam a vitio dictum vituperari. *sin κακιων* malitiam dixisses, ad aliud nos unum certum vitium consuetudo Latina traderet. nunc omni virtuti vitium contrario nomine opponitur.

41 Tum ille: His igitur ita positis, inquit, sequitur magna contentio; qua tractata a Peripateticis mollius (est enim eorum consuetudo dicendi non satis acuta, propter ignorationem dialecticae) Carneades tuus egregia quadam exercitatione in dialecticis, summaque eloquentia, rem in summum discrimen adduxit; propterea quod pugnare non desistit, in omni hac quaestione, quae de bonis et malis appellatur, non esse rerum Stoicis cum Peripateticis con-

troverſiam, ſed nominum. mihi autem nihil tam perſpicuum videtur, quam has ſententias eorum philoſophorum re inter ſe magis, quam verbis diſſidere: maiorem multo inter Stoicos et Peripateticos rerum eſſe aio diſcrepantiam, quam verborum. quippe cum Peripatetici omnia, quae ipſi bona appellent, pertinere dicant ad beate vivendum; noſtri vero, quod aeſtimatione omnino aliqua dignum fit, compleri beatam vitam putent. An vero certius quidquam poteſt eſſe, quam illorum ratione, qui dolorem in malis ponunt, non poſſe ſapientem beatum eſſe, cum eculeo torqueatur? eorum autem, qui dolorem in malis non habent, ratio certe cogit, uti in omnibus tormentis conſervetur beata vita ſapienti. Etenim ſi dolores eoſdem tolerabilius patiuntur, qui excipiunt eos pro patria, quam qui levioſe de cauſa; opinio facit, non natura, vim doloris aut maiorem, aut minorem. Ne illud quidem eſt conſentaneum, ut, ſi, cum tria genera bonorum ſint, quae ſententia eſt Peripateticorum, eo beator quisque ſit, quo ſit corporis, aut externis bonis plenior; ut hoc idem approbandum ſit nobis, ut, qui plura habeat, quae in corpore magni aeſtimantur, ſit beator. illi enim corporis commodis compleri vitam beatam putant; noſtri nihil minus. nam cum ita placeat, ne eorum quidem bonorum, quae nos bona naturae appellemus, frequentia beatiorem vitam fieri, aut magis expetendam, aut pluris aeſtimandam; certe minus ad beatam vitam pertinet multitudo corporis commodorum. Etenim ſi et ſapere expetendum ſit, et valere; coniunctum utrumque

magis expetendum sit, quam sapere solum: neque tamen, si utrumque sit aestimatione dignum, pluris sit coniunctum, quam sapere ipsum separatum. nam qui valetudinem aestimatione aliqua dignam iudicamus, neque tamen eam in bonis ponimus, iidem censemus nullam esse tantam aestimationem, ut ea virtuti anteponatur. quod idem Peripatetici non tenent; quibus dicendum est, quae et honesta actio sit, et sine dolore, eam magis esse expetendam, quam si esset eadem actio cum dolore. nobis aliter videtur: recte, secusne, postea. sed potestne rerum maior esse

14 dissensio? Ut enim obscuratur et offunditur luce so-

45 lis lumen lucernae; et ut interit magnitudine maris Aegaei stilla muriae; et ut in divitiis Croesi teruncii accessio; et gradus unus in ea via, quae est hinc in Indiam: sic, cum sit is bonorum finis, quem Stoici dicunt, omnis ista rerum in corpore sitarum aestimatio splendore virtutis et magnitudine obscuretur et obruatur atque intereat necesse est. Et quemadmodum opportunitas (sic enim appellemus *ευκαιριαν*) non fit maior productione temporis (habent enim suum modum quaecumque opportuna dicuntur) sic recta effectio (*κατορθωσις* enim ita appello, quoniam recte factum *κατορθωμα*) recta igitur effectio, item convenientia, denique ipsum bonum, quod in eo positum est, ut naturae consentiat, cres-

46 cendi accessionem nullam habet. Ut enim opportunitas illa, sic haec, de quibus dixi, non fiunt temporis productione maiora: ob eamque causam Stoicis non videtur optabilior, nec magis expetenda beata vita, si sit longa, quam si brevis: utunturque si-

mili. ut si cothurni laus illa esset, ad pedem apte convenire, neque multi cothurni paucis antepone-
 rentur, nec maiores minoribus: sic quorum omne
 bonum convenientia atque opportunitate finitur,
 nec plura paucioribus, nec longinquiora breviori-
 bus anteponentur. Nec vero satis acute dicunt: Si ⁴⁷
 bona valetudo pluris aestimanda sit longa, quam
 brevis, sapientiae quoque usus longissimus quisque
 fit plurimi. non intelligunt, valetudinis aestimatio-
 nem spatio iudicari; virtutis, opportunitate: ut vi-
 deantur qui illud dicant, iidem hoc esse dicturi, bo-
 nam mortem et bonum partum meliorem longum
 esse, quam brevem. non vident, alia brevitate plu-
 ris aestimari; alia diuturnitate. Itaque consentaneum ⁴⁸
 est his, quae dicta sunt, ratione illorum, qui illum
 bonorum finem, quod appellamus extremum, quod
 ultimum, crescere putent posse, iisdem placere, es-
 se alium alio etiam sapientiozem, itemque alium
 magis alio vel peccare, vel recte facere. quod no-
 bis non licet dicere, qui crescere bonorum finem
 non putamus. ut enim qui demersi sunt in aqua, ni-
 hilo magis respirare possunt, si non longe absunt a
 summo, ut iam iamque possint emergere, quam si
 etiam tum essent in profundo; nec catulus ille, qui
 iam appropinquat, ut videat, plus cernit, quam is,
 qui modo est natus: ita qui processit aliquantum
 ad virtutis aditum, nihilominus in miseria est, quam
 ille, qui nihil processit. Haec mirabilia videri intel- ¹⁵
 ligo. sed cum certe superiora firma ac vera sint,
 his autem ea consentanea et consequentia; ne de
 eorum quidem veritate est dubitandum. sed quam-

quam negent, nec virtutes, nec vitia crescere; at-
 tamen utrumque eorum fundi quodam modo et
 49 quasi dilatari putant. Divitias autem Diogenes cen-
 set non eam modo vim habere, ut quasi duces sint
 ad voluptatem et ad valetudinem bonam, sed etiam
 ut ea contineant; non idem facere eas in virtute,
 neque in ceteris artibus, ad quas esse dux pecunia
 potest, continere autem non potest. itaque si vo-
 luptas, aut si bona valetudo sit in bonis, divitias
 quoque in bonis esse ponendas: at, si sapientia bo-
 num sit, non sequi, ut etiam divitias bonum esse
 dicamus: nec ab ulla re, quae non sit in bonis, id,
 quod sit in bonis, contineri potest, ob eamque cau-
 sam, quia cognitiones comprehensionesque rerum,
 e quibus efficiuntur artes, appetitiones movent; cum
 divitiae non sint in bonis, nulla ars divitiis contineri
 50 potest. Quod si de artibus concedamus, virtutis ta-
 men non sit eadem ratio, propterea quod haec pluri-
 mae commentationis et exercitationis indigeat, quod
 idem in artibus non fit; et quod virtus stabilitatem,
 firmitatem, constantiam totius vitae complectatur,
 nec eadem haec in artibus esse videamus.

Deinceps explicatur differentia rerum; quam si
 non ullam esse diceremus, confunderetur omnis vi-
 ta, ut ab Aristone: nec ullum sapientiae munus aut
 opus inveniretur, cum inter res eas, quae ad vi-
 tam degendam pertinerent, nihil omnino interesset,
 neque ullum delectum adhiberi oporteret. itaque
 cum esset satis constitutum, id solum esse bonum,
 quod esset honestum, et id malum solum, quod tur-
 pe; tum inter illa, quae nihil valerent ad beate mise-

reve vivendum, aliquid tamen, quo differrent, esse voluerunt, ut essent eorum alia aestimabilia, alia contra, alia neutrum. Quae autem aestimanda essent, 51 eorum in aliis fatis esse causae, quamobrem quibusdam anteponerentur, ut in valetudine, ut in integritate sensuum, ut in doloris vacuitate, ut in gloria, divitiis, similibus rebus: alia autem non esse eiusmodi. Itemque eorum, quae nulla aestimatione digna essent, partim fatis habere causae, quamobrem reiicerentur, ut dolorem, morbum, sensuum amissionem, paupertatem, ignominiam, similia horum: partim non. Itemque hinc esse illud exorum, quod Zeno προηγμενον, contraque quod αποπροηγμενον nominavit, cum uteretur in lingua copiosa factis tamen nominibus ac novis; quod nobis in hac inopi lingua non conceditur. quamquam tu hanc copiosiore etiam dicere soles. sed non alienum est, quo facilius vis verbi intelligatur, rationem huius verbi faciendi Zenonis exponere. Ut enim, inquit, nemo 16 dicit, in regia regem ipsum quasi productum esse 52 ad dignitatem (id enim est προηγμενον) sed eos, qui in aliquo honore sint, quorum ordo proxime accedit, ut secundus sit ad regium principatum: sic in vita non ea, quae primario loco sunt, sed ea, quae secundum locum obtinent, προηγμενα, id est, producta nominentur. quae vel ita appellemus (id erit verbum e verbo) vel promota et remota, vel, ut dudum diximus, praeposita, vel praecipua, et illa reiecta. re enim intellecta, in verborum usu faciles esse debemus. Quoniam autem omne, quod est bonum, 53 primum locum tenere dicimus, necesse est, nec bo-

num esse, nec malum hoc, quod praepositum, vel praecipuum nominamus. itaque id definimus, quod sit indifferens, cum aestimatione mediocri. quod enim illi *αδιαφορον* dicunt, id mihi ita occurrit, ut indifferens dicerem. neque enim illud fieri poterat ullo modo, ut nihil relinqueretur in mediis, quod aut secundum naturam esset, aut contra; nec, cum id relinqueretur, nihil in his poni, quod satis aestimabile esset; nec, hoc posito, non aliqua esse praeposita.

54 Recte igitur haec facta distinctio est, atque etiam ab iis, quo facilius res perspici possit, hoc simile ponitur. Ut enim, inquiunt, si hoc fingamus esse quasi finem et ultimum, ita iacere talum, ut rectus afflat: qui ita talus erit iactus, ut cadat rectus, praepositum quiddam habebit ad finem; qui aliter, contra: neque tamen illa praeposito tali, ad eum, quem dixi, finem pertinebit: sic ea, quae sunt praeposita, referuntur illa quidem ad finem; sed ad eius vim naturamque nihil pertinent.

55 Sequitur illa divisio, ut bonorum alia sint ad illud ultimum pertinentia, (sic enim appello, quae *τελικα* dicuntur: nam hoc ipsum instituamus, ut placuit, pluribus verbis dicere, quod uno non poterimus, ut res intelligatur,) alia autem efficiencia, quae Graeci *ποιητικα*, alia utrumque. de pertinentibus nihil est bonum, praeter actiones honestas: de efficientibus, nihil praeter amicum. sed et pertinentem et efficientem sapientiam volunt esse. nam quia sapientia est conveniens actio, est in illo pertinenti genere, quod dixi: quod autem honestas actiones affert et efficit, ideo efficiens dici potest.

Haec, quae praeposita dicimus, partim sunt per 17
 se ipsa praeposita, partim quod aliquid efficiunt, par- 56
 tim ob utrumque. per se, ut quidam habitus oris et
 vultus, ut status, ut motus; in quibus sunt et prae-
 ponenda quaedam, et reiicienda: alia ob eam rem
 praeposita dicuntur, quod ex se aliquid efficiant, ut
 pecunia: aliã autem ob utramque rem, ut integri sen-
 sus, ut bona valetudo. De bona autem fama (quam 57
 enim appellant *ευδοξίαν*, aptius est hoc loco bonam fa-
 mam appellare, quam gloriam) Chrysippus quidem
 et Diogenes, detracta utilitate, ne digitum quidem,
 eius causã, porrigendum esse dicebant. quibus ego ve-
 hementer assentior. qui autem post eos fuerunt, cum
 Carneadem sustinere non possent, hanc, quam dixi,
 bonam famam, ipsam propter se praepositam et su-
 mendam esse dixerunt, esseque hominis ingenui et
 liberaliter educati, velle bene audire a parentibus, a
 propinquis, a bonis etiam viris, idque propter rem
 ipsam, non propter usum: dicuntque, ut liberis con-
 sultum velimus, etiam si postumi futuri sint, prop-
 ter ipsos; sic futurae post mortem famae tamen esse
 propter rem, etiam detracto usu, consulendum.

Sed cum, quod honestum sit, id solum bonum 58
 esse dicamus; consentaneum tamen est, fungi officio,
 cum id officium nec in bonis ponamus, nec in ma-
 lis. est enim aliquid in his rebus probabile, et quidem
 ita, ut eius ratio reddi possit: ergo ut etiam probabi-
 liter acti ratio reddi possit. Est autem *officium*, quod
 ita factum est, ut eius facti probabilis ratio reddi pos-
 sit. ex quo intelligitur, officium medium quoddam
 esse, quod neque in bonis ponatur, neque in contra-

riis. quoniamque in iis rebus, quae neque in virtutibus sunt, neque in vitiis, est tamen quiddam, quod usui possit esse; tollendum id non est. Est autem eius generis actio quoque quaedam, et quidem talis, ut ratio postulet agere aliquid et facere eorum. quod autem ratione actum sit, id officium appellamus. Est igitur officium eius generis, quod nec in bonis ponatur, nec in contrariis. Atqui perspicuum etiam illud est, in istis rebus mediis aliquid agere sapientem. iudicat igitur, cum agit, officium illud esse. quod quoniam nunquam fallitur in iudicando, erit in mediis rebus officium: quod efficitur etiam hac conclusione rationis. Quoniam enim videmus esse quiddam, quod recte factum appellemus, id autem est perfectum officium; erit autem etiam inchoatum: ut, si iuste depositum reddere in recte factis sit; in officiis ponatur depositum reddere: illo enim addito, *iuste*, facit recte factum: per se autem hoc ipsum reddere in officio ponitur: quoniamque non dubium est, quin in iis, quae media dicimus, sit aliud sumendum, aliud reiiciendum: quidquid ita fit, aut dicitur, communi officio continetur. ex quo intelligitur, quoniam se ipsos omnes natura diligunt, tam insipientem, quam sapientem, sumturum quae secundum naturam sint, reiecturumque contraria. Ita est quoddam commune officium sapientis, et insipientis. ex quo efficitur, versari in iis, quae media dicimus. Sed cum ab his omnia proficiantur officia, non sine causa dicitur, ad ea referri omnes nostras cogitationes: in his et excessum e vita, et in vita mansionem. in quo enim plura sunt, quae secundum naturam sunt, huius officium est in

vita manere : in quo autem aut sunt plura contraria , aut fore videntur , huius officium est e vita excedere. e quo apparet, et sapientis esse aliquando officium, excedere e vita, cum beatus sit ; et stulti manere in vita, cum sit miser. Nam bonum illud , et malum , quod 61
 saepe iam dictum est , postea consequitur. prima autem illa naturae , sive secunda , sive contraria , sub iudicium sapientis et delectum cadunt ; estque illa subiecta quasi materia sapientiae. itaque et manendi in vita, et migrandi ratio, omnibus iis rebus , quas supra dixi, metienda. nam neque iis, qui virtute retinentur in vita , neque iis, qui sine virtute sunt, mors est op-
 petenda. at saepe officium est sapientis, desciscere a vita, cum sit beatissimus, si id opportune facere possit ; quod est convenienter naturae vivere. sic enim censent, opportunitatis esse beate vivere. itaque a sapientia praecipitur, se ipsam, si usus sit, sapiens ut relinquat. Quamobrem cum vitiorum ista vis non sit , ut causam afferant mortis voluntariae ; perspicuum est, etiam stultorum, qui iidem miseri sint, officium esse, manere in vita, si sint in maiore parte earum rerum, quas secundum naturam esse dicimus. Et quoniam excedens e vita et manens aequae miser est, nec diurnitas magis ei vitam fugiendam facit ; non sine causa dicitur, iis, qui pluribus naturalibus frui possint, esse in vita manendum.

Pertinere autem ad rem arbitrantur, intelligi natura fieri , ut liberi a parentibus amentur : a quo initio profectam communem humani generis societatem persequimur. quod primum intelligi debet figura membrisque corporum ; quae ipsa declarant procre-

andi a natura habitam esse rationem. Neque vero haec inter se congruere possent, ut natura et procreari vellet, et diligere procreatos non curaret. Atque etiam in bestiis vis naturae inspicere potest; quarum in foetu et in educatione laborem cum cernimus, naturae ipsius vocem videmur audire. Quare ut perspicuum est, natura nos a dolore abhorrere; sic apparet, a natura ipsa, ut eos, quos genuerimus, amemus, impelli.

- 63 Ex hoc nascitur, ut etiam communis hominum inter homines naturalis sit commendatio, ut oporteat hominem ab homine ob id ipsum, quod homo fit, non alienum videri. ut enim in membris alia sunt tanquam sibi nata, ut oculi, ut aures; aliqua etiam ceterorum membrorum usum adiuvant, ut crura, ut manus; sic immanes quaedam bestiae sibi solum natae sunt: at illa, quae in concha patula pinna dicitur; isque, qui enat e concha, qui, quod eam custodiat, pinnoteres vocatur, in eamque cum se recipit, includitur, ut videatur monuisse, ut caveret; itaque formicae, apes, ciconiae, aliorum etiam causa quaedam faciunt. multo magis haec coniunctio est hominis. itaque natura sumus apti ad coetus, concilia, civitates.
- 64 Mundum autem censent regi numine deorum, eumque esse quasi communem urbem et civitatem hominum et deorum; et unumquemque nostrum eius mundi esse partem; ex quo illud natura consequi, ut communem utilitatem nostrae anteponamus. ut enim leges omnium salutem, singulorum saluti anteponunt; sic vir bonus, et sapiens, et legibus parens, et civilis officii non ignarus, utilitati omnium plus, quam unius alicuius, aut suae consulit. Nec magis vituperandus

est proditor patriae, quam communis utilitatis aut salutaris defertor, propter suam utilitatem aut salutem. ex quo fit, ut laudandus sit is, qui mortem oppetat pro republica, quod deceat, cariorem esse patriam nobis, quam nosmetipsos. quoniamque illa vox inhumana et scelerata ducitur eorum, qui negant se recusare, quominus, ipsis mortuis, terrarum omnium deflagratio consequatur; quod vulgari quodam versu Graeco pronuntiari solet: certe verum est, etiam iis, qui aliquando futuri sint, esse propter ipsos consulendum. Ex hac 20 animorum affectione testamenta commendationes- 65 que morientium natae sunt. quodque nemo in solitudine vitam agere velit, ne cum infinita quidem voluptatum abundantia; facile intelligitur, nos ad coniunctionem congregationemque hominum et ad naturalem communitatem esse natos. Impellimur autem natura, ut prodesse velimus quamplurimis, in primisque docendo, rationibusque prudentiae tradendis. Itaque non facile est invenire, qui, quod sciat ipse, 68 non tradat alteri. Ita non solum ad discendum propensi sumus, verum etiam ad docendum. Atque ut tauris natura datum est, ut pro vitulis contra leones summa vi impetuque contendant; sic ii, qui valent opibus, atque id facere possunt, ut de Hercule et de Libero accepimus, ad servandum genus hominum natura incitantur. Atque etiam, Iovem cum Optimum et Maximum dicimus, cumque eundem Salutarem, Hospitalem, Statorem; hoc intelligi volumus, salutem hominum in eius esse tutela. Minime autem convenit, cum ipsi inter nos abiecti neglectique simus, postulare, ut diis immortalibus cari simus, et ab his

diligamur. quemadmodum igitur membris utimur prius, quam didicimus, cuius ea utilitatis causa habeamus; sic inter nos natura ad civilem communitatem coniuncti et confociati sumus. quod ni ita se haberet, nec iustitiae ullus esset, nec bonitati locus. Et quomodo hominum inter homines iuris esse vincula putant, sic homini nihil iuris esse cum bestiis. praeclare enim Chrysippus, cetera nata esse hominum causa et deorum; eos autem communitatis et societatis suae; ut bestiis homines uti ad utilitatem suam possint sine iniuria. quoniamque ea natura esset hominis, ut ei cum genere humano quasi civile ius intercederet; qui id conservaret, eum iustum; qui migraret, iniustum fore. sed quemadmodum, theatrum cum commune sit, recte tamen dici potest, eius esse eum locum, quem quisque occuparit; sic in urbe mundove communi non adversatur ius, quo minus suum quidque cuiusque sit. Cum autem ad tuendos, conservandosque homines hominem natum esse videamus; consentaneum est huic naturae, ut sapiens velit gerere et administrare rempublicam; atque, ut e natura vivat, uxorem adiungere, et velle ex ea liberos procreare. Ne amores quidem sanctos a sapiente alienos esse arbitrantur. Cynicorum autem rationem atque vitam alii cadere in sapientem dicunt, si quis eiusmodi forte casus inciderit, ut id faciendum sit: alii nullo modo. Ut vero conservetur omnis homini erga hominem societas, coniunctio, caritas; et emolumenta, et detrimenta, quae *ωφελήματα* et *βλαμματα* appellant, communia esse voluerunt; quorum altera profunt, nocent altera. nec solum ea communia, verum etiam

paria esse dixerunt. incommoda autem et commoda (ita ευχρησθηματα et δυσχρησθηματα appello) communia esse voluerunt, paria noluerunt. illa enim, quae profunt, aut quae nocent, aut bona sunt, aut mala; quae sint paria necesse est. commoda autem, aut incommoda in eo genere sunt, quae praeposita et reiecta dicimus. ea possunt paria non esse. sed emolumenta communia esse dicuntur. recte autem facta et peccata non habentur communia. Amicitiam autem adhibendam esse censent, quia sit ex eo genere, quae profint. quamquam autem in amicitia alii dicant, aequae caram esse sapienti rationem amici, ac suam; alii autem sibi cuique cariorem suam: tamen hi quoque posteriores fatentur, alienum esse a iustitia, ad quam nati esse videamur, detrahere quid de aliquo, quod sibi assumat. minime vero probatur huic disciplinae, de qua loquor, aut amicitiam, aut iustitiam propter utilitates adscisci, aut probari. eadem enim utilitates poterunt eas labefactare atque pervertere. etenim nec iustitia, nec amicitia esse omnino poterunt, nisi ipsae per se expetantur. Ius autem, quod ita dici appellarique possit, id esse natura; alienumque esse a sapiente non modo iniuriam cui facere, verum etiam nocere. nec vero rectum est, cum amicis aut bene meritis consociare aut coniungere iniuriam; gravissimeque et verissime defenditur, nunquam aequitatem ab utilitate posse seiungi: et, quidquid aequum iustumque esset, id etiam honestum; vicissimque, quidquid esset honestum, id iustum etiam atque aequum fore.

Ad easque virtutes, de quibus disputatum est, dialecticam etiam adiungunt et physicam: easque ambas

virtutum nomine appellant : alteram , quod habeat rationem , ne cui falso assentiamur , neve unquam captiosa probabilitate fallamur , eaque , quae de bonis et malis diceremus , ut tenere tuerique possimus . nam sine hac arte quemvis arbitrantur a vero abduci , fallique posse . recte igitur , si omnibus in rebus temeritas ignoratioque vitiosa est , ars ea , quae tollit

22 haec , virtus nominata est . Physicae quoque non sine
73 causa tributus idem est honos ; propterea quod , qui convenienter naturae victurus sit , ei et proficiscendum est ab omni mundo , et ab eius procuratione . nec vero potest quisquam de bonis et malis vere iudicare , nisi omni cognita ratione naturae , et vitae etiam deorum , et utrum conveniat , necne , natura hominis cum universa : quaeque sunt vetera praecepta sapientium , qui iubent *tempori parere* , et *sequi deum* , et *se noscere* , et *nihil nimis* . Haec sine physicis quam vim habeant (et habent maximam) videre nemo potest . Atque etiam ad iustitiam colendam , ad tuendas amicitias et reliquas caritates quid natura valeat , haec una cognitio potest tradere . Nec vero pietas adversus deos , nec quanta his gratia debeatur , sine explicatione naturae intelligi potest .

74 Sed iam sentio me esse longius provectum , quam proposita ratio postulare . verum admirabilis compositio disciplinae , incredibilisque rerum traxit ordo . quae , per deos immortales ! nonne miraris ? quidem aut in natura , qua nihil est aptius , nihil descriptius , aut in operibus manu factis tam compositum , tamque compactum et coagmentatum inveniri potest ? quid posterius priori non convenit ? quid sequitur , quod

non respondeat superiori? quid non sic aliud ex alio
 necitur, ut non, si unam literam moveris, labent
 omnia? nec tamen quidquam est, quod moveri possit.
 quam gravis vero, quam magna, quam constans
 conficitur persona sapientis? qui, cum ratio docue-
 rit, quod honestum esset, id esse solum bonum, sem-
 per sit necesse est beatus, vereque omnia ista nomina
 possideat, quae irrideri ab imperitis solent. Rectius ⁷⁵
 enim appellabitur rex, quam Tarquinius, qui nec se,
 nec suos regere potuit: rectius magister populi (is
 enim est dictator) quam Sulla, qui triumpfestiferorum
 virorum, luxuriae, avaritiae, crudelitatis magister fuit:
 rectius dives, quam Crassus, qui, nisi eguisset, nun-
 quam Euphratem nulla belli causa transire voluisset.
 recte eius omnia dicentur, qui scit uti solus omnibus.
 recte etiam pulcher appellabitur; animi enim linea-
 menta sunt pulchriora, quam corporis: recte solus
 liber, nec dominationi cuiusquam parens, neque obe-
 diens cupiditati: recte invictus, cuius etiam si cor- ⁷⁶
 pus constringatur, animo tamen vincula iniici nulla
 possint: neque exspectet ultimum tempus aetatis, ut
 tum denique iudicetur, beatusne fuerit, cum extre-
 mum vitae diem morte confecerit; quod ille unus e
 septem sapientibus non sapienter Croesum monuit.
 nam si beatus unquam fuisset, beatam vitam usque ad
 illum a Cyro exstructum rogam pertulisset. quod si
 ita est, ut neque quisquam, nisi bonus vir, et omnes
 boni beati sint; quid philosophia magis colendum, aut
 quid est virtute divinius?

M. TULLII
CICERONIS
DE
FINIBUS BONORUM
ET MALORUM
AD
BRUTUM
LIBER IV.

A R G U M E N T U M.

Hoc libro continetur Ciceronis disputatio contra Catonianam, h. e. Peripateticæ rationis defensio, & Stoicæ impugnatio. Accessio ad disputationem Philosophiam Stoicam in universum omnem reprehendit; inprimisque eius auctorem Zenonem, qui cum nihil habuerit, quod in veteri & a Socraticis Aristoteleque constituta disciplina aut reprehenderet aut mutaret, ausus sit eam deferere, novamque disciplinam condere, quæ a superiori neque partitione, neque ulla re paulo maiori, nisi verbis novis quibusdam, & scribendi ac differendi ratione, discreparet, c. 1-5. In quo autem maxime Stoici a veteri ratione discedere putarentur, nempe de Bono summo & malo, in eo quoque verborum potius quam rerum dissensionem esse. Nam constitutionem illam primam naturæ, a qua & Cato, de Stoicorum more, exorsus sit, & unde omnis ista disputatio de Bono & Malo ducatur, eam utriusque partis esse, ut dissensus rerum nullus reperiatur. Illa enim: valetudinem corporis, integritatem sensuum, non

esse bona. sed praeposita; quae in corpore excellenter non esse per se expetenda, sed sumenda; omnia vitia esse paria; qui virtutem non plene consecuti essent, summe esse miseros; ea non esse tanti, ut propterea a veteri disciplina desciscendum fuerit, imprimis cum usui loquendi repugnarent, c. 6-9. Sequitur deinde pressior disputatio de his, quae a Catone dicta erant, eaque conferuntur cum his, quae Cicero anteponebat Catonianis. Ab iisdem initiis naturae, animo & corpore, & utriusque conservandi studio, proficiscuntur Stoici & Peripatetici. Male ergo Stoici paulo post corporis plane obliviscuntur, & in exquirendo summo bono. & malo unius animi rationem habent. Nam etsi corporis bona parva sunt ad virtutem, & ab ea obscurantur & obruuntur, non sunt tamen plane nihil, atque adeo, etsi parvae, tamen partes vitae beatae, c. 10-12. Deinde cum omnium naturarum simile sit id, ad quod omnia referuntur, & quod est ultimum rerum appetendarum; omnis autem natura nullam sui partem deserat, neque tantum in optimo conservando perficiendoque laboret; nulla ratio est, quare summum bonum non in toto homine, sed in parte hominis ponatur, neque totum hominem omnesque eius partes, sed optimum tantum sapientia, tanquam nil praeter ingenium esset homo, complectatur, c. 13. 14. Quod dicunt, virtutem non posse constitui, si, quae extra eam sunt, ad beatam vitam pertineant; id totum contra est. Nam cum virtus quaesita sit, non quae relinqueret naturam eiusque initia, sed quae tueretur; introduci virtus non potest, nisi omnia, quae leget & reiiciet, unam referantur ad summam, c. 15. 16. Illud autem minime probari potest, quod, ubi a Stoicis solum honestum in boni sede locatum est, tum rursus dicunt, initia proponenda esse accommodata naturae, quorum e selectione virtus possit existere. Non enim est aequum aliunde finem beate vivendi, nempe ab honesto, aliunde vero, nempe a natura, principium agendi petere, sed una ratione utrumque contineri oportet: ex quo ipso Stoicae rationis, de fine bonorum, vitium intelligitur, quo,

quae v. c. voluptatem finem facit, libera est, quae & appetitionem & actionem commovet, c. 17. Iam in illis confectariis: omne bonum laudabile, laudabile omne honestum, igitur omne bonum honestum; item in illo sorte: quod bonum est, id est optabile, quod optabile expetendum &c. sumuntur ea, quae a nemine conceduntur, nisi qui sola virtute finem bonorum contineri putat. Reliqua autem: omnes, qui non sunt sapientes, aequae miseri sunt, omnia recte facta & peccata aequalia, & his similia, ita repugnant sensibus ac rerum naturae, ut iis ipsis tollantur ea, ex quibus colliguntur, c. 18. 19. Atque haec ipsa res fecit, ut causam non obtinens Zeno, repugnante quippe natura, & ad angustias redactus, versare verba inciperet. Nam quae bona nolebat dici, concedebat, ut apta, accommodata, praeposita dicerentur, quae mala negabat esset, reiecta largiebatur esse; Platonem etsi non sapientem dicebat, tamen praeferebat Dionysio tyranno; peccata alia tolerabilia dicebat, alia nullo modo: in quibus, ut & in reliquis, loquebatur aliter atque omnes, sed idem sentiebat ac ceteri, c. 20. sq. Harum angustiarum una causa est gloriosa illa in constituendo summo bono ostentatio. Nam cum, quod honestum est, id solum bonum confirmatur, omnia officia vitae tolluntur; ex quibus angustias dum se vult expedire Zeno, nova quaedam dicere cogitur, sed ea cum Aristoteleis re consentientia, verbis discrepantia; quae verborum dissensio cum ad contemnendum v. c. dolorem nil profit, melius fecisset, si usitate locutus esset, c. 25. 26. Idem de illis παραδοξῶν statuendum, quae nil controversiae habent, si res verbis subiectae spectentur; quod, exempli causa, illo: omnia peccata esse paria, demonstratur, c. 27. 28.

QUAE cum dixisset, finem ille. ego autem, Naë tu, inquam, Cato, ista exposuisti tam multa memoriter, tam obscura dilucide. itaque aut omittamus contra omnino velle aliquid, aut spatium sumamus ad

eogitandum : tam enim diligenter , etsi minus vere , (nam nondum id quidem audeo dicere) sed tamen accurate non modo fundatam , verum etiam extructam disciplinam non est facile perdiscere. Tum ille , Ain' tandem , inquit , cum ego te hac nova lege videam eodem die accusatori respondere , et tribus horis perorare , in hac me causa tempus dilatandum putas ? quae tamen a te agetur non melior , quam illae sunt , quas interdum obtines. Quare istam quoque aggredere , tractatam praesertim et ab aliis , et a te ipso saepe , ut tibi deesse non possit oratio. Tum ego , Non mehercule , inquam , soleo temere contra Stoicos : non quo illis admodum assentiar ; sed pudore impediatur : ita multa dicunt , quae vix intelligam. Obscura , inquit , quaedam esse confiteor : nec tamen ab illis ita dicuntur de industria ; sed inest in rebus ipsis obscuritas. Cur igitur easdem res , inquam , Peripateticis dicentibus , verbum nullum est , quod non intelligatur ? Easdemne res , inquit ? an parum differui , non verbis Stoicos a Peripateticis , sed universa re et tota sententia dissidere ? Atqui , inquam , Cato , si istud obtinueris , traducas me ad te totum licebit. Putabam equidem satis , inquit , me dixisse. quare ad ea primum , si videtur. sin aliud quid voles , postea. Immo isto quidem , inquam , loco , nisi iniquum postulo , responde arbitrato meo. Ut placet , inquit. etsi enim illud erat aptius , aequum cuique concedere.

Existimo igitur , inquam , Cato , veteres illos Platonis auditores , Speusippum , Aristotelem , Xenocratem ; deinde eorum , Polemonem , Theophrastum ,

fatis et copiose et eleganter habuisse constitutam disciplinam, ut non esset causa Zenoni, cum Polemonem audisset, cur et ab eo ipso, et a superioribus disideret, quorum fuit haec institutio. in qua animadvertas velim, quid putes mutandum, nec expectes, dum ad omnia dicam, quae a te dicta sunt. universa enim illorum ratione cum tota vestra confligendum puto. Qui cum viderent, ita nos esse natos, ut et communiter ad eas virtutes apti essemus, quae notae illustresque sunt, iustitiam dico, temperantiam, ceterasque generis eiusdem; quae omnes similes artium reliquarum, materia tantum ad meliorem partem et tractatione differunt; easque ipsas virtutes viderent nos magnificentius appetere et ardentius; habere etiam insitam quandam, vel potius innatam cupiditatem scientiae, natosque esse ad congregationem hominum, et ad societatem communiterque generis humani, eaque in maximis ingeniis maxime elucere: totam philosophiam tres in partes diviserunt. quam partitionem a Zenone retentam esse videmus. Quarum cum una sit, qua mores conformari putantur; differo eam partem, quae quasi stirps est huius quaestionis: qui sit enim finis bonorum, mox; hoc loco tantum dico, a veteribus Peripateticis Academicisque, qui re consentientes, vocabulis differebant, eum locum, quem civilem recte appellaturi videmur, Graeci πολιτικον, graviter et copiose esse tractatum. Quam multa illi de republica scripserunt? quam multa de legibus? quam multa non solum praecepta in artibus, sed etiam exempla in orationibus bene dicendi reliquerunt? primum

enim ipsa illa, quae subtiliter differenda erant, politè aptèque dixerunt, cum definiētes, tum partientes; ut vestri etiam: sed vos squalidius; illorum, vides, quam niteat oratio. Deinde ea, quae requirebant orationem ornatam et gravem, quam magnifice sunt dicta ab illis? quam splendide? de iustitia, de fortitudine, de amicitia, de aetate degenda, de philosophia, de capeffenda republica, de temperantia, de omni virtute, non hominum more spinas vel lentium, ut Stoici, nec ossa nudantium, sed eorum, qui grandia ornate vellent, enucleate minora dicere. Itaque quae sunt eorum consolationes? quae cohortationes? quae etiam monita et consilia, scripta ad summos viros? erat enim apud eos, ut est rerum ipsarum natura, sic dicendi exercitatio, duplex. nam quidquid quaeritur, id habet aut generis ipsius sine personis temporibusque, aut iis adiunctis, facti, aut iuris, aut *nominis controversiam*. ergo in utroque exercebantur; eaque disciplina effecit tantam illorum utroque in genere dicendi copiam. Totum genus hoc et Zeno, et ab eo qui sunt, aut non potuerunt, aut noluerunt, certe reliquerunt. quamquam scripsit artem rhetoricam Cleanthes, Chrysippus etiam, sed sic, ut, si quis obmutescere concupierit, nihil aliud legere debeat. itaque vides, quo modo loquantur. nova verba fingunt; deserunt usitata. At quanta conantur? mundum hunc omnem, oppidum esse nostrum. Incendit igitur eos, qui audiunt. vides, quantam rem agas; ut, Circeis qui habitet, totum hunc mundum, suum municipium esse existimet. Quid? ille incendat? restinguet citius, si ardentem acceperit. Ista ip-

sa, quae tu breviter, regem, dictatorem, divitem solum esse sapientem, a te quidem apte ac rotunde: quippe; habes enim a rhetoribus. illorum vero ista ipsa quam exilia de virtutis vi? quam tantam volunt esse, ut beatum per se efficere possit, pungunt, quasi aculeis, interrogatiunculis angustis. quibus etiam qui assentiuntur, nihil commutantur animo, et iidem abeunt, qui venerant: res enim fortasse verae, certe graves, non ita tractantur, ut debent, sed aliquanto minutius.

- 4 Sequitur differendi ratio, cognitioque naturae
 8 nam de summo bono mox, ut dixi, videbimus, et ad id explicandum disputationem omnem confereamus. In iis igitur partibus duabus nihil erat, quod Zeno commutare gestiret. res enim praeclare se habent, et quidem in utraque parte. quid enim ab antiquis ex eo genere, quod ad differendum valet, praetermissum est? qui et definierunt plurima, et definiendi artes reliquerunt: quodque est definitioni adiunctum, ut res in partes dividatur, id et fit ab illis, et, quemadmodum fieri oporteat, traditur. item de contrariis; a quibus ad genera, formasque generum devenerunt. iam argumenti, ratione conclusi, caput esse faciunt ea, quae perspicua dicunt; deinde ordinem sequuntur; tum, quid verum sit in singulis, extrema conclusio est. Quanta autem ab illis varietas argumentorum, ratione concludentium, eorumque cum captiosis interrogationibus dissimilitudo? quid; quod pluribus locis quasi denuntiant, ut neque sensuum fidem sine ratione, nec rationis sine sensibus exquiramus, atque ut ne eorum alterum ab altero

separemus? Quid? ea, quae dialectici nunc tradunt et docent, nonne ab illis instituta sunt et inventa? de quibus etsi a Chrysippo maxime est elaboratum, tamen a Zenone minus multo, quam ab antiquis. ab hoc autem quaedam non melius [quam veteres]; quaedam omnino relicta. Cumque duae sint artes, ¹⁰ quibus perfecte ratio et oratio compleatur, una inveniendi, altera differendi: hanc posteriorem et Stoici, et Peripatetici, priorem autem illi egregie tradiderunt; hi omnino ne attigerunt quidem. nam e quibus locis, quasi thesauris, argumenta depromerentur, vestri ne suspicati quidem sunt, superiores autem artificio et via tradiderunt. quae quidem res efficit, ne necesse sit, iisdem de rebus semper quasi dictata decantare, neque a commentariolis suis discedere. nam qui sciet, ubi quidque positum sit, quaque eo veniat, is, etiam si quid obrutum erit, poterit eruere, semperque esse in disputando suus. Quod etsi ingeniis magnis praediti quidam dicendi copiam sine ratione consequuntur; ars tamen est dux certior, quam natura. aliud est enim poetarum more verba fundere; aliud ea, quae dicas, ratione et arte distinguere.

Similia dici possunt de explicatione naturae, qua ⁵ hi utuntur et vestri: neque vero ob duas modo ¹¹ causas, quod Epicuro videtur, ut pellatur mortis et religionis metus; sed etiam modestiam quandam cognitio rerum coelestium affert iis, qui videant, quanta sit etiam apud deos moderatio, quantus ordo; et magnitudinem animi, deorum opera et facta cernentibus; iustitiam etiam, cum cognitum habeas, quod

fit summi rectoris et domini numen, quod consilium, quae voluntas. cuius ad naturam apta ratio, 12 vera illa et summa lex a philosophis dicitur. Inest in eadem explicatione naturae, infatiabilis quaedam et cognoscendis rebus voluptas; in qua una, confectis rebus necessariis, vacui negotiis, honeste ac liberaliter possumus vivere. Ergo in hac ratione tota de maximis fere rebus Stoici illos secuti sunt, ut et deos esse, et quatuor ex rebus omnia constare dicerent. Cum autem quaereretur res admodum difficilis, num quinta quaedam natura videretur esse, ex qua ratio et intelligentia oriretur, in quo etiam de animis, cuius generis essent, quaereretur; Zeno id dixit esse ignem: nonnulla deinde aliter; sed ea pauca. de maxima autem re, eodem modo, divina mente atque natura mundum universum atque eius maximas partes administrari: materiam vero rerum, et copiam, apud hos, exilem; apud illos uberrimam reperiemus.

13 Quam multa ab his conquisita et collecta sunt de omnium animantium genere, ortu, membris, aetatibus? quam multa de rebus iis, quae gignuntur e terra? quam multae, quamque de rebus variis et causae, cur quidque fiat, et demonstrationes, quemadmodum quaeque fiant? qua ex omni copia, plurima et certissima argumenta sumuntur ad cuiusque rei naturam explicandam. ergo adhuc, quantum equidem intelligo, causa non videtur fuisse mutandi nominis. non enim, si omnia non sequebatur, idcirco non erat ortus illinc. Equidem etiam Epicurum, in physicis quidem, Democritum puto; pauca mutat, vel plura sane. at cum e plurimis eadem dicit, tum cer-

te de maximis. quod idem cum vestri faciant, non satis magnam tribuunt inventoribus gratiam.

Sed haec haec. Nunc videamus, quaeso, de summo bono, quod continet philosophiam, ecquid tandem attulerit, quamobrem ab inventoribus, tanquam a parentibus, dissentiret. Hoc igitur loco, quamquam a te, Cato, diligenter est explicatus finis hic bonorum, [qui continet philosophiam, et quis a Stoicis, et quemadmodum diceretur; tamen ego quoque exponam, ut perspiciamus, si poterimus, quidnam a Zenone novi sit allatum. Cum enim superiores, e quibus planissime Polemo, secundum naturam vivere summum bonum esse dixissent, his verbis tria significari Stoici dicunt; unum eiusmodi, vivere adhibentem scientiam earum rerum, quae natura evenirent. hunc ipsum Zenonis aiunt finem esse, declarantem illud, quod a te dictum est, convenienter naturae vivere: alterum significare idem, ut si diceretur, officia omnia media, aut pleraque servantem, vivere. hoc sic expositum dissimile est superiori. illud enim rectum est, quod *κατορθεμα* dicebas, contingitque sapienti soli: hoc autem inchoati cuiusdam officii est, non perfecti; quod cadere in nonnullos insipientes potest. tertium autem, omnibus aut maximis rebus iis, quae secundum naturam sint, fruendum vivere, hoc non est positum in nostra actione. completur enim et ex eo genere vitae, quod virtute finitur, et ex iis rebus, quae secundum naturam sunt, neque sunt in nostra potestate. Sed hoc summum bonum, quod tertia significatione intelligitur, eaque vita, quae ex summo bono degitur, quia

coniuncta ei virtus est, in sapientem solum cadit: isque finis bonorum, ut ab ipsis Stoicis scriptum videmus, a Xenocrate atque ab Aristotele constitutus est. Itaque ab his constitutio illa prima naturae, a qua tu quoque ordiebare, his prope verbis exponitur. Omnis natura vult esse conservatrix sui, ut et salva sit, et in genere conservetur suo. ad hanc rem aiunt artes quoque requisitas, quae naturam adiuvarent; in quibus ea numeretur in primis, quae est vivendi ars, ut tueatur quod a natura datum sit, quod desit, acquirat: iidemque dividerunt naturam hominis in animum et corpus. cumque eorum unumquodque per se expetendum esse dixissent, virtutes quoque utriusque eorum per se expetendas esse dicebant: et cum animum quadam infinita laude anteponerent corpori, virtutes quoque animi, bonis corporis anteponebant.

17 Sed cum sapientiam totius hominis custodem, et procuratricem esse vellent, quae esset naturae comes et adiutrix; hoc sapientiae munus esse dicebant, ut eum tueretur, qui constaret ex animo et corpore; in utroque iuvaret eum, atque contineret. atque ita re primo simpliciter collocata, reliqua subtilius persequentes, corporis bona facilem quandam rationem habere censebant. de animi bonis accuratius exquirebant; in primisque reperiebant, in his inesse iustitiae femina; primique ex omnibus philosophis a natura tributum esse docuerunt, ut ii, qui procreati essent, a procreatoribus amarentur, et id, quod temporum ordine antiquius est, ut coniugia virorum et uxorum, natura coniuncta esse dicerent; qua ex stirpe orirentur amicitiae cognationum. atque ab his initiis profecti, omnium virtutum et

originem et progressionem persecuti sunt. ex quo magnitudo quoque animi exsistebat, qua facile posset repugnari obfistiquae fortunae, quod maximae res essent in potestate sapientis. varietates autem iniuriasque fortunae facile veterum philosophorum praeceptis instituta vita superabat. Principiis autem a natura datis, ¹⁸ amplitudines quaedam bonorum excitabantur, partim profectae a contemplatione rerum occultiorum, quod erat insitus menti cognitionis amor, ex quo etiam rationis explicandae, differendique cupiditas consequebatur; quodque hoc solum animal natum est pudoris ac verecundiae particeps, appetensque coniunctionem hominum ac societatem, animadvertensque in omnibus rebus, quas ageret aut diceret, ne quid ab eo fieret, nisi honeste et decore; his initiis, ut ante dixi, tanquam feminibus, a natura datis, temperantia, modestia, iustitia, et omnis honestas perfecte absoluta est.

Habes, inquam, Cato, formam eorum, de quibus loquor, philosophorum. qua exposita scire cupio, quae causa sit, cur Zeno ab hac antiqua institutione desciverit; quidnam horum ab eo non sit probatum. quodne omnem naturam conservatricem sui dixerint? an quod omne animal ipsum sibi commendatum, ut se et saluum in suo genere incolu-meque vellet? an, cum omnium artium finis is esset, quid natura maxime quaereret, idem statui debere de totius arte vitae? an quod, cum animo constarem et corpore, et haec ipsa, et eorum virtutes per se esse sumendas? an vero displicuit ea, quae tributa est animi virtutibus tanta praestantia? an quae

de prudentia, de cognitione rerum, de coniunctione generis humani, quaeque ab eisdem de temperantia, de modestia, de magnitudine animi, de omni honestate dicuntur? fatebuntur Stoici, haec omnia dicta esse praeclare. neque eam causam Zenoni defiscendi fuisse. alia quaedam dicent.

- 20 Credo, magna antiquorum esse peccata, quae ille veri investigandi cupidus, nullo modo ferre potuerit. quid enim perversius, quid intolerabilius, quid stultius, quam bonam valetudinem, quam dolorum omnium vacuitatem, quam integritatem oculorum, reliquorumque sensuum, ponere in bonis potius, quam dicere, nihil omnino inter eas res iisque contrarias interesse? ea enim omnia, quae illi bona dicerent, praeposita esse, non bona: itemque illa, quae in corpore excellerent, stulte antiquos dixisse per se esse expetenda; et sumenda potius, quam expetenda. eademque de omni vita, quae in una virtute consisteret: illam vitam, quae etiam ceteris rebus, quae essent secundum naturam, abundaret, magis expetendam non esse, sed magis sumendam: cumque ipsa virtus efficiat ita beatam vitam, ut beatior esse non possit, tamen quaedam deesse sapientibus, tum, cum sint beatissimi: itaque eos id agere, ut a se
- 9 dolores, morbos, debilitates repellant. O magnam
- 21 vim ingenii, causamque iustam, cur nova existeret disciplina! Perge porro. sequentur enim, quae tu scientissime complexus es, omnem insipientiam et iniustitiam, alia vitia similia esse, omniaque peccata esse paria, eosque, qui natura doctrinaque longe ad virtutem processissent, nisi eam plene consecuti

essent, summe esse miseros, neque inter eorum vitam et improbissimorum quidquam omnino interesse: ut Plato, tantus ille vir, si sapiens non fuerit, nihilo melius, quam quivis improbissimus, nec beatius vixerit. Haec videlicet est correctio philosophiae veteris et emendatio. quae omnino aditum habere nullum potest in urbem, in forum, in curiam. quis enim ferre posset ita loquentem eum, qui se auctorem vitae, graviter et sapienter agenda, profiteretur, nomina rerum commutantem; cumque idem sentiret, quod omnes, quibus rebus eandem vim tribueret, alia nomina imponentem; verba modo mutantem, de opinionibus nihil detrahentem? Patronusne causae, in epilogo pro reo dicens, negaret esse malum exsilium, publicationem bonorum? haec reiicienda esse, non fugienda? nec misericordem iudicem esse oportere? in concione autem si loqueretur, si Annibal ad portas venisset, murumque iaculo traiecisset, negaret esse in malis capi, venire, interfici, patriam amittere? an senatus, cum triumphum Africano decerneret, QUOD EIUS VIRTUTE, AUT FELICITATE posset dicere, si neque virtus in ullo, nisi in sapiente, nec felicitas vere dici potest? quae est igitur ista philosophia, quae communi more in foro loquitur, in libello, suo? praesertim cum, quod illi verbis suis significant, in eo nihil novetur, de ipsis rebus nihil mutetur, eadem res maneant alio modo. Quid enim ²³ interest, divitias, opes, valetudinem, bona dicas, an praeposita, cum ille, qui ista bona dicit, nihilo plus his tribuat, quam tu, qui eadem illa praes-

posita nominas? Itaque homo in primis ingenuus et gravis, dignus illa familiaritate Scipionis et Laelii, Panaetius, cum ad Q. Tuberonem de dolore patiendo scriberet; quod esse caput debebat, si probari posset, nusquam posuit, non esse malum dolorem; sed quid esset et quale; quantumque in eo inesset alieni; deinde quae ratio esset perferendi: cuius quidem, quoniam Stoicus fuit, sententia, condemnata mihi videtur esse immanitas ista verborum.

10 Sed, ut propius ad ea, Cato, accedam, quae a te dicta sunt, pressius agamus, eaque, quae modo dixisti, cum iis conferamus, quae tuis antepono.

24 Quae sunt igitur communia vobis cum antiquis, his sic utamur, quasi concessis: quae in controversiam veniunt, de iis, si placet, differamus. Mihi vero, inquit, placet agi subtilius, et, ut ipse dixisti, pressius. quae enim adhuc protulisti, popularia sunt: ego autem a te elegantiora desidero. A mene tu, inquam? sed tamen enitar, et, si minus mihi multa

25 occurrent, non fugiam ista popularia. Sed primum positum sit, nosmetipfos commendatos esse nobis, primamque ex natura hanc habere appetitionem, ut conservemus nosmetipfos. hoc convenit: sequitur illud, ut animadvertamus, qui simus ipsi, ut nos, quales oportet esse, servemus. sumus igitur homines: ex animo constamus et corpore; quae sunt cuiusdammodi; nosque oportet, ut prima appetitio naturalis postulat, haec diligere, constituereque ex his finem illum summi boni atque ultimi. quem, si prima vera sint, ita constitui necesse est, earum rerum, quae sint secundum naturam, quam plurima

et quam maxima adipisci. Hunc igitur finem illi te-²⁶
 nuerunt: quodque ego pluribus verbis, illi brevius,
secundum naturam vivere: hoc his bonorum videtur
 extremum. Age nunc, isti doceant, vel tu potius ¹⁸
 (quis enim ista melius?) quonam modo ab iisdem
 principiis profecti, efficiatis, ut honeste vivere, (id
 est enim vel ex virtute, vel naturae congruenter vi-
 vere) summum bonum sit, et quonam modo, aut
 quo loco corpus subito deserueritis, omniaque ea,
 quae cum *secundum naturam* sint, absint a nostra
 potestate; ipsum denique officium. quaero igitur,
 quo modo hae tantae commendationes a natura pro-
 fectae, subito a sapientia relictæ sint. Quod si non ²⁷
 hominis summum bonum quaereremus, sed cuius-
 dam animantis; is autem esset nihil, nisi animus:
 (licet enim fingere aliquid eiusmodi, quo verum
 facilius reperiamus:) tamen illi animo non esset hic
 vester finis. desideraret enim valetudinem, vacuita-
 tem doloris: appeteret etiam conservationem sui,
 earumque rerum custodiam; finemque sibi consti-
 tueret, *secundum naturam vivere*: quod est, ut dixi,
 habere ea, quae *secundum naturam* sint, vel omnia,
 vel plurima et maxima. Cuiuscunque enim modi ²⁸
 animal constitueris; necesse est, etiam si id sine cor-
 pore sit, ut fingimus, tamen esse in animo quaedam
 similia eorum, quae sint in corpore; ut nullo mo-
 do, nisi ut exposui, constitui possit finis bonorum.
 Chrysippus autem, exponens differentias animan-
 tium, ait alias earum corpore excellere, alias autem
 animo, nonnullas valere utraque re; deinde dispu-
 tat, quod cuiusque generis animantis statui deceat

extremum. cum autem hominem in eo genere po-
 fuisset, ut ei tribueret animi excellentiam; summum
 bonum id constituit, non ut excellere animo, sed
 12 uti nihil esse, praeter animum, videretur. Uno au-
 tem modo in virtute sola summum bonum recte po-
 neretur, si quod esset animal, quod totum ex men-
 te constaret; id ipsum tamen sic, ut ea mens nihil ha-
 beret in se, quod esset secundum naturam; ut va-
 29 letudo est. Sed id ne cogitari quidem potest, qua-
 le sit, ut non repugnet ipsum sibi. si dicit obscu-
 rari quaedam, nec apparere, quia valde parva sint,
 nos quoque concedimus; quod dicit Epicurus de vo-
 luptate, quae minimae sint voluptates, eas obscu-
 rari saepe et obrui: sed non sunt in eo genere tan-
 tae commoditates corporis, tamque productae tem-
 poribus, tamque multae. Itaque, in quibus, prop-
 ter earum exiguitatem, obscuratio consequitur, sae-
 pe accidit, ut nihil interesse nostra fateamur, sint illa,
 necne sint; ut in sole, quod a te dicebatur, lucernam
 adhibere nihil interest, aut teruncium addere Croesi
 30 pecuniae. Quibus autem in rebus obscuratio tanta
 non sit, fieri tamen potest, ut id ipsum, quod in-
 terest, non sit magnum. ut ei, qui iucunde vixerit
 annos decem, si aequae vita iucunda menstrua ad-
 datur, quia momentum aliquod habeat ad iucun-
 dum accessio, bonum sit; si autem id non con-
 cedatur, non continuo vita beata tollitur. Bona au-
 tem corporis huic sunt, quod posterius posui, si-
 miliora. habent enim accessionem dignam, in qua
 elaboretur; ut mihi in hoc Stoici iocari videan-
 tur interdum, cum ita dicant, si ad illam vitam,

quae cum virtute degatur, ampulla aut strigilis ac-
 cedat, sumturum sapientem eam vitam potius, quo
 haec adiecta sint, nec beatioram tamen ob eam cau-
 sam fore. Hoc simile tandem est non risu potius, ³¹
 quam oratione eiciendum? ampulla enim sit, nec-
 ne sit, quis non iure optimo irrideatur, si laboret?
 at vero gravitate membrorum, et cruciatu dolorum
 si quis quem levet, magnam ineat gratiam; nec, si
 ille sapiens ad tortoris eculeum a tyranno ire co-
 gatur, similem habeat vultum, ac si ampullam per-
 didisset: sed, ut magnum et difficile certamen ini-
 ens, cum sibi cum capitali adversario, dolore, de-
 pugnandum videret, excitaret omnes rationes for-
 titudinis ac patientiae; quarum praesidio iniret il-
 lud difficile, ut dixi, magnumque proelium. dein-
 de non quaeremus, quid obscuretur aut intereat,
 quia sit admodum parvum; sed quid tale sit, ut ex-
 plect summam. una voluptas e multis obscuratur in
 illa vita voluptaria; sed tamen ea, quamvis parva sit,
 pars est eius vitae, quae posita est in voluptate. num-
 mus in Croesi divitiis obscuratur; pars est tamen di-
 vitiarum. quare obscurentur etiam haec, quae secun-
 dum naturam esse dicimus, in vita beata; sint mo-
 do partes beatæ vitae. Atqui, si, ut convenire de- ¹³
 bet inter nos, est quaedam appetitio naturalis ea, ³²
 quae secundum naturam sunt, appetens; eorum om-
 nium est aliqua summa facienda. quo constituto,
 tum licebit otiose ista quaerere, de magnitudine re-
 rum, de excellentia, quanta in quoque sit ad bea-
 te vivendum, de istis ipsis obscurationibus, quae
 propter exiguitatem vix, aut ne vix quidem appareant.

Quid, de quo nulla dissensio est? nemo enim est, qui aliter dixerit, quin omnium naturarum simile esset id, ad quod omnia referuntur; quod est ultimum rerum appetendarum. Omnis enim est natura diligens sui. quae est enim, quae se unquam deserat, aut partem aliquam sui, aut eius partis habitum, aut vim, aut ullius earum rerum, quae secundum naturam sint, aut motum, aut statum? quae autem natura sua primae institutionis oblita est? nulla profecto, quin suam vim retineat a primo ad extremum.

33 Quomodo igitur evenit, ut hominis natura sola esset, quae hominem relinqueret, quae oblivisceretur corporis, quae summum bonum non in toto homine, sed in parte hominis poneret? quo modo autem, quod ipsi etiam fatentur, constatque inter omnes, conservabitur, ut simile sit omnium naturale illud ultimum, de quo quaeritur? tum enim esset simile, si in ceteris quoque naturis id cuique esset ultimum, quod in quaque excelleret. tale enim visum esset ultimum Stoicorum.

34 Quid dubitas igitur mutare principia naturae? quid enim dicis, omne animal, simul atque sit ortum, applicatum esse ad se diligendum; esseque in se conservando occupatum? quin potius ita dicis, omne animal applicatum esse ad id, quod in eo sit optimum, et in eius unius occupatum esse custodia, reliquasque naturas nihil aliud agere, nisi ut id conservent, quod in quaque optimum sit? quo modo autem optimum, si bonum praeterea nullum est? si autem reliqua appetenda sunt, cur, quod est ultimum rerum appetendarum, id non aut ex omnium earum, aut ex plurimarum

et maximarum appetitione concluditur? ut Phidias potest a primo instituere signum, idque perficere; potest ab alio inchoatum accipere, et absolvere. huic est sapientia similis. non enim ipsa genuit hominem, sed accepit a natura inchoatum. hanc intuens, debet institutum illud, quasi signum, absolvere. Qualem 35 igitur natura hominem inchoavit? et quod est munus, quod opus sapientiae? quid est, quod ab ea absolvi et perfici debeat? si nihil in eo quidem perficiendum est, praeter motum ingenii quendam, id est, rationem; necesse est, huic ultimum esse, ex virtute vitam fingere. rationis enim perfectio est virtus. si nihil, nisi corpus; summa erunt illa, valetudo, vacuitas doloris, pulchritudo, et cetera. nunc de hominis summo bono quaeritur. Quid ergo dubitamus 14 in tota eius natura quaerere, quid sit effectum? Cum 36 enim constet inter omnes, omne officium munusque sapientiae in hominis cultu esse occupatum: alii (ne me existimes contra Stoicos solum dicere) eas sententias afferunt, ut summum bonum in eo genere ponant, quod sit extra nostram potestatem, tanquam de animali aliquo loquantur: alii contra, quasi nullum corpus sit hominis, ita, praeter animum, nihil curant; cum praesertim ipse quoque animus non inane nescio quid sit (neque enim id possum intelligere) sed in quodam genere corporis; ut ne is quidem virtute una contentus sit, sed appetat vacuitatem doloris. quamobrem utrique idem faciunt, ut si laevam partem negligenter, dexteram tuerentur; aut ipsius animi, ut fecit Herillus, cognitionem amplexarentur, actionem relinquerent. eorum enim omni-

um, multa praetermittentium, dum eligant aliquid, quod sequantur, quasi curta sententia. at vero illa perfecta atque plena, eorum, qui cum de hominis summo bono quaerent, nullam in eo neque animi, neque corporis partem vacuum tutela reliquerunt. Vos autem, Cato, quia virtus, ut omnes fa-
 37 temur, altissimum locum in homine et maxime excellentem tenet, et quod eos, qui sapientes sunt, absolutos et perfectos putamus; aciem animorum nostrorum virtutis splendore praestringitis. in omni enim animante est summum aliquid atque optimum, ut in equis, in canibus; quibus tamen et dolore vacare opus est, et valere. sic igitur in homine perfectio ista, in eo potissimum, quod est optimum, id est, in virtute laudatur. Itaque mihi non satis videmini considerare, quod iter sit naturae, quaeque progressio. non enim quod facit in frugibus, ut, cum ad spicam perduxerit ab herba, relinquat et pro nihilo habeat herbam, idem facit in homine, cum eum ad rationis habitum perduxerit. semper enim ita assumit aliquid, ut ea, quae prima dede-
 38 rit, ne deserat. Itaque sensibus rationem adiungit; et, ratione effecta, sensus non relinquit. ut si cultura vitium, cuius hoc munus est, ut efficiat, ut vitis cum partibus suis omnibus quam optime se habeat: (sed sic intelligamus: licet enim, ut vos quoque soletis, fingere aliquid docendi causa:) si igitur illa cultura vitium in vite insit, ipsa cetera, credo, velit, quae ad colendam vitem attinebunt, sicut antea; se autem omnibus vitis partibus praeferat, statuatque nihil esse melius in vite, quam se: simili-

ter sensus, cum accessit ad naturam, tuetur illam quidem, sed etiam tuetur se: cum autem assumpta ratio est, tanto in dominatu locatur, ut omnia illa prima naturae, huius tutelae subiiciantur. Itaque non discedit ab eorum curatione, quibus praeposita vitam omnem debet gubernare; ut mirari satis eorum inconstantiam non possimus. naturalem enim appetitionem, quam vocant ὄρεσιν, itemque officium, ipsam etiam virtutem, tuentem esse volunt earum rerum, quae secundum naturam sunt: cum autem ad summum bonum volunt pervenire, transiliunt omnia, et duo nobis opera pro uno relinquunt; ut alia sumamus, alia appetamus, potius quam uno fine utrumque concludant.

At enim veram virtutem dicitis non posse constitui, si ea, quae extra virtutem sint, ad beate vivendum pertineant. quod totum contra est. Introduci enim virtus nullo modo potest, nisi omnia, quae legent, quaeque reiiciet, unam referantur ad summam. nam si omnino ea negligimus, in Aristonea vitia et peccata incidemus; obliviscemurque, quae virtuti ipsi principia dederimus. si ea non negligemus, neque tamen ad finem summi boni referemus, non multum ab Herilli levitate aberrabimus. duarum enim vitam nobis erunt instituta capienda. facit enim ille duo seiuncta ultima bonorum; quae, ut essent vera, coniungi debuerunt. nunc ista separantur, ut disiuncta sint: quo nihil potest esse perversius. Itaque contra est, ac dicitis; nam constitui virtus nullo modo potest, nisi ea, quae sint prima naturae, ut ad summam pertinentia, tenebit. Quaesita enim virtus est, non

quae relinqueret naturam, sed quae tueretur. At illa, ut vobis placet, partem quandam tuetur, reliquam deserit. atque ipsa institutio hominis si loqueretur, haec diceret: Primos suos quasi coeptus appetendi fuisse, ut se conservaret in ea natura, in qua ortus esset. Nondum autem explanatum satis erat, quid maxime natura vellet. explanetur igitur. quid ergo aliud intelligetur, nisi ut ne qua pars naturae negligatur? in qua si nihil est praeter rationem, sit in una virtute finis bonorum. si est etiam corpus, ista explanatio naturae nempe hoc effecerit, ut ea, quae ante explanationem tenebamus, relinquamus. Ergo id est convenienter naturae vivere, a natura discedere. Ut quidam philosophi, cum a sensibus profecti maiora quaedam ac diviniora vidissent, sensus reliquerunt: sic isti, cum ex appetitione rerum virtutis pulchritudinem adspexissent, omnia, quae praeter virtutem ipsam viderant, abiecerunt, oblit, naturam omnem appetendarum rerum ita late patere, ut a principiis permaneret ad fines; neque intelligunt, se rerum illarum pulchrarum atque admirabilium fundamenta subducere. Itaque mihi videntur omnes quidem illi errasse, qui finem bonorum esse dixerunt honeste vivere. Sed alius alio magis: Pyrrho scilicet maxime, qui, virtute constituta, nihil omnino, quod appetendum sit, relinquat: deinde Aristo, qui nihil relinquere non est ausus; introduxit autem, quibus commotus sapiens appeteret [aliquid] quodcunque in mentem incideret, et quodcunque tanquam occurreret. is hoc melior, quam Pyrrho, quod vel aliquod genus appetendi dedit; deterior, quam ceteri, quod penitus

a natura recessit. Stoici autem, quod finem bonorum in una virtute ponunt, similes sunt illorum: quod autem principium officii quaerunt, melius quam Pyrrho: quod ea non occurrentia fingunt, vincunt Aristonem: quod autem ea, quae ad naturam accommodata et per se assumenda esse dicunt, non adiungunt ad finem bonorum, desciscunt a natura, et quodam modo sunt non dissimiles Aristonis. ille enim occurrentia nescio quae comminiscetur: hi autem ponunt illi quidem prima naturae, sed ea seiungunt a finibus et a summa bonorum: quae cum proponunt, ut sit aliqua rerum selectio, naturam videntur sequi. cum autem negant, ea quidquam ad beatam vitam pertinere, rursus naturam relinquunt.

Atque adhuc ea dixi, cur causa Zenoni non fuisset, 44
quamobrem a superiorum auctoritate discederet. nunc reliqua videamus; nisi aut ad haec, Cato, dicere aliquid vis, aut nos iam longiores sumus. Neutrum vero, inquit ille. nam et a te perfici istam disputationem volo, nec tua mihi oratio longa videri potest. Optime, inquam. quid enim mihi potest esse optatius, quam cum Catone, omnium virtutum auctore, de virtutibus disputare? Sed primum illud vide, 45
gravissimam illam vestram sententiam, quae familiam ducit, *Honestum quod sit, id esse solum bonum; honesteque vivere, bonorum finem*, communem fore vobis cum omnibus, qui in una virtute constituunt finem bonorum: quodque dicitis, informari non posse virtutem, si quidpiam, nisi quod honestum sit, numeretur, idem dicitur ab illis, quos modo nominavi. mihi autem aequius videbatur, Zenonem cum Pole-

mone disceptantem, a quo, quae essent principia naturae, acceperat, a communibus initiis progredientem, videre, ubi primum insisteret, et unde causa controversiae nasceretur; non stantem cum iis, qui ne dicerent quidem sua summa bona esse a natura profecta, uti iisdem argumentis, quibus illi uterentur, 17 iisdemque sententiis. Minime vero illud probo, quod, 46 cum docuistis, ut vobis videmini, solum bonum esse, quod honestum sit, tum rursus dicitis, initia proponi necesse esse apta et accommodata naturae, quorum ex selectione virtus possit existere: non enim in selectione virtus ponenda erat, ut id ipsum, quod erat bonorum ultimum, aliud aliquid acquireret. nam omnia, quae sumenda, quaeque legenda aut optanda sunt, inesse debent in summa bonorum, ut is, qui eam adeptus sit, nihil praeterea desideret. Videsne, ut, quibus summa est in voluptate, perspicuum sit, quid iis faciendum sit, aut non faciendum? ut nemo dubitet, eorum omnia officia quo spectare, quid sequi, quid fugere debeant. Sit hoc ultimum bonorum, quod nunc a me defenditur. apparet statim, quae sint officia, quae actiones. vos autem, quibus nihil est aliud propositum, nisi rectum atque honestum, unde officii, unde agendi principium nascatur, non re- 47 perietis. Hoc igitur quaeritis omnes, et ii, qui, quodcunque in mentem veniat, aut quodcunque occurrat, se sequi dicent; et vos, qui ad naturam revertimini. quibus natura iure responderit, non esse verum, aliunde finem beate vivendi, a se principia rei gerendae peti: esse enim unam rationem, qua et principia rerum agendarum et ultima bonorum con-

tinerentur : atque, ut Aristonis esset explosa sententia, dicentis, nihil differre aliud ab alio, nec esse res ullas, praeter virtutes et vitia, inter quas quidquam omnino interesset; sic errare Zenonem, qui nulla in re, nisi in virtute [aut vitio], propensionem, ne minimi quidem momenti, ad summum bonum adipiscendum esse diceret : et, cum ad beatam vitam nullum momentum ea res haberet, ad appetitionem autem rerum esse in his momenta diceret : quasi vero haec appetitio non ad summi boni adeptionem pertineret. Quid autem minus consentaneum est, ⁴⁸ quam, quod aiunt, cognito summo bono, reverti se ad naturam, ut ab ea petant agendi principium, id est, officii? Non enim actionis aut officii ratio impellit ad ea, quae secundum naturam sunt, appetenda; sed ab iis et appetitio et actio commovetur.

Nunc venio ad illa tua brevia, quae consuetaria esse ¹⁸ dicebas : et primum illud, quo nihil potest esse brevius : Bonum omne, laudabile; laudabile autem omne, honestum : igitur omne bonum, honestum. O plumbeum pugionem ! Quis enim tibi illud primum concesserit? quo quidem concesso, nihil opus est secundo. si enim omne bonum laudabile est, omne honestum est. Quis tibi ergo istud dabit, praeter Pyrrho- ⁴⁹ nem, Aristonem, eorumve similes? quos tu non probas. Aristoteles, Xenocrates, tota illa familia, non dabit; quippe qui valetudinem, vires, divitias, gloriam, multa alia, bona esse dicant, laudabilia non dicant. et hi quidem ita non sola virtute finem bonorum contineri putant, ut rebus tamen omnibus virtutem anteponant. quid censes eos esse facturos, qui omni-

no virtutem a bonorum sine segregaverunt, Epicu-
rum, Hieronymum, illos etiam, si qui Carneadeum
50 finem tueri volunt? Iam aut Callipho, aut Diodo-
rus, quomodo poterunt tibi istud concedere, qui ad
honestatem aliud adiungant, quod ex eodem genere
non sit? Placet igitur tibi, Cato, cum res sumferis non
concessas, ex illis efficere, quod velis? Iam ille so-
rites, quo nihil putatis esse vitiosius, Quod bonum
sit, id esse optabile; quod optabile, id esse expeten-
dum; quod expetendum, laudabile; deinde reliqui
gradus. sed ego in hoc resisto. eodem enim modo ti-
bi nemo dabit, quod expetendum sit, id esse lauda-
bile. Illud vero minime confectarium, sed in primis
hebes illorum, gloriatione dignam esse beatam vitam,
quod non possit sine honestate contingere, ut iure
51 quisquam gloriatur. Dabit hoc Zenoni Polemon;
etiam magister eius, et tota illa gens, et reliqui, qui
virtutem omnibus rebus multo anteponentes, adiun-
gunt ei tamen aliquid summo in bono finiendo. Si
enim virtus digna est gloriatione, ut est, tantumque
praestat ceteris rebus, ut dici vix possit; et beatus
esse poterit virtute una praeditus, carens ceteris; nec
tamen illud tibi concedet, praeter virtutem nihil in
bonis esse ducendum: illi autem, quibus summum
bonum sine virtute est, non dabunt fortasse, vitam
beatam habere in quo iure possit gloriari. etsi illi qui-
52 dem etiam voluptates faciunt interdum gloriosas. Vi-
des igitur, te aut ea sumere, quae non concedantur,
19 aut ea, quae etiam concessa, te nihil iuvent. Equi-
dem in omnibus istis conclusionibus hoc putarem phi-
losophia, nobisque dignum, et maxime, cum sum-

num bonum quaereremus, vitam nostram, consilia, voluntates, non verba corrigi. quis enim potest istis, quae te, ut ais, delectant, brevibus et acutis, auditis, de sententia decedere? Nam cum ea spectant et avent audire, cur dolor malum non sit; dicunt illi, asperum esse dolere, molestum, odiosum, contra naturam, difficile toleratu: sed, quia nulla sit in dolore nec fraus, nec improbitas, nec malitia, nec culpa, nec turpitudine, non esse illud malum. Haec qui audierit, ut ridere non curet, discedet tamen nihilo firmior ad dolorem ferendum, quam venerat. tu autem negas fortem esse quemquam posse, qui dolorem malum putet. Cur fortior sit, si illud, quod tute concedis, asperum et vix ferendum putabit? ex rebus enim timiditas, non ex vocabulis nascitur. Et ais, si una litera commota sit, fore, tota ut labet disciplina. Utrum igitur tibi literam videor, an totas paginas commovere? ut enim sit apud illos, id quod est a te laudatum, ordo rerum conservatus, et omnia inter se apta et connexa, (sic enim aiebas,) tamen persequi non debemus, si a falsis principiis profecta congruunt ipsa sibi, et a proposito non aberrant. In prima igitur constitutione Zeno tuus a natura recessit; cumque summum bonum posuisset in ingenii praestantia, quam virtutem vocamus, nec quidquam aliud bonum esse dixisset, nisi quod esset honestum, nec virtutem posse constare, si in ceteris rebus esset quidquam, quod aliud alio melius esset aut peius: his propositis tenuit prorsus consequentia. recte dicis. negare enim non possum. sed ita falsa sunt ea, quae consequuntur, ut illa, e quibus haec nata sunt, vera esse non possint. Do-

cent enim nos (ut scis) dialectici, si ea, quae rem aliquam sequantur, falsa sint, falsam illam ipsam esse, quam sequantur. Ita fit illa conclusio non solum vera, sed ita perspicua, ut dialectici ne rationem quidem reddi putent oportere : Si illud ; hoc. non autem hoc ; igitur ne illud quidem. sic, consequentibus vestris sublati, prima tolluntur. quae sequuntur igitur? *Omnes, qui non sint sapientes, aequae miseros esse : Sapientes omnes summe beatos esse : Recte facta omnia aequalia : Omnia peccata paria.* quae cum magnifice primo dici videntur, considerata minus probantur. sensus enim cuiusque, et natura rerum, atque ipsa veritas clamat quodam modo, non posse adduci, ut inter eas res, quas Zeno exaequaret, nihil interesset.

20 Postea tuus ille Poenulus, (scis enim Citiaeos, 56 chentes tuos, e Phoenicia profectos) homo igitur acutus causam non obtinens, repugnante natura, verba versare coepit : et primum rebus iis, quas nos bonas ducimus, concessit, ut haberentur aptae, habiles, et ad naturam accommodatae : faterique coepit, sapienti, hoc est, summe beato, commodius tamen esse, si ea quoque habeat, quae bona non audeat appellare ; natura ipsa commodata esse concedit : negatque, Platonem, si sapiens non sit, eadem esse in causa, qua tyrannum Dionysium. huic mori optimum esse, propter desperationem sapientiae ; illi, propter spem, vivere : peccata autem partim esse tolerabilia, partim nullo modo, propterea quod alia peccata plures, alia pauciores quasi numeros officii praeterirent. iam insipientes alios ita esse, ut nullo modo ad sapientiam possent pervenire ; alios, qui

possent, si id egissent, sapientiam consequi. Hic lo- 57
 quebatur aliter, atque omnes; sentiebat idem, quod
 ceteri. nec vero minoris aestimanda ducebat ea, quae
 ipse bona negaret esse, quam illi, qui ea bona esse
 dicebant. Quid igitur voluit sibi, qui illa mutaverit?
 Saltem aliquid de pondere detraxisset, et paulo mi-
 noris aestimavisset ea, quam Peripatetici, ut sentire
 quoque aliud, non solum dicere videretur. Quid? de
 ipsa beata vita, ad quam omnia referuntur, quae di-
 citis? negatis eam esse, quae expleta sit omnibus iis
 rebus, quas natura desideret; totamque eam in una
 virtute ponitis: cumque omnis controversia aut de
 re soleat, aut de nomine esse; utraque earum nascitur,
 si aut res ignoratur, aut erratur in nomine. quorum
 si neutrum est, opera danda est, ut verbis utamur
 quam usitatissimis et quam maxime aptis, id est,
 rem declarantibus. Num igitur dubium est, quin, si 58
 in re ipsa nihil peccatur a superioribus, verbis illi
 commodius utantur? Videamus igitur sententias eo- 21
 rum; tum ad verba redeamus.

Dicunt appetitionem animi moveri, cum aliquid
 ei secundum naturam esse videatur; omniaque, quae
 secundum naturam sint, aestimatione aliqua digna;
 eaque pro eo, quantum in quoque sit ponderis, esse
 aestimanda: quaeque secundum naturam sint, par-
 tim nihil habere in sese eius appetitionis, de qua saepe
 iam diximus, quae nec honesta, nec laudabilia di-
 cantur: partim, quae voluptatem habeant in omni
 animante, sed in homine rationem etiam: ex iis quae
 sint apta, ea honesta, ea pulchra, ea laudabilia: illa
 autem superiora, naturalia nominantur: quae con-

iuncta cum honestis vitam beatam perficiunt et ab-
 59 solvunt. Omnium autem eorum commodorum, qui-
 bus non illi plus tribuunt, qui illa bona esse dicunt,
 quam Zeno, qui negat, longe praestantissimum esse,
 quod honestum esset atque laudabile: sed, si duo
 honesta proposita sint, alterum cum valetudine, alte-
 rum cum morbo; non esse dubium, ad utrum eorum
 natura nos ipsa deductura sit. sed tamen tantam vim
 honestatis esse, tantumque eam rebus omnibus prae-
 stare et excellere, ut nullis nec suppliciis, nec praemiis
 demoveri possit ex eo, quod rectum esse decreverit;
 omniaque, quae dura, difficilia, adversa videantur,
 ea virtutibus iis, quibus a natura essemus ornati, ob-
 teri posse: non facilia illa quidem, nec contemnen-
 da (quid enim esset in virtute tantum?) sed ut hoc
 iudicemus, non esse in his partem maximam po-
 60 sitam aut beate aut fecus vivendi. Ad summam, ea,
 quae Zeno aestimanda, et sumenda, et apta naturae
 esse dixit, eadem illi bona appellant: vitam autem
 beatam illi eam, quae constaret ex iis rebus, quas
 dixi, aut plurimis, aut gravissimis. Zeno autem, quod
 suam, quod propriam speciem habeat, cur appeten-
 dum sit, id solum bonum appellat; beatam autem vi-
 22 tam eam solam, quae cum virtute degatur. Si de re
 disceptari oportet; nulla, mihi tecum, Cato, potest
 esse dissensio. nihil est enim, de quo aliter tu sentias,
 atque ego: modo commutatis verbis ipsas res con-
 feramus. nec hoc ille non vidit; sed verborum mag-
 nificientia est et gloria delectatus: qui si ea, quae di-
 cit, ita sentiret, ut verba significant; quid inter eum,
 et vel Pyrrhonem, vel Aristonem interesset? sin autem

eos non probabat; quid attinuit cum iis, quibuscum
 re concinebat, verbis discrepare? Quid si reviviscant 61
 Platonici illi, et deinceps qui eorum auditores fue-
 runt, et tecum ita loquantur? Nos cum te, M. Cato,
 studiosissimum philosophiae, iustissimum virum, op-
 timum iudicem, religiosissimum testem audiremus,
 admirati sumus, quid esset, cur nobis Stoicos ante-
 ferres, qui de rebus bonis et malis sentirent ea, quae
 ab hoc Polemone Zeno cognoverat; nominibus ute-
 rentur iis, quae prima specie admirationem, re ex-
 plicata, risum moyerent. Tu autem, si tibi illa pro-
 babantur, cur non propriis verbis illa tenebas? si
 te auctoritas commovebat; nobisne omnibus, et Pla-
 toni ipsi, nescio quem illum anteponebas? praefer-
 tim cum in republica princeps esse velles, ad eam-
 que tuendam cum summa tua dignitate maxime a no-
 bis ornari atque instrui posses? nobis enim ista quae-
 sita, a nobis descripta, notata, praecepta sunt: om-
 niumque rerumpublicarum rectiones, genera, sta-
 tus, mutationes, leges etiam et instituta ac mores
 civitatum perscripsimus. eloquentiae vero, quae et
 principibus maximo ornamento est, et qua te audire
 vimus valere plurimum, quantum tibi ex monumen-
 tis nostris addidisses? Ea cum dixissent, quid tan-
 dem talibus viris responderes? Rogarem te, inquit, 62
 ut diceres pro me tu idem, qui illis orationem dic-
 tavisses, vel potius paulum loci mihi, ut his responde-
 rem, dares; nisi et te audire nunc malletm, et istis ta-
 men alio tempore responsurus essem, tum scilicet,
 cum tibi. Atqui, si verum respondere velles, Cato, 23
 haec erant dicenda, Non eos tibi non probatos, tantis

ingeniis homines, tantaque auctoritate, sed te animadvertisse, quas res illi propter antiquitatem parum vidissent, eas a Stoicis esse perspectas, eisdemque de rebus hos tum acutius differuisse, tum sensitse gravius et fortius, quippe qui primum valetudinem bonam expetendam negent esse, eligendam dicant; non quia fit bonum valere, sed quia fit non nihilo aestimandum; neque tamen minoris, quam illis videatur, qui illud non dubitent bonum dicere. Hoc vero te ferre non potuisse, quod antiqui illi, quasi barbati, ut nos de nostris solemus dicere, crediderint, eius, qui honeste viveret, si idem et bene valeret, bene audiret, copiosus esset, optabiliorem fore vitam, melioremque et magis expetendam, quam illius, qui aequae vir bonus, multis modis esset, ut Ennii Alcmaeo,

Circumventus morbo, ex filio, atque inopia.

63 Illi igitur antiqui non tam acute optabiliorem illam vitam putant, praestantiorum, beatiorum: Stoici autem tantummodo praepoſendam in feligendo, non quo beatior haec vita fit, sed quod ad naturam accommodatior: et qui sapientes non sint, omnes aequae miseros esse. Stoici haec videlicet viderunt: illos autem id fugerat superiores: qui arbitrabantur, homines sceleribus et parricidiis inquinatos, nihilo inferiores esse, quam eos, qui cum castitate et integre viverent, nondum perfectam illam sapientiam essent consecuti.

64 Atque hoc loco similitudines eas, quibus illi uti solent, dissimillimas proferebas. Quis enim ignorat, si plures ex alto emergere velint, propius fore eos quidem ad respirandum, qui ad summam iam aquam

appropinquant, sed nihilo magis respirare posse, quam eos, qui sunt in profundo? nihil ergo adiuvat procedere et progredi in virtute, quo minus miserimus sis, antequam ad eam perveneris, quoniam in aqua nihil adiuvat: et quoniam catuli, qui iam dispecturi sunt, caeci, aequae et ii, qui modo nati; Platonem quoque necesse est, quoniam nondum videbat sapientiam, aequae caecum animo ac Phalarim fuisse. *Ista similia non sunt, Cato: in quibus quam-* 24
vis multum processeris, tamen illud in eadem causa 65
est, a quo abesse velis, donec evaseris. nec enim ille respirat ante quam emerfit, et catuli aequae caeci priusquam dispexerunt, ac si ita futuri semper essent. illa sunt similia: hebes acies est cuiusdam oculorum; corpore alius languescit: hi curatione adhibita levantur in dies; alter valet plus quotidie, alter videt. hi similes sunt omnibus, qui virtuti student; levantur vitiis, levantur erroribus. nisi forte censes Ti. Gracchum patrem non beatiorum fuisse, quam filium, cum alter stabilire rempublicam studuerit, alter evertere. nec tamen ille erat sapiens: quis enim hoc? aut quando? aut ubi? aut unde? sed quia studebat laudi et dignitati, multum in virtute processerat. Conferam autem avum tuum, Drusum, cum C. 66
Graccho eius fere aequali. quae hic reipublicae vulnera imponebat, eadem ille sanabat. Si nihil est, quod tam miseros faciat, quam impietas et scelus; ut iam omnes insipientes sint miseri, quod profecto sunt; non est tamen aequae miser, qui patriae consulit, et is, qui illam extinctam cupit. levatio igitur vitiorum magna sit iis, qui habent ad virtutem progressionis

67 aliquantum. Vestri autem progressionem ad virtutem fieri aiunt, levationem vitiorum fieri negant. At, quonitantur homines acuti argumento ad probandum, operae pretium est considerare. Quarum, inquit, artium summa crescere potest, earum etiam contrariorum summa poterit augeri. ad virtutis autem summam accedere nihil potest. ne vitia quidem igitur crescere poterunt, quae sunt virtutum contraria. Utrum igitur tandem perspicuis dubia aperiuntur, an dubiis perspicua tolluntur? Atqui hoc perspicuum est, vitia alia in aliis esse maiora: illud dubium, ad id, quod summum bonum dicitis, ecquaenam fieri possit accessio. vos autem cum perspicuis dubia debeatis il-

68 lustrare, dubiis perspicua conamini tollere. Itaque eadem ratione, qua sum paulo ante usus, haerebitis. si enim propterea vitia alia aliis maiora non sunt, quia ne ad finem quidem bonorum eum, quem vos facitis, quidquam potest accedere; quoniam perspicuum est, vitia non esse omnium paria, finis bonorum vobis mutandus est. Teneamus enim illud necesse est, cum consequens aliquod falsum sit, illud, cuius id consequens sit, non posse esse verum.

25 Quae est igitur causa istarum angustiarum? gloriosa ostentatio in constituendo summo bono. cum enim, quod honestum sit, id solum bonum esse confirmatur, tollitur cura valetudinis, diligentia rei familiaris, administratio reipublicae, ordo gerendorum negotiorum, officia vitae: ipsum denique illud honestum, in quo uno vultis esse omnia, deferendum est. quae diligentissime contra Aristonem dicuntur a Chryippo. Ex ea difficultate illae fallae-

ciloquentiae, (ut ait Accius) malitiae natae sunt. Quod enim sapientia ubi pedem poneret, non ha- 69
 bebat, sublatis officiis omnibus; officia autem tol-
 lebantur, delectu omni et discrimine remoto (quae
 enim esse poterant, rebus omnibus sic exaequatis,
 ut inter eas nihil interesset?) ex his angustiis ista
 evaserunt deteriora, quam Aristonis: illa tamen sim-
 plicia; vestra versuta. Roges enim Aristonem, bo-
 nane ei videantur haec, vacuitas doloris, divitiae,
 valetudo? neget. quid, quae contraria sunt his, ma-
 lane? nihilo magis. Zenonem roges. respondeat to-
 tidem verbis. admirantes quaeramus ab utroque, quo-
 nam modo vitam agere possimus, si nihil interesse
 nostra putemus, valeamus, aegrine simus; vacemus,
 an cruciemur dolore; frigus, famem propulsare pos-
 simus, necne possimus: vives, inquit Aristo, magni-
 fice atque praeclare: quod erit cumque visum agens,
 nunquam angere, nunquam cupies; nunquam time-
 bis. Quid Zeno? portenta haec esse dicit, nec ea 70
 ratione ullo modo posse vivi; sed differre inter ho-
 nestum et turpe nimium quantum, nescio quid im-
 mensum: inter ceteras res nihil omnino interesse.
 Idem adhuc (audi reliqua, et risum contine, si potes) 71
 Media illa, inquit, inter quae nihil interest, tamen
 eiusmodi sunt, ut eorum alia eligenda sint, alia re-
 iicienda, alia omnino negligenda, hoc est, ut eo-
 rum alia velis, alia nolis, alia non cures. At mo-
 do dixeras, nihil in his rebus esse, quod interesset.
 Et nunc idem dico, inquires, sed ad virtutes et ad
 vitia nihil interesse. Quis istuc, quaeso, nesciebat? 26
 Verum audiamus. Ista, inquit, quae dixisti, valere, 72

locupletem esse, non dolere, bona non dico, sed dicam Graece *προηγμενα*, Latine autem producta: sed praeposita, aut praecipua malo. sic tolerabilius et mollius. Illa autem, egestatem, morbum, dolorem, non appello mala, sed, si libet, reiectanea. Itaque illa non dico me expetere, sed legere; nec optare, sed sumere: contraria autem non fugere, sed quasi secernere. Quid ait Aristoteles, reliquique Platonis alumni? Se omnia, quae secundum naturam sint, bona appellare; quae autem contra, mala. Videsne igitur, Zenonem tuum cum Aristotone verbis consistere, re diffidere: cum Aristotele et illis re consentire, verbis discrepare? cur igitur, cum de re conveniat, non malimus usitate loqui? Aut doceat, paratiorem me ad contemnendam pecuniam fore, si illam in rebus praepositis, quam si in bonis duxero; fortioremque in patiendo dolore, si eum asperum, et difficilem perpeffu, et contra naturam esse, quam si malum dixero. Facete M. Piso, familiaris noster, et alia multa, et hoc loco Stoicos irridebat. Quid enim, aiebat? bonum negas esse divitias, praepositum esse dicis. quid adjuvas? avaritiamne minuis? quod si verbum sequimur, primum longius verbum, *praepositum*, quam *bonum*. Nihil ad rem. Ne sit sane. at certe gravius. nam bonum ex quo appellatum fit, nescio; praepositum ex eo credo, quod praeponatur aliis. id mihi magnum videtur. itaque dicebat plus tribui divitiis a Zenone, qui eas in praepositis poneret, quam ab Aristotele, qui bonum esse divitias fateretur. sed nec magnum bonum, et prae rectis honestisque

contemnendum ac despiciendum, nec magnopere expetendum: omninoque de omnibus istis verbis a Zenone mutatis ita disputabat, et quae bona negarentur esse ab eo, et quae mala, illa laetioribus nominibus ab eo appellari, quam a nobis, haec tristioribus. Piso igitur hoc modo, vir optimus, tuique, 27
ut scis, amantiſſimus. nos paucis ad haec additis fi- 74
nem faciamus aliquando. longum est enim ad omnia respondere, quae a te dicta sunt.

Nam ex iisdem verborum praestigiis et regna nata vobis sunt, et imperia, et divitiae, et tantae quidem, ut omnia, quae ubique sunt, sapientis esse dicatis. solum praeterea formosum, solum liberum, solum civem: stultorum omnia contraria, quos etiam insanos esse vultis. Haec *παρὰδοξα* illi, nos admirabilia dicamus. Quid autem habent admirationis, cum prope accesseris? conferam tecum, quam cuique verbo rem subiicias: nulla erit controversia. omnia peccata paria dicitis. non ego tecum iam ita loquar, ut iisdem his de rebus, cum L. Murenam, te accusante, defenderem. apud imperitos tum illa dicta sunt; aliquid etiam coronae datum: nunc agendum est subtilius. Peccata paria quonam modo? 75
quia nec honesto quidquam honestius, nec turpi turpius. Perge porro. nam de isto magna dissensio est. illa argumenta propria videamus, cur omnia peccata sint paria. Ut, inquit, in fidibus plurimis, si nulla earum ita contenta numeris sit, ut concentum servare possit, omnes aequae incontentae sint; sic peccata, quia discrepant, aequae discrepant: paria sunt igitur. Hic ambiguo ludimur, aequae enim contingit

omnibus fidibus, ut incontentae sint; illud non continuo, ut aequae incontentae. collatio igitur ista te nihil iuvat. nec enim omnes avaritias si aequae avaritias esse dixerimus, sequitur etiam ut aequas esse
76 dicamus. Ecce aliud simile dissimile. Ut enim, inquit, gubernator aequae peccat, si palearum navem evertit, et si auri; item aequae peccat, qui parentem, et qui servum iniuria verberat. Hic non videre, cuius generis onus navis vehat, ad gubernatoris artem nihil pertinere? itaque aurum, paleamve portet; ad bene, aut ad male gubernandum nihil interesse. at quid inter parentem et servulum interfit, intelligi et potest, et debet. ergo in gubernando nihil, in officio plurimum interest, quo in genere peccetur. et si in ipsa gubernatione negligentia est navis everfa, maius est peccatum in auro, quam in palea. Omnibus enim artibus volumus attributam esse eam, quae communis appellatur prudentia; quam omnes, qui cuique artificio praesunt, debent habere. Ita ne hoc modo paria quidem peccata sunt.
28 Urgent tamen, et nihil remittunt. Quoniam, inquit,
77 unt, omne peccatum imbecillitatis et inconstantiae est; haec autem vitia in omnibus stultis aequae magna sunt; necesse est paria esse peccata. Quasi vero aut concedatur, in omnibus stultis aequae magna esse vitia, et eadem imbecillitate et inconstantia L. Tubulum fuisse, qua illum, cuius is condemnatus est rogatione, P. Scaevolam: et quasi nihil inter res quoque ipsas, in quibus peccatur, interfit; ut, quae hae maiores minoresve sint, eo, quae peccentur in
78 his rebus, aut majora sint, aut minora. itaque (iam

enim concludatur oratio) hoc uno vitio maxime mihi premi videntur tui Stoici, quod se posse putant duas contrarias sententias obtinere. quid enim est tam repugnans, quam eundem dicere, quod honestum sit, solum id bonum esse, qui dicat, appetitionem rerum ad vivendum accommodatarum, a natura profectam? Ita cum ea volunt retinere, quae superiori sententiae conveniunt, in Aristonem incidunt: cum id fugiunt, re eadem defendunt, quae Peripatetici; verba tenent mordicus; quae rursus dum sibi evelli ex ordine nolunt, horridiores evadunt, asperiores, duriores et oratione, et moribus. Quam illorum tristitiam, atque asperitatem fugiens Panaetius, nec acerbitatem sententiarum, nec differendi spinas probavit; fuitque in altero genere mitior, in altero illustrior; semperque habuit in ore Platonem, Aristotelem, Xenocratem, Theophrastum, Dicaearchum, ut ipsius scripta declarant. quos quidem tibi studiose et diligenter tractandos magnopere censeo. Sed quoniam advesperascit, et mihi ad villam revertendum est; nunc quidem haec: verum hoc idem saepe faciamus. Nos vero, inquit ille. nam quid possumus facere melius? et hanc quidem primam exigam a te operam, ut audias me, quae a te dicta sunt, refellentem. sed memento, te, quae nos sentiamus, omnia probare, ni quod verbis aliter utamur; mihi autem vestrorum nihil probari. Scrupulum, inquam, abeunti. sed videbimus. Quae cum essent dicta, discessimus.

M. TULLII
CICERONIS
DE
FINIBUS BONORUM
ET MALORUM
AD
BRUTUM
LIBER V.

A R G U M E N T U M.

Quas superiori libro ipse partes susceperat Cicero, eas hoc libro M. Pisoni imponit, ut, cum ipse veteris Academiae & Peripateticorum rationem, impugnata Stoica, defendisset, hic nunc omnem illam rationem explanaret. Et facile quidem intelligitur, quae Piso hic disputare fingitur, ea Ciceroni placuisse ipsi, tum, quod eandem rationem superiori libro Stoicae praeposuerat, tum vero quod ipsa ratio explicandi est longe illa venustior & ornatio, qua libro primo & tertio usus est, cum aliena e Torquati & Catonis personis disputaret. Ea enim fere felicius in hoc genere succedunt, quae ipsi probamus. Itaque etiam illud accidit Ciceroni, ut c. 8. oblivisceretur, Pisonis esse illam disputationem, &, se hic disputare, significaret. Nam in ipso illo Pisonis sermone, plane aliena ab eius persona Ciceroni exciderunt haec: *Quando igitur & de voluptate cum Torquato (L. II) & de honestate - - - cum Catone (L. IV) est disputatum &c.* quae profecto Pisoni minime, sed Ciceroni

ipsi potius conveniunt. Nam quod in fine huius libri c. 26 sq. quaedam in Peripatetica ratione reprehenduntur : ea non ad summam rei pertinent ; cum non tam ipsa sententia reprehendatur , quam quod inconstans quodammodo , nec satis consentiens omnibus partibus sit Peripatetica ratio , quae cum doceat , alia esse praeter virtutem bona , tamen sapientem semper beatum , etiam in dolore & paupertate putet. Praemissis autem disputationi Platonis , Academicorum veterum , & Peripateticorum laudibus c. 3. 4. & commemoratis omnibus de summo bono sententiis , quarum sex simplices sunt , tres omnino iunctae & duplices ; reiectis ceteris , illam exponendam confirmandamque suscipit Piso , in qua Aristotelem in primis , eiusque filium Nicomachum , in plerisque etiam Theophrastum adhibere possit , quae eadem est cum ea , quam Academia vetus tenuit c. 5 - 8. Facto ergo ; ex instituto veterum omnium , a primis naturae exponendis initio , hunc finem bonorum ex iis existere dicit : *Secundum naturam vivere , sic affectum , ut optime affici possis , ad naturamque accommodatissime* , c. 9. Exposita autem ista rerum expetendarum terminatione , cur ista se res ita habeat , demonstrat. Primum argumentum omne ducitur a prima commendatione naturae , quod omne animal se ipsum diligit ; id quod ita infixum est in ipsa natura , & suis cuiusque sensibus comprehenditur , ut , contra si quis dicere velit , non audiatur : neque potest intelligi aut cogitari , non modo esse aliquod animal , quod se oderit , sed quod , quomodo se habeat , nihil sua censeat interesse , quod , eo sumto , omnis appetitus animi tollitur ; quemadmodum in iis rebus , inter quas nihil interest , in neutram partem propensiores sumus. Ea etiam est corporis & animi , omnium partium facultatumque natura , ut eas salvas , & integras , perfectasque velimus , per se caras habeamus , in eisque sint ad bene vivendum momenta maxima : quod , cui conservatio sui proposita est , necesse est , huic partes quoque sui caras esse , eoque cariores , quo sint perfectiores : ex quo intelligitur , ut quaeque ex nostris plerimum habent dignitatis &

praestantiae, ita maxime esse expetenda, atque adeo virtutem animi, quae ex ratione gignitur, qua nihil est divinius in homine, omnium maxime appetendam esse, c. 10-14. Quod si se quisque & naturam suam, simul ac natus est, cognosceret, & naturae suae singularumque partium vim, continuo homo videret hoc, quod quaeritur, ultimum. Nunc vero, in infirma aetate, ea per caliginem cernitur, & sensim paulatimque cognoscitur; ut neque finis ille statim cernatur, c. 15. 16. Altera argumentandi ratio inde ducitur, quod cuiusque partis naturae & in corpore & in animo sua vis est, ut idcirco in his rebus & actionibus, quae cuique parti humanae, membro, facultati subiectae sint, summa nostra sponte moveamur, ut ad eas nati videamur, c. 17-20. Actionum autem aliae aliis sunt maiores excellentioresque: maximae vero, cognitio rerum coelestium & a natura occultarum, quas indagare ratio potest; administratio reipublicae, aut administrandi scientia, tum prudens, temperata, fortis & iusta ratio, ceteraeque virtutes, & actiones virtutibus congruentes, quae omnia honesta dicimus, ad quorum cognitionem, natura ipsa praeunte, deducimur, quaeque praeterquam, quod nos ipsi diligimus, etiam suapte natura appetenda sunt, c. 21. 22. In omni honesto autem nil est illustrius, quam hominum coniunctio, cuius innatus est nobis amor: quam quae tuetur animi affectio, iustitia appellatur, eique pietas, bonitas, liberalitas, comitas, aliaque eius generis, ita propria sunt, ut sunt virtutum reliquarum communia. Ita fit, ut illa coniunctio etiam per se appetenda sit. Neque tamen est in fine bonorum, quia est extrinsecus, neque in animo neque in corpore posita. Duo ergo sunt genera per se expetendorum: unum, in quo est finis ille, quae sunt aut animi aut corporis; alterum, in quo sunt res extrinsecus posita; quae quamquam non continentur summo bono, tamen ad id referuntur, quod eas his officiis tuemur; quae a suo cuiusque genere virtutis oriuntur, c. 23. 24. Haec est Peripateticae rationis summa, ex qua ceteri omnes particulam aliquam detraxerunt, cum suam quisque afferre

videri vellet sententiam, c. 25. Reliqua disputatio versatur in diluendis iis, quae Cicero de inconstantia Peripateticae rationis disseruerat c. 26. sq. qua ostenditur, tantam esse virtutis excellentiam, ut bonorum externorum defectum obruat, nihiloque minus beatus sapiens dici possit, etsi in molestia quadam sit; accessione autem illorum bonorum aut decessione fieri alium alio beatiorum.

CUM audivissem Antiochum, Brute, ut solebat, et cum M. Pifone, in eo gymnasio, quod Ptolemaeum vocatur, unaque nobiscum Q. frater, et T. Pomponius, et L. Cicero, frater noster, cognatione patruelis, amore germanus; constituimus inter nos, ut ambulationem postmeridianam conficeremus in Academia, maxime quod is locus ab omni turba id temporis vacuus esset. Itaque ad tempus ad Pisonem omnes. inde vario sermone sex illa a Dipylo stadia confecimus. cum autem venissemus in Academiae non sine causa nobilitata spatia, solitudo erat ea, quam volueramus. Tum Pifone, Naturane nobis hoc, inquit, datum dicam, an errore quodam, ut, cum ea loca videamus, in quibus memoria dignos viros acceperimus multum esse versatos, magis moveamur, quam si quando eorum ipsorum aut facta audiamus, aut scriptum aliquod legamus? velut ego nunc moveor. venit enim mihi Platonis in mentem; quem acceperimus primum hic disputare solitum, cuius etiam illi hortuli propinqui non memoriam solum mihi afferunt, sed ipsum videntur in conspectu meo ponere. hic Speusippus, hic Xenocrates, hic eius auditor Polemo; cuius illa ipsa sessio fuit, quam videmus. equidem etiam curiam nostram (Hostiliam dico, non hanc novam, quae mihi

minor esse videtur, postquamquam est maior) solebam
intuens, Scipionem, Catonem, Laelium, nostrum
vero in primis avum cogitare. Tanta vis admonitio-
nis inest in locis; ut non sine causa ex his memoriae
3 ducta sit disciplina. Tum Quintus, Est plane, Piso,
ut dicis, inquit. nam me ipsum huc modo venientem
convertebat ad sese Coloneus ille locus, cuius incola
Sophocles ob oculos versabatur; quem scis quam ad-
mirer, quamque eo delecter. me quidem ad altiorem
memoriam Oedipodis huc venientis, et illo mollissi-
mo carmine, quatenam essent ipsa haec loca, requi-
rentis, species quaedam commovit, inanis scilicet, sed
commovit tamen. Tum Pomponius. At ego, quem
vos, ut deditum Epicuro, insectari soletis, sum mul-
tum equidem cum Phaedro, quem unice diligo, ut sci-
tis, in Epicuri hortis, quos modo praeteribamus: sed,
veteris proverbii admonitu, vivorum memini: nec
tamen Epicuri licet oblivisci, si cupiam; cuius imagi-
nem non modo in tabulis nostri familiares, sed etiam
2. in poculis, et in anulis habent. Hic ego, Pomponius
4 quidem, inquam, noster iocari videtur, et fortasse
suo iure. ita enim Athenis se collocavit, ut sit paene
unus ex Atticis, et id etiam cognomen videatur habi-
turus. Ego autem tibi, Piso, assentior, usu hoc eveni-
re, ut acrius aliquanto et attentius de claris viris, lo-
corum admonitu, cogitemus. scis enim me quodam
tempore Metapontum venisse tecum, nec ad hospi-
tem ante divertisse, quam Pythagorae ipsum illum lo-
cum, ubi vitam ediderat, sedemque viderim. hoc au-
tem tempore, etsi multa in omni parte Athenarum
sunt in ipsis locis indicia summorum virorum; tamen

ego illa moveor exedra. modo enim fuit Charmadas, quem videre videor, (est enim nota imago,) a federe ipsa, tanti ingenii magnitudine orbata, desiderari illam vocem puto. Tum Piso, Quoniam igitur aliquid omnes, quid Lucius noster, inquit? an eum locum libenter invisit, ubi Demosthenes et Aeschines inter se decertare soliti sunt? suo enim quisque studio maxime ducitur. Et ille, cum erubisset, Noli, inquit, ex me quaerere, qui in Phalericum etiam descenderim; quo in loco ad fluctum aiunt declamare solitum Demosthenem, ut fremitum assuesceret voce vincere. modo etiam paulum ad dextram de via declinavi, ut ad Periclis sepulcrum accederem. quamquam id quidem infinitum est in hac urbe: quacunque enim ingredimur, in aliquam historiam vestigium ponimus.

Tum Piso, Atqui Cicero, inquit, ista studia, si ad imitandos summos viros spectant, ingeniosorum sunt. sin tantummodo ad indicia veteris memoriae cognoscenda, curiosorum. te autem hortamur omnes, currentem quidem, ut spero, ut eos, quos novisse vis, etiam imitari velis. Hic ego, Et si facit hic quidem, inquam, Piso, (ut vides) ea, quae praecipis; tamen mihi grata est hortatio tua. Tum ille amicissime, ut solebat, Nos vero, inquit, omnes omnia ad huius adolescentiam conferamus, in primisque ut aliquid suorum studiorum philosophiae quoque impertiat, vel ut te imitetur, quem amat; vel ut illud ipsum, quod studet, facere possit ornatius. Sed utrum hortandus es nobis, Luci, inquit, an etiam tua sponte propensus es? mihi quidem Antiochum, quem audis,

fatis belle videris attendere. Tum ille timide, vel potius verecunde, Facio, inquit, equidem: sed audiffine modo de Charmada? rapior illuc, revocat autem Antiochus: nec est praeterea, quem audiamus. Tum Piffo, Eui hoc, inquit, fortasse non poterit sic abire, cum hic adsit, (me autem dicebat,) tamen audebo te ab hac Academia nova ad veterem illam vocare; in qua, ut dicere Antiochum audiebas, non ii soli numerantur, qui Academici vocantur, Speusippus, Xenocrates, Polemo, Crantor, ceterique, sed etiam Peripatetici veteres, quorum princeps Aristoteles, quem, excepto Platone, haud scio an recte dixerim principem philosophorum. Ad eos igitur converte te, quaeso. ex eorum enim scriptis et institutis cum omni doctrina liberalis, omnis historia, omnis sermo elegans sumi potest, tum varietas est tanta artium, ut nemo sine eo instrumento ad ullam rem illustriorem factis ornatus possit accedere. ab his oratores, ab his imperatores, ac rerum publicarum principes exstiterunt. ut ad minora veniam, mathematici, poetae, musici, medici denique ex hac, tanquam ex omnium artium officina, profecti sunt. Ad quae ego, Scis me, inquam, istud idem sentire, Piffo: sed a te opportune facta mentio est. studet enim meus audire Cicero, quaenam sit illius veteris, quam commemoras, Academiae de finibus bonorum, Peripateticorumque sententia. censemus autem te facillime id explanare posse, quod et Staseam Neapolitanum multos annos habueris apud te, et complures iam menses Athenis haec ipsa te ex Antiocho videmus exquirere. Et ille ridens, Age, age, inquit (fatis enim scite me nostri sermonis principium

esse voluisti) exponamus adolescenti, si qua forte possumus. dat enim id nobis solitudo. quod si quis Deus diceret, nunquam putarem, me in Academia, tanquam philosophum, disputaturum. sed ne, dum huic obsequor, vobis molestus sim. Mihi, inquam, qui te id ipsum rogavi? Tum Quintus et Pomponius cum idem se velle dixissent, Piso exorsus est. cuius oratio, attende quaeso, Brute, satisne videatur Antiochi complexa esse sententiam; quam tibi, qui fratrem eius Aristum frequenter audieris, maxime probatam existimo. Sic est igitur locutus.

Quantus ornatus in Peripateticorum disciplina sit, 4
 satis est a me, ut brevissime potui, paulo ante dictum. 9
 Sed est forma eius disciplinae, sicut fere ceterarum, triplex. una pars est naturae; differendi altera; vivendi tertia. natura sic ab iis investigata est, ut nulla pars coelo, mari, terra, (ut poetice loquar,) praetermissa sit. Quin etiam, cum de rerum initiis, omnique mundo locuti essent, ut multa non modo probabili argumentatione, sed etiam necessaria mathematicorum ratione concluderent; maximam materiam ex rebus per se investigatis ad rerum occultarum cognitionem attulerunt. Persecutus est Aristoteles animantium om- 10
 nium ortus, victus, figuras. Theophrastus autem stirpium naturas, omniumque fere rerum, quae e terra gignerentur, causas atque rationes; qua ex cognitione facilius facta est investigatio rerum occultissimarum. differendique ab iisdem non dialectice solum, sed etiam oratorie praecepta sunt tradita; ab Aristoteleque principe de singulis rebus in utramque partem dicendi exercitatio est instituta, ut non con-

tra omnia semper, sicut Arcefilas, diceret, et tamen, ut in omnibus rebus, quidquid ex utraque parte dici
 11 posset, exprimeret. Cum autem tertia pars bene vivendi praecepta quaereret, ea quoque est ab iisdem non solum ad privatae vitae rationem, sed etiam ad rerum publicarum rectionem relata. omnium fere civitatum, non Graeciae solum, sed etiam barbariae, ab Aristotele, mores, instituta, disciplinas; a Theophrasto leges etiam cognovimus. cumque uterque eorum docuisset, qualem in republica principem esse conveniret; pluribus praeterea cum scripisset, qui esset optimus reipublicae status; hoc amplius Theophrastus, quae essent in republica inclinationes rerum, et momenta temporum, quibus esset moderandum, utcumque res postularet. Vitae autem degendae ratio maxime quidem illis placuit quieta, in contemplatione et cognitione posita rerum; quae quia deorum erat vitae simillima, sapiente visa est dignissima. atque his de rebus et splendida est eorum et illustris
 5 oratio. De summo autem bono, quia duo genera librorum sunt, unum populariter scriptum, quod *εξωτερικος*
 12 appellabant; alterum limatius, quod in commentariis reliquerunt; non semper idem dicere videntur: nec in summa tamen ipsa aut varietas est ulla, apud hos quidem, quos nominavi, aut inter ipsos dissensio. sed cum beata vita quaeratur, idque sit unum, quod philosophia spectare et sequi debeat; sitne ea tota sita in potestate sapientis, an possit aut labefactari, aut eripi rebus adversis, in eo nonnunquam variari inter eos et dubitari videtur. quod maxime efficit Theophrasti de beata vita liber; in quo multum admodum

fortunaë datur. quod si ita se habeat, non possit beatam præstare vitam sapientia. hæc mihi videtur delicatior, ut ita dicam, molliorque ratio, quam virtutis vis gravitasque postulat. quare teneamus Aristotelem, et eius filium Nicomachum; cuius accurate scripti de moribus libri, dicuntur illi quidem esse Aristotelis; sed non video, cur non potuerit patri similis esse filius. Theophrastum tamen adhibeamus ad pleraque, dummodo plus in virtute teneamus, quam ille tenuit, firmitatis et roboris. Simus igitur contenti his. namque horum posterius, meliores illi quidem, mea sententia, quam reliquarum philosophi disciplinarum; sed ita degenerant, ut ipsi ex se nati esse videantur. primum Theophrasti Strato, physicum se voluit. in quo etiam est magnus, tamen nova pleraque, et perpauca de moribus. Huius Lyfii et oratione locuples, rebus ipsis ieiunior. concinns deinde et elegans huius Aristo; sed ea, quae desideratura magno philosopho, gravitas in eo non fuit. scripta sane et multa, et polita; sed nescio quo pacto auctoritatem oratio non habet. Praeterco multos, in his doctum hominem, et suavem Hieronymum; quem iam cur Peripateticum appellem, nescio. summum enim bonum exposuit, vacuitatem doloris. qui autem de summo bono dissentit, de tota philosophiae ratione dissentit. Critolaus imitari antiquos voluit, et quidem est gravitate proximus, et redundat oratio. at tamen is quidem in patriis institutis manet. Diodorus, eius auditor, adiungit ad honestatem, vacuitatem doloris. Hic quoque suus est; de summoque bono dissentiens, dici vere Peripateticus non potest. Antiquorum autem sen-

tentiam Antiochus noster mihi videtur persequi diligentissime; quam eandem Aristotelis fuisse et Polemonis docet. Facit igitur Lucius noster prudenter, qui
 6 audire de summo bono potissimum velit. hoc enim
 15 constituto in philosophia, constituta sunt omnia. nam ceteris in rebus sive praetermissum, sive ignoratum est quippiam, non plus incommodi est, quam quanti quaeque earum rerum est, in quibus neglectum est aliquid. summum autem bonum si ignoretur, vivendi rationem ignorari necesse est. ex quo tantus error consequitur, ut, quem in portum se recipiant, scire non possint. cognitio autem rerum finibus, cum intelligitur, quid sit et bonorum extremum et malorum, inventa vitae via est, conformatioque omnium officiorum.

16 Est igitur, quo quidque referatur; ex quo, id quod omnes expetunt, beate vivendi ratio inveniri et comparari potest. quod quoniam in quo sit, magna dissensio est; Carneadea nobis adhibenda divisio est, qua noster Antiochus libenter uti solet. Ille igitur vidit, non modo quot fuissent adhuc philosophorum de summo bono, sed quot omnino esse possent sententiae. Negabat igitur ullam esse artem, quae ipsa a se proficisceretur. etenim semper illud extra est, quod arte comprehenditur. nihil opus est exemplis hoc facere longius. est enim perspicuum, nullam artem in se versari; sed esse aliud artem ipsam, aliud quod propositum sit arti. Quoniam igitur, ut medicina valetudinis, navigationis gubernatio, sic vivendi ars est prudentia; necesse est, eam quoque ab alia re esse
 17 constitutam et profectam. Constitit autem fere inter

omnes, id, in quo prudentia versaretur, et quod assequi vellet, aptum et accommodatum naturae esse oportere, et tale, ut ipsum per se invitaret et alliceret appetitum animi, quem *εἶμην* Graeci vocant. Quid autem sit, quod ita moveat, itaque a natura in primo ortu appetatur, non constat, deque eo est inter philosophos, cum summum bonum exquiritur, omnis dissensio. totius enim quaestionis eius, quae habetur de finibus bonorum et malorum, cum quaeritur, in his quid sit extremum et ultimum, fons reperiendus est, in quo sint prima invitamenta naturae. quo invento, omnis ab eo, quasi capite, de summo bono et malo disputatio ducitur. Voluptatis alii primum 7 appetitum putant, et primam depulsionem doloris: alii censent primum ascitum, doloris vacuitatem, et primum declinatum, dolorem. Ab his alii, quae prima secundum naturam nominant, proficiscuntur; in quibus numerant incolumitatem, conservationemque omnium partium, valetudinem, sensus integros, [doloris vacuitatem,] vires, pulchritudinem, ceteraque generis eiusdem; quorum similia sunt prima in animis, quasi virtutum igniculi et semina. Ex his tribus cum unum aliquod sit, quo primum natura moveatur vel ad appetendum, vel ad repellendum, nec quidquam omnino, praeter haec tria, possit esse; necesse est omnino, officium aut fugiendi, aut sequendi, ad eorum aliquid referri; ut illa prudentia, quam artem vitae esse diximus, in earum trium rerum aliqua versetur, a qua totius vitae ducat exordium. Ex 19 eo autem, quod statuerit esse, quo primum natura moveatur, existet etiam recti ratio atque honesti,

quæ cum uno aliquo ex tribus illis congruere possit; ut id honestum sit, facere omnia aut voluptatis causa, etiam si eam non consequare; aut non dolendi, etiam si id assequi nequeas; aut eorum, quæ secundum naturam, adipiscendi. Ita fit, ut, quanta differentia est in principiis naturalibus, tanta fit in finibus bonorum malorumque dissimilitudo. Alii rursus iisdem a principiis omne officium referunt aut ad voluptatem, aut ad non dolendum, aut ad prima illa secundum naturam
 20 obtinenda. Expositis iam igitur sex de summo bono sententiis, trium proximarum hi principes: voluptatis Aristippus; non dolendi, Hieronymus; fruendi rebus iis, quas primas secundum naturam esse diximus, Carneades, non ille quidem auctor, sed defensor, differendi causa, fuit. Superiores tres erant, quæ esse possent: quarum est unâ sola defensa, eaque vehementer. nam voluptatis causa facere omnia, cum, etiam si nihil consequamur, tamen ipsum illud consilium ita faciendi, per se expetendum, et honestum, et solum bonum sit, nemo dicit. ne vitiationem quidem doloris ipsam per se quisquam in rebus expetendis putavit, ne si etiam evenire posset. at vero facere omnia, ut adipiscamur quæ secundum naturam sint, etiam si ea non assequamur, id esse et honestum, et solum per se expetendum, et solum bonum Stoici di-
 8 cunt. Sex igitur hæc sunt simplices de summa bonorum
 21 malorumque sententiæ; duæ sine patrono, quatuor defensæ. iunctæ autem et duplices expositiones summi boni, tres omnino fuerunt; nec vero plures, si penitus rerum naturam videas, esse potuerunt. nam aut voluptas adiungi potest ad honestatem, ut Calli-

phoni, Dinomachoque placuit; aut doloris vacuitas, ut Diodoro; aut prima naturae, ut antiquis; quos eisdem Academicos et Peripateticos nominamus. Sed quoniam non possunt omnia simul dici; haec in praesentia nota esse debebunt, voluptatem removendam esse; quando ad maiora quaedam, ut iam apparebit, nati sumus. de vacuitate doloris eadem fere dici solent, quae de voluptate. quoniam igitur et de voluptate cum Torquato, et de honestate, in qua una omne bonum poneretur, cum Catone est disputatum: primum, quae contra voluptatem dicta sunt, eadem fere cadunt contra vacuitatem doloris. Nec vero alia ²³ sunt quaerenda contra Carneadeam illam sententiam. quocumque enim modo summum bonum sic exponitur, ut id vacet honestate; nec officia, nec virtutes in ea ratione, nec amicitiae constare possunt. Coniunctio autem cum honestate vel voluptatis, vel non dolendi, id ipsum honestum, quod amplecti vult, efficit turpe. ad eas enim res referre quae agas, quarum una, si quis malo careat, in summo eum bono dicat esse; altera versetur in levissima parte naturae; obscurantis est omnem splendorem honestatis, ne dicam inquinantis. Restant Stoici, qui cum a Peripateticis et Academicis omnia transtulissent, nominibus aliis easdem res secuti sunt. Hos contra singulos dici est melius. sed nunc, quod agimus. de illis, cum volumus. Democriti autem securitas, quae est animi tanquam ²³ tranquillitas, quam appellant *ευθυμιαν*, eo separanda fuit ab hac disputatione, quia ista animi tranquillitas, ea ipsa est beata vita. quaerimus autem, non quae sit, sed unde sit. Iam explosae eiectaeque sententiae Pyr-

rhonis, Aristonis, Herilli, quod in hunc orbem, quem circumscripsimus, incidere non possunt, adhibendae omnino non fuerunt. nam cum omnis haec quaestio de finibus, et quasi de extremis bonorum et malorum, ab eo proficiscatur, quod dicimus naturae esse aptum et accommodatum, quodque ipsum per se primum appetatur; hoc totum et ii tollunt, qui in rebus iis, in quibus nihil, quod aut honestum, aut turpe sit, negant esse ullam causam, cur aliud alii anteponatur, nec inter eas res quidquam omnino putant interesse: et Herillus, si ita sensit, nihil esse bonum, praeter scientiam, omnem consilii capiendi causam, inventionemque officii sustulit. Sic, exclusis sententiis reliquorum, cum praeterea nulla esse possit, haec antiquorum valeat necesse est. Ergo instituto veterum, quo etiam Stoici utuntur, hinc capiamus exordium.

24. Omne animal se ipsum diligit, ac simul ut ortum est, id agit, ut se conservet, quod hic ei primus ad omnem vitam tuendam appetitus a natura datur, se ut conservet, atque ita sit affectum, ut optime secundum naturam affectum esse possit. Hanc initio constitutionem confusam habet et incertam, ut tantummodo se tueatur, qualecunque sit. sed nec quid sit, nec quid possit, nec quid ipsius natura sit, intelligit. Cum autem processit paulum, et quatenus quidquid se attingat, ad seque pertineat, perspicere coepit, tum sensim incipit progredi, seseque agnoscere, et intelligere, quam ob causam habeat eum, quem diximus, animi appetitum; coepitque et ea, quae naturae apta sentit, appetere, et propulsare contraria. ergo omni animali illud, quod appetit, positum est in.

eo, quod naturae est accommodatum. ita finis bonorum existit, secundum naturam vivere, sic affectum, ut optime affici possit, ad naturamque accommodatissime. Quoniam autem sua cuiusque animantis ²⁵ natura est, necesse est quoque finem omnium hunc esse, ut natura expleatur. nihil enim prohibet, quaedam esse et inter se animalibus reliquis, et cum bestiis homini communia, quoniam omnium est natura communis. sed extrema illa, et summa, quae quaerimus, inter animalium genera distincta et dispersita sunt, et sua cuique propria, et ad id apta, quod cuiusque natura desiderat. Quare cum dicimus, omnibus ²⁶ animalibus extremum esse, secundum naturam vivere; non ita accipiendum est, quasi dicamus, unum esse omnium extremum: sed ut omnium artium recte dici potest commune esse, ut in aliqua scientia versetur, scientiam autem suam cuiusque artis esse; sic commune animalium omnium secundum naturam vivere, sed naturas esse diversas, ut aliud equo sit natura, aliud bovi, aliud homini, et tamen in omnibus summa communis, et quidem non solum in animalibus, sed etiam in rebus omnibus iis, quas naturalit, auget, et tuetur; in quibus videmus, ea, quae gignuntur e terra, multa quodam modo efficere ipsa sibi per se, quae ad vivendum crescendumque valeant, et suo genere perveniant ad extremum: ut iam liceat una comprehensione omnia complecti; non dubitemque dicere, omnem naturam esse conservatricem sui, idque habere propositum quasi finem et extremum, se ut custodiat quam in optimo sui generis statu: ut necesse sit, omnium rerum, quae natura

vigeant, similem esse finem, non eundem. ex quo intelligi debet, homini id esse in bonis ultimum, secundum naturam vivere; quod ita interpretemur, vivere ex hominis natura undique perfecta et nihil requirente. Haec igitur nobis explicanda sunt: sed si enodarius, vos ignoscetis. huius enim aetati, et huic, nunc hoc primum fortasse audienti, tervire debemus. Ita prorsus, inquam. etsi ea quidem, quae adhuc dixisti, quamvis ad aetatem recte isto modo dicerentur.

10 *Exposita igitur, inquit, terminatione rerum expendarum, cur illa res ita habeat, ut dixi, deinceps demonstrandum est. quare obrem odiamur ab eo, quod primum posui. quod idem reapse primum est, ut intelligamus, omne animal se ipsum diligere. quod quamquam dubitationem non habet (est enim infixum in ipsa natura, comprehenditur suis cuiusque sensibus, sic, ut, contra si quis dicere velit, non audiatur) tamen, ne quid praetermittamus, rationes*
 28 *quoque, cur hoc ita sit, afferendas puto. Etsi qui potest intelligi aut cogitari, esse aliquod animal, quod se oderit? res enim concurrent contrariae. nam cum appetitus ille animi aliquid ad se trahere coeperit consulto, quod sibi obsit, quia sit sibi inimicus; cum id sua causa faciet; et odrit se, et simul diliget: quod fieri non potest. necesse est quidem, si quis sibi ipse inimicus est, eum, quae bona sunt, mala putare; bona contra, quae mala: et quae appetenda, fugere; et quae fugienda, appetere: quae sine dubio vitae sunt everio. neque enim, si nonnulli reperiuntur, qui aut laqueos, aut alia exitia quaerant, aut,*

ut ille apud Terentium, qui decrevit *tantisper se minus iniuriae suo gnato facere*, (ut ait ipse) *dum fiat miser*, inimicus ipse sibi putandus est. Sed alii dolore moventur, alii cupiditate : iracundia etiam multi efferuntur; et cum in mala scientes irruunt, tamen se optime sibi consulere arbitrantur : itaque dicunt, nec dubitant,

Mihi sic usus est : tibi ut opus est facto, face :

velut, qui ipsi sibi bellum indixissent, cruciari dies, noctes torqueri vellent; nec vero sese ipsi accusarent ob eam causam, quod sese male rebus suis consuluisse dicerent. eorum enim haec est querela, qui sibi cari sunt, seseque diligunt. Quare, quotiescunque dicitur male de se quis mereri, sibi que esse inimicus atque hostis, vitam denique fugere; intelligatur aliquam subesse eiusmodi causam, ut ex eo ipso possit intelligi, sibi quemque esse carum. Nec vero id satis est, neminem esse, qui ipse se oderit; sed illud quoque intelligendum est, neminem esse, qui, quo modo se habeat, nihil sua censeat interesse. tolletur enim appetitus animi, si, ut in iis rebus, inter quas nihil interest, neutram in partem propensiores sumus, item in nobismetipsis quemadmodum affecti sumus, nihil nostra arbitrabimur interesse. Atque etiam illud, si quis dicere velit, perabsurdum sit, ita diligere a sese quemque, ut ea vis diligendi ad aliam rem quampiam referatur, non ad eum ipsum, qui sese diligit. hoc cum in amicitiiis, cum in officiis, cum in virtutibus dicitur, quomodocunque dicitur, intelligi tamen quid dicatur potest. in nobis autem ipsis ne intelligi quidem, ut propter aliam quampiam rem, verbi

gratia, propter voluptatem, nos amemus. propter nos enim illam, non propter eam nosmetipsos diligimus. Quamquam quid est, quod magis perspicuum fit, non modo carum sibi quemque, verum etiam vehementer carum esse? quis est enim, aut quotus quisque, cui, mors cum appropinquet,

Non refugiat timido sanguen, atque exalbescat metu?

Et si hoc quidem est in vitio, dissolutionem naturae tam valde perhorrescere; quod item est reprehendendum in dolore. sed quia fere sic afficiuntur omnes, satis argumenti est, ab interitu naturam abhorere: idque quo magis quidam ita faciunt, ut iure etiam reprehendantur, hoc magis intelligendum est, haec ipsa nimia in quibusdam futura non fuisse, nisi quaedam essent modica natura. nec vero dico eorum metum mortis, qui quia privari se vitae bonis arbitrentur, aut quia quasdam post mortem formidines extimescant, aut si metuant, ne cum dolore moriantur, idcirco mortem fugiant: in parvis enim saepe, qui nihil eorum cogitant, si quando his ludentes minamur praecipituros alicunde, extimescunt. quin etiam ferae, inquit Pacuvius,

Quibus abest ad praecavendum intelligendi astutia,
 32 sibi iniecto terrore mortis horrescunt. Quis autem de ipso sapiente aliter existimat, quin, etiam cum decreverit esse moriendum, tamen discessu a suis, atque ipsa relinquenda luce moveatur? Maxime autem in hoc quidem genere vis est perspicua naturae, cum et mendicitatem multi perpetiantur, ut vivant; et angantur appropinquatione mortis confecti homines

senectute ; et ea perferant, quae Philocletam videmus in fabulis; qui cum cruciaretur non ferendis doloribus, propagabat tamen vitam aucupio sagittarum,

Confugebat tardus celeres, stans volantes,
ut apud Attium est,

Pinnarumque contextu corpori tegumenta faciebat.

De hominum genere, aut omnino de animalium lo- 33
quor; cum arborum et stirpium eadem paene natura sit: sive, ut doctissimis viris visum est, maior aliqua causa, atque divinius hanc vim ingenuit; sive hoc ita fit fortuito. Videamus ea, quae terra gignit, corticibus et radicibus valida servari; quod contingit animalibus sensuum distributione, et quadam compactione membrorum. qua quidem de re, quamquam assentior iis, qui haec omnia regi natura putant; quae si natura negligat, ipsa esse non possint; tamen concedo, ut, qui de hoc dissentiunt, existiment quod velint, vel hoc intelligant, si quando naturam hominis dicam, hominem dicere me. nihil enim hoc differt. nam prius poterit a se quisque discedere, quam appetitum earum rerum, quae sibi conducant, amittere. Iure igitur gravissimi philosophi initium summi boni a natura petiverunt, et illum appetitum rerum, ad naturam accommodatarum, ingeneratum putaverunt omnibus, qui continentur ea commendatione naturae, qua se ipsi diligunt.

Deinceps videndum est, quoniam satis apertum 12
est, sibi quemque natura esse carum, quae sit homi- 34
nis natura. id est enim, de quo quaerimus. Atqui perspicuum est, hominem e corpore animoque con-

stare, cum primae sint animi partes, secundae corporis: deinde id quoque videmus, et ita figuratum corpus, ut excellat aliis, animumque ita constitutum, ut et sensibus instructus sit, et habeat praestantiam mentis, cui tota hominis natura pareat, in qua sit mirabilis quaedam vis rationis, et cognitionis, et scientiae, virtutumque omnium. nam quae corporis sunt, ea nec auctoritatem cum animi partibus comparandam, et cognitionem habent faciliorem. itaque ab his ordiamur. Corporis igitur nostri partes, totaque figura, et forma, et statura, quam apta ad naturam sit, apparet: neque est dubium, quin frons, oculi, aures, et reliquae partes, quales propriae sunt hominis, intelligatur. sed certe opus est ea valere, et vigere, et naturales motus ususque habere, ut nec absit quid eorum, nec aegrum debilitatumve sit. id enim natura desiderat. Est etiam actio quaedam corporis, quae motus et status naturae congruentes tenet; in quibus si peccetur distortionem et depravationem quadam, aut motu, staturae deformi, ut, si aut manibus ingrediatur quis, aut non ante, sed retro; fugere plane se ipse, et hominem ex homine exuens naturam odisse videatur. Quamobrem etiam sessiones quaedam, et flexi fractique motus, quales protervorum hominum aut mollium esse solent, contra naturam sunt; ut, etiam si animi vitio id eveniat, tamen in corpore immutari hominis natura videatur. itaque e contrario moderati aequabilesque habitus, affectiones, ususque corporis, apta esse ad naturam videntur. Iam vero animus non esse solum, sed etiam cuiusdam modi debet esse, ut et omnes par-

tes habeat incolumes, et de virtutibus nulla desit. Atqui in sensibus est sua cuiusque virtus, ut ne quid impediatur, quo minus suo sensus quisque munere fungatur in iis rebus celeriter expediteque percipiendis, quae subiectae sunt sensibus. Animi autem, et eius 13 animi partis, quae princeps est, quaeque mens nominatur, plures sunt virtutes, sed duo prima genera: unum earum, quae ingenerantur suapte natura, appellanturque non voluntariae; alterum earum, quae in voluntate positae, magis proprio nomine appellari solent; quarum est excellens in animorum laude praestantia. prioris generis est docilitas, memoria; quae fere omnia appellantur uno ingenii nomine; easque virtutes qui habent, ingeniosi vocantur. alterum autem genus est magnarum verarumque virtutum, quas appellamus voluntarias, ut prudentiam, temperantiam, fortitudinem, iustitiam, et reliquas eiusdem generis. Et summatim quidem haec erant de corpore animoque dicenda; quibus quasi informatum est, quod hominis natura postulet. Ex quo 37 perspicuum est, quoniam ipsi a nobis diligamur, omniaque et in animo, et in corpore perfecta velimus esse, ea nobis ipsa cara esse propter se, et in iis esse ad bene vivendum momenta maxima. nam cui proposita sit conservatio sui, necesse est huic partes quoque sui caras esse, carioresque, quo perfectiores sint, et magis in suo genere laudabiles. ea enim vita expetitur, quae sit animi corporisque expleta virtutibus; in eoque summum bonum poni necesse est, quandoquidem id tale esse debet, ut rerum expendarum sit extremum. quo cognito, dubitari non

potest, quin, cum ipsi homines sibi sint per se et sua sponte cari, partes quoque et corporis, et animi, et earum rerum, quae sunt in utriusque motu et statu, sua caritate colantur, et per se ipsae appetantur. Quibus expositis, facilis est coniectura, ea maxime esse expetenda ex nostris, quae plurimum habent dignitatis; ut optimae cuiusque partis, quae per se expetatur, virtus sit expetenda maxime. Ita fiet, ut animi virtus, corporis virtuti anteponatur, animique virtutes non voluntarias vincant virtutes voluntariae; quae quidem proprie virtutes appellantur, multumque excellunt, propterea quod ex ratione gignuntur, qua nihil est in homine divinius. etenim omnium rerum, quas et creat natura, et tuetur, quae aut sine animo sunt, aut non multo secus, earum summum bonum in corpore est; ut non inscite illud dictum videatur in sue, animam illi pecudi datam pro sale, ne putifceret.

14 Sunt autem bestiae quaedam, in quibus inest aliquid simile virtutis, ut in leonibus, ut in canibus, ut in equis: in quibus non corporum solum, ut in suis, sed etiam animorum aliqua ex parte motus quosdam videmus. in homine autem summa omnis animi est, et in animo, rationis; ex qua virtus est, quae rationis absolutio definitur; quam etiam atque
59 etiam explicandam putant. Earum etiam rerum, quas terra gignit, educatio quaedam et perfectio est, non dissimilis animantium. itaque et vivere vitem, et mori dicimus; arboremque et novellam, et vetulam, et vigere, et senescere. ex quo non est alienum, ut animantibus, sic illis et apta quaedam ad naturam apta-

re, et aliena; earumque augendarum et alendarum quandam cultricem esse, quae sit scientia atque ars agrorum, quae circumcidat, amputet, erigat, extollat, adminiculetur, ut, quo natura ferat, eo possint ire; ut ipsae vites, si loqui possint, ita se tractandas tuendasque esse fateantur. et nunc quidem, quod eam tuetur, ut de vite potissimum loquar, est id extrinsecus. in ipsa enim parum magna vis est, ut quam optime se habere possit, si nulla cultura adhibeatur. At vero si ad vitem sensus accesserit, ut appetitum quendam habeat, et per se ipsa moveatur, quid facturam putas? an ea, quae per vinitorem antea consequebatur, et per se ipsa curabit? sed videsne accessuram ei curam, ut sensus quoque suos, eorumque omnium appetitum, et, si qua sint ei membra adiuncta, tueatur? sic ad illa, quae semper habuit, iunget ea, quae postea accesserint; nec eundem finem habebit, quem cultor eius habebat; sed volet secundum eam naturam, quae postea ei adiuncta sit, vivere. ita similis erit ei finis boni, atque antea fuerat, nec idem tamen. non enim iam stirpis bonum quaeretur, sed animalis. Quod si non sensus modo ei sit datus, verum etiam animus hominis; non necesse est, et illa pristina manere, ut tuenda? et inter haec multo esse cariora, quae accesserint? animique optimam quamque partem carissimam? in eaque expletionem naturae summi boni finem consistere, cum longe multumque praestet mens atque ratio? Sic et extremum omnium appetendorum, aequè ductum a prima commendatione naturae, multis gradibus ascendit, ut ad summum perveniret; quod cumula-

tur ex integritate corporis, et ex mentis ratione perfecta.

- 15 Cum igitur ea sit, quam exposui, forma naturae;
 41 si, ut initio dixi, simul atque ortus esset, si quisque cognosceret, iudicareque posset, quae vis et totius esset naturae et partium singularum, continuo videret, quid esset hoc, quod quaerimus, omnium rerum, quas expetimus, summum et ultimum; nec ulla in re peccare posset. nunc vero a primo quidem mirabiliter occulta natura est, nec perspicui, nec cognosci potest. progredientibus autem aetatibus, sensim tardeve potius quasi nosmetipsum cognoscimus. itaque illa prima commendatio, quae a natura nostri facta est, nobis obscura et incerta est; primusque appetitus ille animi tantum agit, ut salvi atque integri esse possimus. cum autem dispicere coepimus et sentire, quid simus, et quid animantibus ceteris differamus,
 42 tum ea sequi incipimus, ad quae nati sumus. Quam similitudinem videmus in bestiis; quae primo, in quo loco natae sunt, ex eo se non commovent: deinde suo quaeque appetitu movetur: serpere anguiculos, nare anaticulas, evolare merulas, cornibus uti videmus boves, nepas aculeis; suam denique cuique naturam esse ad vivendum ducem. quae similitudo in genere etiam humano apparet. parvi enim primo ortu sic iacent, tanquam omnino sine animo sint. cum autem paulum firmitatis accesserit; et animo utuntur, et sensibus, connitunturque, ut sese erigant, et manibus utantur: et eos agnoscunt, a quibus educantur: deinde aequalibus delectantur, libenterque se cum his congregant, dantque se ad ludendum: fabellarumque

auditione ducuntur : deque eo, quod ipsis superat, aliis gratificari volunt : animadvertuntque ea, quae domi fiunt, curiosius, incipiuntque commentari aliquid et discere : et eorum, quos vident, volunt non ignorare nomina : quibusque rebus cum aequalibus decertant, si vincunt, efferunt se laetitia : victi debilitantur, animosque demittunt, quorum sine causa fieri nihil putandum est. Est enim natura sic generata vis hominis, ut ad omnem virtutem percipiendam facta videatur ; ob eamque causam parvi virtutum simulacris, quarum in se habent semina, sine doctrina moventur, sunt enim prima elementa naturae ; quibus auctis, virtutis quasi carmen efficitur. nam cum ita nati factique simus, ut et agendi aliquid, et diligendi aliquos, et liberalitatis, et referendae gratiae principia in nobis contineremus, atque ad scientiam, prudentiam, fortitudinemque aptos animos haberemus, a contrariisque rebus alienos ; non sine causa eas, quas dixi, in pueris virtutum quasi scintillulas videmus, e quibus accendi philosophi ratio debet, ut eam, quasi Deum, ducem subsequens, ad naturae perveniat extremum. nam, ut saepe iam dixi, in infirma aetate imbecillaque mente vis naturae per caliginem cernitur. cum autem progrediens confirmatur animus, agnoscit ille quidem naturae vim, sed ita, ut progredi possit longius, per se fit tamen inchoata. In- 16
trandum est igitur in rerum naturam, et penitus, 44
quid ea postulet, pervidendum. aliter enim nosmet-
ipso nosse non possumus. quod praeceptum, quia ma-
ius erat, quam ut ab homine videretur, idcirco as-
signatum est Deo. iubet igitur nos Pythius Apollo

noscere nosmetipsos. cognitio autem haec est una, ut vim nostri corporis animique norimus, sequamurque eam vitam, quae rebus ipsis perfruatur. Quoniam autem is animi appetitus a principio fuit, ut ea, quae dixi, quam perfectissima a natura habemus; confitendum est, cum id adepti simus, quod appetitum sit, in eo quasi ultimo consistere naturam, atque id esse summum bonum: quod certe universum sua sponte ipsum expeti, et propter se, necesse est, quoniam ante demonstratum est, etiam singulas
 45 eius partes esse per se expetendas. In enumerandis autem corporis commodis si quis praetermissam a nobis voluptatem putabit, in aliud tempus quaestio differatur. utrum enim sit voluptas in iis rebus, quas primas secundum naturam esse diximus, necne sit, ad id, quod agimus, nihil interest. si enim (ut mihi quidem videtur) non explet bona naturae voluptas, iure praetermissa est. sin est in ea, quod quidam volunt, nihil impedit nostram hanc comprehensionem summi boni. quae enim constituta sunt prima naturae, ad ea si voluptas accesserit, unum aliquod accesserit commodum corporis, neque eam constitutionem summi boni, quae est proposita, mutaverit.

17 Et adhuc quidem ita nobis progressa ratio est, ut
 46 ea duceretur omnis a prima commendatione naturae. nunc autem aliud iam argumentandi sequamur genus, ut non solum, quia nos diligamus, sed quia cuiusque partis naturae et in corpore et in animo quaeque vis sit, idcirco in his rebus summa, nostra sponte moveamur. Atque ut a corpore ordiar, vides.

ne, ut, si qua in membris prava, aut debilitata, aut imminuta sint, occultent homines? ut etiam contendant et elaborent, si efficere possint, ut aut non appareat corporis vitium, aut quam minimum appareat? multosque etiam dolores curationis causa perferant? ut, si ipse usus membrorum non modo non maior, verum etiam minor futurus sit, eorum tamen species ad naturam revertatur? etenim cum omnes natura totos se expetendos putent, nec id ob aliam rem, sed propter ipsos; necesse est eius etiam partes propter se expeti, quod universum propter se expetatur. Quid? in 47 motu et in statu corporis nihilne est, quod animadvertendum esse ipsa natura iudicet? quemadmodum quis ambulet, sedeat, qui ductus oris, qui vultus in quoque sit; nihilne est in his rebus, quod dignum libero aut indignum esse ducamus? nonne odio dignos multos putamus, qui quodam motu aut statu videntur naturae legem et modum contempsisse? Et, quoniam haec deducuntur de corpore, quid est, cur non recte pulchritudo etiam ipsa propter se expetenda ducatur? nam si pravitatem imminutionemque corporis propter se fugiendam putamus; cur non etiam, ac fortasse magis, propter se formae dignitatem sequamur? et, si turpitudinem fugimus in statu et motu corporis; quid est, cur pulchritudinem non sequamur? atque etiam valetudinem, vires, vacuitatem doloris non propter utilitatem solum, sed etiam ipsas propter se expetemus. quoniam enim natura suis omnibus expleri partibus vult, hunc statum corporis per se ipsum expetit, qui est maxime e natura; quae tota perturbatur, si aut aegrum corpus est, aut dolet, aut caret vi-

18 ribus. Videamus animi partes, quarum est adſpectus
 48 illuſtrior; quae quo ſunt excelfiores, eo dant clario-
 ra indicia naturae. Tantus eſt igitur innatus in nobis
 cognitionis amor et ſcientiae, ut nemo dubitare poſ-
 ſit, quin ad eas res hominum natura nullo emolu-
 mento invitata rapiatur. Videmusne, ut pueri ne ver-
 beribus quidem a contemplandis rebus perquirendis-
 que deterreantur? ut pulſi requirant, et aliquid ſcire
 ſe gaudeant? ut aliis narrare geſtiant? ut pompa, lu-
 dis, atque eiſmodi ſpectaculis teneantur, ob eamque
 rem vel famem et ſitim perferant? Quid vero? qui
 ingenuis ſtudiis atque artibus delectantur, nonne vi-
 demus eos nec valetudinis nec rei familiaris habere
 rationem? omniaque perpeti, ipſa cognitione et ſci-
 entia captos? et cum maximis curis et laboribus com-
 penſare eam, quam ex diſcendo capiant, volupta-
 49 tem? Mihi quidem Homerus huiſmodi quiddam vi-
 diſſe videtur in iis, quae de Sirenum cantibus finxe-
 rit. neque enim vocum ſuavitate videntur, aut novi-
 tate quadam et varietate cantandi revocare eos ſoli-
 tae, qui praetervehebantur, ſed quia multa ſe ſcire
 profitebantur; ut homines ad earum ſaxa diſcendi cu-
 piditate adhaereſcerent. ita enim invitant Ulyſſem:
 (nam verti, ut quaedam Homeri, ſic iſtum ipſum
 locum:)

O decus Argolicum, quin puppim ſelectis Ulyſſes,

Auribus ut noſtros poſſis agnoſcere cantus.

Nam nemo haec unquam eſt tranſvectus caerulea curſu,

Quin prius adſtiterit vocum dulcedine captus;

Post variis avido ſatiatus pectore muſis,

Doctior ad patrias lapſus pervenerit oras.

*Nos grave certamen belli, clademque tenemus,
Graecia quam Troiae divino numine vexit;
Omniaque e latis rerum vestigia terris.*

Vidit Homerus, probari fabulam non posse, si can-
tiunculis tantus vir irretitus teneretur. scientiam pol-
licentur; quam non erat mirum sapientiae cupido pa-
tria esse cariorem. Atque omnia quidem scire, cuius-
cunque modi sint, cupere, curiosorum: duci vero
maiorum rerum contemplatione ad cupiditatem sci-
entiae, summorum virorum est putandum. Quem 19
enim ardorem studii censetis fuisse in Archimede, qui 20
dum in pulvere quaedam describit attentius, ne pa-
triam quidem captam esse senserit? quantum Aristo-
xeni ingenium consumptum videmus in musicis? quo
studio Aristophanem putamus aetatem in literis duxif-
se? quid de Pythagora? quid de Platone, aut Demo-
crito loquar, a quibus propter discendi cupiditatem
videmus ultimas terras esse peragratas? quae qui non
vident, nihil unquam magna cognitione dignum ama-
verunt. Atque hoc loco, qui propter animi volupta-
tes coli dicunt ea studia, quae dixi, non intelligunt,
idcirco esse ea propter se expetenda, quod, nulla
utilitate obiecta, delectentur animi, atque ipsa scien-
tia, etiam si incommodatura sit, gaudeant. Sed quid 22
attinet de rebus tam apertis plura requirere? ipsi enim
quaeramus a nobis, stellarum motus contemplatio-
nesque rerum coelestium, eorumque omnium, quae
naturae obscuritate occultantur, cognitiones, quem-
admodum nos moveant; et quid historia delectet,
quam solemus persequi usque ad extremum: prae-
termissa repetimus, inchoata persequimur. Nec vero

sum infcius, esse utilitatem in historia, non modo voluptatem. Quid? cum fictas fabulas, e quibus utilitas nulla duci potest, cum voluptate legimus? Quid? cum volumus nomina eorum, qui quid gefferint, nota nobis esse, parentes, patriam, multa praeterea minime necessaria? quid? quod homines infima fortuna, nulla spe rerum gerendarum, opifices denique, delectantur historia? maximeque eos videre possumus res gestas audire et legere velle, qui a spe gerendi absunt, confecti senectute. Quocirca intelligi necesse est, in ipsis rebus, quae discuntur et cognoscuntur, invitamenta inesse, quibus ad discendum cognoscendumque moveamur. Ac veteres quidem philosophi, in beatorum insulis, fingunt, qualis futura sit vita sapientium, quos cura omni liberatos, nullum necessarium vitae cultum aut paratum requirentes, nihil aliud esse acturos putant, nisi ut omne tempus in quaerendo ac discendo, in naturae cognitione consumant. nos autem non solum beatae vitae istam oblectationem videmus, sed etiam levamentum miseriarum. itaque multi cum in potestate essent hostium aut tyrannorum, multi in custodia, multi in exilio, dolorem suum doctrinae studiis levaverunt. Princeps huius civitatis Phalereus Demetrius, cum patria pulsus esset iniuria, ad Ptolemaeum se regem Alexandriam contulit. qui cum in hac ipsa philosophia, ad quam te hortamur, excelleret, Theophrastique esset auditor, multa praeclara in illo calamitoso otio scripsit, non ad usum aliquem suum, quo erat orbatus; sed animi cultus ille erat ei quasi quidam humanitatis cibus. Equidem e Cn. Aufidio, praetorio, erudito ho-

mine, oculis capto, saepe audiebam, cum se lucis magis, quam utilitatis desiderio moveri diceret. somnum denique nobis, nisi quietem corporibus et medicinam quandam laboris afferret, contra naturam putaremus datum. aufert enim sensus, actionemque tollit omnem. itaque, si aut quietem natura non quaereret, aut eam posset alia quadam ratione consequi, facile pateremur; qui etiam nunc agendi aliquid, discendique causa, prope contra naturam vigilias suscipere soleamus. Sunt autem clariora, vel plane perspicua, nec dubitanda indicia naturae, maxime scilicet in homine, sed in omni animali, ut appetat animus aliquid agere semper, neque ulla conditione quietem sempiternam possit pati. facile est haec cernere in primis puerorum aetatulis. quamquam enim vereor, ne nimius in hoc genere videar; tamen omnes veteres philosophi, maxime nostri, ad incunabula accedunt, quod in pueritia facillime se arbitrentur naturae voluntatem posse cognoscere. videmus igitur, ut conquiescere ne infantes quidem possint: cum vero paulum procefferint, lusionibus vel laboriosis delectentur, ut ne verberibus quidem deterreri possint. eaque cupiditas agendi aliquid adolescit una cum aetatibus. Itaque, ne si iucundissimis quidem nos somniis usuros putemus, Endymionis somnum nobis velimus dari; idque si accidat, mortis instar putemus. Quin etiam inertissimos homines, nescio qua singulari nequitia praeditos, videmus tamen et animo et corpore moveri semper, et, cum re nulla impediuntur necessaria, aut alveolum poscere, aut quaerere quempiam ludum, aut sermonem aliquem requirere: cumque non ha-

beant ingenuas ex doctrina oblectationes, circulos aliquos et fessunculas confectari. ne bestiae quidem, quas delectationis causa concludimus, cum copiosius alantur, quam si essent liberae, facile patiuntur sese contineri; motusque solutos et vagos, a natura sibi

57 tributos, requirunt. Itaque, ut quisque optime natus institutusque est, esse omnino nolit in vita, si gerendis negotiis orbatus, possit paratissimis vesci voluptatibus. nam aut privatim aliquid gerere malunt; aut, qui altiore animo sunt, capeffunt rempublicam honoribus imperiisque adipiscendis, aut totos se ad studia doctrinae conferunt. qua in vita, tantum abest ut voluptates confectentur, etiam curas, sollicitudines, vigiliis perferunt; optimaque parte hominis, quae in nobis divina ducenda est, ingenii et mentis acie fruuntur, nec voluptatem requirentes, nec fugientes laborem. nec vero intermittunt aut admirationem earum rerum, quae sunt ab antiquis repertae, aut investigationem novarum: quo studio cum satiari non possint, omnium ceterarum rerum obliti, nihil abiectum, nihil humile cogitant: tantaque est vis talibus in studiis, ut eos etiam, qui sibi alios proposuerunt fines bonorum, quos utilitate aut voluptate dirigunt, tamen in rebus quaerendis explicandisque naturis aetates conterere videamus. Ergo hoc quidem apparet,

21 58 nos ad agendum esse natos. actionum autem genera plura, ut obscurentur etiam minora maioribus. maximae autem sunt, primum, ut mihi quidem videtur, et iis, quorum nunc in ratione versamur, consideratio cognitioque rerum coelestium, et earum, quas a natura occultatas et latentes indagare ratio

potest: deinde rerumpublicarum administratio, aut administrandi sciendique prudens, temperata, fortis et iusta ratio, reliquaeque virtutes, et actiones virtutibus congruentes; quae uno verbo complexi omnia, *honesta* dicimus; ad quorum etiam cognitionem et usum iam corroborati, natura ipsa praeunte deducimur. Omnium enim rerum principia parva sunt, sed suis progressionibus usa augentur; nec sine causa. in primo enim ortu inest teneritas et mollities quaedam, ut nec res videre optimas, nec agere possint. virtutis enim, beataeque vitae, quae duo maxime expetenda sunt, serius lumen apparet; multo etiam serius, ut plane, qualia sint, intelligantur. praeclare enim Plato, *Beatum, cui etiam in senectute contigerit, ut sapientiam verasque opiniones assequi possit.* Quare, quoniam de 59 primis naturae commodis satis dictum est, nunc de maioribus consequentibusque videamus.

Natura igitur corpus quidem hominis sic et genuit, et formavit, ut alia in primo ortu perficeret, alia progrediente aetate fingeret; neque sane multum adiumentis externis et adventitiis uteretur. animum autem reliquis rebus ita perfecit, ut corpus. sensibus enim ornavit ad res percipiendas idoneis, ut nihil, aut non multum adiumento ullo ad suam conformationem indigeret. quod autem in homine praestantissimum atque optimum est, id deferuit. etsi dedit talem mentem, quae omnem virtutem accipere posset, ingenuitque sine doctrina notitias parvas rerum maximarum, et quasi instituit docere, et induxit in ea, quae inerant, tanquam elementa virtutis. sed virtutem ipsam inchoavit; nihil amplius. Itaque nostrum est (quod 60

nostrum dico, artis est) ad ea principia, quae accepimus, consequentia exquirere, quoad sit id, quod volumus, effectum: quod quidem pluris sit haud paulo, magisque ipsum propter se expetendum, quam aut sensus, aut corporis ea, quae diximus; quibus tantum praestat mentis excellens perfectio, ut vix cogitari possit, quid intersit. itaque omnis honos, omnis admiratio, omne studium, ad virtutem et ad eas actiones, quae virtuti sunt consentaneae, refertur; eaque omnia, quae aut ita in animis sunt, aut ita geruntur, uno nomine *honestae* dicuntur. quorum omnium quaeque sint notitiae, quaeque significantur rerum vocabulis, quaeque cuiusque vis et natura sit,

22 mox videbimus. Hoc autem loco tantum explicemus,

61 haec, honestae quae dico, praeterquam quod nosmet ipsos diligamus, praeterea suapte natura per se esse expetenda. indicant pueri; in quibus, ut in speculis, natura cernitur. Quanta studia decertantium sunt? quanta ipsa certamina? ut illi effertur laetitia, cum vicerint? ut pudet victos? ut se accusari nolunt? quam cupiunt laudari? quos illi labores non perferunt, ut aequalium principes sint? quae memoria est in his bene merentium? quae referendae gratiae cupiditas? atque ea in optima quaque indole maxime apparent; in qua haec honestae, quae intelligimus, a natura tanquam adumbrantur. sed haec in pueris [ex-

62 pressa.] In iis vero aetatibus, quae iam confirmatae sunt, quis est tam dissimilis homini, qui non moveatur et offensione turpitudinis, et comprobatione honestatis? quis est, qui non oderit libidinofam, protervam adolescentiam? quis contra in illa aetate pu-

dorem, constantiam, etiam si sua nihil intersit, non tamen diligat? quis Pullum Numitorium, Fregellanum, proditorem, quamquam reipublicae nostrae profuit, non odit? quis urbis conservatorem Codrum, quis Erechthei filias non maxime laudat? cui Tubuli nomen odio non est? quis Aristidem mortuum non diligit? an obliviscimur, quantopere in audiendo, in legendoque moveamur, cum pie, cum amice, cum magno animo aliquid factum cognoscimus? Quid loquar de nobis, qui ad laudem, et ad ⁶³ decus nati, suscepti, instituti sumus? qui clamores vulgi atque imperitorum excitantur in theatris, cum illa dicuntur?

Ego sum Orestes.

contraque ab altero,

Immo enimvero ego sum, inquam, Orestes.

Cum autem etiam exitus ab utroque datur conturbato errantique regi: ambo ergo una vivere precamur. quoties hoc agitur, quandove, nisi admirationibus maximis? Nemo est igitur, qui non hanc affectionem animi probet atque laudet; qua non modo utilitas nulla quaeritur, sed contra utilitatem etiam conservatur fides. Talibus exemplis non fictae ⁶⁴ solum fabulae, verum etiam historiae refertae sunt, et quidem maxime nostrae. Nos enim ad sacra Idaea accipienda optimum virum delegimus: nos tutores infimus regibus: nostri imperatores pro salute patriae sua capita voverunt: nostri consules regem inimicissimum, moenibus iam appropinquantem, monuerunt, a veneno ut caveret: nostra in republica et quae per vim oblatum stuprum voluntaria morte

lueret, inventa est; et qui interficeret filiam, ne stupraretur. quae quidem omnia, et innumerabilia praeterea, quis est, qui non intelligat, et eos, qui fecerunt, dignitatis splendore ductos, immemores fuisse utilitatum suarum, nosque, cum ea laudemus, nulla alia re, nisi honestate duci?

- 23 Quibus rebus breviter expositis (nec enim sum copiam, quam potui, quia dubitatio in re nulla erat, persecutus) sed in his rebus concluditur profecto, et virtutes omnes, et honestum illud, quod ex his virtutibus exoritur, et in his haeret, esse per se expetendum.
- 65 In omni autem honesto, de quo loquimur, nihil est tam illustre, nec quod latius pateat, quam coniunctio inter homines hominum, et quasi quaedam societas et communicatio utilitatum, et ipsa caritas generis humani; quae nata a primo fatu, quo a procreatoribus nati diliguntur, et tota domus coniugio et stirpe coniungitur, serpit sensim foras, cognationibus primum, tum affinitatibus, deinde amicitiiis; post vicinitatibus; tum civibus, et iis, qui publice socii atque amici sunt; deinde totius complexu generis humanae: quae animi affectio suum cuique tribuens, atque hanc, quam dico, societatem coniunctionis humanae munifice et aequae tuens, iustitia dicitur; cui adiunctae sunt pietas, bonitas, liberalitas, benignitas, comitas, quaeque sunt generis eiusdem. atque haec ita iustitiae propriae sunt, ut sint virtutum reliquarum communia.
- 66 Nam cum sic hominis natura generata sit, ut habeat quiddam innatum quasi civile atque populare, quod Graeci πολιτικον vocant; quidquid aget quaeque virtus, id a commu-

nitate, et ea, quam exposui, caritate atque societate humana non abhorrebit; vicissimque iustitia, ut ipsa se fundet usu in ceteras virtutes, sic illas expetet. servari enim iustitia, nisi a forti viro, nisi a sapiente, non potest. Qualis est igitur omnis haec, quam dico, conspiratio, consensusque virtutum, tale est illud ipsum honestum; quandoquidem honestum, aut ipsa virtus est, aut res gesta virtute. quibus in rebus vita consentiens, virtutibusque respondens, recta, et honesta, et constans, et naturae congruens existimari potest. Atque haec coniunctio confusioque virtutum tamen a philosophis ratione quadam distinguitur. nam cum ita copulatae connexaeque sunt, ut omnes omnium participes sint, nec alia ab alia possit separari; tamen proprium suum cuiusque munus est, ut fortitudo in laboribus periculisque cernatur; temperantia in praetermittendis voluptatibus; prudentia in delectu bonorum et malorum; iustitia in suo cuique tribuendo. quando igitur inest in omni virtute cura quaedam quasi foras spectans, aliosque appetens atque complectens, existit illud, ut amici, ut fratres, ut propinqui, ut affines, ut cives, ut omnes denique (quando unam societatem hominum esse volumus) propter se expetendi sint. atque eorum nihil est eius generis, ut sit in fine atque extremo bonorum. Ita fit, ut duo genera propter se expetendorum reperiantur: unum, quod est in iis, in quibus completur illud extremum; quae sunt aut animi, aut corporis. haec autem, quae sunt extrinsecus, id est, quae neque in animo sunt, neque in corpore, ut amici, ut parentes, ut liberi, ut propinqui, ut ipsa patria, sunt illa quidem sua

sponte cara, sed eodem in genere, quo illa, non sunt. nec vero quisquam summum bonum assequi unquam posset, si omnia illa, quae sunt extra, quamquam ex-
 34 petenda, summo bono continerentur. Quo modo
 69 igitur, inquires, verum esse poterit, omnia referri ad summum bonum, si amicitiae, si propinquitates, si reliqua externa summo bono non continentur? Hac videlicet ratione: quod ea, quae externa sunt, iis tuemur officiis, quae oriuntur a suo cuiusque genere virtutis. nam et amici cultus, et parentis, et qui officio fungitur, in eo ipso prodest, quod, ita fungi officio, in recte factis est; quae sunt orta virtutibus. quae quidem sapientes sequuntur, utentes tanquam duce natura.

Non perfecti autem homines, et tamen ingeniis excellentibus praediti, excitantur saepe gloria; quae habet formam honestatis, et similitudinem. Quod si ipsam honestatem, undique perfectam et absolutam, rem unam praeclarissimam omnium maximeque laudandam, penitus viderent; quonam gaudio completerentur, cum tantopere eius adumbrata opinione lae-
 70 tentur? Quem enim deditum voluptatibus, cupiditatum incendiis inflammatum, in iis potiendis, quae acerrime concupivisset, tanta laetitia perfundi arbitramur, quanta aut superiorem Africanum Annibale victo; aut posteriorem Carthagine everfa? quem Tiberina decursio, festo illo die, tanto gaudio affecit, quanto L. Paulum, cum regem Persen captum adduceret, eodem flumine invectum? Age nunc, Luci noster, exstrue animo altitudinem excellentiamque virtutum: iam non dubitabis, quin earum compotes ho-

mines, magno animo erectoque viventes, semper sint beati: qui omnes motus fortunae, mutationesque rerum et temporum, leves et imbecilles fore intelligant, si in virtutis certamen venerint. illa enim, quae sunt a nobis bona corporis numerata, complent ea quidem beatissimam vitam, sed ita, ut sine illis possit beata vita existere. ita enim parvae et exiguae sunt istae accessiones bonorum, ut, quemadmodum stellae in radio solis, sic istae in virtutum splendore ne cernantur quidem. Atque hoc ut vere dicitur, parva esse ad ⁷² beate vivendum momenta ista corporis commodorum; sic nimis violentum est, nulla esse dicere. qui enim sic disputant, obliti mihi videntur, quae ipsi fecerint principia naturae.tribuendum igitur est his aliquid, dummodo, quantum tribuendum sit, intelligas. Est tamen philosophi, non tam gloriosa, quam vera quaerentis, nec pro nihilo putare ea, quae secundum naturam illi ipsi gloriosi esse fatebantur, et videre tantam vim virtutis, tantamque, ut ita dicam, auctoritatem honestatis, ut reliqua non illa quidem nulla, sed ita parva sint, ut nulla esse videantur. Haec est nec omnia spernentis praeter virtutem, et virtutem ipsam suis laudibus amplificantis oratio. denique haec est undique completa et perfecta explicatio summi boni. hinc ceteri particulas arripere conati, suam quisque videri voluit afferre sententiam. Saepe ab Aristotele, ²⁵ a Theophrasto mirabiliter est laudata per se ipsa rerum ⁷³ scientia. hoc uno captus Herillus, scientiam summum bonum esse defendit, nec rem ullam aliam per se appetendam. Multa sunt dicta ab antiquis de contem-
nendis ac despiciendis rebus humanis. hoc unum Ari-

sto tenuit. praeter vitia atque virtutes negavit rem esse ullam aut fugiendam, aut expetendam. Positum est a nostris in iis rebus, quae secundum naturam essent, non dolere. hoc Hieronymus summum bonum esse dixit. At vero Callipho, et post eum Diodorus, cum alter voluptatem adamavisset, alter vacuitatem doloris; neuter honestate carere potuit, quae est a nostris laudata maxime. Quin etiam ipsi voluptarii deverticula quaerunt, et virtutes habent in ore totos dies, voluptatemque primo duntaxat expeti dicunt; deinde consuetudine quasi alteram naturam effici, qua impulsus multa faciant, nullam quaerentes voluptatem. Stoici restant. hi quidem non unam aliquam aut alteram a nobis, sed totam ad se nostram philosophiam transtulerunt. atque, ut reliqui fures, earum rerum, quas ceperunt, signa commutant; sic illi, ut sententiis nostris pro suis uterentur, nomina, tanquam rerum notas, mutaverunt. Ita relinquitur sola haec disciplina digna studiosis ingenuarum artium, digna eruditis, digna claris viris, digna principibus, digna regibus.

75 Quae cum dixisset, paulumque institisset, Quid est, inquit? satisne vobis videor pro meo iure in vestris auribus commentatus? Et ego, Tu vero, inquam, Piso, ut saepe alias, sic hodie ita ista nosse visus es, ut, si tui copia nobis semper fieret, non multum Graecis supplicandum putarem. quod quidem eo probavi magis, quia memini, Staseam Neapolitanum, doctorem illum tuum, nobilem sane Peripateticum, aliquanto ista fecus dicere solitum, assentientem iis, qui multum in fortuna secunda aut adversa, multum in

bonis aut malis corporis ponerent. Est ut dicis, inquit : sed haec ab Antiocho, nostro familiari, dicuntur multo melius et fortius, quam a Stasea dicebantur. quamquam ego non quaero, quid tibi a me probatum sit, sed huic Ciceroni nostro, quem discipulum cupio a te abducere. Tum Lucius, Mihi vero ista valde probata sunt : quod item fratri puto. Tum mihi Piso, 26
76 Quid ergo ? inquit, dasne adolescenti veniam ? an eum discere ea mavis, quae cum praeclare didicerit, nihil sciat ? Ego vero isti, inquam, permitto. sed nonne meministi, mihi licere probare ista, quae sunt a te dicta ? quis enim potest ea, quae probabilia videantur ei, non probare ? An vero, inquit, quisquam potest probare, quod perceptum, quod comprehensum, quod cognitum non habet ? Non est ista, inquam, Piso, magna dissensio. nihil est enim aliud, quam obrem nihil percipi mihi posse videatur, nisi quod percipiendi vis ita definitur a Stoicis, ut negent quidquam posse percipi, nisi tale verum, quale falsum esse non possit. itaque haec cum illis est dissensio, cum Peripateticis nulla sane. Sed haec omittamus ; habent enim et bene longam, et satis litigiosam disputationem.

Illud mihi a te nimium festinanter dictum videtur, 77
sapientes omnes esse semper beatos. nescio quo modo praetervolavit oratio. quod nisi ita efficitur ; quae Theophrastus de fortuna, de dolore, de cruciatu corporis dixit, cum quibus coniungi beatam vitam nullo modo posse putavit, vereor ne vera sint. nam illud vehementer repugnat, eundem et beatum esse et multis malis oppressum. haec quo modo conveniant, non sane intelligo. Utrum igitur tibi non placet, in-

quit, virtutis tantam vim esse, ut ad beate vivendum se ipsa contenta sit? an, si id probas, ita fieri posse negas, ut ii, qui virtutis compotes sint, etiam malis quibusdam affecti, beati sint? Ego vero volo in virtute vim esse quam maximam: sed, quanta sit, alias; nunc tantum, possitne esse tanta, si quidquam extra

78 virtutem habeatur in bonis. Atqui, inquit, si Stoicis concedis, ut virtus sola, si adsit, vitam efficiat beatam; concedis etiam Peripateticis. quae enim mala illi non audent appellare, aspera autem, et incommoda, et reiicienda, et aliena naturae esse concedunt, ea nos mala dicimus, sed exigua, et porro minima. Quare si potest esse beatus is, qui est in asperis reiiciendisque rebus, potest is quoque esse, qui est in parvis malis. Et ego, Piso, inquam, si est quisquam, qui acute in causis videre soleat, quae res agatur, is es profecto tu. quare attende, quaeso. nam adhuc, meo fortasse vitio, quid ego quaeram, non perspicis. Istic sum, inquit, exspectoque quid ad id, quod quaeram,

27 respondeas. Respondebo, me non quaerere, inquam,

79 hoc tempore, quid virtus possit efficere, sed quid constanter dicatur, quid ipsum a se dissentiat. Quo igitur, inquit, modo? Quia cum a Zenone, inquam, hoc magnifice, tanquam ex oraculo, editur, *Virtus ad beate vivendum se ipsa contenta est.* Quare, inquit? Respondet, *Quia, nisi quod honestum est, nullum est aliud bonum.* Non quaero iam, verumne sit: illud dico, ea, quae dicat, praeclare inter se cohaerere.

80 Dixerit hoc idem Epicurus, Semper beatum esse sapientem; quod quidem solet ebullire nonnunquam, quem quidem, cum summis doloribus conficiatur,

ait dicturum, *Quam suave est! quam nihil curo!* Non pugnem cum homine, cur tantum habeat in natura boni. illud urgeam, non intelligere eum, quid sibi dicendum sit, cum dolorem summum malum esse dixerit. Eadem nunc mea adversum te oratio est. dicis eadem omnia et bona et mala, quae quidem dicunt, qui nunquam philosophum pictum, ut dicitur, viderunt; valetudinem, vires, staturam, formam, integritatem unguiculorum omnium, bona; deformitatem, morbum, debilitatem, mala. *Iam illa externa, parce* 81 *tu quidem: sed [haec] cum corporis bona sint, eorum conficientia certe in bonis numerabis, amicos, liberos, propinquos, divitias, honores, opes. contra haec attende me nihil dicere: si ista mala sunt, in quae potest incidere sapiens, sapientem esse, non esse ad beate vivendum satis. Immo vero, inquit, ad beatissime vivendum, parum est; ad beate vero, satis. Animadverti, inquam, te isto modo paulo ante ponere; et scio, ab Antiocho nostro dici sic solere. sed quid minus probandum, quam esse aliquem beatum, nec satis beatum? Quod autem satis est, eo quidquid accesserit, nimium est; et nemo nimium beatus est; et nemo beato beatior. Ergo, inquit, tibi Q. Metellus,* 82 *qui tres filios consules vidit, e quibus unum etiam et censorem et triumphantem, quartum autem praetorem, eosque salvos reliquit, et tres filias nuptas, cum ipse consul, censor etiam augurque fuisset, et triumphasset; ut sapiens fuerit, nonne beatior, quam, ut item sapiens fuerit, qui in potestate hostium, vigiliis et inedia necatus est, Regulus? Quid me istud rogas,* 28 *inquam? Stoicos roga. Quid igitur, inquit, eos re-*

sponſuros putas? Nihilo beatiorem eſſe Metellum,
 83 quam Regulum. Inde igitur, inquit, audiendum eſt.
 Tamen a propoſito, inquam, aberravimus. non enim,
 inquam, quaero, quid verum, ſed quid cuique dicen-
 dum ſit. Utinam quidem dicerent alium alio beatio-
 rem! iam ruinas videres. in virtute enim ſola, et in
 ipſo honeſto cum ſit bonum poſitum, cumque nec
 virtus, ut placet illis, nec honeſtum creſcat, idque
 bonum ſolum ſit, quo qui potiatur, neceſſe eſt beatus
 ſit, cum id augeri non poſſit, in quo uno poſitum eſt
 beatum eſſe; qui poteſt eſſe quiſquam alius alio bea-
 tior? videsne, ut haec concinant? Et Hercule (faten-
 dum eſt enim, quod ſentio) mirabilis eſt apud illos
 contextus rerum. reſpondent extrema primis, media
 utriſque, omnia omnibus: quid ſequatur, quid repug-
 net, vident. in geometria prima ſi dederis, danda ſunt
 omnia. concede nihil eſſe bonum, niſi quod honeſtum
 ſit: concedendum eſt, in virtute ſola poſitam eſſe bea-
 tam vitam. Vide rurfus retro. dato hoc, dandum erit
 84 illud. quod veſtri non item. Tria genera bonorum.
 proclivius currit oratio: venit ad extremum: haeret
 in ſalebra: cupit enim dicere, Nihil poſſe ad beatam
 vitam deeſſe ſapienti. Honeſta oratio: Socratica, Pla-
 tonis etiam. Audeo dicere, inquit. Non poteſt, niſi re-
 texueris illa: paupertas ſi malum eſt, mendicus beatus
 eſſe nemo poteſt, quamvis ſit ſapientis. At Zeno eum
 non beatum modo, ſed etiam divitem dicere auſus
 eſt. Dolere, malum: in crucem qui agitur, beatus
 eſſe non poteſt. Bonum, liberi: miſerum orbitas. bo-
 num patria: miſerum exilium. bonum valetudo: mi-
 ſerum morbus. bonum integritas corporis: miſerum

debilitas. bonum incolumis acies : miserum caecitas. quae si potest singula consolando levare, universa quo modo sustinebit? sit enim idem caecus, debilis, morbo gravissimo affectus, exsul, orbus, egens, torqueatur eculeo : quem hunc appellas, Zeno? Beatum, inquit. Etiam beatissimum? Quippe, inquiet, cum tam docuerim, gradus istam rem non habere, quam virtutem, in qua sit etiam ipsum beatum. Tibi hoc incre- 85
dibile, quia beatissimum. Quid tuum? credibile? Si enim ad populum me vocas; eum, quia ita sit affectus, beatum nunquam probabis. si ad prudentes; alterum fortasse dubitabunt, sitne tantum in virtute, ut ea praediti, vel in Phalaridis tauro beati sint; alterum non dubitabunt, quin et Stoici convenientia sibi dicant, et vos repugnantia. Theophrasti igitur, inquit, tibi liber ille placet de beata vita? Tamen aberramus a proposito : et, ne longius, Prorsus, inquam, Piso, si ista mala sunt, placet. Nonne igitur tibi videntur, 86
inquit, mala? Id quaeres? inquam : in quo, utrum respondero, verses te huc atque illuc necesse est. Quo tandem modo, inquit? Quia si mala sunt, is, qui erit in his, beatus non erit. si mala non sunt, iacet omnis ratio Peripateticorum. Et ille ridens, Video, inquit, quid agas. ne discipulum abducam, times. Tu vero, inquam, ducas licet, si sequatur. erit enim mecum, si tecum erit.

Audi igitur, inquit, Luci. tecum enim mihi insti- 29
tuenda oratio est. Omnis auctoritas philosophiae, ut ait Theophrastus, consistit in beata vita comparanda. beate enim vivendi cupiditate incensi omnes sumus. Hoc mihi cum tuo fratre convenit. quare hoc 87

videndum est, possitne nobis hoc ratio philosophorum dare. pollicetur certe. nisi enim id faceret, cur Plato Aegyptum peragravit, ut a sacerdotibus barbaris numeros et coelestia acciperet? cur post Tarentum ad Archytam? cur ad ceteros Pythagoreos, Echecratem, Timaeum, Acrionem Locros, ut, cum Socratem expressisset, adiungeret Pythagoreorum disciplinam, eaque, quae Socrates repudiabat, addiceret? cur ipse Pythagoras et Aegyptum lustravit, et Persarum magos adiit? cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit? tot maria transmisit? cur haec eadem Democritus? qui (vere, falsone, quaeremus) dicitur oculis se privasse: certe ut quam minime animus a cogitationibus abduceretur: patrimonium neglexit, agros deseruit incultos, quid quaerens aliud, nisi beatam vitam? quam si etiam in rerum cognitione ponebat, tamen ex illa investigatione naturae consequi volebat, ut esset bono animo. id enim ille summum bonum, *ευδαιμονίαν*, et saepe *αδελφικίαν* appellat, id est, 88 est, animum terrore liberum. Sed haec etsi praeclare, nondum tamen et perpolita. pauca enim, neque ea ipsa enucleate ab hoc, de virtute quidem, dicta. post enim haec in hac urbe primum a Socrate quaeri coepta; deinde in hunc locum delata sunt. nec dubitatum, quin in virtute omnis, ut bene, sic etiam beate vivendi spes poneretur. quae cum Zeno didicisset a nostris; ut in actionibus praescribi solet, de re eadem alio modo. hoc tu nunc in illo probas. Scilicet vocabulis rerum mutatis, inconstantiae crimen ille effugit, nos effugere non possumus? Ille Metelli vitam negat beatiorem, quam Reguli; prae-

ponendam tamen; nec magis expetendam, sed magis sumendam, et, si optio esset, eligendam Metelli, reiiciendam Reguli. Ego; quam ille praeponendam et magis eligendam, beatiorē hanc appello; nec ullo minimo momento plus ei vitae tribuo, quam Stoici. Quid interest, nisi quod ego res notas notis verbis ⁸⁹ appello; illi nomina nova quaerunt, quibus idem dicant? Ita quemadmodum in senatu semper est aliquis, qui interpretem postulet; sic isti nobis cum interprete audiendi sunt. bonum appello, quidquid secundum naturam est; quod contra, malum. nec ego solus; sed tu etiam, Chrysispe, in foro, domi: in schola definis. Quid ergo? aliter homines, aliter philosophos loqui putes oportere, [quanti quidque sit?] aliter doctos, et indoctos? sed cum constiterit inter doctos, quanti res quaeque sit; [si homines essent, usitate loquerentur:] dum res maneant, verba fingant arbitrato suo. Sed venio ad inconstantiae crimen, ne saepius dicas, me aberrare: quam tu ponis in ⁹⁰ verbis; ego positam in re putabam. si satis erit hoc perceptum, in quo adiutores Stoicos optimos habemus, tantam vim esse virtutis, ut omnia, si ex altera parte ponantur, ne appareant quidem: cum omnia, quae illi commoda certe dicunt esse, et sumenda, et eligenda, et praeposita, quae ita definiunt, ut satis magno aestimanda sint; haec igitur cum ego tot nominibus a Stoicis appellata, partim novis et commentitiis, ut ista *producta* et *reducta*, partim idem significantibus; quid enim interest, expetas, an eligas? mihi quidem etiam lautius videtur, quod eligitur, et ad quod delectus adhibetur. sed, cum ego ista bona

omnia dixerō, tantum refert, quam magna dicam; cum expetenda, quam valde. fin autem nec expetenda ego magis, quam tu eligenda; nec illa pluris aestimanda ego, qui bona, quam tu, qui producta appellas; omnia ista necesse est obscurari, nec apparere, et in virtutis, tanquam in solis radios incurrere.

- 91 At enim, qua in vita est aliquid mali, ea esse beata non potest. Ne seges quidem igitur spicis uberibus et crebris, si avenam uspiam videris: nec mercatura quaestuosa, si in maximis lucris parum aliquid damni contraxerit. An hoc usquequaque, aliter in vita? Et non ex maxima parte de tota iudicabis? an dubium est, quin virtus ita maximam partem obtineat in rebus humanis, ut reliquas obruat? audebo igitur quae secundum naturam sunt, bona appellare, nec fraudare suo veteri nomine, potius quam aliquid novum exquirere; virtutis autem amplitudinem qua-
- 92 si in altera librae lance ponere. Terram, mihi crede, ea lanx, et maria deprimet. semper enim ex eo, quod maximas partes continet, latissimeque funditur, tota res appellatur. dicimus aliquem hilare vivere. igitur, si semel tristior effectus est, hilara vita amissa est? At hoc in eo M. Crasso, quem semel ait in vita risisse Lucilius, non contigit, ut ea re minus *αγειαστος*, ut ait idem, vocaretur. Polycratem Samium felicem appellant. nihil acciderat ei, quod nollet, nisi quod anulum, quo delectabatur, in mare abiecerat. Ergo infelix una molestia? felix rursus, cum is ipse anulus in praecordiis piscis inventus est? Ille vero, si insipiens; (quod certe, quoniam tyrannus;) nunquam beatus: si sapiens; ne tum quidem miser,

cum ab Oroete praetore Darⁱ in crucem actus est. At multis malis affectus. Quis negat? sed ea mala vir- 3
tutis magnitudine obruebantur. An ne hoc quidem 23
Peripateticis concedis, ut dicant, omnium virorum bonorum, id est, sapientum, omnibusque virtutibus ornatorum, vitam omnibus partibus plus habere semper boni, quam mali? Quis hoc dicit? Stoici scilicet. minime. sed isti ipsi, qui voluptate et dolore omnia metiuntur, nonne clamant, sapienti plus semper adesse, quod velit, quam quod nolit? Cum tantum igitur in virtute ponant ii, qui se fatentur virtutis causa, nisi ea voluptatem acciret, ne manum quidem versuros fuisse; quid facere nos oportet, qui quamvis minimam animi praestantiam omnibus bonis corporis anteire dicamus, ut ea ne in conspectu quidem relinquuntur? quis enim est, qui hoc cadere in sapientem dicere audeat, ut, si fieri possit, virtutem in perpetuum abiiciat, ut dolore omni liberetur? quis nostrum dixerit, quos non pudet ea, quae Stoici aspera dicunt, mala dicere, melius esse, turpiter aliquid facere cum voluptate, quam honeste cum dolore? Nobis Heracleotes ille Dionysius flagi- 94
tiose descivisse videtur a Stoicis propter oculorum dolorem. quasi vero hoc didicisset a Zenone, non dolere, cum doleret? illud audierat, nec tamen didicerat, malum illud non esse, quia turpe non esset, et esse ferendum viro. Hic si Peripateticus fuisset, permanisset, credo, in sententia, quoniam dolorem dicunt malum esse. de asperitate autem eius fortiter ferenda praecipiant eadem, quae Stoici: et quidem Arcefilas tuus, etsi fuit in differendo pertinacior, ta-

men noster fuit. erat enim Polemonis. is cum arderet podagrae doloribus, visitassetque hominem Carneades, Epicuri perfamiliaris, et tristis exiret, Mane, quaeso, inquit, Carneade noster: nihil illinc huc pervenit. ostendit pedes, et pectus. attamen hic mal-
 32 let non dolere. Haec igitur est nostra ratio, quae ti-
 95 bi videtur inconstans: cum propter virtutis coelestem quandam, et divinam, tantamque praestantiam, ut, ubi virtus sit, resque magnae, fumendae, laudabilesque virtute gestae, ibi esse miseria et aerumna non possit, tamen labor possit et molestia; non dubitem dicere, omnes sapientes semper beatos esse, sed tamen fieri posse, ut sit alius alio beatior.

Atqui iste locus est, Piso, tibi etiam atque etiam confirmandus, inquam. quem si tenueris, non modo meum Ciceronem, sed etiam me ipsum abducas licebit.
 96 Tum Quintus, Mihi quidem, inquit, fatis hoc confirmatum videtur. laetor quidem, philosophiam, cuius antea supellectilem pluris aestimabam, quam possessiones reliquorum, ita mihi dives videbatur, ut ab ea petere possem, quidquid in studiis nostris concupissem; hanc igitur laetor etiam acutiorem repertam, quam ceteras: quod quidam ei deesse dicebant. Non quam nostram quidem, inquit Pomponius iocans. sed mehercule pergrata mihi oratio tua. quae enim dici Latine posse non arbitrabar, ea dicta sunt a te, nec minus plane, quam dicuntur a Graecis, verbis aptis. Sed tempus est, si videtur; et recta quidem ad me. Quod cum ille dixisset, et fatis disputatum videretur, in oppidum ad Pomponium perreximus omnes.

M. TULLII
CICERONIS
TUSCULANAE
QUAESTIONES.

THE UNIVERSITY
OF CHICAGO
PRESS
CHICAGO, ILL.
1952

75

M. TULLII
CICERONIS
TUSCULANARUM
QUAESTIONUM
AD
M. BRUTUM
LIBER I.
DE
CONTEMNENDA MORTE.

ARGUMENTUM.

Praefatus de instituto philosophiae Graecae Latinis literis illustrandae, ut, in quo uno a Graecis vincerentur Romani, id ad ipsos quoque transferretur, c. 1-4. ponit id, de quo tota est primi libri disputatio: *An mors malum sit?* quod deinde multis refellit. Primo ostendit, mortem non posse malum esse mortuis, quod falsa sint omnia, quae de inferis apud poetas narrentur, & si nusquam sint mortui, non possint esse miseri, quod nil sentiant, neque adeo mors malum, c. 5-7. Deinde non esse malum mortem morituris c. 8 demonstrare suscipit. Mors quid sit, non constare inter philosophos, qui de natura animi valde dissentiant, c. 9. 10. quae non cognita, ne mors quidem qualis sit, posse intelligi. Quae animum cum corpore confundant, interitum etiam mentis & corporis coniungere, reliquos spem immortalitatis afferre. Quicquid sit, mortem non esse malum. Nam si intereat animus, non esse miserum: si superstes sit corporis

ruinis, beatum esse, c. 11. Immortalitatem autem animi confirmari auctoritate antiquitatis omnis, c. 12. 13. cura, quam quisque rerum post mortem futurarum gerat, c. 14. s. consensu nationum omnium, c. 16. natura animorum vel animali, h. e. spirabili, vel ignea, qua, cum corpore excefferint, propter agilitatem in sublime ferantur, c. 17. divinis denique rebus, quae animo insint, quae nec a corpore oriri, nec in terra natae esse possint, c. 24-27. Quod autem primo propterea quidam animum a corpore discretum negent, quod, ubi sit, aut qualis sit, non intelligant, id esse leve; quod nec oculus se videat, & animus, quamquam non suam formam, tamen sagacitatem, memoriam, ingenium videat, c. 28. 29. Deinde, quod negent animum vacantem corpore esse posse, quod qualis eiusmodi animus sit, & quomodo possit vacare corpore, non intelligant; ne in corpore quidem qualis sit intelligi, difficiliusque esse, comprehendere, quomodo in alieno & diversae naturae corpore esse, quam quomodo vacare corpore possit, c. 22. Stoicos autem esse perabsurdos, qui animos manere dicant, cum e corpore excefferint, sed non semper; quod dent id, quod difficillimum in causa sit, posse animum manere corpore vacantem, quod facile sit, tollant, semper manere, c. 32. Neque Panaetii rationem duplicem valere, qui animos mortales velit, primo, quod quidquid nascatur, intereat; deinde, quod animus saepe aeger sit: quod autem aegrum esse, & in morbum cadere possit, id etiam interire possit. Nam cum de immortalitate disputetur, de mente dici, quae omni turbido motu vacet, non de iis partibus, in quibus aegritudines versentur, c. 32. 33. Quod si vero animus intereat, non esse tamen, quare mortem timeamus, cum propter eam rationem, quam supra attulerit, c. 11. tum propter multas alias. Mortem non propter se, fieri enim in puncto, saepe etiam sine sensu, timeri, sed propter discessum ab omnibus vitae bonis: sed ea esse aut opinata tantum, aut tam pauca & parva, ut a malorum & magnitudine aut multitudine obruantur; & morte omnia mala & pericula effugi, c. 34-36. Nullis bonis rebus carere

mortuos, quod carere is demum dicatur, cui desit, quod desideret, c. 36. neque, sine sensu esse, odiosum esse tum, cum sensus ablatus sit, c. 37. Ac propterea omnem metum mortis pellendum esse, neque miserum putandum mature mori, & ut aiunt, ante tempus, quod nullum certum vivendi spatium natura dederit, sed incertam vitae usuram, c. 39-41. De humatione autem & sepultura non esse laborandum, quod nihil ad mortuum pertineat, c. 42-45. operam potius dandam esse, ut laudabilem vitam gloriosa ratione finiamus: eam esse optimam aequo animo oppetendae mortis rationem, c. 46. 47. Epilogi loco afferuntur ipsorum deorum de morte testimonia, & hominum de morte pro patria oppetita opiniones.

CUM defensionum laboribus, senatoriisque muneribus aut omnino, aut magna ex parte essem aliquando liberatus, retuli me, Brute, te hortante maxime, ad ea studia, quae retenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa revocavi: et, cum omnium artium, quae ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio et disciplina, studio sapientiae, quae philosophia dicitur, contineretur; hoc mihi Latinis literis illustrandum putavi: non, quia philosophia Graecis et literis et doctoribus percipi non posset; sed meum semper iudicium fuit, omnia nostros aut invenisse per se sapientius, quam Graecos; aut accepta ab illis fecisse meliora, quae quidem digna statuissent, in quibus elaborarent. Nam mores et instituta vitae, resque domesticas ac familiares nos profecto et melius tuemur et lautius: rem vero publicam nostri maiores certe melioribus temperaverunt et institutis et legibus. Quid loquar de re militari? in qua cum virtute nostri multum va-

luerunt, tum plus etiam disciplina. Iam illa, quae natura, non literis affecuti sunt, neque cum Graecia, neque ulla cum gente sunt conferenda. Quae enim tanta gravitas, quae tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quae tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum maioribus nostris comparanda? ³ Doctrina Graecia nos et omni literarum genere superabat. in quo erat facile vincere non repugnantem. nam cum apud Graecos antiquissimum sit e doctis genus poetarum, si quidem Homerus fuit et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo; ferius poeticam nos accepimus: annis enim fere DX post Romam conditam Livius fabulam dedit, C. Claudio, Caeci filio, M. Tuditano, consulibus, anno ante natum Ennium, qui ² fuit maior natu, quam Plautus et Naevius. Sero igitur a nostris poetae vel cogniti, vel recepti. Quamquam est in Originibus, solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus; honorem tamen huic generi non fuisse, declarat oratio Catonis, in qua obiecit, ut probrum, M. Nobiliori, quod is in provinciam poetas duxisset. duxerat autem consul ille in Aetoliam, ut scimus, Ennium. Quo minus igitur honoris erat poetis, eo minora studia fuerunt. nec tamen si qui magnis ingeniis in eo genere exstiterunt, non satis Graecorum gloriae responderunt, An censemus, si Fabio, ⁴ nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos et Parrhasios fuisse? Honos alit artes, omnesque incenduntur ad studia gloria; iacentque ea semper, quae

apud quosque improbantur. Summam eruditionem Graeci sitam censebant in nervorum vocumque cantibus. igitur et Epaminondas, princeps, meo iudicio, Graeciae, fidibus praeclare cecinisse dicitur: Themistoclesque aliquot ante annos, cum in epulis recufasset lyram, habitus est indoctior. Ergo in Graecia musici floruerunt, discebantque id omnes, nec, qui nesciebat, fatis excultus doctrina putabatur. In summo apud illos honore geometria fuit. itaque nihil mathematicis illustrius. At nos, metiendi, ratiocinandique utilitate, huius artis terminavimus modum. At contra oratorem celeriter complexi sumus: 3 nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum: post autem eruditum. nam Galbam, Africanum, Laelium, doctos fuisse traditum est; studiosum autem eum, qui iis aetate anteibat, Catonem; post vero Lepidum, Carbonem, Gracchos; deinde ita magnos nostram ad aetatem, ut non multum, aut nihil omnino Graecis cederetur. Philosophia incucuit usque ad hanc aetatem, nec ullum habuit lumen literarum Latinarum; quae illustranda et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, profimus etiam, si possumus, otiosi. In quo 6 eo magis nobis est elaborandum, quod multi iam esse Latini libri dicuntur scripti inconsiderate, ab optimis illis quidem viris, sed non satis eruditis. fieri autem potest, ut recte quis sentiat, et id, quod sentit, polite eloqui non possit. sed mandare quemquam literis cogitationes suas, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est itemperanter abutentis et otio,

et literis. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quisquam attingit, praeter eos, qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt. Quare si aliquid oratoriae laudis nostra attulimus industria, multo studiosius philosophiae fontes aperiemus, e quibus etiam
4 illa manabat. Sed, ut Aristoteles, vir summo ingenio,
7 scientiae copia, cum motus esset Isocratis rhetoris gloria, docere etiam coepit adolescentes dicere, et prudentiam cum eloquentia iungere; sic nobis placet nec pristinum dicendi studium deponere, et in hac maiore et uberiore arte versari. hanc enim perfectam philosophiam semper iudicavi, quae de maximis quaestionibus copiose posset ornateque dicere: inquam exercitationem ita nos studiose [operam] dedimus, ut iam etiam scholas Graecorum more habere auderemus; ut nuper tuum post discessum in Tusculano, cum essent plures mecum familiares, tentavi, quid in eo genere possem. ut enim antea declamitabam causas; quod nemo me diutius fecit: sic haec nunc mihi senilis est declamatio. Ponere iubebam, de quo quis audire vellet: ad id aut sedens, aut ambulans disputabam. Itaque dierum quinque scholas, ut Graeci appellant, in totidem libros contuli. fiebat autem ita, ut, cum is, qui audire vellet, dixisset, quid sibi videretur, tum ego contra dicerem. haec est enim, ut scis, vetus et Socratica ratio contra alterius opinionem differendi. nam ita facillime, quid verisimillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur. sed quo commodius disputationes nostrae explicentur, sic eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. Ergo ita nascetur exordium.

AUDITOR. Malum mihi videtur esse mors. *MARCUS.* 5
 Iisne, qui mortui sunt, an iis, quibus moriendum est? 9
A. Utrisque. *M.* Est miserum igitur, quoniam malum.
A. Certe. *M.* Ergo et ii, quibus evenit iam, ut more-
 rentur, et ii, quibus eventurum est, miseri. *A.* Mihi ita
 videtur. *M.* Nemo ergo non miser. *A.* Prorsus nemo.
M. Et quidem, si tibi constare vis, omnes, quicun-
 que nati sunt, eruntve, non solum miseri, sed etiam
 semper miseri. nam si solos eos diceres miseros, qui-
 bus moriendum esset; neminem tu quidem eorum,
 qui viverent, exciperes: moriendum est enim om-
 nibus: esset tamen miseriae finis in morte. quoniam
 autem etiam mortui miseri sunt, in miseriam nasci-
 mur sempiternam. necesse est enim, miseros esse eos,
 qui centum millibus annorum ante occiderunt, vel
 potius omnes, quicumque nati sunt. *A.* Ita prorsus
 existimo. *M.* Dic, quaeso, num te illa terrent, tri- 10
 ceptus apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, trans-
 vectio Acherontis, mento summam aquam attingens
 siti enectus Tantalus? num illud, quod

Sisiphu' versat

Saxum sudans nitendo, neque proficit hilum?
 fortasse etiam inexorabiles iudices, Minos, et Rha-
 damanthus; apud quod nec te L. Crassus defendet,
 nec M. Antonius, nec, quamquam apud Graecos iu-
 dices res agetur, poteris adhibere Demosthenem:
 tibi ipsi pro te erit maxima corona causa dicenda.
 Haec fortasse metuis, et idcirco mortem censes esse
 sempiternum malum. *A.* Adeone me delirare censes, 6
 ut ista esse credam? *M.* An tu haec non credis? *A.*
 Minime vero. *M.* Male hercule narras. *A.* Cur? quae-

fo. *M.* Quia disertus esse possem, si contra ista dicerem. *A.* Quis enim non in eiusmodi causa? aut quid negotii est, haec poetarum et pictorum portenta convincere? *M.* Atqui pleni sunt libri contra ista ipsa philosophorum differentium. *A.* Inepte sane. quis est enim tam excors, quem ista moveant? *M.* Si ergo apud inferos miseri non sunt, ne sunt quidem apud inferos ulli. *A.* Ita prorsus existimo. *M.* Ubi ergo sunt ii, quos miseros dicis? aut quem locum incolunt? si enim sunt, nusquam esse non possunt. *A.* Ego vero nusquam esse illos puto. *M.* Igitur ne esse quidem. *A.* Prorsus isto modo; et tamen

12 miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sunt. *M.* Iam mallet Cerberum metueres, quam ista tam inconsiderate diceres. *A.* Quid tandem? *M.* Quem esse negas, eundem esse dicis. ubi est acumen tuum? cum enim miserum esse dicis, tum eum, qui non sit, dicis esse. *A.* Non sum ita hebes, ut istuc dicam. *M.* Quid dicis igitur? *A.* Miserum esse, verbi causa, *M.* Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit: miserum Cn. Pompeium, qui tanta dignitate, tanta gloria sit orbatus: omnes denique miseros, qui hac luce careant. *M.* Revolveris eodem. sint enim oportet, si miseri sunt. tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. si igitur non sunt, nihil possunt esse; ita ne miseri quidem sunt. *A.* Non dico fortasse etiam, quod sentio. nam istuc ipsum, non esse, cum fueris,

13 miserrimum puto. *M.* Quid? miserius, quam omnino nunquam fuisse? ita, qui nondum nati sunt, miseri iam sunt, quia non sunt; et nos ipsi, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus, antequam nati:

ego autem non commemini, antequam sum natus, me miserum. tu si meliore memoria es, velim scire, ecquid de te recordere. *A.* Ita iocaris, quasi ego dicam 7 eos miseros, qui nati non sunt, et non eos, qui mortui sunt. *M.* Esse ergo eos dicis. *A.* Immo, quia non sunt, cum fuerint, eo miseros esse. *M.* Pugnantia te loqui non vides? quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quidquam esse, qui non sit? an tu egressus porta Capena, cum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulcra vides, miseros putas illos? *A.* Quoniam me verbo premis, posthac non ita dicam, *miseros esse*, sed tantum, *miseros*, ob id ipsum, quia non sunt. *M.* Non dicis igitur, *miser est M. Crassus*, sed tantum, *miser M. Crassus*. *A.* Ita plane. *M.* Quasi non necesse sit, 14 quidquid isto modo pronunties, id aut esse, aut non esse. an tu dialecticis ne imbutus quidem es? in primis enim hoc traditur: Omne pronuntiatum (sic enim mihi in praesentia occurrit, ut appellarem *αξιωμα*: utar post alio, si invenero melius) id ergo est pronuntiatum, quod est verum aut falsum. cum dicis igitur, *miser M. Crassus*: aut hoc dicis, *miser est M. Crassus*, ut possit iudicari, verum id falsumne sit: aut nihil dicis omnino. *A.* Age, iam concedo, non esse miseros, qui mortui sunt, quoniam extorfisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. Quid? qui vivimus, cum moriendum sit, nonne miseri sumus? quae enim potest in vita esse iucunditas, cum dies et noctes cogitandum sit, iam iamque esse moriendum?

M. Ecqui ergo intelligis, quantum mali de huma- 8

15 na conditione deieceris? *A.* Quonam modo? *M.* Quia, si mori etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam et sempiternum malum haberemus in vita. nunc video calcem; ad quam cum sit discursum, nihil fit praeterea extimescendum. sed tu mihi videris Epicharmi, acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi, sententiam sequi. *A.* Quam? non enim novi. *M.* Dicam, si potero, Latine. scis enim me Graece loqui in Latino sermone non plus solere, quam in Graeco Latine. *A.* Et recte quidem. sed quae tandem est Epicharmi ista sententia? *M.*

Emori nolo: sed me esse mortuum nihil aestimo.

A. Iam agnosco Graecum. et quoniam coegisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse, perforce, si potes, ut ne moriendum quidem esse miserum putem. *M.* Iam istuc quidem nihil negotii est: sed etiam maiora molior. *A.* Quo modo hoc nihil negotii est? aut quae sunt tandem ista maiora? *M.* Quoniam, si post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum; cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne moriendum quidem esse, malum est. id est enim, perveniendum esse ad id, quod non esse malum confitemur. *A.* Uberius ista quaeso. haec enim spinosiora, prius, ut confitear, me cogunt, quam ut assentiar. sed quae sunt ea, quae dicis te maiora moliri? *M.* Ut doceam, si possim, non modo malum non esse, sed bonum etiam esse mortem. *A.* Non postulo id quidem; aveo tamen audire. ut enim non efficias quod vis, tamen, mors ut malum non sit, efficies. sed nihil te interpellabo. continentem orationem audire

malo. *M.* Quid ? si te rogavero aliquid, nanne respondebis ? *A.* Superbum id quidem esset. sed, nisi quid necesse erit, malo non roges. *M.* Geram tibi morem, et ea, quae vis, ut potero, explicabo : nec tamen quasi Pythius Apollo, certa ut sint et fixa, quae dixerō ; sed ut homunculus unus e multis, probabilia coniectura sequens. ultra enim quo progrediar, quam ut veri videam similia, non habeo. certa dicent ii, qui et percipi ea posse dicunt, et se sapientes esse profitentur. *A.* Tu, ut videtur. nos ad audiendum parati sumus.

M. Mors igitur ipsa, quae videtur notissima res esse, quid sit, primum est videndum. sunt enim, qui discessum animi a corpore putent esse mortem. sunt, qui nullum censeant fieri discessum, sed una animum et corpus occidere, animumque cum corpore extinguī. qui discedere animum censeant, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. Quid sit porro ipse animus, aut ubi, aut unde, magna dissensio est. aliis cor ipsum, animus videtur ; ex quo *excordes, vecordes, concordésque* dicuntur : et *Nasica ille prudens, bis consul, Corculum*, et

Egregie cordatus homo catus Aelii' Sextus.

Empedocles animum esse censet, cordi suffusum sanguinem. aliis pars quaedam cerebri visa est animi principatum tenere. aliis nec cor ipsum placet, nec cerebri quandam partem, esse animum ; sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem et locum. animum autem alii animam, ut fere nostri : ipsum declarat nomen. nam et agere animam, et efflare dicimus, et animosos, et bene animatos, et ex ani-

mi sententia : ipse autem *animus* ab anima dictus est.

10 Zenoni Stoico animus, ignis videtur. Sed haec quidem, quae dixi, cor, sanguinem, cerebrum, animam, ignem, vulgo : reliqua fere singuli, ut multi ante veteres : proxime autem Aristoxenus, musicus, idemque philosophus, ipsius corporis intentionem quandam, velut in cantu et fidibus, quae harmonia dicitur ; sic ex corporis totius natura et figura, varios motus cieri, tanquam in cantu sonos. Hic ab artificio suo non recessit, et tamen dixit aliquid, quod ipsum quale esset, erat multo ante et dictum et explanatum a Platone. Xenocrates animi figuram et quasi corpus, negavit esse, verum numerum dixit esse, cuius vis, ut iam antea Pythagorae visum erat, in natura maxima esset. eius doctor Plato triplicem finxit animam ; cuius principatum, id est, rationem, in capite, sicut in arce, posuit ; et duas partes parere voluit, iram et cupiditatem, quas locis disclusit : iram in pectore, cupiditatem subter praecordia locavit.

21 Dicaearchus autem in eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum disputantium, primo libro multos loquentes facit ; duobus Pherecratem quendam Phthiotam senem, quem ait a Deucalione ortum, differentem inducit, nihil esse omnino animum, et hoc esse nomen totum inane, frustra que animalia et animantes appellari : neque in homine inesse animum, vel animam, nec in bestia ; vimque omnem eam, qua vel agamus quid, vel sentiamus, in omnibus corporibus vivis aequabiliter esse fusam, nec separabilem a corpore esse, quippe quae nulla sit, nec sit quidquam, nisi corpus unum, et simi-

plex, ita figuratum, ut temperatione naturae vigeat et sentiat. Aristoteles longe omnibus (Platonem semper excipio) praestans et ingenio et diligentia, cum quatuor illa genera principiorum esset complexus, e quibus omnia orirentur, quintam quandam naturam censet esse, e qua sit mens. cogitare enim, et providere, et discere, et docere, et invenire aliquid, et tam multa alia, meminisse, amare, odisse, cupere, timere, angere, laetari; haec et similia eorum in horum quatuor generum nullo inesse putat. quintum genus adhibet, vacans nomine: et sic ipsum animum, *εντελεχίαν* appellat novo nomine, quasi quandam continuatam motionem et perennem. Nisi quae me forte fugiunt, hae sunt fere omnium de animo sententiae. Democritum enim magnum quidem illum virum, sed laevibus et rotundis corpusculis efficientem animum concursu quodam fortuito, omittamus. nihil est enim apud istos, quod non atomorum turba conficiat. Harum sententiarum quae vera sit, deus aliquis viderit: quae verisimillima, magna quaestio est. utrum igitur inter has sententias diiudicare malimus, an ad propositum redire? *A.* Cuperem equidem utrumque, si posset: sed est difficile confundere. quare si, ut ista non differantur, liberari mortis metu possumus, id agamus. sin id non potest, nisi hac quaestione animorum explicata, nunc, si videtur, hoc: illud alias. *M.* Quod malle te intelligo, id puto esse commodius. efficiet enim ratio, ut quaecunque vera sit earum sententiarum, quas exposui, mors aut malum non sit, aut sit bonum potius. Nam si cor, aut sanguis, aut cerebrum est animus, certe, quoniam est corpus,

- interibit cum reliquo corpore. si anima est, fortasse dissipabitur: si ignis, exstinguetur: si est Aristoxeni harmonia, dissolvetur. Quid de Dicaearcho dicam, qui nihil omnino animum dicat esse? His sententiis omnibus nihil post mortem pertinere ad quemquam potest. pariter enim cum vita sensus amittitur. non sentientis autem, nihil est, ullam in partem quod interfit. reliquorum sententiae spem afferunt, si te forte hoc delectat, posse animos, cum e corporibus excefferint, in coelum, quasi in domicilium suum, pervenire.
- A.* Me vero delectat: idque, primum ita esse velim: deinde, etiam si non sit, mihi tamen persuaderi velim. *M.* Quid tibi ergo opera nostra opus est? num eloquentia Platonem superare possumus? evolve diligenter eius eum librum, qui est de animo: amplius quod desideres, nihil erit. *A.* Feci mehercule, et quidem saepius, sed nescio quo modo, dum lego, assentior: cum posui librum, et mecum ipse de immortalitate animorum coepi cogitare, assensio omnis illa elabitur. *M.* Quid hoc? dasne aut manere animos post mortem, aut morte ipsa interire? *A.* Do vero. *M.* Quid, si maneant? *A.* Beatos esse concedo. *M.* Si intereant? *A.* Non esse miseros, quoniam ne sint quidem. iam istuc, coacti a te, paulo ante concessimus. *M.* Quo modo igitur, aut cur mortem malum tibi videri dicis, quae aut beatos nos efficiet, animis manentibus, aut non miseros, sensu carentes?
- A.* Expone igitur, nisi molestum est, primum animos, si potes, remanere post mortem: tum, si minus id obtinebis, (est enim arduum,) docebis, carere

omni malo mortem. ego enim istuc ipsum vereor, ne malum sit, non dico carere sensu, sed carendum esse. *M.* Auctoribus quidem ad istam sententiam, quam vis obtineri, uti optimis possumus; quod in omnibus causis et debet et solet valere plurimum: et primum quidem omni antiquitate; quae quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse, quae erant vera, cernebat.

Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos ²⁷ *Cascos* appellat Ennius, esse in morte sensum, neque excessu vitae sic deleri hominem, ut funditus interiret: idque cum multis aliis rebus, tum e pontificio iure et caeremoniis sepulcrorum intelligi licet; quas maximis ingeniis praediti nec tanta cura coluissent, nec violatas tam inexpiabili religione sanxissent, nisi haereret in eorum mentibus, mortem non interitum esse omnia tollentem atque desentem, sed quandam quasi migrationem commutationemque vitae, quae in claris viris et feminis dux in coelum soleret esse; in ceteris humi retineretur, et permaneret tamen. Ex ²⁸ hoc et nostrorum opinione

Romulus in coelo cum diis agit aevum,
ut famae assentiens dixit Ennius; et apud Graecos, indeque perlapsus ad nos, et usque ad Oceanum Hercules, tantus et tam praefens habetur deus. hinc Liber deus, Semele natus, eademque famae celebritate Tyn-
daridae fratres, qui non modo adiutores in proeliis victoriae populi Romani, sed etiam nuntii fuisse perhibentur. Quid? Inq., Cadmi filia, nonne Leucothea nominata a Graecis, Matuta habetur a nostris? Quid? totum prope coelum, ne plures persequar, nonne

13 humano genere completum est? Si vero scrutari ve-
 29 tera, et ex his ea, quae scriptores Graeci prodide-
 runt, eruere coner; ipsi illi, maiorum gentium dii
 qui habentur, hinc a nobis profecti in coelum repe-
 rientur. Quae, quorum demonstrantur sepulcra in
 Graecia: reminiscere, quoniam es initiatus, quae tra-
 duntur mysteriis: tum denique, quam hoc late pateat,
 intelliges. Sed qui nondum ea, quae multis post annis
 tractari coepissent, physica didicissent, tantum sibi
 persuaserant, quantum natura admonente cognove-
 rant: rationes et causas rerum non tenebant: visis
 quibusdam saepe movebantur, hisque maxime noctur-
 30 nis, ut viderentur ii, qui vita excefferant, vivere. Ut
 porro firmissimum hoc afferi videtur, cur deos esse
 credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium
 tam fit immanis, cuius mentem non imbuerit deorum
 opinio. multi de diis prava sentiunt; id enim vitioso
 more effici solet: omnes tamen esse vim et naturam
 divinam arbitrantur. nec vero id collocutio homi-
 num aut consensus effecit: non institutis opinio est
 confirmata, non legibus. omni autem in re consensus
 omnium gentium, lex naturae putanda est. Quis est
 igitur, qui suorum mortem primum non eo lugeat,
 quod eos orbatos vitae commodis arbitretur? Tolle
 hanc opinionem; luctum sustuleris. nemo enim moe-
 ret suo incommodo. dolent fortasse et anguntur: sed
 illa lugubris lamentatio, fletusque moerens, ex eo
 est, quod eum, quem dileximus, vitae commodis
 privatum arbitramur, idque sentire. Atque haec
 ita sentimus natura duce, nulla ratione, nullaque
 doctrina.

Maximum vero argumentum est, naturam ipsam de 14
 immortalitate animorum tacitam iudicare, quod omni- 31
 bus curae sunt, et maxime quidem, quae post mortem
 futura sint. *Serit arbores, quae alteri seculo profint*, ut ait
 Staius in Synephebis: quid spectans, nisi etiam poste-
 ra secula ad se pertinere? Ergo arbores feret diligens
 agricola, quarum adspiciet baccam ipse nunquam: vir
 magnus leges, instituta, rempublicam non feret? Quid
 procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid
 adoptiones filiorum, quid testamentorum diligentia,
 quid ipsa sepulcrorum monumenta, quid elogia signi-
 ficant, nisi nos futura etiam cogitare? Quid illud? num 32
 dubitas, quin specimen naturae capi debeat ex optima
 quaque natura? quae est igitur melior in hominum ge-
 nere natura, quam eorum, qui se natos ad homines
 iuvandos, tutandos, conservandos arbitrantur? abiit
 ad deos Hercules. nunquam abiisset, nisi, cum inter
 homines esset, eam sibi viam munivisset. Vetera iam
 ista, et religione omnium consecrata. Quid in hac re 15
 publica tot tantosque viros ob rempublicam interfec-
 tos cogitasse arbitramur? iisdemne ut finibus nomen
 suum, quibus vita, terminaretur? Nemo unquam sine
 magna spe immortalitatis se pro patria offerret ad
 mortem. Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epa- 33
 minondae, licuit, ne et vetera et externa quaeram,
 mihi. sed nescio quo modo inhaeret in mentibus qua-
 si seculorum quoddam augurium futurorum; idque
 in maximis ingeniis altissimisque animis et existit ma-
 xime, et apparet facillime. quo quidem demto, quis
 tam esset amens, qui semper in laboribus et pericu-
 lis viveret? Loquor de principibus. quid poetae? 34

nonne post mortem nobilitari volunt? unde ergo illud?

Adspicite, o cives, senis Ennii imagini formam.

Hic vestrum pauxit maxima facta patrum.

Mercedem gloriae flagitat ab iis, quorum patres affecerat gloria: idemque,

Nemo me lacrymis decoret, nec funera fletu

Faxit. cur? volito vivu' per ora virum.

Sed quid poetas? opifices post mortem nobilitari volunt. quid enim Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Minervae, cum inscribere non liceret? quid nostri philosophi? nonne in his ipsis libris, quos scribunt de contemnenda gloria, sua nomina inscribunt?

35 Quod si omnium consensus naturae vox est; omnesque, qui ubique sunt, consentiunt esse aliquid, quod ad eos pertineat, qui vita cefferint; nobis quoque idem existimandum est. et, si, quorum aut ingenio, aut virtute animus excellit, eos arbitramur, quia natura optima sint, cernere naturae vim maxime; verisimile est, cum optimus quisque maxime posteritati serviat, esse aliquid, cuius is post mortem sensum fit habiturus.

16 Sed ut deos esse natura opinamur, qualesque sint, 36 ratione cognoscimus; sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium: qua in sede manent, qualesque sint, ratione discendum est. cuius ignoratio finxit inferos, easque formidines, quas tu contemnere non sine causa videbare. in terram enim cadentibus corporibus, hisque humo tectis, e quo dictum est *humari*, sub terra censebant reliquam vitam agi mortuorum. quam eorum opinionem magni

errores consecuti sunt; quos auxerunt poetae. Fre- 37.
quens enim confessus theatri, in quo sunt muliercu-
lae et pueri, movetur audiens tam grande carmen :

*Adsum, atque advenio Acheronte, vix, via alta,
atque ardua,*

*Per speluncas saxis structas asperis, pendentibus,
Maximis : ubi rigida constat crassa caligo inferum.*

tantumque valuit error, qui mihi quidem iam sub-
latus videtur, ut, corpora cremata cum scirent, ta-
men ea fieri apud inferos fingerent, quae sine cor-
poribus nec fieri possent, nec intelligi. animos enim
per se ipsos viventes non poterant mente complecti;
formam aliquam figuramque quaerebant. indè Ho-
meri tota *νεκρῶν* : inde ea, quae meus amicus Ap-
pius *νεκρομαντεία* faciebat : inde in vicinia nostra A-
verni lacus,

*Unde animae excitantur obscura umbra, aper-
to ostio*

*Alii Acherontis, falso sanguine, imagines mor-
tuorum.*

has tamen imagines loqui volunt; quod fieri nec
sine lingua, nec sine palato, nec sine faucium, late-
rum, pulmonum vi et figura potest. nihil enim ani-
mo videre poterant : ad oculos omnia referebant.
Magni autem est ingenii, sevocare mentem a sensu 38
bus, et cogitationem a consuetudine abducere. ita-
que credo equidem etiam alios tot seculis, sed,
quod literis exstet proditum, Pherecydes Syrius pri-
mum dixit, animos hominum esse sempiternos : an-
tiquus sane. fuit enim meo regnante gentili. Hanc
opinionem discipulus eius Pythagoras maxime con-

firmavit; qui cum Superbo regnante in Italiam venisset, tenuit magnam illam Graeciam cum honore disciplinae, tum etiam auctoritate; multaque secula postea sic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur.

- 17 Sed redeo ad antiquos. rationem illi sententiae suae non fere reddebant, nisi quid erat numeris aut descriptionibus explicandum. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cognosceret, in Italiam venisse, et in ea cum aliis multos, tum Archytam Timaeumque cognovisse, et didicisse Pythagorea omnia; primumque de animorum aeternitate non solum sensitse idem, quod Pythagoram, sed rationem etiam attulisse. quam, nisi quid dicis, praetermittamus, et hanc totam spem immortalitatis relinquamus. *A.* An tu, cum me in summam expectationem adduxeris, deseris? errare mehercule malo cum Platone, quem tu quanti facias, scio, et quem ex tuo ore admiror, quam cum istis vera
- 40 sentire. *M.* Macte virtute, ego enim ipse cum eodem ipso non invitus erraverim. Num igitur dubitamus sicut pleraque, sic et hoc? quamquam hoc quidem minime, persuadent enim mathematici, terram in medio mundo sitam ad universi coeli complexum quasi puncti instar obtinere, quod *κεντρον* illi vocant: eam porro naturam esse quatuor omnia gignentium corporum, ut quasi partita habeant inter se et divisa momenta: terrena et humida suoapte nutu et suo pondere ad pares angulos in terram et in mare ferantur; reliquae duae partes, una ignea, altera animalis, ut illae superiores in medium locum mundi gravitate ferantur et pondere, sic hae sursum rectis lineis in

coelestem locum subvolent, five ipsa natura superiora appetentes, five quod a gravioribus leviora natura repellantur. quae cum consent, perspicuum debet esse, animos, cum e corpore excefferint, five illi sint animales, id est, spirabiles, five ignei, in sublime ferri. Si vero aut numerus quidam sit animus, quod subtiliter magis, quam dilucide dicitur, aut quinta illa non nominata magis, quam non intellecta natura; multo etiam integriora ac puriora sunt, ut a terra longissime se efferant. horum igitur aliquid animus est, nec tam vegeta mens aut in corde, cerebrove, aut in Empedocleo sanguine demersa iaceat. Dicaearchum vero cum Aristoxeno aequali et condiscipulo suo; doctos sane homines, omittamus: quorum alter ne condoluisse quidem unquam videtur, qui animum se habere non sentiat: alter ita delectatur suis cantibus, ut eos etiam ad haec transferre conetur. Harmoniam autem ex intervallis sonorum nosse possumus, quorum varia compositio etiam harmonias efficit plures: membrorum vero situs et figura corporis, vacans animo, quam possit harmoniam efficere, non video: sed hic quidem, quamvis eruditus sit, sicut est, haec magistro concedat Aristoteli; canere ipse doceat. bene enim illo proverbio Graecorum praecipitur,

Quam quisque norit artem, in hac se exerceat.

Illam vero funditus eiiciamus individuorum corporum laevium et rotundorum concursionem fortuitam; quam tamen Democritus concalesctam et spirabilem, id est, animale[m] esse voluit. is autem animus, qui, si est horum quatuor generum, ex quibus omnia constare dicuntur, ex inflammata anima constat, ut po-

tiffimum videri video Panaetio, superiora capeffat
 neceffe est. nihil enim habent haec duo genera proni,
 et fupera femper petunt. ita, five diffipantur, procul
 a terris id evenit : five permanent et confervant ha-
 bitum fuum, hoc etiam magis neceffe est ferantur
 ad coelum, et ab his perrumpatur et dividatur cras-
 fus hic et concretus aer, qui eft terrae proximus. cali-
 dior eft enim, vel potius ardentior animus, quam eft
 hic aer, quem modo dixi craffum atque concretum.
 quod ex eo fciri potefl, quia corpora noflra terreno
 principiorum genere confecta, ardore animi concu-
 79 lefcunt. Accedit, ut eo facilius animus evadat ex hoc
 43 aere, quem faepe iam appello, eumque perrumpat,
 quod nihil eft animo velocius; nulla eft celeritas,
 quae poffit cum animi celeritate contendere. qui fi
 permanet incorruptus, fuique fimilis; neceffe eft ita
 feratur, ut penetret et dividat omne coelum hoc,
 in quo nubes, imbres, ventique coguntur; quod et
 humidum et caliginofum eft, propter exhalationes
 terrae. quam regionem cum fuperavit animus, natu-
 ramque fui fimilem contigit et agnovit; iunctis ex
 anima tenui, et ex ardore folis temperato, ignibus
 infiflit, et finem altius fe efferendi facit. tum enim fui
 fimilem et levitatem et calorem adeptus, tanquam pa-
 ribus examinatus ponderibus, nullam in partem mo-
 vetur; eaque ei demum naturalis eft fedes, cum ad
 fui fimilem penetravit, in quo nulla re egens aletur et
 fuffentabitur iisdem rebus, quibus aflra fuffentantur et
 44 aluntur. Cumque corporis facibus inflammari folea-
 mus ad omnes fere cupiditates, eoque magis incedi,
 quod iis aemulemur, qui ea habeant, quae nos habe-

re cupiamus; profecto beati erimus, cum, corporibus relictis, et cupiditatum et aemulationum erimus expertes: quodque nunc facimus, cum laxati curis sumus, ut spectare aliquid velimus et visere, id multo tum faciemus liberius; totosque nos in contemplandis rebus perspiciendisque ponemus, propterea quod et natura inest mentibus nostris infatiabilis quaedam cupiditas veri videndi; et orae ipsae locorum illorum, quo pervenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum coelestium, eo maiorem cognoscendi cupiditatem dabunt. Haec enim pulchritudo ⁴⁵ etiam in terris patriam illam et avitam (ut ait Theophrastus) philosophiam, cognitionis cupiditate incensam, excitavit. praecipue vero fruentur ea, qui tum etiam, cum, has terras incolentes, circumfusi erant caligine, tamen acie mentis dispicere cupiebant. Etenim si nunc aliquid assequi se putant, qui ostium ²⁰ Ponti viderunt, et eas angustias, per quas penetravit ea, quae est nominata

Argo, quia Argivi in ea, delecti viri,

Veſti, petebant pellem inauratam arietis;

aut ii, qui Oceani freta illa viderunt,

Europam, Libyamque rapax ubi dividit unda:

quod tandem spectaculum fore putamus, cum totam terram contueri licebit, eiusque cum situm, formam, circumscriptionem, tum et habitabiles regiones, et rursum omni cultu propter vim frigoris aut caloris vacantes? Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ⁴⁶ ea, quae videmus: neque enim est ullus sensus in corpore, sed, ut non solum physici docent, verum etiam medici, qui ista aperta et patefacta viderunt, viae

quasi quaedam sunt ad oculos, ad aures, ad nares &
 fede animi perforatae. itaque saepe aut cogitatione,
 aut aliqua vi morbi impediti, apertis atque integris
 et oculis et auribus, nec videmus, nec audimus; ut
 facile intelligi possit, animum et videre, et audire,
 non eas partes, quae quasi fenestrae sunt animi; qui-
 bus tamen sentire nihil queat mens, nisi id agat, et
 adsit. Quid, quod eadem mente res dissimillimas com-
 prehendimus, ut colorem, saporem, calorem, odo-
 rem, sonum? quae nunquam quinque nuntiis animus
 cognosceret, nisi ad eum omnia referrentur, et is
 47 omnium iudex solus esset. Atque ea profecto tum
 multo puriora et dilucidiora cernentur, cum, quo
 natura fert, liber animus pervenerit. nam tunc qui-
 dem, quamquam foramina illa, quae patent ad ani-
 mum a corpore, callidissimo artificio natura fabricata
 est, tamen terrenis concretisque corporibus sunt in-
 terseptae quodammodo. cum autem nihil erit praeter
 animum; nulla res obiecta impediet, quo minus per-
 21 cipiat, quale quidque sit. Quamvis copiose haec dice-
 remus, si res postularer, quam multa, quam varia,
 quanta spectacula animus in locis coelestibus esset
 48 habiturus. Quae quidem cogitans, soleo saepe mira-
 ri nonnullorum insolentiam philosophorum, qui na-
 turae cognitionem admirantur, eiusque inventori
 et principi gratias exultantes agunt, eumque vene-
 rantur, ut deum: liberatos enim se per eum dicunt
 gravissimis dominis, terrore sempiterno, et diurno
 ac nocturno metu. quo terrore? quo metu? quae est
 anus tam delira, quae timeat ista, quae vos videlicet,
 si physica non didicissetis, timeretis?

*Archerusia templa, alta Orci, pallida
Leti, obnubila, obsita tenebris loca.*

Non pudet philosophum in eo gloriari, quod haec non timeat, et quod falsa esse cognoverit? ex quo intelligi potest, quam acuti natura sint, qui haec sine doctrina credituri fuerint. Praeclarum autem nescio 49 quid adepti sunt, quod didicerunt, se, cum tempus mortis venisset, totos esse perituros. quod ut ita sit (nihil enim pugno) quid habet ista res aut laetabile, aut gloriosum? nec tamen mihi sane quidquam occurrit, cur non Pythagorae sit et Platonis vera sententia. ut enim rationem Plato nullam afferret (vide, quid homini tribuam) ipsa auctoritate me frangeret. tot autem rationes attulit, ut velle ceteris, sibi certe persuasisse videatur.

Sed plurimi contra nituntur, animosque quasi ca- 22
pite damnatos morte multant; neque aliud est quid- 50
quam, cur incredibilis his animorum videatur aeter-
nitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit vacans cor-
pore, intelligere, et cogitatione comprehendere. qua-
si vero intelligant, qualis sit in ipso corpore, quae con-
formatio, quae magnitudo, qui locus: aut, si iam pos-
sent in homine vivo cerni omnia, quae nunc tecta sunt,
castrusne in conspectum videatur animus; an tanta sit
eius tenuitas, ut fugiat aciem. Haec reputent isti, qui 51
negant, animum sine corpore se intelligere posse. vi-
debunt, quem in ipso corpore intelligant. mihi qui-
dem naturam animi intuenti, multo difficilior occur-
rit cogitatio, multoque obscurior, qualis animus in
corpore sit, tanquam alienae domi, quam qualis,
cum exierit, et in liberum coelum, quasi domum

suam venerit. nisi enim, quod nunquam vidimus, id quale sit, intelligere possumus; certe, et deum ipsum, et divinum animum, corpore liberatum, cogitatione complecti non possumus. Dicaearchus quidem, et Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid aut qualis esset intelligentia, nullum omnino animum esse dixerunt. Est illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre; et nimirum hanc habet vim praeceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat. non enim, credo, id praecipit, ut membra nostra, aut staturam, figuramve noscamus: neque nos corpora sumus; neque ego, tibi dicens hoc, corpori tuo dico. cum igitur, *Nosce te*, dicit, hoc dicit, *Nosce animum tuum*. nam corpus quidem quasi vas est, aut aliquod animi receptaculum, ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te. hunc igitur nosse, nisi divinum esset, non esset hoc acrioris cuiusdam animi praeceptum tributum a deo, se ipsum posse cognoscere.

53 Sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciet; dic, quaeso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est. Platonis, quae a Socrate est in Phaedro explicata, a me autem po-

23 sita est in sexto libro de republica. *Quod semper movetur, aeternum est. quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitur aliunde, quando finem habet motus, vivendi quoque finem habeat necesse est. solum igitur quod se ipsum movet, quia nunquam deseritur a se, nunquam ne moveri quidem desinit: quin etiam ceteris, quae moventur, hic fons, hoc principium est*

54 *movendi: principii autem nulla est origo. Nam e principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nas-*

ci potest. nec enim esset principium, quod gigneretur aliunde. quod si nunquam oritur, ne occidit quidem unquam. nam principium exstinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec a se aliud creabit; siquidem necesse est a principio oriri omnia. ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur. id autem nec nasci potest, nec mori; vel concidat omne coelum, omnisque terra consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua primo impulsu moveatur. Cum pateat igitur, aeternum id esse, quod se ipsum moveat; quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimatum est enim omne, quod pulsus agitatur externus. quod autem est animale, id motu cietur interiore, & suo. nam haec est propria natura animi atque vis. quae si est una ex omnibus, quae se ipsa semper moveat; neque nata certe est, & aeterna est. Licet concurrant plebeii omnes philosophi, (sic enim ii, qui a Platone et Socrate, et ab ea familia dissident, appellandi videntur) non modo nihil unquam tam eleganter explicabunt, sed ne hoc quidem ipsum, quam subtiliter conclusum sit, intelligent. Sentit igitur animus se moveri: quod cum sentit, illud una sentit, se vi sua, non aliena moveri; nec accidere posse, ut ipse unquam a se deferatur. ex quo efficitur aeternitas: nisi quid habes ad haec. *A.* Ego vero facile sum passus, ne in mentem quidem mihi aliquid contra venire: ita isti faveo sententiae.

M. Quid illa tandem? num leviora censes? quae declarant inesse in animis hominum divina quaedam: quae si cernerem quemadmodum nasci possent, etiam, quemadmodum interirent, viderem. nam fan-

guinem, bilem, pituitam, ossa, nervos, venas, omnem denique membrorum et totius corporis figuram videor posse dicere, unde concreta et quo modo facta sint. animum ipsum, si nihil esset in eo, nisi id, ut per eum viveremus, tam natura putarem hominis vitam sustentari, quam vitis, quam arboris. haec enim etiam dicimus vivere. item si nihil haberet animus hominis, nisi ut appeteret aut refugeret, id
 57 quoque esset ei commune cum bestiis. Habet primum memoriam, et eam infinitam, rerum innumerabilium. quam quidem Plato recordationem esse vult superioris vitae. nam in illo libro, qui inscribitur *Menon*, questionem quendam Socrates interrogat quaedam geometrica de dimensione quadrati. ad ea sic ille respondet, ut puer: et tamen ita faciles interrogationes sunt, ut gradatim respondens eodem perveniat, quo si geometrica didicisset. ex quo effici vult Socrates, ut discere nihil aliud sit, nisi recordari. quem locum multo etiam accuratius explicat in eo sermone, quem habuit eo ipso die, quo excessit e vita. docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis esse videatur, bene interroganti respondentem, declarare, se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere; nec vero fieri ullo modo posse, ut a pueris tot rerum, atque tantarum insitas et quasi consignatas in animis notiones, quas *evvotas* vocant, haberemus, nisi animus, antequam in corpus intravisset, in rerum cognitione viguisset.
 58 Cumque nihil esset, ut omnibus locis a Platone differitur, (nihil enim ille putat esse, quod oriatur et intereat; idque solum esse, quod semper tale sit, qua-

lem *ideam* appellat ille, nos *speciem*) non potuit animus haec in corpore inclusus agnoscere; cognita attulit. ex quo tam multarum rerum cognitionis admiratio tollitur. neque ea plane videt animus, cum tam repente in insolitum tamque perturbatum domicilium immigravit; sed cum se collegit atque recreavit, tum agnoscit illa reminiscendo. ita nihil aliud est discere, nisi recordari. Ego autem maiore etiam quodam modo memoriam admiror. quid est enim illud, quo meminimus? aut quam habet vim? aut unde natam? non quaero, quanta memoria Simonides fuisse dicatur, quanta Theodectes, quanta is, qui a Pyrrho legatus ad senatum est missus, Cyneas, quanta nuper Charmadas, quanta, qui modo fuit, Scepsius Metrodorus, quanta noster Hortensius: de communi hominum memoria loquor, et eorum maxime, qui in aliquo maiore studio et arte versantur; quorum quanta mens sit difficile est existimare; ita multa meminerunt. Quorsum igitur haec spectat oratio? quae sit illa vis, et unde, intelligendum puto. non est certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri, nec atomorum. anima sit animus, ignisve, nescio; nec me pudet, ut istos, fateri nescire, quod nesciam. illud si ulla alia de re obscura affirmare possem, sive anima, sive ignis sit animus, eum iurarem esse divinum. Quid enim, obsecro te, terrane tibi, aut hoc nebuloso et caliginoso coelo, aut fata aut concreta videtur tanta vis memoriae? si, quid sit hoc, non vides; at, quale sit, vides. si ne id quidem; at, quantum sit, profecto vides. Quid igitur? utrum capacitatem aliquam in

animo putamus esse, quo, tanquam in aliquod vas,
 ea quae meminimus, infundantur? absurdum id qui-
 dem. qui enim fundus, aut quae talis animi figura
 intelligi potest? aut quae tanta omnino capacitas?
 an imprimi quasi ceram, animum putamus, et me-
 moriam esse signatarum rerum in mente vestigia?
 quae possunt verborum, quae rerum ipsarum esse
 vestigia? quae porro tam immensa magnitudo, quae
 62 illa tam multa possit effingere? Quid? illa vis, quae
 tandem est, quae investigat occulta, quae inventio
 atque excogitatio dicitur? ex hacne tibi terrena,
 mortaliq̄ue natura et caduca, concreta ea videtur?
 aut qui primus, quod summae sapientiae Pythago-
 rae visum est, omnibus rebus imposuit nomina?
 aut qui dissipatos homines congregavit, et ad so-
 cietatem vitae convocavit? aut qui sonos vocis,
 qui infiniti videbantur, paucis literarum notis ter-
 minavit? aut qui errantium stellarum cursus, regres-
 siones, insitiones notavit? Omnes magni; etiam su-
 periores, qui fruges, qui vestitum, qui tecta, qui
 cultum vitae, qui praesidia contra feras invenerunt:
 a quibus mansuefacti et exculti, a necessariis artifi-
 ciiis ad elegantiora defluximus. nam et auribus ob-
 leetatio magna parta est, inventa et temperata va-
 rietate et natura sonorum; et astra suspeximus, tum
 ea, quae sunt infixae certis locis, tum illa non re,
 sed vocabulo errantia. quorum conversiones, om-
 nesque motus, qui animo vidit, is docuit, similem
 animum suum eius esse, qui ea fabricatus esset in
 63 coelo. Nam cum Archimedes lunae, solis, quinque
 errantium motus in sphaeram illigavit, effecit idem,

quod ille, qui in Timaeo mundum aedificavit Platonis deus, ut tarditate et celeritate diffimillimos motus una regeret conversio. Quod si in hoc mundo fieri sine deo non potest, ne in sphaera quidem eodem motus Archimedes sine divino ingenio potuisset imitari. Mihi vero ne haec quidem notiora et 26 illustriora carere vi divina videntur; ut ego aut 64 poetam grave plenumque carmen sine coelesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine quadam vi maiore fluere, abundantem sonantibus verbis, uberibusque sententiis. Philosophia vero, omnium mater artium, quid est aliud, nisi, ut Plato ait, donum, ut ego, inventum deorum? Haec nos primum ad illorum cultum, deinde ad ius hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam magnitudinemque animi erudit; eademque ab animo, tanquam ab oculis, caliginem dispulit, ut omnia supera, infera, prima, ultima, media videremus. Prorsus haec 65 divina mihi viderur vis, quae tot res efficiat et tantas. quid est enim memoria rerum et verborum? quid porro inventio? profecto id, quo nec in deo quidquam maius intelligi potest. non enim ambrosia deos, aut nectare, aut luventate pocula ministrante, laetari arbitror; nec Homerum audio, qui Ganymedem a diis raptum ait propter formam, ut Iovi bibere ministraret. non iusta causa, cur Laomedonti tanta fieret iniuria. fingebat haec Homerus, et humana ad deos transferebat. divina mallet ad nos. quae autem divina? vigere, sapere, invenire, meminisse. Ergo animus, ut ego dico, divinus est; ut Euripi-

des audet dicere, deus : et quidem si deus, aut anima, aut ignis est, idem est animus hominis. nam ut illa natura coelestis et terra vacat et humore ; sic utriusque harum rerum humanus animus est expers. sin autem est quinta quaedam natura ab Aristotele inducta primum ; haec et deorum est, et animorum. Hanc nos sententiam secuti, his ipsis verbis in consolatione haec expressimus : *Animorum nulla in terris origo inveniri potest : nihil enim est in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur. nihil ne aut humidum quidem, aut stabile, aut igneum. his enim in naturis nihil inest, quod vim memoriae, mentis, cogitationis habeat, quod & praeterita teneat, & futura provideat, & complecti possit praesentia ; quae sola divina sunt. nec invenietur unquam, unde ad hominem venire possint, nisi a deo. singularis est igitur quaedam natura atque vis animi, seiuncta ab his usitatis notisque naturis. Ita quidquid est illud, quod sentit, quod sapit, quod vivit, quod viget, coeleste & divinum est, ob eamque rem aeternum sit necesse est. Nec vero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam & libera, segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens, & movens, ipsaque praedita motu sempiterno. Hoc e genere, atque eadem e natura est humana mens.*

28 Ubi igitur, aut qualis est ista mens ? Ubi tua, aut qualis ? potesne dicere ? an, si omnia ad intelligendum non habeo, quae habere vellem, ne iis quidem, quae habeo, mihi per te uti licebit ? non valet tantum animus, ut se ipse videat. at, ut ocu-

lus, sic animus sese non videns alia cernit. non videt autem, quod minimum est, formam suam. fortasse : quamquam id quoque : sed relinquamus : vim certe, sagacitatem, memoriam, motum, celeritatem vider. Haec magna, haec divina, haec sempiterna sunt. qua facie quidem sit, aut ubi habiter, ne quaerendum quidem est. ut, cum videnus speciem primum can- 63
doremque coeli; deinde conversionis celeritatem tantam, quantam cogitare non possumus; tum vicissitudines dierum atque noctium, commutationesque temporum quadripartitas, ad maturitatem frugum et ad temperationem corporum aptas; eorumque omnium moderatorem et ducem solem; lunamque accretione et diminutione luminis, quasi fastorum nois signantem dies; tum in eodem orbe, in XII partes distributo, quinque stellas ferri, eosdem cursus constantissime servantes, disparibus inter se motibus; nocturnamque coeli formam undique sideribus ornatam; tum globum terrae eminentem e mari, fixum in medio mundi universi loco, duabus oris distantibus habitabilem et cultum; quarum altera, quam nos incolimus, sub axe posita ad stellas septem, unde

Horrifer Aquilonis stridor gelidas molitur nives :
altera Australis, ignota nobis, quam vocant Graeci *αυτιχθονα* : ceteras partes incultas, quod aut frigore 64
rigeant, aut urantur calore : hic autem, ubi habitamus, non intermittit suo tempore

*Coelum mitescere, arbores frondescere,
Vites laetificae pampinis pubescere,
Rami baccarum ubertate incurviscere,
Segetes largiri fruges, florere omnia,*

Fontes scatere, herbis prata convestirier:

tum multitudinem pecudum, partim ad vescendum, partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, partim ad corpora vestienda; hominemque ipsum quasi contemplatorem coeli ac deorum, ipsorumque cultorem; atque hominis utilitati agros omnes et maria
 29 parentia. Haec igitur, et alia innumerabilia cum cer-
 70 nimus, possumusne dubitare, quin his praesit aliquis vel effector, si haec nata sunt, ut Platoni videtur; vel, si semper fuerint, ut Aristoteli placet, moderator tanti operis et muneris? sic mentem hominis, quamvis eam non videas, ut deum non vides; tamen ut deum agnoscis ex operibus eius, sic ex memoria rerum, et inventione, et celeritate motus, omnique pulchritudine virtutis, vim divinam mentis agnoscito. In quo igitur loco est? credo equidem in capite; et, cur credam, afferre possum: sed alias: nunc ubi ubi fit animus, certe quidem in te est. Quae est ei natura? propria, puto, et sua. sed fac igneam, fac, spirabilem: nihil ad id, de quo agimus. Illud modo videto, ut deum noris, etsi eius ignores et locum et faciem, sic animum tibi tuum notum esse oportere, etiam si eius
 71 ignores et locum, et formam. In animi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei fumus, quin nihil sit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. quod cum ita sit, certe nec secerni, nec dividi, nec discerpi, nec distrahi potest; nec interire igitur. est enim interitus quasi discessus, et secretio, ac diremtus earum partium, quae ante interitum iunctione aliqua tenebantur.

His et talibus rationibus adductus Socrates, nec patronum quaesivit ad iudicium capitis, nec iudicibus supplex fuit; adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a superbia; et supremo vitae die de hoc ipso multa differuit; et paucis ante diebus, cum facile posset educi e custodia, non hui; et cum paene in manu iam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mortem trudi, verum in coelum videretur ascendere. Ita enim cen- 30
 sebat, itaque differuit: duas esse vias, duplicesque cur- 72
 fus animorum e corpore excedentium. nam qui se hu-
 manis vitiis contaminavissent, et se totos libidinibus
 dedidissent, quibus caecati velut domesticis vitiis at- 4. vol
 que flagitiis se inquinavissent, vel republica violanda
 fraudes inexpiabiles concepissent, iis devium quod-
 dam iter esse, seclusum a concilio deorum. qui autem
 se integros castosque servavissent, quibusque fuisset
 minima cum corporibus contagio, seseque ab his
 semper sevocassent, essentque in corporibus humanis
 vitam imitati deorum; his ad illos, a quibus essent
 profecti, reditum facilem patere. Ita commemorat, 73
 ut cygni, qui non sine causa Apollini dicati sint, sed
 quod ab eo divinationem habere videantur, qua pro-
 videntes quid in morte boni sit, cum cantu et volup-
 tate moriantur; sic omnibus et bonis et doctis esse fa-
 ciendum. nec vero de hoc quisquam dubitare posset,
 nisi idem nobis accideret, diligenter de animo cogi-
 tantibus, quod iis saepe usu venit, qui acriter oculis
 deficientem solem intuerentur, ut adspectum omnino
 amitterent: sic mentis acies se ipsa intuens nonnun-
 quam hebescit; ob eamque causam contemplandi di-

ligentiam amittimus. Itaque dubitans, circumspēctans,
 haesitans, multa adversa revertens, tanquam in rate,
 in mari immenso, nostra vehitur oratio. Sed haec et
 vetera, et a Graecis. Cato autem sic abiit e vita, ut
 74 causam moriendi nactum se esse gauderet. Vetat enim
 dominans ille in nobis deus, iniussu hinc nos suo de-
 migrare. cum vero causam iustam deus ipse dede-
 rit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, saepe multis; nae
 ille, medius fidius, vir sapiens, laetus ex his tenebris
 in lucem illam excesserit. nec tamen illa vincla carce-
 ris ruperit. *leges enim vetant. sed tanquam a magistra-*
tu, aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo evoca-
tus atque emissus exierit. Tota enim philosophorum vi-
 31 *ta, ut ait idem, commentatio mortis est.* Nam quid aliud
 75 agimus, cum a voluptate, id est, a corpore, cum a re
 familiari, quae est ministra et famula corporis, cum
 a republica, cum a negotio omni sevocamus animum?
 quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad seipsum
 advocamus, secum esse cogimus, maximeque a cor-
 pore abducimus? Secernere autem a corpore ani-
 mum, nec quidquam aliud est, quam emori discere.
 quare hoc commentemur, mihi crede, disiungamus-
 que nos a corporibus, id est, consuescamus mori.
 Hoc et, dum erimus in terris, erit illi coelesti vitae
 simile; et, cum illuc ex his vinculis emissi feremur,
 minus tardabitur cursus animorum. nam qui in com-
 pedibus corporis semper fuerunt, etiam cum soluti
 sunt, tardius ingrediuntur, ut ii, qui ferro vincti
 multos annos fuerunt. quo cum venerimus, tum de-
 nique vivemus. Nam haec quidem vita mors est;
 quam lamentari possem, si liberet.

A. Satis tu quidem in Consolatione es lamentatus: 76
 quam cum lego, nihil malo, quam has res relinque-
 re; his vero modo auditis, multo magis. *M.* Veniet
 tempus, et quidem celeriter, et sive retractabis, sive
 properabis. volat enim aetas. Tantum autem abest ab
 eo, ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur,
 ut verear, ne homini nihil sit non malum aliud certe,
 sed nihil bonum aliud potius; si quidem vel dii ipsi,
 vel cum diis futuri sumus. *A.* Quid refert? adsunt
 enim, qui haec non probent. *M.* Ego autem nunquam
 ita te in hoc sermone dimittam, ulla uti ratione mors
 tibi videri malum possit. *A.* Qui potest, cum ista cog- 77
 noverim? *M.* Qui possit, rogas? catervae veniunt
 contra dicentium, non solum Epicureorum, quos
 equidem non despicio, sed nescio quo modo doctif-
 simus quisque contemnit; acerrime autem deliciae
 meae, Dicaearchus, contra hanc immortalitatem disse-
 ruit. is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocan-
 tur, quod Mytilenis sermo habetur; in quibus vult
 efficere, animos esse mortales. Stoici autem usuram
 nobis largiuntur, tanquam cornicibus: diu mansuros
 aiunt animos, semper, negant. Num vis igitur audi- 32
 re, cur, etiam si ita sit, mors tamen non fit in malis?
A. Ut videtur: sed me nemo de immortalitate depel-
 let. *M.* Laudo id quidem; etsi nihil nimis oportet 78
 confidere. movemur enim saepe aliquo acute conclu-
 so: labamus, mutamusque sententiam clarioribus
 etiam in rebus. in his est enim aliqua obscuritas. id
 igitur si acciderit, simus armati. *A.* Sane quidem: sed,
 ne accadat, providebo.

M. Num quid igitur est causae, quin amicos no-

stros Stoicos dimittamus; eos dico, qui aiunt animos manere, e corpore cum excefferint, sed non semper? *A.* Istos vero; qui, quod tota in hac causa difficillimum est, suscipiant, posse animum manere corpore vacantem: illud autem, quod non modo facile ad credendum est, sed eo concessio, quod volunt, consequens, id certe non dant, ut, cum diu permanferit, ne intereat. *M.* Bene reprehendis: et
 79 se isto modo res habet. Credamus igitur Panaetio, a Platone suo dissentienti? quem enim omnibus locis divinum, quem sapientissimum, quem sanctissimum, quem Homerum philosophorum appellat, huius hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat. vult enim, quod nemo negat, quidquid natum sit, interire; nasci autem animos, quod declaret eorum similitudo, qui procreantur, quae etiam in ingeniis, non solum in corporibus appareat. alteram autem affert rationem: nihil esse, quod doleat, quin id aegrum esse quoque possit; quod autem in morbum cadat, id etiam interiturum: dolere
 33 autem animos; ergo etiam interire. Haec refelli possunt. sunt enim ignorantis, cum de aeternitate animorum dicatur, de mente dici, quae omni turbido motu semper vacet, non de partibus iis, in quibus aegritudines, irae, libidinesque versentur; quas is, contra quem haec dicuntur, semotas a mente et discclusas putat. Iam similitudo magis apparet in bestiis; quarum animi sunt rationis expertes. hominum autem similitudo in corporum figura magis existat; et ipsi animi, magni refert, quali in corpore locati sint. multa enim e corpore existunt, quae acuant mentem;

multa, quae obtundant. Aristoteles quidem ait, *omnes ingeniosos melancholicos esse*; ut ego me tardiorrem esse non moleste feram. enumerat multos; idque quasi constat, rationem, cur ita fiat, affert. Quod si tanta vis est ad habitum mentis in iis, quae gignuntur in corpore; (ea sunt autem, quaecunque sunt, quae similitudinem faciant;) nihil necessitatis affert, cur nascatur, animi similitudo. Omitto diffi- 81
 militudines. Vellem adesse posset Panaetius. vixit cum Africano. quaererem ex eo, cuius suorum similis fuisset Africani fratris nepos: facie vel patris, vita, omnium perditorum ita similis, ut esset facile deterimus: cuius etiam similis, P. Crassi, et sapientis, et eloquentis, et primi hominis, nepos, multorumque aliorum virorum clarorum, quos nihil attinet nominare, nepotes et filii? Sed quid agimus? oblitine sumus, hoc nunc nobis esse propositum, cum satis de aeternitate dixissemus, ne si interirent quidem animi, quidquam mali esse in morte? *A.* Ego vero memineram: sed te de aeternitate dicentem aberrare a proposito facile patiebar.

M. Video te alte spectare, et velle in coelum mi- 34
 grare. *A.* Spero fore, ut contingat id nobis. sed fac, 82
 ut isti volunt, animos non remanere post mortem: video nos, si ita sit, privari spe beatioris vitae. *M.* Mali vero quid affert ista sententia? fac enim sic animum interire, ut corpus. num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? nemo id quidem dicit: etsi Democritum insimulat Epicurus: Democritici negant. ne in animo quidem igitur sensus remanet. ipse enim nusquam est. ubi

igitur malum est? quoniam nihil tertium est. an, quoniam ipse animi discessus a corpore non fit sine dolore? ut credam ita esse, quam est id exiguum! et falsum esse arbitror; et fit plerumque sine sensu; nonnunquam etiam cum voluptate; totumque hoc leve est, qualecunque est. fit enim ad punctum temporis. *A.* Illud angit, vel potius excruciat, discessus ab omnibus iis, quae sunt bona in vita. *M.* Vide, ne a malis dici verius possit. quid ego nunc lugeam vitam hominum? vere et iure possum. sed quid necesse est, cum id agam, ne post mortem miseros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miseriorem? fecimus hoc in eo libro, in quo nosmetipsos, quantum potuimus, consolati sumus. a malis igitur mors abducit, non a bonis, verum si quaerimus. Hoc quidem a Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemaeo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, quod multi, his auditis, mortem sibi ipsi consciscerent. Callimachi quidem epigramma in Ambraciotam Cleombrotum est; quem ait, cum nihil ei accidisset adversi, e muro se in mare abiecisse, lecto Platonis libro. eius autem, quem dixi, Hegesiae liber est *Ἀποκαρτερων*, quod a vita quidam per inedia[m] discedens, revocatur ab amicis; quibus respondens, vitae humanae enumerat incommoda: possem id facere, etsi minus quam ille, qui omnino vivere expedire nemini putat. Mitto alios, etiamne nobis expedit, qui et domesticis et forensibus solatiis ornamentisque privati, certe, si ante occidisset, mors nos a malis, non a bonis abstraxisset? Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nul-

lum a fortuna vulnus acceperit. Metellus ille hono- 85
 ratus quatuor filiis : at quinquaginta Priamus ; e qui-
 bus septem et decem iusta uxore natis. in utroque
 eandem habuit fortuna potestatem ; sed usâ in altero
 est. Metellum enim multi filii , filiae , nepotes , nep-
 tes in rogum imposuerunt : Priamum tanta proge-
 nie orbatum , cum in aram confugisset , hostilis ma-
 nus interemit. Hic si vivis filiis , incolumi regno oc-
 cidisset ,

*Astante ope barbarica ,
 Tectis caelatis , laqueatis ,*

utrum tandem a bonis , an a malis discessisset ? tum
 profecto videretur a bonis. At certe ei melius evenis-
 set , nec tam flebiliter illa canerentur ,

*Haec omnia vidi inflammari ,
 Priamo vi vitam evitari ,
 Iovis aram sanguine turpari.*

Quasi vero ista , vel quidquam tum potuerit ei me-
 lius accidere. quod si ante occidisset , tamen even-
 tum omnino amisisset ; hoc autem tempore sensum
 malorum amisit. Pompeio nostro familiari , cum gra- 86
 viter aegrotasset Neapoli , melius est factum. corona-
 ti Neapolitani fuerunt : nimirum etiam Puteolani
 vulgo ex oppidis publice gratulabantur. Ineptum sane
 negotium , et Graeculum ; sed tamen fortunatum. U-
 trum igitur , si tum esset exstinctus , a bonis rebus , an
 a malis discessisset ? Certe a miseris. non enim cum so-
 cero bellum gessisset : non imparatus arma sumisset :
 non domum reliquisset : non ex Italia fugisset : non ,
 exercitu amisso , nudus in servorum ferrum et ma-

nus incidisset : non liberi deflet : non fortunae omnes a victoribus possiderentur. qui, si mortem tum obisset, in amplissimis fortunis occidisset ; is propagatione vitae quot, quantas, quam incredibiles hausit calamitates ? Haec morte effugiuntur, etiam si non evenerint, tamen quia possunt evenire. sed homines ea sibi accidere posse non cogitant. Metelli sperat sibi quisque fortunam : perinde quasi aut plures fortunati sint, quam infelices, aut certi quidquam sit in rebus humanis, aut sperare sit prudentius, quam timere.

87 Sed hoc ipsum concedatur, bonis rebus homines morte privari : ergo etiam carere mortuos vitae commodis, idque esse miserum ? certe ita dicant necesse est. An potest is, qui non est, re ulla *carere* ? triste enim est nomen ipsum carendi, quia subiicitur haec vis : Habuit, non habet : desiderat, requirit, indiget. opinor, haec incommoda sunt carentis. caret oculis, odiosa caecitas ; liberis, orbitas. valet hoc in vivis : mortuorum autem non modo vitae commodis, sed ne vita quidem ipsa quisquam caret. de mortuis loquor, qui nulli sunt. nos, qui sumus, num aut cornibus caremus, aut pennis ? sit, qui id dixerit ? certe nemo. quid ita ? quia cum id non habeas, quod tibi nec usu, nec natura sit aptum, non

88 careas, etiam si sentias, te non habere. Hoc premedandum etiam atque etiam est argumentum, confirmatio illo, de quo, si mortales animi sunt, dubitare non possumus ; quin tantus interitus in morte sit, ut ne minima quidem suspicio sensus relinquatur. hoc igitur probe stabilito et fixo, illud excutiendum est,

ut sciatur, quid sit carere, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. Carere igitur hoc significat, egere eo, quod habere velis. inest enim velle in carendo, nisi cum sic, tanquam in febris, dicitur, alia quadam notione verbi. dicitur enim alio modo etiam carere, cum aliquid non habeas, et non habere te sentias, etiam si id facile patiare. carere enim in malo non dicitur. nec enim esset dolendum. dicitur illud, bono carere, quod est malum. sed ne vivus quidem bono caret, si eo non indiget: sed in vivo intelligi tamen potest, regno carere; dici autem hoc in te satis subtiliter non potest: potuisset in Tarquinio, cura regno esset expulsus. at in mortuo ne intelligi quidem potest. carere enim, sentientis est; nec sensus in mortuo. ne carere quidem igitur in mortuo est. Quamquam quid 89 opus est in hoc philosophari, cum rem non magnepere philosophia egere videamus? Quoties non modo 37 ductores nostri, sed universi etiam exercitus ad non dubiam mortem concurrerunt? quae quidem si timeretur, non L. Brutus, arcens eum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in proelio concidisset; non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, cum Pyrrho nepos, se hostium telis obiecissent: non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hispania vidisset, Paullum et Geminum Cannae, Venusia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum. Num quis horum miser hodie? ne tum quidem post spiritum extremum: nec enim potest esse miser quisquam sensu perempto. At id ipsum odio- 90 sum est, sine sensu esse. Odiosum, si id esset carere. cum vero perspicuum sit, nihil posse in eo esse, qui

ipse non fit; quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat, nec sentiat? quamquam hoc quidem nimis saepe: sed eo, quod in hoc inest omnis animi contractio, ex metu mortis. qui enim satis viderit, id quod est luce clarius, animo et corpore consumpto, totoque animante deleto, et facto interitu universo, illud animal, quod fuerit, factum esse nihil; is plane perspiciet, inter Hippocentaurum, qui nunquam fuerit, et regem Agamemnonem, nihil interesse: nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quam ego, illo vivo, fecerim Romam captam. Cur igitur et Camillus doleret, si haec post trecentos et quinquaginta fere annos eventura putaret, et ego doleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam urbe nostra potitura putem? quia tanta caritas patriae est, ut eam non sensu nostro, ³⁸ sed salute ipsius metiamur. Itaque non deterret sapientem mors, quae propter incertos casus quotidie imminet, propter brevitatem vitae nunquam longe potest abesse, quo minus in omne tempus reipublicae suisque consulat, et posteritatem ipsam, cuius sensum habiturus non fit, ad se putet pertinere. Quare licet etiam mortalem esse animum iudicantem, aeterna moliri, non gloriae cupiditate, quam sensurus non fit, sed virtutis, quam necessario gloria, etiam si tu id non agas, consequatur. natura vero sic se habet, ut, quo modo initium nobis rerum omnium ortus noster afferat, sic exitum mors: ut nihil pertinuit ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. in quo quid potest esse mali, cum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? alteri nulli

sunt, alteros non attingit. Quam qui levio- 92
 rem faciunt, somni simillimam volunt esse: quasi vero quis-
 quam ita nonaginta annos velit vivere, ut, cum sex-
 aginta confecerit, reliquos dormiat. ne fues quidem
 id velint, non modo ipse. Endymion vero, si fa-
 bulas audire volumus, nescio quando, in Latino ob-
 dormivit, qui est mons Cariae. nondum, opinor,
 est experrectus. num igitur eum curare censes, cum
 Luna laboret, a qua confopitus putatur, ut eum dor-
 mientem oscularetur? quid curet autem, qui ne sen-
 tit quidem? habes somnum imaginem mortis, eam-
 que quotidie induis. et dubitas, quin sensus in morte
 nullus sit, cum in eius simulacro videas esse nullum
 sensum?

Pellantur ergo istae ineptiae paene aniles, ante 39
 tempus mori miserum esse. quod tandem tempus? 93
 naturaene? at ea quidem dedit usuram vitae, tan-
 quam pecuniae, nulla praestituta die. quid est igitur,
 quod querare, si repetit, cum vult? ea enim
 conditione acceperas. Iidem, si puer parvus occi-
 dit, aequo animo ferendum putant: si vero in cu-
 nis, ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius
 exigit natura, quod dederat. Nondum gustaverat,
 inquirunt, vitae suavitatem; hic autem iam sperabat
 magna, quibus frui coeperat. At id quidem ipsum
 in ceteris rebus melius putatur, aliquam partem,
 quam nullam, attingere: cur in vita secus? Quam-
 quam non male ait Callimachus, *multo saepius lacry-*
masse Priamum, quam Troilum. A. Eorum autem, qui 94
 exacta aetate moriuntur, fortuna laudatur. M. Cur?
 A. Nam, reor, nullis, si vita longior daretur, posset
 Cicer. Oper. Vol. X. C c

esse iucundior. nihil est enim profecto homini prudentia dulcius; quam, ut cetera auferat, affert certe senectus. *M.* Quae vero aetas longa est? aut quid omnino homini longum? nonne modo pueros, modo adolescentes, in cursu, a tergo insequens, nec opinantes affecuta est senectus? sed quia ultra nihil habemus, hoc longum ducimus. omnia ista, perinde ut cuique data sunt, pro rata parte, a vita, aut longa aut brevia dicuntur. Apud Hypanim fluvium, qui ab Europae parte in Pontum influit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci, quae unum diem vivant. ex his igitur, hora octava quae mortua est, provecta aetate mortua est: quae vero occidente sole, decrepita: eo magis, si etiam solstitiali die. confer nostram longissimam aetatem cum aeternitate, in eadem propemodum brevitatem, qua illae bestio-

40 lae, reperiemur. Contemnamus igitur omnes ineptias (quod enim levius huic levitati nomen imponam?) totamque vim bene vivendi in animi robore ac magnitudine, et in omnium rerum humanarum contemtionem ac despicientiam, et in omni virtute ponamus. nam nunc quidem cogitationibus molestissimis effeminamur, ut, si ante mors adventet, quam Chaldaeorum promissa consecuti sumus, spoliati magnis quibusdam bonis, illusi, destituti-

96 que videamur. Quod si exspectando et desiderando pendemus animis, cruciamur, angimur: prohi dei immortales! quam iter illud iucundum esse debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla sollicitudo futura sit! Quam me delectat Theramenes! quam e-lato animo est! etsi enim flemus, cum legimus, ta-

men non miserabiliter vir clarus emoritur. qui cum coniectus in carcerem triginta iussu tyrannorum, venenum ut sitiens obduxisset, reliquum sic e poculo eiecit, ut id resonaret; quo sonitu reddito, aridens, *Propino*, inquit, *hoc pulchro Critiae*, qui in eum fuerat taeterrimus. Graeci enim in conviviiis solent nominare, cui poculum tradituri sint. Lufit vir egregius extremo spiritu, cum iam praecordiis conceptam mortem contineret: vereque ei, cui venenum praebiberat, mortem est eam auguratus, quae brevi consecuta est. Quis hanc animi maximi aequitatem in ipsa morte laudaret, si mortem malum iudicaret? Vadit in eundem carcerem, atque in eundem paucis post annis scyphum Socrates, eodem scelere iudicum, quo tyrannorum, Theramenes. quae est igitur eius oratio, qua facit eum Plato usum apud iudices, iam morte multatum? *Magna me*, inquit, *spes tenet, iudices, bene mihi evenire, quod mittar ad mortem. necesse est enim, sit alterum de duobus; ut aut sensus omnino omnes mors auferat, aut in alium quendam locum ex his locis morte migretur. quamobrem, sive sensus exstinguitur, morsque ei somno similis est, qui nonnunquam, etiam sine visis somniorum, placatissimam quietem affert: dii boni! quid lucri est mori? aut quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur? cui si similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis, quis me beator?* Sin vera sunt, quae dicuntur, migratio- nem esse mortem in eas oras, quas, qui e vita excesserunt, incolunt: id multo iam beatius est, te, cum ab his, qui se iudicum numero haberi velint, evaseris, ad

eos venire, qui vere iudices appellentur, Minoem, Rhadamanthum, Aeacum, Triptole mum; convenireque eos, qui iuste & cum fide vixerint. haec peregrinatio mediocris vobis videri potest? ut vero colloqui cum Orpheo, Musaeo, Homero, Hesiodo liceat, quanti tandem aestimatis? equidem saepe emori, si fieri posset, vellem, ut ea, quae dico, mihi liceret invenire. quanta delectatione autem afficerer, cum Palamedem, cum Aiacem, cum alios, iudicio iniquo circumventos, convenirem? tentarem etiam summi regis, qui maximas copias duxit ad Troiam, & Ulyssis, Sisyphique prudentiam: nec ob eam rem, cum haec exquirerem, sicut hic 99 faciebam, capite damnarer. Ne vos quidem, iudices, ii, qui me absolvistis, mortem timueritis. nec enim cuiquam bono mali quidquam evenire potest, nec vivo, nec mortuo; nec unquam eius res a diis immortalibus negliguntur. nec mihi ipsi hoc accidit fortuito. nec vero ego iis, a quibus accusatus sum, aut a quibus condemnatus, habeo quod succenseam, nisi quod mihi nocere se crediderunt. Et haec quidem hoc modo. nihil autem melius extremo: Sed tempus est, inquit, iam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam agatis. utrum autem sit melius, dii immortales sciunt: hominem 42 quidem scire arbitror neminem. Nae ego haud paulo hunc animum malim, quam eorum omnium fortunas, qui de hoc iudicaverunt. etsi, quod praeter deos negat scire quemquam, id scit ipse, utrum melius sit. nam dixit ante. sed suum illud, nihil ut assermet, tenet ad extremum. Nos autem teneamus, ut nihil censeamus esse malum, quod sit a natura datum omnibus: intelligamusque, si mors malum sit,

esse sempiternum malum. nam vitae miserae mors finis esse videtur; mortis, si est misera, finis esse nullus potest. Sed quid ego Socratem, aut Therame- nem, praestantes viros virtutis et sapientiae gloria, commemoro, cum Lacedaemonius quidam, cuius ne nomen quidem proditum est, mortem tantopere contemserit, ut, cum ad eam duceretur, damnatus ab Ephoris, et esset vultu hilari atque laeto, dixissetque ei quidam inimicus, *Contemnisne leges Lycurgi?* responderit, *Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea poena multaverit, quam sine mutuacione & sine versura possem dissolvere.* O virum Sparta dignum! ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus esse videatur. Tales innumerabiles nostra civitas tulit. Sed quid ¹⁰¹ duces et principes nominem, cum legiones scribat Cato saepe alacres in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur? *Pari animo Lacedaemonii in Thermopylis occiderunt, in quos Simonides:*

Dic hospes Spartaee, nos te hic vidisse iacentes,

Dum sanctis patriae legibus obsequimur.

Quid ille dux Leonidas dicit? *Pergite animo forti, Lacedaemonii: hodie apud inferos fortasse coenabimus.* fuit haec gens fortis, dum Lycurgi leges vige- bant. e quibus unus, cum Perses hostis in colloquio dixisset glorians, *Solem prae iaculorum multitudine & sagittarum non videbitis. In umbra, inquit, igitur pug- nabimus.* Viros commemoro. qualis tandem Lacae- ¹⁰² na? quae cum filium in proelium misisset, et interfectum audisset, *Idcirco, inquit, genueram, ut esset,*

43 *qui pro patria mortem non dubitaret occumbere. Esto: fortes et duri Spartiatae: magnam habet vim reipublicae disciplina. quid? Cyrenaeum Theodorum, philosophum non ignobilem, nonne miramur? cui cum Lysimachus rex crucem minaretur, Isthis, quaeso, inquit, ista horribilia minitare purpuratis tuis: Theodori quidem nihil interest, humine, an sublime putrescat.*

Cuius hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de humatione et sepultura dicendum existimem: rem non difficilem, iis praesertim cognitis, quae de nihil sentiendo paulo ante dicta sunt. de qua Socrates quidem quid senserit, apparet in eo libro, in
 103 quo moritur; de quo iam tam multa diximus. Cum enim de immortalitate animorum disputavisset, et iam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone, quemadmodum sepeliri vellet, *Multam vero, inquit, operam, amici, frustra consumpsi. Critoni enim nostro non persuasi, me hinc avolaturum, neque quidquam mei relicturnum. verumtamen, Crito, si me assequi potueris, aut sicubi nactus eris, ut tibi videbitur, sepelito. sed, mihi crede, nemo me vestrum, cum hinc excessero, consequetur.* Praeclare id quidem, qui et amico permiserit,
 104 et se ostenderit de hoc toto genere nihil laborare. Durior Diogenes, et id quidem sentiens, sed, ut Cynicus asperius, proiici se iussit inhumatum. Tum amici, *Volucrisne & feris?* Minime vero, inquit: sed bacillum propter me, quo abigam, ponitote. *Qui poteris?* illi. *non enim senties.* Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit, nihil sentienti? Praeclare Anaxagoras; qui cum Lampfaci moreretur, quaerentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, si quid

ei accidisset, afferri : *Nihil necesse est, inquit. undique enim ad inferos tantundem viae est.* Totaque de ratione humationis unum tenendum est; ad corpus illam pertinere, sive occiderit animus, sive vigeat. in corpore autem perspicuum est, vel extincto animo, vel elapso, nullum residere sensum. Sed plena 44 errorum sunt omnia. Trahit Hectorem, ad currum 105 religatum, Achilles : lacerari eum et sentire, credo, putat. ergo hic ulciscitur, ut quidem sibi videtur. At illa sicut acerbissimam rem moeret :

*Vidi, videre quod me passa aegerrime,
Hectorem quadriiugo curru raptarier.*

quem Hectorem? aut quamdiu ille erit Hector? Melius Accius, et aliquando sapiens Achilles : *Immo enimvero corpus Priamo reddidi, Hectorem abstuli.* Non igitur Hectora traxisti, sed corpus, quod fuerat Hectoris. Ecce alius exoritur e terra, qui matrem dor- 106 mire non sinat :

*Mater, te appello, tu quae curam somno suspensam
levas,*

Neque te mei miseret : surge, & sepeli natum.

Haec cum pressis, et flebilibus modis, qui totis theatris moestitiam inferant, concinuntur; difficile est, non eos, qui inhumati sint, miseros iudicare :

--- prius quam ferae, volucresque :

metuit, ne laceratis membris minus bene utatur; ne combustis, non extimescit.

Neu reliquias semiasse regis, denudatis ossibus,

Per terram sanie delibutas foede divexarier.

Non intelligo, quid metuat, cum tam bonos septen- 107 narios fundat ad tibiam. Tenendum est igitur, nihil

curandum esse post mortem, cum multi inimicos etiam mortuos poeniantur. Execratur luculentis fane verbis apud Ennium Thyestes, primum ut naufragio pereat Atreus. durum hoc fane; talis enim interitus non est sine gravi sensu. illa inania,

---- *Ipsè summis saxis fixus asperis, evisceratus,*
Latere pendens, saxa spargens tabo, sanie & sanguine atro.

Non ipsa saxa magis sensu omni vacabant, quam ille, latere pendens, cui se hic cruciatum censet optare. quam essent dura, si sentiret! nulla sine sensu sunt. Illud vero perquam inane

Neque sepulcrum, quo recipiatur, habeat, portum corporis:

Ubi, remissa humana vita, corpus requiescat a malis.

Vides quanto haec in errore versentur: portum esse corporis, et requiescere in sepulcro putat mortuum. magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium, nec
 45 docuerit, quatenus esset quidque curandum. Sed quid
 108 singulorum opiniones animadvertam, nationum varios errores perspicere cum liceat? Condiunt Aegyptii mortuos, et eos domi servant: Persae etiam cera circumlitos condunt, ut quam maxime permaneant diuturna corpora. Magorum mos est, non humare corpora suorum, nisi a feris sint ante laniata. In Hyrcania plebs publicos alit canes; optimates, domesticos. nobile autem genus canum illud scimus esse. sed pro sua quisque facultate parat, a quibus lanietur; eamque optimam illi esse censent sepulturam. permulta alia colligit Chrysippus, ut est in omni hi-

istoria curiosus. sed ita taetra sunt quaedam, ut ea fugiat et reformidet oratio. Totus igitur hic locus est contemnendus in nobis, non negligendus in nostris; ita tamen, ut mortuorum corpora nihil sentire sentiamus. Quantum autem consuetudini, famaeque dandum fit, id curent vivi, sed ita, ut intelligant, nihil ad mortuos pertinere.

Sed profecto mors tum aequissimo animo appetitur, cum suis se laudibus vita occidens consolari potest. nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectae perfecto functus est munere. multa mihi ipsi ad mortem tempestitiva fuerunt; quam utinam potuisssem obire! nihil enim iam acquirebatur; cumulata erant officia vitae; cum fortuna bella restabant. quare, si ipsa ratio minus perficiet, ut mortem negligere possimus; at vita acta perficiat, ut satis superque vixisse videamur. quamquam enim sensus abierit, tamen summis et propriis bonis et laudis, et gloriae, quamvis non sentiant, mortui non carent. Etsi enim nihil in se habeat gloria, cur expetatur, tamen virtutem tanquam umbra sequitur. verum multitudinis iudicium de bonis, si quando est, magis laudandum est, quam illi ob eam rem beati. Non possum autem dicere, quoquo modo hoc accipiatur, Lycurgum, Solonem, legum et publicae disciplinae carere gloria: Themistoclem, Epaminondam, bellicae virtutis. Ante enim Salaminam ipsam Neptunus obruet, quam Salaminii tropaei memoriam; priusque Boeotia Leuctra tollentur, quam pugnae Leuctricae gloria. multo autem tardius fama deferet Curium, Fabricium, Calatinum, duo Scipiones, duo Africanos, Maximum, Marcellum,

Paullum, Catonem, Laelium, innumerabiles alios. quorum similitudinem aliquam qui arripuerit, non eam famam populari, sed vera bonorum laude metiens, fidenti animo, si ita res feret, gradietur ad mortem. in qua aut summum bonum, aut nullum malum esse cognovimus: secundis vero suis rebus volet etiam mori. non enim tam cumulus bonorum
 111 iucundus esse potest, quam molesta decessio. Hanc sententiam significare videtur Laconis illa vox, qui, cum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die duo filios victores Olympiae vidisset, accessit ad senem, et gratulatus, *Morere, Diagora*, inquit: *non enim in coelum adscensurus es.* Magna haec, et nimium fortasse Graeci putant, vel tum potius putabant, isque, qui hoc Diagorae dixit, permagnum existimans, tres Olympionicas una e domo prodire, cunctari illum diutius in vita, fortunae obiectum, inutile putabat ipsi. ego autem tibi quidem quod satis esset, paucis verbis, ut mihi videbar, responderam. concesseras enim, nullo in malo mortuos esse: sed ob eam causam contendi, ut plura dicerem, quod in desiderio et luctu haec est consolatio maxima. nostrum enim et nostra causa susceptum dolorem modice ferre debemus, ne nosmetipsi amare videamur. illa suspicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos, quibus orbatii sumus, esse cum aliquo sensu in iis malis, quibus vulgo opinantur. hanc excutere opinionem mihimet volui radicitus; eoque fui fortasse longior.
 47 *A.* Tu longior? non mihi quidem. prior enim
 112 pars orationis tuae faciebat, ut mori cuperem; posterior, ut modo non nollem, modo non laborarem.

omni autem oratione illud certe perfectum est, ut mortem non ducerem in malis.

M. Num igitur etiam rhetorum epilogum desideramus? an iam hanc artem plane relinquimus? *A.* Tu vero istam ne reliqueris, quam semper ornasti; et quidem iure. illa enim te, verum si loqui volumus, ornaverat. sed quinam est iste epilogus? aveo enim audire, quidquid est. *M.* Deorum immortalium iudicia ¹¹³ solent in scholis proferre de morte, nec vero ea fingere ipsi, sed Herodoto auctore, aliisque pluribus. Primum Argiae sacerdotis Cleobis et Biton filii praedicantur. nota fabula est: cum enim illam ad solemne et statum sacrificium curru vehi ius esset, satis longe ab oppido ad fanum, morarenturque iumenta; tunc iuvenes ii, quos modo nominavi, veste posita, corpora oleo perunxerunt: ad iugum accesserunt. ita sacerdos advecta in fanum, cum currus esset ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut illis praemium daret pro pietate, quod maximum homini dari posset a deo: post epulatos cum matre adolescentes, somno se dedisse, mane inventos esse mortuos. Simili preca- ¹¹⁴ tione Trophonius et Agamedes usi dicuntur; qui, cum Apollini Delphis templum exaedificavissent, venerantes deum, petierunt mercedem non parvam quidem operis et laboris sui, nihil certi, sed quod esset optimum homini. quibus Apollo se id daturum ostendit post eius diei diem tertium: qui ut illuxit, mortui sunt reperti. Iudicavisse deum dicunt, et eum quidem deum, cui reliqui dii concessissent, ut praeter ceteros divinaret. Afferitur etiam de Sileno fa- ⁴⁸ bella quaedam: qui cum a Mida captus esset, hoc ei

muneris pro sua missione dedisse scribitur; docuisse regem, *non nasci homini longe optimum esse; proximum autem, quam primum mori.* Qua est sententia in Cresphonte usus Euripides:

Nam nos decebat coetus celebrantes, domum

Lugere, ubi esset aliquis in lucem editus,

Humanae vitae varia reputantes mala:

At, qui labores morte finisset graves,

Hunc omni amicos laude et laetitia exsequi.

Simile quiddam est in consolatione Crantoris: ait enim, Terinaeum quendam Elysium, cum graviter filii mortem moereret, venisse in Psychomantium, quaerentem, quae fuisset tantae calamitatis causa: huic in tabellis tres huiusmodi versiculos datos:

Ignaris homines in vita mentibus errant:

Euthynous potitur, fatorum munere, letho.

Sic fuit utilius finire ipsique, tibi que.

116 His, et talibus auctoribus usi, confirmant, causam rebus a diis immortalibus iudicatam. Alcidas quidam, rhetor antiquus, in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis, quae constat ex enumeratione humanorum malorum: cui rationes eae, quae exquisitius a philosophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis non defuit. Clarae vero mortes pro patria oppetitae, non solum gloriosae rhetoribus, sed etiam beatae videri solent. repetunt ab Erichtheo (cuius etiam filiae cupide mortem expetiverunt pro vita civium) Codrum, qui se in medios immisit hostes, veste famulari, ne posset agnosci, si esset ornatu regio; quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, v. c. trices Athenas fore. Menoeceus vero

non praetermittitur; qui oraculo edito largitus est patriae suum sanguinem. Iphigenia Aulide duci se immolandam iubet, ut hostium sanguis eliciatur suo. Veniunt inde ad propiora. Harmodius in ore, et Aristogiton; Lacedaemonius Leonidas, Thebanus Epaminondas vigent. nostros non norunt: quos enumerare longum est: ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria.

Quae cum ita sint, magna tamen eloquentia est utendum, atque ita velut superiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere desistant. nam si supremus ille dies non extinctionem, sed commutationem affert loci, quid optabilius? sin autem perimit ac delet omnino, quid melius, quam in mediis vitae laboribus obdormiscere, et ita conniventem somno consopiri sempiterno? quod si fiat, melior Ennii, quam Solonis oratio. Hic enim noster,

Nemo me lacrymis decoret, inquit, nec funera fletu Faxit.

At vero sapiens ille,

Mors mea ne careat lacrymis: relinquamus amicis

Moerorem, ut celebrent funera cum gemitu.

Nos vero, si quid tale acciderit, ut a deo denuntiatur videatur, ut exeamus e vita, laeti et agentes gratias pareamus, emittique nos e custodia et levare vinculis arbitremur, ut aut in aeternam et plane in nostram domum remigremus, aut omni sensu molestiaeque careamus: sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen firmo animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus, nihilque in malis ducamus,

quod fit vel a diis immortalibus, vel a natura parente omnium constitutum. non enim temere nec fortuito fati et creati sumus, sed profecto fuit quaedam vis, quae generi consuleret humano; nec id gigneret, aut aleret, quod, cum exantlavisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum: portum potius paratum nobis, et perfugium
 119 putemus. Quo utinam velis passis pervehi liceat! si reflantibus ventis reiiciemur, tamen eodem paulo tardius referamur necesse est. quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? Habes epilogum, ne quid praetermissum, aut relictum putres. *A.* Ego vero. et quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem. *M.* Optime, inquam. sed nunc quidem valetudini tribuamus aliquid. cras autem, et quot dies erimus in Tusculano, agamus haec, et ea potissimum, quae levationem habeant aegritudinum, formidinum, cupiditatum: qui omni e philosophia est fructus uberrimus.

M. TULLII
CICERONIS
TUSCULANARUM
QUAESTIONUM

AD

BRUTUM

LIBER II.

DE

TOLERANDO DOLORE.

ARGUMENTUM.

Post cohortationem ad Philosophiam diligenter colendam, Latinisque imprimis illustrandam literis, c. 1 - 3. sermo in Tusculano *de dolore* institutus exponitur. Is inducitur ab exordio de philosophiae laudibus, c. 4. 5. & duobus imprimis tanquam capitibus continetur: quorum primum est, *fitne summum malum dolor*; alterum, si non summum, *an non malum certe?* Et primum quidem breviter hoc uno argumento refellitur, quod dedecus & turpitude maius profecto fit dolore malum, c. 5. In altero autem reliqua consumitur oratio. Et esse quidem magnam hic multorum imbecillitatem docet. Aristippum enim Socraticum non dubitasse dolorem summum malum dicere, quem Epicurus secutus fit; Hieronymum autem Rhodium summum bonum posuisse in vacuitate a dolore: ceteros, praeter Zenonem, Arisonem & Pyrrhonem, malum putasse. Poetas quoque ab hac opinione non abesse, quod inducant summos homines in acutis

doloribus non viriliter lamentantes, c. 6 - 10. Iam rationes, quibus in frangendis his opinionibus utantur Stoici, contortulas esse, decipere magis volentium, aut optantium, quam docentium, v. c. nihil esse malum, quod non sit turpe atque vitiosum: neque enim id ignorare quemquam; sed, doleamus, nec ne, nihil interesse, hoc docendum esse, c. 11. 12. Melius & verius hoc esse: Omnia, quae natura aspernetur, in malis esse, quae adfiscat, in bonis. Quo posito, tamen honestum & rectum ita excellere, ut omnia corporis & fortunae bona ad id minuta videantur, nec ullum malum cum turpitudinis malo comparandum. Quare cum turpe sit viro, gemere, eiulare, flere, aut nullam virtutem esse, aut contemnendum dolorem. Prudentis porro esse, nihil facere, quod nil proficiat; sed gemitu & lamentationibus non minui dolorem: Temperantiam denique, fortitudinem, iustitiam, magnitudinemque animi doloris patientiam desiderare, c. 12. Non autem negare se, dolorem esse dolorem; quorsum enim opus esse fortitudine? sed eum opprimendum esse patientia. Eam autem duobus modis comparari, primo exercitatione & consuetudine; id quod exempla multorum confirmant, tanquam, Spartanorum, Marii, gladiatorum, veteranorum militum, c. 13 - 16. deinde ratione. Et illud Epicuri quidem: Neglige dolorem; si longus, levis; si gravis, brevis: tum non respondere ei decreto, quo dolorem summum malum putet, tum & obscurum & falsum esse, quod de doloris diuturni levitate, & gravis brevitate dicatur, c. 18. Itaque primum oportere hoc sibi quemque persuadere, nihil honestius esse ac laudabilius, adeoque etiam optabilius, quam ferre dolorem: deinde sibi ipsum imperare. Nam cum animus sit in partes tributus duas, alteram rationis participem, alteram expertem, illam huic imperare, tanquam dominum servo, h. e. a ratione coercere temeritatem oportere. Si se turpiter gerat, & gemitibus ac fletibus dedat, amicorum propinquo- rumque custodiis constringendam esse; si autem firmior sit, tanquam bonum militem admonitu revocandam esse ad dignitatem, c. 19. 20. Sermone intimo ac tacito esse animum

confirmandum: species honestas, tanquam Zenonis Eleatae, Anaxarchi, Calani, esse animo proponendas, c. 20. Intentionem etiam adhibendam esse, cuius, ut in corpore, sic in animo magna vis sit, c. 22. 23. Contemnendo adeo levare omnem laborem doloremque, c. 24. Illud denique proponendum animo, amplitudinem animi, quae maxime emineat contemnendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam, c. 25. Adhibendam vero esse quandam doloris tolerandi aequabilitatem, quae a ratione & consilio proficiatur. Eos enim, qui consuetudine tantum aliqua dolorem aliquem ferant, non in omni genere doloris fortes esse. Denique hanc frangendi doloris rationem etiam ad alias animi perturbationes leniendas adhiberi posse.

NEOPTOLEMUS quidem apud Ennium *philosophari sibi ait necesse esse, sed paucis: nam omnino haud placere.* Ego autem, Brute, necesse mihi esse arbitror philosophari: nam quid possum, praesertim nihil agens, agere melius? sed non paucis, ut ille. difficile est enim, in philosophia pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque, aut omnia. nam nec pauca, nisi e multis, eligi possunt; nec, qui pauca perceperit, non idem reliqua eodem studio persequetur. Sed in vita tamen occupata, atque, ut Neoptolemi tum erat, militari, pauca ipsa multum saepe profunt, et ferunt fructus, si non tantos, quanti ex universa philosophia percipi possunt; tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupiditate, aut aegritudine, aut metu liberemur: velut ex ea disputatione, quae mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contemptio; quae non minimum valet ad animum metu liberandum. nam qui id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo

potest: sed qui, non modo quia necesse est mori,
 verum etiam quia nihil habet mors, quod sit horren-
 dum, mortem non timet, magnum is sibi praesidium
 3 ad beatam vitam comparat. Quamquam non sumus
 ignari, multos studiose contra esse dicturos; quod
 vitare nullo modo potuimus, nisi nihil omnino scri-
 beremus. etenim si orationes, quas nos multitudinis
 iudicio probari volebamus (popularis est enim illa fa-
 cultas, et effectus eloquentiae est audientium appro-
 batio) sed si reperiabantur nonnulli, qui nihil lauda-
 rent, nisi quod se imitari posse confiderent, quemque
 sperandi sibi, eundem et bene dicendi finem propo-
 nerent, et cum obruerentur copia sententiarum at-
 que verborum, ieiunitatem et famem se malle, quam
 ubertatem et copiam dicerent (unde erat exortum
 genus Atticorum, iis ipsis, qui id sequi se profiteban-
 tur, ignotum; qui iam conticuere, paene ab ipso foro
 irrisi) quid futurum putamus, cum, adiutore populo,
 quo utebatur antea, nunc minime nos uti posse vi-
 4 deamus? Est enim philosophia paucis contenta iudi-
 cibus, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi
 et suspecta et invisa: ut vel, si quis universam velit
 vituperare, secundo id populo facere possit; vel, si
 in eam, quam nos maxime sequimur, conetur inva-
 dere, magna habere possit auxilia a reliquorum phi-
 2 losophorum disciplinis. Nos autem universae phi-
 losophiae vituperatoribus respondimus in Hortensio:
 pro Academia autem quae dicenda essent, satis accu-
 rate in Academicis quatuor libris explicata arbitra-
 mur: sed tamen tantum abest, ut scribi contra nos
 nolimus, ut id etiam maxime optemus. in ipsa enim

Graecia philosophia tanto in honore nunquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset.

Quamobrem hortor omnes, qui facere id possunt, ut huius quoque generis laudem iam languenti Graeciae eripiant, et perferant in hanc urbem, sicut reliquas omnes, quae quidem erant expetendae, studio atque industria sua maiores nostri transfulerunt. Atque oratorum quidem laus ita ducta ab humili, venit ad summum, ut iam, quod natura fert in omnibus fere rebus, senescat, brevi que tempore ad nihilum ventura videatur. philosophia nascatur Latinis quidem literis ex his temporibus, eamque nos adiuvemus; nosque ipsos redargui refellique patiamur. quod si ferunt animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti et consecrati sunt, eaque necessitate constricti, ut, etiam quae non probare soleant, ea cogantur constantiae causa defendere. nos, qui sequimur probabilia, nec ultra id, quod verisimile occurrerit, progredi possumus, et refellere sine pertinacia, et refelli sine iracundia parati sumus.

Quod si haec studia traducta erunt ad nostros, ne bibliothecis quidem Graecis egebimus, in quibus multitudo infinita librorum propter eorum est multitudinem, qui scripserunt: eadem enim dicuntur a multis; ex quo libris omnia referferunt. quod accidet etiam nostris, si ad haec studia plures confluxerint. sed eos, si possumus, excitemus, qui liberaliter eruditi, adhibita etiam differendi elegancia, ratione et via philosophantur. Est enim quoddam genus eorum, qui se philosophos appellari volunt, quorum dicuntur

esse Latini sane multi libri; quos non contemno equidem, quippe quos nunquam legerim: sed quia profitentur ipsi illi, qui eos scribunt, se neque distincte, neque distribute, neque eleganter, neque ornate scribere; lectionem sine ulla delectatione negligo. quid enim dicant, et quid sentiant ii, qui sunt ab ea disciplina, nemo mediocriter quidem doctus ignorat. quamobrem, quoniam, quemadmodum dicant, ipsi non laborant; cur legendi sint, nisi ipsis inter se, qui
s idem sentiunt, non intelligo. Nam, ut Platonem, reliquosque *Socraticos*, et deinceps eos, qui ab his profecti sunt, legunt omnes, etiam qui illa aut non approbant, aut non studiosissime consecretantur; Epicurum autem et Metrodorum non fere praeter suos quisquam in manus sumit: sic hos Latinos ii soli legant, qui illa recte dici putant. nobis autem videtur, quidquid literis mandetur, id commendari omnium eruditorum lectioni decere: nec, si ipsi minus consecretantur, idcirco minus id ita faciendum esse sentimus. Itaque mihi semper Peripateticorum, Academiaeque consuetudo, de omnibus rebus in contrarias partes differendi, non ob eam causam solum placuit, quod aliter non posset, quid in unaquaque re verisimile esset, inveniri; sed etiam quod esset ea maxima dicendi exercitatio; qua princeps usus est Aristoteles, deinde eum qui secuti sunt. nostra autem memoria Philo, quem nos frequenter audivimus, instituit alio tempore rhetorum praecepta tradere, alio philosophorum: ad quam nos consuetudinem a familiaribus nostris adducti, in Tusculano, quod datum est temporis nobis, in eo consumimus. itaque cum ante meri-

diem dictioni operam dedissemus, sicut pridie feceramus, post meridiem in Academiam descendimus. in qua disputationem habitam non quasi narrantes exponimus, sed eisdem fere verbis, ut actum, disputatumque est.

Est igitur ambulatibus ad hunc modum sermo ille 4
nobis institutus, et a tali quodam inductus exordio. 10

A. Dicitur non potest, quam si hesternam disputationem tua delectatus, vel potius adiutus. etsi enim mihi sum conscius, nunquam me nimis cupidum fuisse vitae; tamen obiiciebatur interdum animo metus quidam et dolor, cogitanti, fore aliquando finem huius lucis, et amissionem omnium vitae commodorum. hoc genere molestiae sic, mihi crede, sum liberatus, ut nihil minus curandum putem. *M.* Minime mirum id 12
quidem. nam efficit hoc philosophia: medetur animis, inanes sollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores. sed haec eius vis non idem potest apud omnes; tamen valet multum, cum est idoneam complexa naturam. fortes enim non modo fortuna adiuvat, ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quae quibusdam quasi praeceptis confirmat vim fortitudinis. Te natura excelsum quendam videlicet, et altum, et humana despicientem genuit. itaque facile in animo forti contra mortem habita infedit oratio. Sed haec eadem num censes apud eos ipsos valere, nisi admodum paucos, a quibus inventa, disputata, conscripta sunt? quotus enim quisque philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo ac vita constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam suam, non ostentationem scientiae, sed legem vitae putet?

- 12 qui obtemperet ipse sibi, et decretis suis pareat? Videre licet alios tanta levitate et iactatione, iis ut fuerit non didicisse melius; alios pecuniae cupidos, gloriae nonnullos, multos libidinum fervos: ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. quod quidem mihi videtur esse turpissimum. Ut enim, si grammaticum se professus quispiam, barbaramente loquatur, aut si absurde canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior sit, quod in eo ipso peccet, cuius profiteatur scientiam: sic philosophus in ratione vitae peccans, hoc turpior est, quod in officio, cuius magister esse vult, labitur, artemque vitae professus, de-
- 5 linquit in vita. *A.* Nonne verendum igitur, si est ita, ut dicis, ne philosophiam falsa gloria exornes? quod est enim maius argumentum, nihil eam prodesse, quam quosdam perfectos philosophos turpiter vivere?
- 13 *M.* Nullum vero id quidem argumentum est. nam ut agri non omnes frugiferi sunt, qui coluntur, falsumque illud Accii,

Esti in segetem sunt deteriores datae

Fruges, tamen ipsae suapte natura eritent;

sic animi non omnes culti fructum ferunt. atque, ut in eodem simili verfer, ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest; sic sine doctrina animus. ita est utraque res sine altera debilis. cultura autem animi, philosophia est; haec extrahit vitia radicibus, et praeparat animos ad fatus accipiendos, eaque mandat his, et, ut ita dicam, ferit, quae adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut coepimus, dic, si vis, de quo disputari velis.

- 14 *A.* Dolorem existimo maximum malorum om-

nium. *M.* Etiamne maius, quam dedecus? *A.* Non audeo id dicere quidem, et me pudet tam cito de sententia esse deiectum. *M.* Magis effret pudendum, si in sententia permaneres. quid enim minus est dignum, quam tibi peius quidquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? quae ut effugias, quis est non modo non recusandus, sed non ultro appetendus, subeundus, excipiendus dolor? *A.* Ita prorsus existimo. quare ne sit sane summum malum dolor; malum certe est. *M.* Videsne igitur, quantum, breviter admonitus, de doloris terrore deieceris? *A.* Video plane: sed plus desidero. *M.* Experiar. equidem: sed magna res est; animoque mihi opus est non repugnante. *A.* Habebis id quidem. ut enim heri feci, sic nunc rationem, quo ea me cunque ducet, sequar.

M. Primum igitur de imbecillitate multorum, et de variis disciplinis philosophorum loquar; quorum princeps et auctoritate et antiquitate Socraticus Aristippus non dubitavit summum malum dolorem dicere. deinde ad hanc enervatam muliebremque sententiam satis docilem se Epicurus praebuit. hunc post Rhodius Hieronymus, dolore vacare, summum bonum dixit; tantum in dolore duxit mali. ceteri, praeter Zenonem, Aristonem, Pyrrhonem, idem fere, quod modo tu: malum illud quidem, sed alia peiora. Ergo id quod natura ipsa et quaedam generosa virtus statim respuit, ne dolorem summum malum diceres, oppositoque dedecore sententia depellerere, in eo magistra vitae philosophia tot secula permanet. Quod huic officium, quae laus, quod decus erit tanti, quod adipiscicum dolore corporis velit, qui dolorem summum ma-

- lum sibi esse persuaserit? quam porro quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse decreverit? quis autem non miser, non modo tunc, cum premetur summis doloribus, si in his est summum malum, sed etiam cum sciet id sibi posse evenire? et quis est, cui non possit? Ita fit, ut omnino nemo esse possit beatus. Metrodorus quidem eum perfecte putat beatum, *cui corpus bene constitutum sit, et exploratum, ita semper fore.* quis autem est iste, cui id exploratum possit esse?
- 7 Epicurus vero ea dicit, ut mihi quidem risus captare videatur. affirmat enim quodam loco, *Si uratur sapiens, si crucietur; exspectas fortasse dum dicat, Patietur, perferet, non succumbet.* Magna mehercule laus, et eo ipso, per quem iuravi, Hercule digna; sed Epicuro, homini aspero et duro non est hoc satis: In Phalaridis tauro si erit, dicet, *Quam suave est hoc! quam hoc non curo!* Suave etiam? an parum est, si non amarum? at id quidem illi ipsi, qui dolorem malum esse negant, non solent dicere, cuiquam suave esse cruciari: asperum, difficile, odiosum, contra naturam dicunt, nec tamen malum. Hic, qui non solum hoc malum dicit, sed malorum omnium extremum, sapientem censet id suave dicturum. Ego a te non postulo, ut dolorem eisdem verbis afficias, quibus Epicurus voluptatem, homo, ut scis, voluptarius, ille dixerit sane idem in Phalaridis tauro, quod, si esset in lectulo. ego tantam vim non tribuo sapienti contra dolorem. fit fortis in perferendo, officio satis est; ut laetetur etiam, non postulo. tristis enim res est sine dubio, aspera, amara, inimica naturae, ad pa-

tiendum tolerandumque difficilis. Adspice Philocte- 19
tam ; cui concedendum est gementi. ipsum enim Her-
culem viderat in Oeta magnitudine dolorum eiulan-
tem. nihil igitur hunc virum fagittae, quas ab Hercule
acceperat, tum consolantur ; cum

*E viperino morfu venae viscerum
Veneno imbutae taetros cruciatus cient.*

Itaque exclamat auxilium expetens, mori cupiens :

*Heu quis falsis fluctibus mandet
Me ex sublimi vertice saxi ?
Iam iam absumor : conficit animam
Vis vulneris, ulceris aestus.*

Difficile dictu videtur, eum non in malo esse, et mag-
no quidem, qui ita clamare cogatur. Sed videamus 8
Herculem ipsum, qui tum dolore frangebatur, cum 20
immortalitatem ipsa morte quaerebat. quas hic voces
apud Sophoclem in Trachiniis edit? cui cum Deia-
nira sanguine centauri tinctam tunicam induisset, in-
haesissetque ea visceribus, ait ille,

*O multa dictu gravia, perpeffu aspera,
Quae corpore exantlata, atque animo pertuli !
Nec mihi Iunonis terror implacabilis,
Nec tantum invexit tristis Eurystheus mali,
Quantum una vecors Oenei partu edita.
Haec me irretivit veste furiali inscium :
Quae lateri inhaerens morfu lacerat viscera ;
Urgensque graviter pulmonum haurit spiritus.
Iam decolorem sanguinem omnem exforbuit :
Sic corpus clade horribili absumtum extabuiz.
Ipse illigatus peste interimor textili.*

- Hos non hostilis dextra , non terra edita
 Moles gigantum , non biformato impetu
 Centaurus ictus corpori infixit meo ,
 Non Graia vis , non barbara ulla immanitas ,
 Non saeva terris gens relegata ultimis ,
 Quas peragrans , undique omnem hinc feritatem expulsi :
 Sed feminea vi , feminea interimor manu .
 O nate , vere hoc nomen usurpa patri ,
 Nec me occidentem matris superet caritas .
 Heu arripe ad me manibus abstractam piis .
 Iam cernam , mene , an illam potiorem putes .
 21 Perge , aude , nate , illacryma patris pestibus :
 Miserere . gentes nostras flebunt miserias .
 Heu virginalem me ore ploratum edere ,
 Quem vidit nemo ulli ingemiscentem malo !
 Sic feminata virtus afflictâ occidit .
 9 Accede , nate , assiste , miserandum adspice
 Evisceratum corpus lacerati patris .
 Videte cuncti : tuque coelestum sator ,
 Iace , obsecro , in me vim coruscâ fulminis .
 22 Nunc , nunc dolorum anxiferi torquent vertices :
 Nunc serpit ardor . O ante victrices manus ,
 O pectora , o terga , o lacertorum tori !
 Vestrone pressu quondam Nemeaeus leo
 Frendens efflavit graviter extremum halitum :
 Haec dextra Lernam , taetra maculata excetra ,
 Placavit : haec bicorpoream afflixit manum :
 Erymanthiam haec vastificam abiecit beluam :
 Haec a Tartarea tenebrica abstractum plaga
 Tricipitem eduxit Hydra generatum canem :
 Haec interemit tortu multiplicabili .*

*Draconem, auriferam obtutu observantem arborem.
 Multa alia victrix nostra lustravit manus,
 Nec quisquam e nostris spolia cepit laudibus.*

Possumusne nos contemnere dolorem, cum ipsum
 Herculem tam intoleranter dolere videamus? Veniat 10
 Aeschylus, non poeta solum, sed etiam Pythagoreus. 23
 sic enim accepimus. quo modo fert apud eum Prometheus
 dolorem, quem excipit ob furtum Lemnium,
 unde ignis lucet mortalibus, clam divisus? eum do-
 ctus Prometheus clepsisse dolo, poenasque Iovi fato
 expendisse supremo. Has igitur poenas pendens, affi-
 xus ad Caucasum haec dicit,

*Titanum soboles, socia nostri sanguinis,
 Generata coelo, adspicite religatum asperis
 Vinculumque saxi, navem ut horrifono freto
 Noctem paventes timidi adnectunt navitae.
 Saturnius me sic infixit Iupiter,
 Iovisque numen Mulcibri ascivit manus.
 Hos ille cuneos fabrica crudeli inferens,
 Perrupit artus: qua miser sollertia
 Transverberatus, castrum hoc furiarum incolo.
 Iam tertio me quoque funesto die,
 Tristi advolatu, aduncis lacerans unguibus,
 Iovis satelles pastu dilaniat fero.
 Tum iecore opimo facta & satiata affatim
 Clangorem fundit vastum, & sublime avolans,
 Pinnata cauda nostrum adulat sanguinem.
 Cum vero adesum inflatu renovatum est iecur,
 Tum rursus taetros avida se ad pastus refert.
 Sic hanc custodem moesti cruciatus alo;
 Quae me perenni vivum foedat miseria.*

Namque, ut videtis, vinculis constrictus Iovis;

Arcere nequeo diram volucrem a pectore.

25 *Sic me ipse viduus pestes excipio anxias,*

Amore mortis terminum anquirens mali.

Sed longe a leto numine aspellor Iovis.

Atque haec vetusta seclis glomerata horridis;

Luctifica clades nostro infixae est corpori;

E quo liquatae solis ardore excidunt

Guttae, quae saxa assidue instillant Caucafi.

31 *Vix igitur posse videmur ita affectum non miserum dicere: et si hunc miserum, certe dolorem, malum.*

26 *A. Tu quidem adhuc meam causam agis. sed hoc mox videro. interea unde isti versus? non enim agnosco. M. Dicam hercle. etenim recte requiris. videsne abundare me otio? A. Quid tum? M. Fuisisti saepe, credo, cum Athenis esses, in scholis philosophorum. A. Vero, ac libenter quidem. M. Animadvertebas igitur, etsi tum nemo erat admodum copiosus, verumtamen versus ab his admisceri orationi. A. Ac multos quidem a Dionysio Stoico. M. Probe dicis. sed is quasi dictata, nullo delectu, nulla elegantia. Philo noster et lecta poemata, et loco adiungebat. Itaque postquam adamavi hanc quasi senilem declamationem, studiose equidem utor nostris poetis. sed, sicubi illi defecerunt, verti ipse multa de Graecis, ne quibus ornamento in hoc genere disputationis careret Latina*
 27 *oratio. Sed videsne, poetae quid mali afferant? lamentantes inducunt fortissimos viros; molliunt animos nostros: ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. sic ad malam domesticam disciplinam, vitamque umbratilem et delicatam*

cum accefferunt etiam poetae, nervos omnis virtutis elidunt. recte igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, cum mores optimos, et optimum reipublicae statum exquireret. At vero nos, docti scilicet a Graecia, haec et a pueritia legimus, et discimus: hanc eruditionem liberalem, et doctrinam putamus.

Sed quid poetis irascimur? virtutis magistri philosophi inventi sunt, qui summum malum dolorem 12
dicerent. at tu adolescens, cum id tibi paulo ante dixisses videri, rogatus a me, etiamne maius, quam dedecus, verbo de sententia destitisti. Roga hoc idem Epicurum: maius dicet esse malum, mediocrem dolorem, quam maximum dedecus. in ipso enim dedecore mali nihil esse, nisi sequantur dolores. quis igitur Epicurum sequitur dolor, cum hoc ipsum dicit, summum malum esse dolorem, quo dedecus maius a philosopho nullum exspecto? quare satis mihi dedisti, cum respondisti, maius tibi videri malum, dedecus, quam dolorem. hoc ipsum enim si tenebis, intelliges, quam sit obsistendum dolori. nec tam quaerendum est, dolor malumne sit, quam firmandus animus ad dolorem ferendum. Concludunt ratiunculas Stoici, cur non fit 19
malum; quasi de verbo, non de re laboretur. Quid me decipis, Zeno? nam cum id, quod mihi horribile videtur, tu omnino malum esse negas, capior, et scire cupio, quo modo id, quod ego miserrimum existimem, ne malum quidem sit. Nihil est, inquit, malum, nisi quod turpe atque vitiosum est. Ad ineptias redis. illud enim, quod me angebat, non eximis. scio dolorem non esse nequitiam. desine id me docere: hoc doce, doleam, necne, nihil interesse. Nunquam quidquam,

inquit, ad beate quidem vivendum, quod est in una virtute positum; sed est tamen reiiciendum. Cur? Asperum est, contra naturam, difficile perpeffu, triste, durum. Haec est copia verborum, quod omnes uno verbo malum appellamus, id tot modis posse dicere. definis tu mihi, non tollis dolorem, cum dicis asperum, contra naturam, vix quod ferri tolerarique possit; nec mentiris: sed re succumbere non oportebat, verbis gloriantem, dum nihil bonum, nisi quod honestum; nihil malum, nisi quod turpe. Optare hoc quidem est, non docere. illud et melius, et verius: omnia, quae natura aspernetur, in malis esse; quae asciscat, in bonis. hoc posito, et verborum concertatione sublata, tantum tamen excelleret illud, quod recte amplexantur isti, quod honestum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum virtutis nomine amplectimur, ut omnia praeterea, quae bona corporis et fortunae putantur, perexigua et minuta videantur: ne malum quidem ullum, nec, si in unum locum collata omnia sint, cum turpitudinis malo comparanda. Quare, si, ut initio concessisti, turpitudinis peius est, quam dolor; nihil est plane dolor. nam dum tibi turpe, nec dignum viro videbitur, gemere, eiulare, lamentari, frangi, debilitari dolore, tum honestas, tum dignitas, tum decus aderit: cumque in ea intuens te continebis: cedit profecto virtuti dolor, et animi inductione languescet. aut enim nulla virtus est, aut contemnendus omnis dolor. prudentiamne vis esse, sine qua ne intelligi quidem ulla virtus potest? quid ergo ea? patiente te quidquam facere nihil proficientem et labo-

rantem? an temperantia finet te immoderate facere quidquam? an coli iustitia poterit ab homine propter vim doloris enuntiante commissa, prodente conscios, multa officia relinquire? Quid? fortitudini, comiti-³² busque eius, magnitudini animi, gravitati, patientiae, rerum humanarum despicientiae, quomodo respondebis? afflictusne, et iacens, et lamentabili voce deplorans, audies, O virum fortem? Te vero ita affectum ne virum quidem dixerit quisquam. amittenda igitur fortitudo est, aut sepeliendus dolor. Ecquid scis¹⁴ igitur, si quid de Corinthiis tuis amiseris, posse habere te reliquam suppellectilem salvam: virtutem autem si unam amiseris; etsi amitti non potest virtus; sed si unam confessus fueris te non habere, nullam te esse habiturum? Num igitur fortem virum, num magno³³ animo, num patientem, num gravem, num humana contemnentem potes dicere, aut Prometheum, aut Philoctetam illum? a te enim malo discedere. Sed ille certe non fortis, qui

Iacet in lecto humido,

Eiulatu, questu, gemitu, fremitibus

Resonando, multum flebiles voces refert.

Non ego dolorem, dolorem esse nego. cur enim fortitudo desideraretur? sed eum opprimi dico patientia, si modo est aliqua patientia: si nulla est, quid exornamus philosophiam? aut quid eius nomine gloriosi sumus? Pungit dolor. Vel fodiat fane. Si nudus es, da iugulum. sin tectus Vulcaniis armis, id est, fortitudine, resiste. haec enim te, nisi ita facies, custos dignitatis, relinquet et deseret. Cretum quidem leges³⁴ (quas sive Iupiter, sive Minos sanxit, de Iovis quidem

sententia, ut poetae ferunt, itemque Lycurgi, laboribus erudiunt iuventutem, venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, aestuando. Spartaе vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur, ut multus e visceribus sanguis exeat; nonnunquam etiam, ut, cum ibi essem, audiebam, ad necem: quorum non modo nemo exclamavit unquam, sed neingemuit quidem. Quid ergo? hoc pueri possunt, viri non poterunt? et mos valet, ratio non valebit? Interest aliquid inter laborem, et dolorem. sunt finitima omnino, sed tamen differt aliquid. Labor est functio quaedam vel animi, vel corporis, gravioris operis et muneris; dolor autem motus asper in corpore, alienus a sensibus. Haec duo Graeci illi, quorum copiosior est lingua, quam nostra, uno nomine appellant. itaque industrios homines, illi studiosos, vel potius amantes doloris appellant; nos commodius laboriosos. aliud est enim laborare; aliud dolere. O verborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Graecia! aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. Cum varices secabantur C. Mario, dolebat. cum aestu magno ducebat agmen, laborabat. est inter haec tamen quaedam similitudo. consuetudo enim laborum perpeffionem dolorum efficit faciliorem. Itaque illi, qui Graeciae formam rerumpublicarum dederunt, corpora iuvenum firmari labore voluerunt. quod Spartiatae etiam in feminas transfulerunt; quae ceteris in urbibus mollissimo cultu, parietum umbris occuluntur. illi autem voluerunt nihil horum simile esse apud Laecenas virgines; quibus magis palaestra, Eurotas, sol, pulvis, labor, militia in studio est, quam fertilitas

barbara. ergo his laboriosis exercitationibus et dolor intercurrit nonnunquam. impelluntur, feriuntur, abiiciuntur, cadunt: et ipse labor quasi callum quoddam obducit dolori. Militiam vero (nostram dico, 16 non Spartiatarum, quorum procedit mora ad tibiam, 17 nec adhibetur ulla sine anapaestis pedibus hortatio) nostri exercitus primum unde nomen habeant, vides: deinde qui labor, quantus agminis? ferre plus dimidiati mensis cibaria; ferre, si quid ad usum velint; ferre vallum. nam scutum, gladium, galeam, in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. arma enim membra militis esse dicunt. quae quidem ita geruntur apte, ut, si usus ferat, abiectis oneribus, expeditis armis, ut membris, pugnare possint. Quid exercitatio legionum? quid? ille cursus, concursus, clamor, quanti laboris est? ex hoc ille animus in proeliis paratus ad vulnera. adduc pari animo inexercitatum militem; mulier videbitur. Cur 38 tantum interest inter novum et veterem exercitum, quantum experti sumus? aetas tironum plerumque melior: sed ferre laborem, contemnere vulnus, consuetudo docet. quin etiam videmus, ex acie efferri saepe faucios, et quidem rudem illum et inexercitatum, quamvis levi ictu, ploratus turpissimos edere. at vero ille exercitatus et vetus, ob eamque rem fortior, medicum modo requirens, a quo obligetur,

*O Patrocle, (inquit) ad vos adveniens auxilium
et vestras manus peto,*

*Priusquam oppetam malam pestem, mandatam hostili
manu:*

Neque sanguis ullo potis est pacto profluens consistere,
Cicer. Oper. Vol. X. E e

*Si qua sapientia magis vestra devitari mors potest.
Namque Aescclapii liberorum saucii opplent porticus :
Non potest accedi.*

17 Certe Eurypylus hic quidem est. hominem exerci-
39 tum ! ubi tantum luctus continuatur ? Vide, quam
non flebiliter respondeat ; rationem etiam afferat, cur
æquo animo sibi ferendum sit :

*---- qui alteri exitium parat,
Eum scire oportet sibi paratam pestem, ut participet
parem.*

Abducat Patrocles, credo, ut collocet in cubili, ut
vulnus obliget, si quidem homo esset. [sed] nihil
[vidi] minus. quaerit enim, quid actum sit.

*Eloquere : res Argivum proelio ut se suslinet.
Non potest effari dictis, quantum factis suppetit.
Laberis. Quiesce igitur ; et vulnus alliga. tace.*

Etiam si Eurypylus posset, non posset Aesopus.

*---- ubi fortuna Hectoris
Nostram acrem aciem inclinatam ---*

et cetera explicat in dolore. sic enim intemperatis
militaris in forti viro gloria. ergo haec veteranus mi-
les facere poterit ; doctus vir sapiensque non pote-
40 rit ? Ille vero melius, ac non paulo quidem. Sed de
consuetudine adhuc exercitationis loquor ; nondum
de ratione et sapientia. Aniculae saepe in ediam bi-
duum aut triduum ferunt. subduc cibum unum diem
athletae : Iovem Olympium, eum ipsum, cui se exer-
cebit, implorabit ; ferre non posse clamabit. Consue-
tudinis magna vis est. pernoctant venatores in nive :
in montibus uri se patiuntur. Inde pugiles caestibus

contusi ne ingemiscunt quidem. Sed quid hos, qui-
 bus Olympiorum victoria, consulatus ille antiquus
 videtur? gladiatores, aut perditii homines, aut bar-
 bari, quas plagas perferunt? quo modo illi, qui be-
 ne instituti sunt, accipere plagam malunt, quam tur-
 piter vitare? quam saepe apparet nihil eos malle,
 quam vel domino satisfacere, vel populo? mittunt
 etiam vulneribus confecti ad dominos, qui quaerant,
 quid velint. si satis his factum sit, se velle decumbe-
 re. quis mediocris gladiator ingemuit? quis vultum
 mutavit unquam? quis non modo stetit, verum
 etiam decubuit turpiter? quis cum decubuisset, fer-
 rum recipere iussus, collum contraxit? tantum exer-
 citatio, meditatio, consuetudo valet. ergo hoc po-
 terit

Samnis, spurcus homo, vita illa dignu' loquoque:

vir natus ad gloriam, ullam partem animi tam mol-
 lem habebit, quam non meditatione et ratione cor-
 roboret? crudele gladiatorum spectaculum et inhu-
 manum nonnullis videri solet; et haud scio an ita
 fit, ut nunc fit. cum vero fontes ferro depugnabant,
 auribus fortasse multae, oculis quidem nulla pote-
 rat esse fortior contra dolorem et mortem disci-
 plina.

De exercitatione, et consuetudine, et commenta- 18
 tione dixi. ageris, nunc de ratione videamus; nisi 42
 quid vis ad haec. *A.* Egone ut te interpellem? ne
 hoc quidem vellem; ita me ad credendum tua du-
 cit oratio. *M.* Sitne igitur malum dolere, necne, Stoi-
 ci viderint, qui contortulis quibusdam, ac minutis
 conclusiunculis, nec ad sensus permanantibus, effici

volunt, non esse malum, dolorem. ego illud, quid-
 quid sit, tantum esse, quantum videatur, non pu-
 to; falsaque eius visione et specie moveri homines
 dico vehementius, doloremque [eius] omnem ef-
 fe tolerabilem. unde igitur ordiar? an eadem brevi-
 ter attingam, quae modo dixi, quo facilius oratio
 43 progredi possit longius? Inter omnes igitur hoc con-
 stat, nec doctos homines solum, sed etiam indoctos,
 virorum esse fortium, et magnanimorum, et patien-
 tium, et humana vincentium, toleranter dolorem pa-
 ti. nec vero quisquam fuit, qui eum, qui ita patere-
 tur, non laudandum putaret. quod ergo et postula-
 tur a fortibus, et laudatur, cum fit, id aut extimes-
 cere veniens, aut non ferre praesens, nonne turpe
 est? Atqui vide, ne, cum omnes rectae animi affec-
 tiones *virtutes* appellentur, non sit hoc proprium no-
 men omnium; sed ab ea, quae una ceteris excelle-
 bat, omnes nominatae sint. appellata est enim ex *vi-
 ro* virtus; viri autem propria maxime est fortitudo:
 cuius munera duo sunt maxima, mortis, dolorisque
 contentio. utendum est igitur his, si virtutis com-
 potes, vel potius si viri volumus esse, quoniam a
 19 viris virtus nomen est mutuata. Quaeres fortasse,
 44 quo modo: et recte. talem enim medicinam philo-
 sophia proficitur. Venit Epicurus, homo minime ma-
 lus, vel potius vir optimus: tantum monet, quan-
 tum intelligit: *Neglige*, inquit, *dolorem*. Quis hoc
 dicit? Idem, qui dolorem summum malum. vix fa-
 tis constanter. audiamus. *Si summus dolor est*, inquit,
neesse est brevem esse. Iteradum eadem ista mihi. non
 enim fati intelligo, quid summum dicas esse, quid

breve. *Summum*, quo nihil sit superius : breve, quo nihil brevius. Contemno magnitudinem doloris, a qua me brevitatis temporis vindicabit ante paene, quam venerit. Sed, si est tantus dolor, quantus Philoctetae? bene sane. magnus mihi quidem videtur; sed tamen non summus: nihil enim dolet, nisi pes. possunt oculi: potest caput, latera, pulmones: possunt omnia. Longe igitur abest a summo dolore. Ergo, inquit, dolor diuturnus habet laetitiae plus, quam molestiae. Nunc 45 ego non possum tantum hominem nihil sapere dicere. sed nos ab eo derideri puto. ego summum dolorem (summum autem dico, etiam si decem atomis est maior alius) non continuo dico esse brevem; multosque possum bonos viros nominare, qui complures annos doloribus podagrae crucientur maximis. sed homo catus nunquam terminat nec magnitudinis, nec diuturnitatis modum, ut sciam, quid summum dicat in dolore, quid breve in tempore. Omit-
tamus hunc igitur, nihil prorsus dicentem; cogamusque confiteri, non esse ab eo doloris remedia quaerenda, qui dolorem, malorum omnium maximum dixerit; quamvis idem forniculum se in torminibus et in stranguria sua praebat. aliunde igitur est quaerenda medicina, et maxime quidem, si, quid maxime consentaneum sit, quaerimus ab iis, quibus, quod honestum sit, summum bonum; quod turpe, summum videtur malum. His tu praesentibus gemere, et te iactare non audebis profecto: loquetur enim eorum voce virtus ipsa tecum. Tunc, cum pueros La- 20
cedaemone, adolescentes Olympiae, barbaros in are- 46
na videris excipientes gravissimas plagas, et ferentes

filentio, si te forte dolor aliquis pervellerit, exclamabis ut mulier? non constanter et sedate feres? Fieri non potest: natura non patitur. Audio. pueri ferunt, gloria ducti: ferunt pudore alii, multi metu: et tamen veremur, ut hoc, quod a tam multis, et quod tot locis perferatur, natura patiatur? Illa vero non modo patitur, verum etiam postulat. nihil enim habet praestantius, nihil, quod magis expetat, quam honestatem, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. Hisce ego pluribus nominibus unam rem declarari volo; sed utar, ut quam maxime significem, pluribus. volo autem dicere, illud homini longe optimum esse, quod ipsum sit optandum per se, a virtute profectum, vel in ipsa virtute situm, sua sponte laudabile: quod quidem citius dixerim solum, quam non summum bonum. Atque, ut haec de honesto, sic de turpi contraria, nihil tam taetrum, nihil tam aspernandum, nihil homine indignius.

- 47 Quod si tibi persuasum est (principio enim dixisti, plus in dedecore mali tibi videri, quam in dolore) reliquum est, ut tute tibi imperes. quamquam hoc nescio quo modo dicatur, quasi duo simus, ut alter imperet, alter pareat; non in scite tamen dicitur. est enim animus in partes tributus duas: quarum altera rationis est particeps, altera expers. cum igitur praecipitur, ut nobismetipsi imperemus, hoc praecipitur, ut ratio coerceat temeritatem. Est in animis omnium fere natura molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodammodo et languidum, senile. si nihil aliud; nihil esset homine deformius. sed praesto est domina omnium et regina ratio, quae connixa per se, et pro-
- 21

gressa longius, sit perfecta virtus. haec ut imperet illi parti animi, quae obedire debet, id videndum est viro. Quonam modo? inquires. Velut dominus ser-
 vo, velut imperator militi, velut parens filio. Si turpissime se illa pars animi geret, quam dixi esse mollem, si se lamentis muliebriter lacrymisque dedet, vinciat et constringatur amicorum propinquorum custodiis. saepe enim vidimus, fractos pudore, qui ratione nulla vincerentur. ergo hos quidem, ut famulos, vinclis prope ac custodia coerceamus. qui autem erunt firmiores, nec tamen robustissimi, hos admonitu oportebit, ut bonos milites, revocatos dignitatem tueri. Non nimis in Niptris ille sapientissimus Graeciae faucius lamentatur, vel modice potius:

*Pedetentim (inquit) ite, et sedato nisu, ne succussit
 arripiat maior dolor.*

Pacuvius hoc melius, quam Sophocles. apud illum enim perquam flebiliter Ulysses lamentatur in vulnere. tamen huic leviter gementi, illi ipsi, qui ferunt faucium, personae gravitatem intuentes, non dubitarunt dicere:

*Tu quoque, Ulysses, quamquam graviter cernimus
 ictum,*

*Nimis paene animo es molli, qui consuetus in armis
 aevum agere.*

Intelligit poeta prudens, ferendi doloris consuetudinem esse non contemnendam magistram. Atque ille non immoderate magno in dolore,

Retinete, tenete, opprimate,

Ulcus nudate. heu miserum me! excrucior.

Incipit labi : deinde illico desinit,

Operite, abscedite, iamiam mittite.

Nam attrēctatu, et quassu saevum amplificatis dolore.

Videsne, ut obmutuerit non sedatus corporis, sed castigatus animi dolor? itaque in extremis Niptris alios quoque obiurgat, idque moriens,

Conqueri fortunam adversam, non lamentari decet.

Id viri est officium : fletus muliebri ingenio additus.

Huius animi pars illa mollior rationi sic paruit, ut
 32 severo imperatori miles pudens. In quo vero erit
 51 perfecta sapientia (quem adhuc nos quidem vidimus neminem : sed philosophorum sententiis, qualis futurus sit, si modo aliquando fuerit, exponitur) is igitur, sive ea ratio, quae erit in eo perfecta et absoluta, sic illi parti imperabit inferiori, ut iustus parens probis filiis ; nutu, quod volet, conficiet, nullo labore, nulla molestia : eriget ipse se, suscitabit, instruet, armabit, ut, tanquam hosti, sic obsistat dolori. quae sunt ista arma? contentio, confirmatio, sermoque intimus, cum ipse secum, Cave turpe quid-
 52 quam, languidum, non virile. Obversentur species honestae animo : Zeno proponatur Eleates, qui perpeffus est omnia potius, quam conscios delendae tyrannidis indicaret. de Anaxarcho Democritio cogitetur, qui cum Cypri in manus Nicocreontis regis incidisset, nullum genus supplicii deprecatus est, neque recusavit. Calanus Indus, vir indoctus ac barbarus, in radicibus Caucasi natus, sua voluntate vivus combustus est. nos, si pes condoluit, si dens, si tactum dolore corpus, ferre non possumus. opi-

nio est enim quaedam effeminata ac levis, nec in dolore magis, quam in voluptate: qua cum liquefcimus, fluimusque mollitia, apud aculeum sine clamore ferre non possumus. At vero C. Marius, rusticanus vir, sed plane vir, cum secaretur, ut supra dixi, principio vetuit se alligari: nec quisquam ante Marium solutus dicitur esse sectus cur ergo postea alii? valuit auctoritas. videsne igitur, opinionis esse, non naturae malum? et tamen fuisse acrem mortis doloris idem Marius ostendit. crus enim alterum non praebuit. ita et tulit dolorem, ut vir, et, ut homo, maiorem ferre sine causa necessaria noluit. Totum igitur in eo est, ut tibi imperes. ostendi autem, quod esset imperandi genus: atque haec cogitatio, quid patientia, quid fortitudine, quid magnitudine animi dignissimum sit, non solum animum comprimit, sed ipsum etiam dolorem, nescio, quo pacto, mitiorem facit. Ut enim fit in proelio, ut 23
 ignavus miles ac timidus, simul ac viderit hostem, 54
 abiecto scuto fugiat, quantum possit, ob eamque causam pereat nonnunquam, etiam integro corpore, cum ei, qui steterit, nihil tale evenerit; sic, qui doloris speciem ferre non possunt, abiiciunt se, atque ita afflicti et exanimati iacent; qui autem restiterunt, discedunt saepissime superiores. Sunt enim quaedam animi similitudines cum corpore. ut onera contentis corporibus facilius feruntur, remissis opprimunt: simillime animus intentione sua depellit pressum omnem ponderum; remissione autem sic urgetur, ut se nequeat extollere. Et, si verum quaerimus, in omnibus officiis perfequendis animi est adhibenda con- 55

tentio. ea est sola officii tanquam custodia. sed hoc quidem in dolore maxime est providendum, ne quid abiecte, ne quid timide, ne quid ignave, ne quid serviliter muliebriterve faciamus; in primisque refutetur ac reiiciatur Philocteraeus ille clamor. Ingemiscere nonnunquam viro concessum est, idque raro; eiulatus ne mulieri quidem. et hic nimirum est *lessus*, quem duodecim tabulae in funeribus adhiberi vetuerunt. Nec vero unquam ne ingemiscit quidem vir fortis ac sapiens, nisi forte ut se intendat ad firmitatem, ut in stadio cursores exclamant quam maxime possunt. faciunt idem, cum exercentur, athletae: pugiles vero, etiam cum feriunt adversarium, in iactandis caestibus ingemiscunt; non, quod doleant, animove succumbant, sed quia profundenda voce omne corpus intenditur, venitque 24 plaga vehementior. Quid? qui volunt exclamare maius, num satis habent latera, fauces, linguam intendere, e quibus eiici vocem et fundi videmus? toto corpore, atque omnibus unguis, ut dicitur, contentioni vocis asserviunt. Genu mehercule M. Antonium vidi, cum contente pro se ipse lege Varia diceret, terram tangere. ut enim balistae, lapidum, et reliqua tormenta, telorum, eo graviores emissiones habent, quo sunt contenta atque adducta vehementius; sic vox, sic cursus, sic plaga, hoc gravior, quo est missa contentius. cuius contentionis cum tanta vis sit, si gemitus in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur. sin erit ille gemitus lamentabilis, si imbecillus, si abiectus, si flebilis; ei qui se dederit, vix eum virum dixerim. qui quidem gemitus si leva-

tionis aliquid afferret, tamen videremus, quid esset fortis et animosi viri. cum vero nihil imminuat doloris, cur frustra turpes esse volumus? quid est enim fletu muliebri viro turpius? Atque hoc praeceptum, quod de dolore datur, patet latius. omnibus enim rebus, non solum dolori, simili contentione animi resistendum est. Ira exardescit? libido concitatur? in eandem arcem confugiendum est; eadem sunt arma sumenda, sed quoniam de dolore loquimur, illa omittamus. ad ferendum igitur dolorem placide et sedate, plurimum proficit, toto pectore, ut dicitur, cogitare, quam id honestum sit. sumus enim natura, ut ante dixi (dicendum est enim saepius) studiosissimi, appetentissimique honestatis, cuius si quasi lumen aliquod adspexerimus, nihil est, quod, ut eo potiamur, non parati simus et ferre, et perpeti. Ex hoc cursu atque impetu animorum ad veram laudem, atque honestatem, illa pericula adveniunt in proeliis; non sentiunt viri fortes in acie vulnera, vel si sentiunt, se mori malunt, quam tantillum modo de dignitatis gradu demoveri. Fulgentes gladios hostium videbant Decii, cum in aciem eorum irruebant. his levabat omnem vulnerum metum nobilitas mortis, et gloria. num tu ingemuisse Epaminondam putas, cum una cum sanguine vitam effluere sensiret? imperantem enim patriam Lacedaemoniis relinquebat, quam acceperat fervientem. Haec sunt solatia, haec fomenta summorum dolorum.

Dices, quid in pace? quid domi? quid in lectulo? ad philosophos me revocas, qui in aciem non saepe prodeunt. E quibus homo sane levis Hera-

cleotes D'onyfius, cum a Zenone fortis eſſe didi-
ciſſet, a dolore deductus eſt. nam cum ex renibus
laboraret, ipſo in eiulatu clamitabat, falſa eſſe illa,
quae antea de dolore ipſe ſenſiſſet. quem cum Cle-
anthes condifcipulus rogaret, quatenam ratio eum
de ſententia deduxiſſet, reſpondit, Quia, cum tan-
tum operae philoſophiae dediſſem, dolorem tamen
ferre non poſſem; ſatis eſſet argumenti, malum eſ-
ſe dolorem. plurimos autem annos in philoſophia
conſumſi, nec ferre poſſum: malum eſt igitur do-
lor. Tum Cleanthem, cum pede terram percuffiſ-
ſet, verſum ex Epigonis ferunt dixiſſe:

Audisne haec, Amphiarae, ſub terram abdite?

Zenonem ſignificabat; a quo illum degenerare dole-
bat. At non noſter Poſidonius, quem et ipſe ſaepe
61 vidi, et id dicam, quod ſolebat narrare Pompeius:
ſe, cum Rhodum veniſſet decedens ex Syria, audi-
re voluiſſe Poſidonium; ſed cum audiviſſet, eum
graviter eſſe aegrum, quod vehementer eius artus
laborarent, voluiſſe tamen nobiliſſimum philoſo-
phum viſere: quem ut vidiffet et ſalutaviſſet, ho-
noriſſicisque verbis proſecutus eſſet, moleſteque ſe
dixiſſet ferre, quod eum non poſſet audire: at ille,
Tu vero, inquit, potes; nec committam, ut dolor
corporis efficiat, ut fruſtra tantus vir ad me vene-
rit. Itaque narrabat, eum graviter et copioſe de
hoc ipſo, Nihil eſſe bonum, niſi quod honeſtum
eſſet, cubantem diſputaviſſe: cumque quaſi faces ei
doloris admoverentur, ſaepe dixiſſe, *Nihil agis do-
lor: quamvis ſis moleſtus, nunquam te eſſe conſuebor*
62 *malum.* Omninoque omnes clari et nobilitati labo-

res contendendo fiunt etiam tolerabiles. Videmus- 26
ne, ut apud magistros eorum ludorum, qui Gym-
nici nominantur, magnus honos sit, nullum ab iis,
qui in id certamen descendant, devitari dolorem?
apud quos autem venandi et equitandi laus viget,
qui hanc petessunt, nullum fugiunt dolorem. Quid
de nostris ambitionibus, quid de cupiditate bono-
rum loquar? quae flamma est, per quam non cu-
currerint ii, qui haec olim punctis singulis collige-
bant? itaque semper Africanus Socraticum Xeno-
phontem in manibus habebat: cuius in primis lau-
dabat illud, quod diceret, eosdem labores non es-
se aequae graves imperatori et militi, quod ipse ho-
nos laborem leviolem faceret imperatorium. Sed ta- 63
men hoc evenit, ut in vulgus insipientium opinio
valeat honestatis, cum ipsam videre non possint.
itaque fama, et multitudinis iudicio moventur, ut
id honestum putent, quod a plerisque laudetur. Te
autem, si in oculis sis multitudinis, tamen eius iu-
dicio stare nolim, nec, quod illa putet, idem pu-
tare pulcherrimum. tuo tibi iudicio est utendum.
tibi si recta probanti placebis, tum non modo tu
te viceris, quod paulo ante praecipiebam, sed om-
nes, et omnia. Hoc igitur tibi proponere: amplitu- 64
dinem et quasi quandam exaggerationem quam altis-
simam animi, qui maxime eminent contemnendis et
despiciendis doloribus, unam esse omnium rem pul-
cherrimam, eoque pulchriorem, si vacet populo, ne-
que plausum captans, se tantum ipsa delectet. quin
etiam mihi quidem laudabilia videntur omnia, quae
sine venditione et sine populo teste fiunt: non quo

fugiendus sit (omnia enim benefacta in luce se collocari volunt) sed tamen nullum theatrum virtuti conscientia maius est.

27 Atque in primis meditemur illud, ut haec patientia dolorum, quam saepe iam animi intentione dixi esse firmandam, in omni genere se aequabilem praebet. saepe enim multi, qui aut propter victoriae cupiditatem, aut propter gloriae amorem, aut etiam ut ius suum et libertatem tenerent, vulnera exceperunt fortiter, et tulerunt, iidem omiſſa contentione dolorem morbi ferre non possunt. neque enim illum, quem facile tulerant, ratione aut sapientia tulerant, sed studio potius, et gloria. itaque barbari quidam et immanes ferro decertare acerrime possunt; aegrotare viriliter non queunt. Graeci autem homines non satis animosi, prudentes, ut est captus hominum, satis, hostem adspicere non possunt; iidem morbos toleranter atque humane ferunt. At Cimbri et Celtiberi in proeliis exultant, lamentantur in morbo: nihil enim potest esse aequabile, quod non a certa ratione proficiſcatur. Sed cum videas, eos, qui aut studio aut opinione ducantur, in eo perfectiſſimo atque adipiſcendo, dolore non frangi; debes existiſſimare, aut non esse malum dolorem, aut, etiamſi, quidquid asperum alienumque a natura sit, id appellari placeat malum, tantillum tamen esse, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat. quae meditare, quaeſo, dies et noctes. latius enim manabit haec ratio, et aliquanto maiorem locum, quam de uno dolore, occupabit. nam si omnia fugiendae turpitudinis, adipiſcendaeque ho-

neſtatis cauſa faciemus, non modo ſtimulos doloris, ſed etiam fulmina fortunae contemnamus licebit, praefertim cum paratum ſit illud ex heſterna diſputatione perſugium. Ut enim ſi cui naviganti, quem ⁶¹ praedones infequantur, deus quis dixerit: Eiice te navi, praesto eſt qui excipiat: vel delphinus, ut Arionem Methymnaeum, vel equi Pelopis illi Neptunii, qui per undas curruſ ſuſpenſos rapuiſſe dicuntur, excipient te, et, quo velis, perferent; omnem omittat timorem: ſic urgentibus aſperis et odioſis doloribus, ſi tanti ſint, ut ferendi non ſint, quo ſit confugiendum, vides.

Haec ſere hoc tempore putavi eſſe dicenda. ſed tu fortalle in ſententia permanes. *A.* Minime vero: meque biduo duarum rerum, quas maxime timebam, ſpero liberatum metu. *M.* Cras ergo ad clepſydram: ſic enim dicimus: et tibi hoc video non poſſe deberi. *A.* Ita prorfus: et illud quidem ante meridiem, hoc, eodem tempore. *M.* Sic faciemus, tuiſque optimis ſtudiis obſequemur.

M. TULLII
CICERONIS
TUSCULANARUM
QUAESTIONUM
AD
BRUTUM
LIBER III
DE
AEGRITUDINE LENIENDA.

ARGUMENTUM.

Præfatio huius libri in laudibus Philosophiæ versatur, quæ cum medicina animi sit, eaque in potestate nostra, queritur, multum & honoris haberi, & temporis tribui medicinæ corporis, illam autem contemni & negligi, c. 1. 2. 3. Ipse autem liber in eo versatur, ut, *aegritudinem non cadere in sapientem*, demonstretur. Præmittit c. 1-5 argumenta leviora, & a verbis Latinorum ducta, qui omnem animi affectionem, rationis lumine carentem, insaniam, amentiam, demeritiam appellent, adeoque a sapiente removeant. Sequuntur deinde argumenta Stoicorum contorta c. 6-10. Quibus expositis, suo more & diffusius aliquanto ista & latius dicit. Ostendit ergo c. 11, omnis aegritudinis non modo, verum ceterarum etiam perturbationum, causam esse ab opinione repetendam, & aegritudinis quidem ab opinione magni mali, cuius hanc definitionem facit: esse opinionem magni mali præsentis, & quidem recentem opinionem talis mali, ut

In eo rectum videatur esse, ang. Ex hac definitione in tres partes abit disputatio, quarum prima docet aegritudinem esse ex opinione mali, c. 13. in qua Epicurum refellit, qui ipsam opinionem esse aegritudinem contendit, & Cyrenaicos, qui non nisi inopinatum malum ad aegritudinem valere putant, quod, quamquam insperata sint graviora, & ipsa praemeditatio aegritudinem minuat, c. 13. med. 14. 15. ut merito reprehendantur Epicurei, qui istam reprehendant c. 16. & cogitationes potius ad voluptates traducant corporis, aut quae propter corpus vel recordatione vel spe cogitentur c. 17-21. tamen in isto non sint omnia, cum & non opinantium natura considerata intelligatur, propterea tantum magna videri, quod quanta sint, considerandi spatium non datur, & quasi culpa contractum omne non provisum malum videatur. c. 22. Altera pars dolorem voluntarium esse, non in natura rerum ipsa situm, ex eo demonstrat, quod cum accessit ad opinionem magni mali altera illa opinio, ad officium pertinere, aegre ferre, quod acciderit, vehementer augeatur aegritudinis perturbatio, c. 26. sq. Tertia denique hoc argumento a natura rerum aegritudinem removet, quod aegritudo fere non sit nisi e recenti mali opinione, quaeque habeat quandam viriditatem; unde fiat, ut ipse dies vel maximae aegritudini medeatur c. 31. Reliqua disputatio c. 32. 33. versatur in remediis aegritudinis tradendis.

QUIDNAM esse, Brute, causae putem, cur, cum constemus ex animo et corpore, corporis curandi tuendique causa quaesita sit ars, eiusque utilitas deorum immortalium inventioni consecrata; animi autem medicina nec tam desiderata sit, antequam inventa, nec tam culta, posteaquam cognita est, nec tam multis grata et probata, pluribus etiam suspecta et invisita? an quod corporis gravitatem et dolorem animo iudicamus, animi morbum corpore

non sentimus? ita fit, ut animus de se ipse tum iudicet, cum id ipsum, quo iudicatur, aegrotet. Quod si tales nos natura genuisset, ut eam ipsam intueri, et perspicere, eademque optima duce cursum vitae conficere possemus; haud erat sane, quod quisquam rationem ac doctrinam requireret. nunc parvulos nobis dedit igniculos, quos celeriter malis moribus opinionibusque depravati sic restringimus, ut nusquam naturae lumen appareat. sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum; quae si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. nunc autem, simul atque editi in lucem et suscepti sumus, in omni continuo pravitate, et in summa opinionum perversitate versamur; ut paene cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. cum vero parentibus redditi, deinde magistris traditi sumus, tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas, et
 2 opinioni confirmatae natura ipsa cedat. Accedunt
 3 etiam poetae; qui cum magnam speciem doctrinae sapientiaeque prae se tulerint, audiuntur, leguntur, ediscuntur, et inhaerescunt penitus in mentibus. cum vero accedit eodem quasi maximus quidam magister, populus, atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo, tum plane inficimur opinionum pravitate, a naturaque desiscimus; ut nobis optimam naturam invidisse videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil praestantius honoribus, imperiis, populari gloria iudicaverunt. ad quam fertur optimus quisque, veramque illam honestatem expetens, quam unam natura maxime inquit, in summa inanitate versatur, consecraturque nullam emi-

nentem effigiem [virtutis], sed adumbratam imaginem gloriae. est enim gloria, solida quaedam res et expressa, non adumbrata. ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene iudicantium de eccellente virtute. ea virtuti resonat, tanquam imago. quae quia recte factorum plerumque comes est, non est bonis viris repudianda. Illa autem, quae se eius imitatricem esse vult, temeraria atque inconsiderata, et plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis, simulatione honestatis formam eius pulchritudinemque corrumpit. qua caecitate homines, cum quaedam etiam praeclara cuperent, eaque nescirent nec ubi, nec qualia essent, funditus alii everterunt suas civitates, alii ipsi occiderunt. atque hi quidem optima petentes, non tam voluntate, quam cursus errore falluntur. Quid, qui pecuniae cupiditate, qui voluptatum libidine feruntur; quorumque ita perturbantur animi, ut non multum absint ab insania, quod insipientibus contingit omnibus, his nullane est adhibenda curatio? utrum, quod minus noceant animi aegrotationes, quam corporis? an quod corpora curari possint, animorum medicina nulla sit? At et morbi perniciosiores, pluresque sunt animi, quam corporis. hi enim ipsi odiosi sunt, quod ad animum pertinent, eumque sollicitant; animusque aeger, ut ait Ennius, *semper errat, neque pati, neque perpeti potest: cupere nunquam desinit.* quibus duobus morbis (ut omittam alios) aegritudine et cupiditate, qui tandem possunt in corpore esse graviores? qui vero probari potest, ut sibi mederi animus non possit, cum ipsam medicinam corporis animus inven-

rit; cumque ad corporum sanationem multum ipsa corpora et natura valeant; nec omnes, qui curari se passi sunt, continuo etiam convalescant; animi autem, qui sanari voluerint, praeceptisque sapientium paruerint, sine ulla dubitatione sanentur? Est profecto animi medicina, philosophia; cuius auxilium non, ut in corporis morbis, petendum est foris: omnibusque opibus, et viribus, ut nosmetipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. quamquam de universa philosophia, quantopere expectanda esset et colenda, satis, ut arbitror, dictum est in Hortensio, de maximis autem rebus nihil fere intermisimus postea nec disputare, nec scribere. his autem libris exposita sunt ea, quae a nobis cum familiaribus nostris in Tusculano erant disputata. Sed quoniam duobus superioribus, de morte, et de dolore dictum est, tertius dies disputationis hoc tertium volumen efficiet. Ut enim in Academiam nostram descendimus, inclinato iam in postmeridianum tempus die, poposci eorum aliquem, qui aderant, causam differendi. Tum res acta sic est.

- 4 A. Videtur mihi cadere in sapientem aegritudo. M. Num reliquae quoque perturbationes animi, formidines, libidines, iracundiae? haec enim fere sunt eiusmodi, quae Graeci *παιδι* appellant; ego poteram morbos, et id verbum esset e verbo; sed in consuetudinem nostram non caderet. nam misereri, invidere, gestire, laetari, haec omnia *morbos* Graeci appellant, motus animi rationi non obtemperantes; nos autem hos eosdem motus concitati animi, recte, ut opinor, *perturbationes* dixerimus; morbos autem

non satis usitate; nisi quid aliud tibi videtur. *A.* Mihi vero isto modo. *M.* Haecine igitur cadere in sapientem putas? *A.* Prorsus existimo. *M.* Nae ita gloriosa sapientia non magno aestimanda est, siquidem non multum differt ab insania. *A.* Quid? tibi omnisne animi commotio videtur insania? *M.* Non mihi quidem soli: sed, id quod admirari saepe soleo, maioribus quoque nostris hoc ita visum intellego multis seculis ante Socratem; a quo haec omnis, quae est de vita et de moribus, philosophia manavit. *A.* Quonam tandem modo? *M.* Quia nomen insaniae significat mentis aegrotationem et morbum, [id est, insanitatem, et aegrotum animum, quam appellarunt *insaniam*]. Omnes autem perturbationes animi, morbos philosophi appellant; negantque, stultum quemquam his morbis vacare: qui autem in morbo sunt, sani non sunt; et omnium insipientium animi in morbo sunt; omnes insipientes igitur insaniunt. sanitatem enim animorum, positam in tranquillitate quadam constantiaque censebant: his rebus mentem vacuum appellarunt *insanam*, propterea quod in perturbato animo, sicut in corpore, sanitas esse non posset. Nec minus illud acute, quod animi affectionem, lumine mentis carentem, nominaverunt *amentiam*, eandemque *dementiam*. ex quo intelligendum est, eos, qui haec rebus nomina posuerunt, sensisse hoc idem, quod a Socrate acceptum diligenter Stoici retinuerunt, Omnes *insipientes esse non sanos*. qui enim animus est in aliquo morbo (morbos autem, hos perturbatos motus, ut modo dixi, philosophi appellant) non ma-

gis est sanus, quam id corpus, quod in morbo est. ita fit, ut sapientia, sanitas fit animi; insipientia autem, quasi insanitas quaedam, [quae est insania], eademque dementia. multoque melius haec notata sunt verbis Latinis, quam Graecis; quod aliis quoque multis locis reperietur. sed id alias: nunc, quod
 21 instat. Totum igitur id, quod quaerimus, quid et quale sit, verbi vis ipsa declarat. eos enim sanos quoniam intelligi necesse est, quorum mens motu, quasi morbo, perturbata nullo fit: qui contra affecti sunt, hos insanos appellari necesse est. itaque nihil melius, quam quod est in consuetudine sermonis Latini, cum *exisse ex potestate* dicimus eos, qui effrenati feruntur aut libidine, aut iracundia. quamquam ipsa iracundia, libidinis est pars. sic enim definitur iracundia, *Ulciscendi libido*. Qui igitur *exisse ex potestate* dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis, cui regnum totius animi a natura tributum est. Graeci autem *μανιαν* unde appellent, non facile dixerim. eam tamen ipsam distinguimus nos melius, quam illi. hanc enim insaniam, quae iuncta stultitiae patet latius, a furore disiungimus. Graeci volunt illi quidem, sed parum valent verbo: quem nos furem, *μελαγχολιαν* illi vocant. quasi vero atrabili solum mens, ac non saepe vel iracundia graviore, vel timore, vel dolore moveatur. quo genere Athamantem, Alcmaeonem, Aiacem, Orestem furere dicimus. Qui ita sit affectus, eum dominum esse rerum suarum vetant duodecim tabulae. itaque non est scriptum, SI INSANUS, sed SI FURIOSUS ESSE INCIPIT. stultitiam enim censuerunt, inconstantiam,

id est, fanitate vacantem: posse tamen tueri mediocritatē officiorum, et vitae communem cultum atque usitatum. furorem autem esse rati sunt, mentis ad omnia caecitatem. quod cum maius esse videatur, quam infania, tamen eiusmodi est, ut furor in sapientem cadere possit, non possit infania. sed haec alia quaestio est. nos ad propositum revertamur.

Cadere, opinor, in sapientem aegritudinem tibi 6
dixisti videri. *A.* Et vero ita existimo. *M.* Huma- 12
num id quidem, quod ita existimas. non enim sili-
ce nati sumus. sed est natura fere in animis tenerum
quiddam atque molle, quod aegritudine, quasi tem-
pestate, quatiatur. Nec absurde Crantor ille, qui in
nostra Academia vel in primis fuit nobilis, » Mini-
» me, inquit, assentior iis, qui istam nescio quam in-
» dolentiam magnopere laudant; quae nec potest ulla
» esse, nec debet. Ne aegrotus sim, inquit: sed si fue-
» rim, sensus adsit, sive secetur quid, sive avellatur a
» corpore. nam istuc nihil dolere, non sine magna
» mercede contingit, immanitatis in animo, stuporis
» in corpore. » Sed videamus, ne haec oratio sit ho- 13
minum assentantium nostrae imbecillitati, et indul-
gentium mollitudini; nos autem audeamus non so-
lum ramos amputare miseriarum, sed omnes radicum
fibras evellere. tamen aliquid relinquetur fortasse. ita
sunt altae stirpes stultitiae. sed relinquetur id solum,
quod erit necessarium. illud quidem sic habeto, nisi
sanatus animus sit, quod sine philosophia fieri non
potest, finem miseriarum nullum fore. quamobrem,
quoniam coepimus, tradamus nos ei curandos. sana-
bimur, si volemus. et progrediar quidem longius:

non enim de aegritudine solum, quamquam id quidem primum, sed de omni animi, ut ego posui, perturbatione (morbo, ut Graeci volunt) explicabo. Et primo, si placet, Stoicorum more agamus, qui breviter adstringere solent argumenta; deinde nostro instituto vagabimur.

- 7 Qui fortis est, idem est fidens; quoniam confi-
 14 dens, mala consuetudine loquendi, in vitio ponitur, ductum verbum a confidendo, quod laudis est. qui autem est fidens, is profecto non extimescit. discrepat enim a timendo, confidere. atqui in quem cadit aegritudo, in eundem timor. quarum enim rerum praesentia sumus in aegritudine, easdem impendentes et venientes timemus. ita fit, ut fortitudini aegritudo repugnet. verisimile est igitur, in quem cadat aegritudo, cadere in eundem timorem, et infractionem quandam animi, et demissionem. quae in quem cadunt, in eundem cadit, ut serviat, ut victum se quandoque fateatur. quae qui recipit, recipiat idem necesse est timiditatem et ignaviam. non cadunt autem haec in virum fortem. igitur ne aegritudo quidem. at nemo sapiens, nisi fortis. non cadit ergo in sapientem aegritudo. Praeterea necesse est, qui fortis sit, eundem
 15 esse magni animi: qui magni animi sit, invictum: qui invictus sit, eum res humanas despiciere, atque infra se positas arbitrari. despiciere autem nemo potest eas res, propter quas aegritudine affici potest. ex quo efficitur, fortem virum aegritudine nunquam affici. omnes autem sapientes, fortes. non cadit igitur in sapientem aegritudo. et quemadmodum oculus conturbatus non est probe affectus ad suum munus

fungendum; et reliquae partes, totumve corpus, flatu cum est motum, deest officio suo et muneri: sic conturbatus animus, non est aptus ad exsequendum munus suum. munus autem animi est, ratione bene uti; et sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione optime utatur. nunquam igitur est perturbatus. at aegritudo, perturbatio est animi. semper igitur ea sapiens vacabit. Veri etiam simile illud est, qui sit & temperans, quem Graeci σωφρονα appellant, eamque 16 virtutem σωφροσύνην vocant, quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, nonnunquam etiam modestiam: sed haud scio, an recte ea virtus frugalitas appellari possit: quod angustius apud Graecos valet, qui frugi homines χρησιμους appellant, id est, tantummodo utiles. at illud est latius. omnem enim abstinentiam, omnem innocentiam (quae apud Graecos usitatum nomen nullum habet, sed habere potest αβλαβειαν. nam est innocentia, affectio talis animi, quae noceat nemini) reliquas etiam virtutes frugalitas continet. quae nisi tanta esset, et si iis angustis, quibus plerique putant, teneretur, nunquam esset L. Pisonis cognomen tantopere laudatum. Sed quia nec qui, propter metum, praesidium 17 reliquit, quod est ignaviae; nec qui, propter avaritiam, clam depositum non reddidit, quod est iniustitiae; nec qui, propter temeritatem, male rem gessit, quod est stultitiae, frugi appellari solet; eo tres virtutes, fortitudinem, iustitiam, prudentiam, frugalitas est complexa: etsi hoc quidem commune est virtutum. omnes enim inter se nexae et iugatae sunt. Reliquum igitur est, quarta virtus ut sit ipsa frugalitas.

eius enim videtur esse proprium, motus animi appetentis regere et sedare, semperque adversantem libidini, moderatam in omni re fervare constantiam; cui contrarium vitium nequitia dicitur. *Frugalitas*, ut opinor, a *fruge*; qua nihil melius e terra. *nequitia* (etsi hoc erit fortasse durius: sed tentemus: luisse putemur, si nil sit) ab eo, quod *necquidquam* est in tali homine; ex quo idem, nihili dicitur. qui fit frugi igitur, vel, si mavis, moderatus et temperans, eum necesse est esse constantem: qui autem *constans*, quietum: qui quietus, perturbatione omni vacuum: ergo etiam aegritudine. et sunt illa sapientis: aberit igitur a sapiente aegritudo. Itaque non inscite Heracleotes Dionysius ad ea disputat, quae apud Homerum Achilles queritur, hoc, ut opinor, modo,

Corque meum penitus turgescit tristibus iris,

Cum decore, atque omni me orbatum laude recordor.

Num manus affecta recte est, cum in tumore est? aut num aliud quodpiam membrum tumidum ac turgidum non vitiose se habet? sic igitur inflatus et tumens animus, in vitio est. sapientis autem animus semper vacat vitio, nunquam turgescit, nunquam tumet. at irati animus eiusmodi est: nunquam igitur sapiens irascitur. nam si irascitur, etiam concupiscit. proprium est enim irati, cupere, a quo laesus videatur, ei quam maximum dolorem inurere. qui autem id concupierit, eum necesse est, si id consecutus sit, magnopere laetari. ex quo fit, ut alieno malo gaudeat. quod quoniam non cadit in sapientem, ne ut irascatur quidem cadit. sin autem caderet in sapientem aegritudo, caderet etiam iracundia. qua quoniam va-

cat, aegritudine etiam vacabit. Etenim si sapiens in ²⁰ aegritudinem incidere posset, posset etiam in misericordiam, posset in invidentiam. non dixi invidiam, quae tum est, cum invidetur; ab *invidendo* autem *invidentia* recte dici potest, ut effugiamus ambiguum nomen *invidiae*; quod verbum ductum est a nimis intuendo fortunam alterius, ut est in Menalippo,

Quisnam florem liberum invidit meum?

male Latine videtur. sed praeclare Accius. ut enim videre, sic invidere *florem* rectius, quam *flori*. nos consuetudine prohibemur; poeta ius suum tenuit, et dixit audacius. Cadit igitur in eundem et misereri, ¹⁰ et invidere. nam qui dolet rebus alicuius adversis, ²¹ idem alicuius etiam secundis solet: ut Theophrastus interitum deplorans Callisthenis, sodalis sui, rebus Alexandri prosperis angitur: itaque dicit Callisthenem incidisse in hominem *summa potentia, summaque fortuna, sed ignarum*, quemadmodum rebus secundis uti conveniret. Atqui quemadmodum misericordia, aegritudo est ex alterius rebus adversis; sic invidentia, aegritudo est ex alterius rebus secundis. in quem igitur cadit misereri, in eundem etiam invidere. non cadit autem invidere in sapientem: ergo ne misereri quidem. quod si aegre ferre sapiens soleret, misereri etiam soleret. abest ergo a sapiente aegritudo.

Haec sic dicuntur a Stoicis, concludunturque ²² con- tortius. sed latius aliquanto dicenda sunt, et diffusius: sententiis tamen utendum eorum potissimum; qui maxime forti, et, ut ita dicam, virili utuntur ratione atque sententia. nam Peripatetici, familiares no-

ftri, quibus nihil est uberius, nihil eruditius, nihil gravius, mediocritates vel perturbationum, vel morborum animi, mihi non sane probant. omne enim malum, etiam mediocre, magnum est. nos autem id agimus, ut id in sapiente nullum sit omnino. nam ut corpus, etiam si mediocriter aegrum est, sanum non est; sic in animo ista mediocritas caret sanitate. itaque praeclare nostri, ut alia multa, molestiam, sollicitudinem, angorem, propter similitudinem corporum aegrorum, aegritudinem nominaverunt. hoc propemodum verbo Graeci omnem animi perturbationem appellant. vocant enim *πᾶθος*, id est, morbum, quicumque est motus in animo turbidus. Nos melius: aegris enim corporibus simillima est animi aegritudo. at non similis aegrotationis est libido, non immoderata laetitia, quae est voluptas animi elata et gestiens. ipse etiam metus non est morbi admodum similis, quamquam aegritudini est finitimus, sed proprie, ut aegrotatio in corpore, sic aegritudo in animo, nomen habet non seiunctum a dolore. doloris igitur huius origo nobis explicanda est, id est, causa efficiens aegritudinem in animo, tanquam aegrotationem in corpore. nam, ut medici, causa morbi inventa, curationem esse inventam putant; sic nos, causa aegritudinis reperta, medendi facultatem reperiemus.

Est igitur causa omnis in opinione, nec vero aegritudinis solum, sed etiam reliquarum omnium perturbationum; quae sunt genere quatuor, partibus plures. nam cum omnis perturbatio sit animi motus, vel rationis expers, vel rationem aspernans, vel rationem

non obediens, isque motus aut boni, aut mali opinione citetur; bifariam quatuor perturbationes aequaliter distributae sunt. nam duae sunt ex opinione boni: quarum altera, voluptas gestiens, id est, praeter modum elata laetitia, opinione praesentis magni alicuius boni; altera, quae est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans, vel cupiditas recte, vel libido dici potest. Ergo haec duo genera, 25 voluptas gestiens, et libido, bonorum opinione turbantur, ut duo reliqua, metus et aegritudo, malorum. nam et metus opinio magni mali imponentis; et aegritudo est opinio magni mali praesentis; et quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum videatur esse angere: id autem est, ut is, qui doleat, oportere opinetur se dolere. his autem perturbationibus, quas in vitam hominum stultitia quasi quasdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnandum est, si volumus hoc, quod datum est vitae, tranquille placideque traducere. sed ceteras alias: nunc aegritudinem, si possumus, depellamus. id enim sit propositum; quandoquidem eam tu videri tibi in sapientem cadere dixisti, quod ego nullo modo existimo: taetra enim res est, miserrima, detestabilis, omni contentione, velis, ut ita dicam, remisque fugienda. Qualis enim tibi ille videtur 12 Tantalo prognatus, Pelope natus, qui quondam 26 a socero Oenomaio rege Hippodamiam raptu nactus nuptiis? Iovis iste quidem pronepos: tamne ergo abiectus, tamque fractus?

Nolite (inquit) hospites ad me adire: illico istic;

Ne contagio mea bonis, umbrave obsit:

Tanta vis sceleris in corpore haeret.

Tu te, Thyesta, damnabis, orbabisque luce propter vim sceleris alieni? Quid? illum filium Solis nonne patris ipsius luce indignum putas?

Refugere oculi : corpus macie extabuit :

Lacrymae peredere humore exsangueis genas :

Situ nidoris barba paedore horrida ,

Atque intonsa infuscat pectus illuvie scabrum.

Haec mala, o stultissime Aeeta, ipse tibi addidisti. non inerant in his, quae tibi casus invexerat; et quidem inveterato malo, cum tumor animi resedisset. [est autem aegritudo, ut docebo, in opinione mali recentis] sed moeres videlicet regni desiderio, non filiae. illam enim oderas, et iure fortasse. regno non aequo animo carebas. est autem impudens luctus moerore se conficientis, quod imperare non liceat liberis. Dionysius quidem tyrannus, Syracusis expulsus, Corinthi pueros docebat. usque eo imperio carere non poterat. Tarquinio vero quid impudentius, qui bellum gereret cum iis, qui eius non tulerant superbiam? is, cum restitui in regnum nec Veientium, nec Latino-
 27 rum armis potuisset, Cumas se contulisse dicitur, in-
 13 que ea urbe senio et aegritudine esse confectus. Hoc tu igitur censes sapienti accidere posse, ut aegritudine opprimatur, id est, miseria? nam cum omnis perturbatio, miseria est, tum carnificina est, aegritudo. habet ardorem libido, levitatem laetitia gestiens, humilitatem metus; sed aegritudo maiora quaedam, tabem, cruciatum, afflictationem, foeditatem: lacerat, exest animum, planeque conficit. hanc nisi exuimus sic, ut abiiciamus, miseria carere non possumus.

Atque hoc quidem perspicuum est, tum aegritu- 18
 dinem existere, cum quid ita visum sit, ut magnum
 quoddam malum adesse et urgere videatur. Epicu-
 ro autem placet, opinionem mali, aegritudinem esse
 natura, ut quicumque intueatur in aliquod maius ma-
 lum, si id sibi accidisse opinetur, sit continuo in ae-
 gritudine. Cyrenaici non omni malo aegritudinem
 effici censent, sed insperato et nec opinato malo, est
 id quidem non mediocre ad aegritudinem augendam.
 videntur enim omnia repentina graviora. ex hoc et
 illa iure laudantur :

*Ego cum genui, tum moriturum scivi, & ei rei
 sustuli.*

*Praeterea ad Troiam cum misi ob defendendam
 Graeciam,*

*Sciebam me in mortiferum bellum, non in epulas
 mittere.*

Haec igitur praemeditatio futurorum malorum lenit 14
 eorum adventum, quae venientia longe ante videris. 29
 itaque apud Euripidem a Theseo dicta laudantur. licet
 enim, ut saepe facimus, in Latinum illa convertere :

Nam qui haec audita a docto meminissim viro,

Futuras mecum commentabar miseras :

Aut mortem acerbam, aut exsilii moestam fugam,

Aut semper aliquam molem meditabar mali :

Ut, si qua invec̄ta diritas casu foret,

Ne me imparatum cura laceraret repens.

Quod autem Theseus a docto se audisse dicit, id de 30
 seipso loquitur Euripides. fuerat enim auditor Anaxa-
 gorae ; quem ferunt, nuntiata morte filii, dixisse,
Sciebam me genuisse mortalem. quae vox declarat, iis

esse haec acerba, quibus non fuerint cogitata. ergo id quidem non dubium, quin omnia, quae mala putentur, sint improvisea graviora. itaque quamquam non haec una res efficit maximam aegritudinem; tamen, quoniam multum potest provisio animi, et praeparatio ad minuendum dolorem, sint semper omnia homini humana meditata. et nimirum haec est illa praestans et divina sapientia, et praeceptas penitus et pertractatas humanas res habere; nihil admirari, cum acciderit; nihil, antequam evenerit, non evenire posse arbitrari.

*Quamobrem omnes, cum secundae res sunt maxime,
tum maxime*

Meditari secum oportet, quo pacto adversam aerumnam ferant,

Pericla, damna, exsilia. peregre rediens semper cogitet,

Aut filii peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiae:

Communia esse haec, ne quid horum unquam accidat animo novum:

Quidquid praeter spem eveniat, omne id deputare esse in lucro.

35 Ergo hoc Terentius a philosophia sumtum cum tam
31 commodè dixerit, nos, e quorum fontibus id haustum est, non et dicemus hoc melius, et constantius sentiemus? hic est enim ille vultus semper idem, quem dicitur Xanthippe praedicare solita in viro suo fuisse Socrate, eodem semper se vidisse exeuntem illum domo, et revertentem. nec vero ea frons erat, quae M. Crassi illius veteris, quem semel ait

in omni vita risisse Lucilius; sed tranquilla et serena. sic enim accepimus. iure autem erat semper idem vultus, cum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio. Quare accipio equidem a Cyrenaicis haec arma contra casus et eventus, quibus eorum advenientes impetus diuturna praemeditatione frangantur; simulque iudico, malum illud, opinionis esse, non naturae. si enim in re essent, cur fierent provisa leviora?

Sed est, iisdem de rebus quod dici possit sub-³²tilius, si prius Epicuri sententiam viderimus; qui censet, necesse esse omnes in aegritudine esse, qui se in malis esse arbitrentur, sive illa ante provisa et expectata sint, sive inveteraverint. nam neque vetustate minui mala, nec fieri praemeditata leviora; stultamque etiam esse meditationem futuri mali, aut fortasse ne futuri quidem: satis esse odiosum malum omne, cum venisset: qui autem semper cogitavisset, accidere posse aliquid adversi, ei fieri illud sempiternum malum: si vero ne futurum quidem sit, frustra suscipi miseriam voluntariam: ita semper angi, aut accipiendo, aut cogitando malo. Levationem autem aegritudinis in duabus rebus po-³³nit, avocatione a cogitanda molestia, et revocatione ad contemplandas voluptates. parere enim censet animum rationi posse, et, quo illa ducat, sequi. vetat igitur [ratio] intueri molestias: abstrahit ab acerbis cogitationibus hebetem aciem ad miserrias contemplandas; a quibus cum cecinit receptui, impellit rursus et incitat ad conspiciendas, totaque mente contrectandas varias voluptates, quibus

ille et praeteritarum memoria, et spe consequentium, sapientis vitam refertam putat. Haec nostro more nos diximus: Epicurei dicunt suo. sed, quae dicant, videamus, quo modo negligamus.

- 16 Principio male reprehendunt praemeditationem
 34 rerum futurarum. nihil est enim, quod tam obtundat levetque aegritudinem, quam perpetua in omni vita cogitatio, nihil esse, quod accidere non possit: quam meditatio conditionis humanae: quam vitae lex, commentatioque parendi; quae non hoc affert, ut *semper moereamus*, sed ut *nunquam*. neque enim qui rerum naturam, qui vitae varietatem, qui imbecillitatem generis humani cogitat, moeret, cum haec cogitat, sed tum vel maxime sapientiae fungitur munere. utrumque enim consequitur, ut et considerandis rebus humanis proprio philosophiae fungatur officio, et adversis casibus triplici consolatione sanetur: primum, quod posse accidere diu cogitavit; quae cogitatio una maxime molestias omnes extenuat et diluit: deinde, quod humana humane ferenda intelligit: postremo, quod videt malum nullum esse, nisi culpam; culpam autem nullam esse, cum id, quod
 35 ab homine non potuerit praestari, evenerit. Nam revocatio illa, quam affers, cum a contuendis nos malis avocas, nulla est. non est enim in nostra potestate, fodicantibus iis rebus, quas malas esse opinemur, dissimulatio, vel oblivio. lacerant, vexant, stimulos admovent, ignes adhibent, respirare non sinunt. Et tu oblivisci iubes, quod contra naturam est, qui a natura datum auxilium extorqueas inveterati doloris? est enim tarda illa quidem medicina,

sed tamen magna, quam affert longinquitas et dies. iubes me bona cogitare, oblivisci malorum. dices aliquid, et magno quidem philosopho dignum, si ea bona sentires esse, quae essent homine dignissima. Pythagoras mihi sic diceret, aut Socrates, aut 17
 Plato: Quid iaces? aut quid moeres? aut cur suc- 36
 cumbis cedisque fortunae? quae pervellere te forsitan potuerit et pungere; non poterit certe vires frangere. magna vis est in virtutibus. eas excita, si forte dormiunt. iam tibi aderit princeps fortitudo, quae te animo tanto esse cogat, ut omnia, quae possint homini evenire, contempnas et pro nihilo putes. aderit temperantia, quae est eadem moderatio; a me quidem paulo ante appellata frugalitas; quae te turpiter et nequiter facere nihil patiatur. Quid est autem nequius aut turpius effeminato viro? ne iustitia quidem finet te ista facere; cui minimum esse videtur in hac causa loci; quae tamen ita dicet, dupliciter esse te iniustum, cum et alienum appetas, qui mortalis natus conditionem postules immortalium, et graviter feras, te, quod utendum acceperis, reddidisse. Prudentiae vero quid responde- 37
 bis, dicenti, virtutem sese esse contentam, quo modo ad bene vivendum, sic et ad beate? quae si extrinsecus religata pendeat, et non oriatur a se, et rursus ad se revertatur, et omnia sua complexa nihil quaerat aliunde; non intelligo, cur aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tantopere expetenda videatur. Ad haec bona me si revocas, Epicure, pareo, sequor, utor te ipso duce, obliviscor etiam malorum, ut iubes, eoque facilius, quod ea ne in ma-

lis quidem ponenda cenfeo. sed traducis cogitationes meas ad voluptates. quas? corporis, credo, aut quae propter corpus vel recordatione, vel spe cogitentur. numquid est aliud? rectene interpretor sententiam tuam? Solent enim isti negare nos intelligere, quid dicat Epicurus. hoc dicit, et hoc ille acriculus, me audiente, Athenis fenex Zeno, istorum acutissimus, contendere et magna voce dicere solebat: eum esse beatum, qui praesentibus voluptatibus frueretur, confideretque se fruiturum aut in omni, aut in magna parte vitae, dolore non interveniente; aut si interveniret, si summus foret, futurum brevem; si productior, plus habiturum iucundi, quam mali: haec cogitantem fore beatum, praesertim si et ante perceptis bonis contentus esset, nec mortem, nec deos extimesceret. Habes formam Epicuri vitae beatæ, verbis Zenonis expressam, nihil ut possit negari. Quid ergo? huiusne vitae propositio et cogitatio aut Thyestem levare poterit, aut Aetam, de quo paulo ante dixi, aut Telamonem, pulsum patria, exsulantem atque egentem? in quo haec admiratio fiebat:

Hiccine est Telamo ille, modo quem gloria ad coelum extulit?

Quem adspectabant? cuius ob os Graii ora obvertebant sua?

Quod si cui, ut ait idem, simul animus cum re concidit, a gravibus illis antiquis philosophis petenda medicina est, non ab his voluptariis. quam enim isti bonorum copiam dicunt? fac sane esse summum bonum, non dolere. quamquam id non vocatur vo-

luptas. sed non necesse est nunc omnia. idne est, quo traducti luctum levemus? sit sane summum malum, dolere. in eo igitur, qui non est, si malo careat, continuone fruitur summo bono? Quid tergiversamur, 41 Epicure, nec fatemur eam nos dicere voluptatem, quam tu idem, cum os perfricuiſti, soles dicere? sunt haec tua verba, necne? in eo quidem libro, qui continet omnem disciplinam tuam (fungar enim iam interpretis munere, ne quis me, putet fingere) dicis haec: *Nec equidem habeo, quod intelligam bonum illud, detrahens eas voluptates, quae sapore percipiuntur; detrahens eas, quae auditu & cantibus; detrahens eas etiam, quae ex formis percipiuntur oculis, suaves motiones, sive quae aliae voluptates in toto homine gignuntur quolibet sensu. nec vero ita dici potest, mentis laetitia solam esse in bonis. laetantem enim mentem ita novi, spe eorum omnium, quae supra dixi, fore ut natura iis potiens dolore careat.* Atque haec quidem his 42 verbis; quivis ut intelligat, quam voluptatem norit Epicurus. deinde paulo infra, *Saepe quaesivi, inquit, ex iis, qui appellabantur sapientes, quid haberent, quod in bonis relinquerent, si illa detraxissent, nisi si vellent voces inanes fundere. nihil ab his potui cognoscere: qui si virtutes ebullire nolent & sapientias, nihil aliud dicent, nisi eam viam, qua efficiantur eae voluptates, quas supra dixi.* Quae sequuntur, in eadem sententia sunt; totusque liber, qui est de summo bono, refertus et verbis et sententiis talibus. Ad hancine igitur vitam 43 Telamonem illum revocabis, ut leves aegritudinem? et si quem tuorum afflictum moerore videris, huic acipenserem potius, quam aliquem Socraticum libel-

lum dabis? hydraulici hortabere ut audiat voces potius, quam Platonis? expones, quae spectet, florida et varia? fasciculum ad nares admovebis? incenses odores? et fertis redimiri iubebis, et rosa? Si vero aliquid etiam; tum plane luctum omnem absterferis?

- 19 Haec Epicuro confitenda sunt, aut ea, quae modo expressa ad verbum dixi, tollenda de libro, vel totus liber potius abiiciendus. est enim confertus voluptatibus. Quaesendum igitur, quemadmodum aegritudine privemus eum, qui ita dicat:

--- *pot mihi fortuna magis nunc desit, quam genus.
Nanque regnum suppetebat mihi: ut scias quanto loco,
Quantis opibus, quibus de rebus lapsa fortuna accidat.*

Quid? huic calix mulsi impirgendus est, ut plorare desinat, aut aliquid eiusmodi? Ecce tibi ex altera parte ab eodem poeta:

Ex opibus summis opis egens, Hector, tuae.

Hic subvenire debemus. quaerit enim auxilium.

*Quid petam praesidi, aut exsequar? quove nunc auxilio,
aut fuga*

Freta sum? arce & urbe orba sum. quo accedam? quo applicem?

*Cui nec arae patriae domi stant: fractae & disiectae
iacent:*

*Fana flamma deflagrata: tosti alti stant parietes,
Deformati, atque abiecte crispa.*

Scitis, quae sequantur: et illud in primis,

O pater, o patria, o Priami domus!

Septum altifono cardine templum,

Vidi ego te, adstante ope barbarica,

*Tectis caelatis, laqueatis,
Auro, ebore instructam regifice.*

O poetam egregium! quamquam ab his cantoribus 45
Euphorionis contemnitur. sentit omnia repentina et
nec opinata esse graviora. exaggeratis igitur regis o-
pibus, quae videbantur sempiternae fore, quid ad-
iungit?

*Haec omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari,
Iovis aram sanguine turpari.*

Praeclarum carmen! est enim et rebus, et verbis, et
modis lugubre. eripiamus huic aegritudinem. quo mo-
do? collocemus in culcita plumea: psaltriam adduca- 46
mus: hedychrum incendamus: demus scutellam dul-
ciculae potionis: aliquid videamus et cibi. Haec tan-
dem bona sunt, quibus aegritudines gravissimae de-
trahantur? tu enim paulo ante ne intelligere te qui-
dem alia ulla dicebas. revocari igitur oportere a moe-
rore ad cogitationem bonorum, conveniret mihi cum
Epicuro, si, quid esset bonum, conveniret.

Dicet aliquis: Quid ergo? tu Epicurum existimas 20
ista voluisse, aut libidinosas eius fuisse sententias?
Ego vero minime. video enim ab eo dici multa feve-
re, multa praeclare. Itaque, ut saepe dixi, de acu-
mine agitur eius, non de moribus; quamvis spernat
voluptates eas, quas modo laudavit: ego tamen me-
minero, quod videatur ei summum bonum. non enim
verbo solum posuit voluptatem, sed explanavit quid
diceret. *Saporem; inquit, et corporum complexum, et
ludos, atque cantus, et formas eas, quibus oculi iucun-
de moveantur.* Num fingo? num mentior? cupio re-

felli. quid enim laboro, nisi ut veritas in omni quaestione explicetur? At idem ait, non crescere voluptatem dolore detracto; summamque voluptatem, nihil dolere. Paucis verbis tria magna peccata: unum, quod secum ipse pugnat. modo enim, ne suspicari quidem se quidquam bonum, nisi sensus quasi titillarentur voluptate: nunc autem, summam voluptatem esse, dolore carere. potestne magis secum ipse pugnare? alterum peccatum, quod, cum in natura tria sint: unum, gaudere; alterum dolere; tertium, nec gaudere, nec dolere: hic primum et tertium putat idem esse, nec distinguit a non dolendo voluptatem. tertium peccatum commune cum quibusdam, quod, cum virtus maxime expetatur, eiusque adipiscendae causa philosophia quaesita sit, ille a virtute summum bonum separavit. At laudat, et saepe, virtutem. Et quidem C. Gracchus, cum largitiones maximas fecisset, et effudisset aerarium, verbis tamen defendebat aerarium. Quid verba audiam, cum facta videam? *Piso ille Frugi, semper contra legem frumentariam dixerat. is, lege lata, consularis ad frumentum accipiendum venerat. animadvertit Gracchus in concione Pisonem stantem. quaerit, audiente populo Romano, qui sibi constet, cum ea lege frumentum petat, quam dissuasit. Nolim, inquit, mea bona, Gracche, tibi viriim dividere libeat: sed si facias, partem petam.* Parumne declaravit vir gravis et sapiens, lege Sempronii patrimonium publicum dissipari? Lege orationes Gracchi: patronum aerarii esse dices. Negat Epicurus iucunde posse vivi, nisi cum virtute vivatur. negat ullam in sapientem vim esse fortunae: tenuem

victum antefert copioso : negat ullum esse tempus, quo sapiens non beatus sit. omnia philosopho digna, sed cum voluptate pugnantia. Non istam dicit voluptatem. Dicat quamlibet. nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars infit. Age, si voluptatem non intelligimus, ne dolorem quidem? nego igitur eius esse, qui dolore summum malum metiatur, mentionem facere virtutis. Et queruntur quidam Epicurei, viri optimi (nam nullum genus est minus malitiosum) me studiose dicere contra Epicurum. Ita credo, de honore, aut de dignitate contendimus. mihi summum in animo bonum videtur, illi autem in corpore; mihi in virtute, illi in voluptate. et illi pugnant; et quidem vicinorum fidem implorant. multi autem sunt, qui statim convolent. ego sum is, qui dicam me non laborare, actum habiturum quod egerint? Quid enim? de bello Punico agitur? de quo ipso cum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio unquam fuit. hi nimis iracunde agunt, praesertim cum ab his non sane animosa defendatur sententia; pro qua non in senatu, non in concione, non apud exercitum, neque apud censores dicere audeant. sed cum istis alias, et eo quidem animo, nullum ut certamen instituiam; verum dicentibus facile cedam. tantum admonebo: si maxime verum sit, ad corpus omnia referre sapientem; sive, ut honestius dicam, nihil facere, nisi quod expediat; sive omnia referre ad utilitatem suam: quoniam haec plausibilia non sunt, ut in sinu gaudeant, gloriose loqui desinant.

Cyrenaicorum restat sententia: qui tum aegritudinem censent existere, si nec-opinato quid evene-

rit. est id quidem magnum, ut supra dixi. etiam Chry-
 sippo ita videri scio, quod provisum ante non sit, id
 ferire vehementius. sed non sunt in hoc omnia; quam-
 quam hostium repens adventus magis aliquanto con-
 turbat, quam expectatus; et maris subita tempestas,
 quam ante provisum, terret navigantes vehementius; et
 eiusmodi sunt pleraque. sed cum diligenter nec opi-
 natorum naturam consideres, nihil aliud reperias, nisi
 omnia videri subita maiora; et quidem ob duas cau-
 sas: primum, quod, quanta sint quae accidunt, confi-
 derandi spatium non datur: deinde cum videtur prae-
 caveri potuisse, si provisum esset, quasi culpa contrac-
 53 tum malum aegritudinem acriorem facit. Quod ita
 esse dies declarat: quae procedens ita mitigat, ut, iis-
 dem malis manentibus, non modo leniatur aegritudo,
 sed in plerisque tollatur. Carthaginenses multi Ro-
 mae fervierunt, Macedones rege Perse capto. vidi
 etiam in Peloponneso, cum essem adolescens, quosdam
 Corinthios. hi poterant omnes eadem illa de Andro-
 macha deplorare: *Haec omnia vidi...* Sed iam decan-
 taverant fortasse. eo enim erant vultu, oratione, om-
 ni reliquo motu et statu, ut eos Argivos aut Sicyo-
 nios diceres; magisque me moverant Corinthi subito
 adspectae parietinae, quam ipsos Corinthios; quo-
 rum animis diuturna cogitatio callum vetustatis ob-
 54 duxerat. Legimus librum Clitomachi, quem ille ever-
 sa Carthagine misit consolandi causa ad captivos ci-
 ves suos. in eo est disputatio scripta Carneadis, quam
 se ait in commentarium retulisse. cum ita positum es-
 set, Videri fore in aegritudine sapientem, patria cap-
 ta; quae Carneades contra dixerit, scripta sunt. Tan-

ta igitur calamitatis praesentis adhibetur a philosopho medicina, quanta in inveterata ne desideratur quidem. nec si aliquot annis post idem ille liber captivus missus esset, vulneribus mederetur, sed cicatricibus. sensim enim et pedetentim progrediens extenuatur dolor: non quo ipsa res immutari soleat, aut possit; sed id, quod ratio debuerat, usus docet, minora esse ea, quae sint visa maiora.

Quid ergo opus est, dicit aliquis, oratione, aut 23
omnino consolatione ulla, qua solemus uti, cum le- 55
vare dolorem moerentium volumus? hoc enim fere-
tum habemus in promptu, Nihil oportere inopina-
tum videri. Aut qui tolerabilius feret incommodum,
qui cognoverit, necesse esse homini tale aliquid ac-
cidere. haec enim oratio de ipsa summa mali nihil
detrahit; tantummodo affert, nihil evenisse, quod non
opinandum fuisset. neque tamen genus id orationis
in consolando non valet; sed id haud sciam an pluri-
mum. ergo ista nec opinata non habent tantam vim,
ut aegritudo ex his omnis oriatur. feriunt enim for-
tasse gravius; non id efficiunt, ut ea, quae accidunt,
maiora videantur: quia recentia sunt, maiora viden-
tur, non quia repentina. Duplex est igitur ratio ve- 36
ri reperiendi, non in iis solum, quae mala, sed in iis
etiam, quae bona videntur. nam aut ipsius rei natu-
ra, qualis et quanta sit, quaerimus, ut de paupertate
nonnunquam, cuius onus disputando levamus, do-
centes, quam parva, et quam pauca sint, quae na-
tura desideret: aut a disputandi subtilitate orationem
ad exempla traducimus. hic Socrates commemora-
tur, hic Diogenes, hic Caecilianum illud,

Saepe est etiam sub palliolo sordido sapientia.

Cum enim paupertatis una eademque sit vis, quidnam dici potest, quamobrem C. Fabricio tolerabilis
 57 ea fuerit, alii negent se ferre posse? Huic igitur alteri generi similis est ea ratio consolandi, quae docet humana esse, quae acciderint. non enim solum id continet ea disputatio, ut cognitionem afferat generis humani; sed significat, tolerabilia esse, quae et tulerint,
 24 et ferant ceteri. De paupertate agitur: multi patientes pauperes commemorantur. De contemnendo honore: multi inhonorati proferuntur, et quidem propter id ipsum beatiores; eorumque, qui privatum otium negotiis publicis antetulerunt, nominatim vita laudatur: nec filetur illud potentissimi regis anapaestum, qui laudat senem, et fortunatum esse dicit, quod inglorius sit atque ignobilis ad supremum diem per-
 58 venturus. Similiter commemorandis exemplis, orbitates quoque liberorum praedicantur, eorumque, qui gravius ferunt, luctus aliorum exemplis leniuntur. sic perpeffio ceterorum facit, ut ea, quae acciderint, multo minora, quam quanta sint existimata, videantur. ita fit sensim cogitantibus, ut, quantum sit eumentita opinio, appareat. atque hoc idem et Tela-
 mo ille declarat,

Ego cum genui, moriturum scivi;
 et Theseus,

Futuras mecum commentabar miseras;
 et Anaxagoras, *Sciebam me genuisse mortalem.* Hi enim omnes diu cogitantes de rebus humanis, intelligebant, eas nequaquam pro opinione vulgi esse extimescendas. et mihi quidem videtur idem fere ac-

cidere iis, qui ante meditantur, quod iis, quibus medetur dies: nisi quod ratio quidem fanat illos, hos ipsa natura, intellecto eo, quod remedium illud continet, malum, quod opinati sint esse maximum, nequaquam esse tantum, ut vitam beatam possit evertere. Hoc igitur efficitur, ut ex illo nec-opinato plaga maior sit; non, ut illi putant, ut, cum duobus pares casus evenerint, is modo ægritudine afficiatur, cui ille nec-opinato casus evenerit. itaque dicuntur nonnulli in moerore, cum de hac communi hominum conditione audivissent, ea lege esse nos natos, ut nemo in perpetuum esse posset expers mali, gravius etiam tulisse. Quocirca Carneades, ut video nostrum scribere Antiochum, reprehendere Chrysippum solebat, laudantem Euripideum carmen illud,

*Mortalis nemo est, quem non attingat dolor,
Morbusque. multi sunt humandi liberi,
Rursum creandi: morsque est finita omnibus.
Quae generi humano angorem nequidquam afferunt.
Reddenda est terrae terra: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges. sic iubet necessitas.*

Negabat genus hoc orationis quidquam omnino ad levandam aegritudinem pertinere. id enim ipsum dolendum esse dicebat, quod in tam crudelem necessitatem incidissemus. nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum malorum ad malevolos consolandos esse accommodatam. mihi vero longe videtur secus. nam et necessitas ferendae conditionis humanae, quasi cum deo pugnare prohibet, admonetque esse hominem; quae cogitatio magnopere luctum levat: et enumeratio exemplorum, non ut animum ma-

levolorum oblectet, affertur, sed ut ille, qui moeret, ferendum sibi id censeat, quod videat multos moderate et tranquille tulisse. Omnibus enim modis fulciendi sunt, qui ruunt, nec cohaerere possunt propter magnitudinem aegritudinis. ex quo ipsam aegritudinem *λυπη* Chrysippus, quasi solutionem totius hominis, appellatam putat. quae tota poterit evelli, explicata, ut principio dixi, causa aegritudinis. est enim nulla alia, nisi opinio et iudicium magni praesentis atque urgentis mali. itaque et dolor corporis, cuius est morsus acerrimus, perfertur spe proposita boni. et acta aetas honeste ac splendide, tantam affert consolationem, ut eos, qui ita vixerint, aut non attingat aegritudo, aut perleviter pungat animi dolor.

26 Sed ad hanc opinionem magni mali cum illa etiam
62 opinio accesserit, oportere, rectum esse, ad officium pertinere, ferre illud aegre, quod acciderit; um denique efficitur illa gravis aegritudinis perturbatio. ex hac opinione sunt illa varia et detestabilia genera lugendi, paedores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percussiones. Hinc ille Agamemnon Homericus, et idem Accianus,

Scindens dolore identidem intonsam comam.

In quo facetum illud Bionis, perinde stultissimum regem in luctu capillum sibi evellere, *quasi calvitio moeror levaretur*. Sed haec omnia faciunt, opinantes
63 ita fieri oportere. Itaque et Aeschines in Demosthenem invehitur, quod is septimo die post filiae mortem hostias immolasset. At quam rhetorice! quam copiose! quas sententias colligit! quae verba con-

torquet! ut licere quidvis rhetori intelligas, quae nemo probaret, nisi infitum illud in animis haberemus, omnes bonos interitu suorum quam gravissime moerere oportere. ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte,

Qui miser in campis moerens errabat Aleis,

Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.

et Nioba fingitur lapidea, propter aeternum, credo, in luctu silentium. Hecubam autem putant, propter animi acerbiteriam quandam et rabiem, fingi in canem esse conversam. sunt autem alii, quos in luctu cum ipsa solitudine loqui saepe delectat, ut illa apud Ennium nutrix:

Cupido cepit miseram nunc me, proloqui

Coelo atque terrae Medaeae miseriae.

Haec omnia recta, vera, debita putantes, faciunt in dolore: maximeque declaratur, hoc quasi officii iudicio fieri, quod si qui forte, cum se in luctu esse vellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, revocant se rursus ad moestitiam, peccatique se infimulant, quod dolere intermiserint. pueros vero matres et magistri castigare etiam solent, nec verbis solum, sed etiam verberibus, si quid in domestico luctu hilarius ab iis factum est, aut dictum; plorare cogunt. Quid? ipsa remissio luctus cum est consecuta, intellectumque nihil profici moerendo, nonne res declarat, fuisse totum illud voluntarium? Quid ille Terentianus *ἑαυτον τιμωρουμενος*, id est, ipse se puniens?

Decrevi tantisper me minus iniuriae,

Chremes, meo gnato facere, dum fiam miser.

Hic decernit, ut miser sit. num quis igitur quidquam decernit invitus?

Malo quidem me quovis dignum deputem.

malo se dignum deputat, nisi miser sit: vides ergo opinionis esse, non naturae malum. quid, quod res ipsa lugere prohibet? ut apud Homerum quotidianae neces, interitusque multorum, sedationem moerendi afferunt: apud quem ita dicitur:

*Namque nimis multos, atque omni luce cadentes
Cernimus; ut nemo possit moerore vacare.*

*Quo magis est aequum tumultis mandare peremptos
Firmo animo, et luctum lacrymis finire diurnis.*

- 66 Ergo in potestate est abiicere dolorem, cum velis, tempori fervientem. An est ullum tempus (quoniam quidem res in nostra potestate est) cui non ponendae curae et aegritudinis causa serviamus? Constabat, eos, qui concidentem vulneribus Cn. Pompeium vidissent, cum illo ipso acerbissimo miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusos viderent, nihil tum aliud egisse, nisi ut remiges hortarentur, et ut salutem adipiscerentur fuga; posteaquam Tyrum venissent, tum afflicti lamentarique coepisse. timor igitur ab iis aegritudinem potuit repellere, ratio ac sapientia vera non poterit?
- 28 Quid est autem, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam cum est intellectum, nihil profici, et frustra esse susceptum? si igitur deponi potest, etiam non suscipi potest. voluntate igitur et iudicio suscipi
- 67 aegritudinem consistendum est. idque indicatur eorum

patientia, qui cum multa sint saepe perpeffi, facilius ferunt, quidquid accidit; obduruisseque sese contra fortunam arbitrantur: ut ille apud Euripidem,

Si mihi nunc tristis primum illuxisset dies,

Nec tam aerumtoso navigassem salo:

Effet dolendi causa; ut iniecto equulei

Freno repente tactu exagitantur novo.

Sed iam subactus miseriis obtorpui.

Defatigatio igitur miseriarum aegritudines cum faciat leniores, intelligi necesse est, non rem ipsam atque causam, fontem esse moeroris. Philosophi summi, 68 neque dum tamen sapientiam consecuti, nonne intelligunt, in summo se malo esse? sunt enim insipientes; neque insipientia ullum maius malum est; neque tamen lugent. quid ita? quia huic generi malorum non affingitur illa opinio, Rectum esse et aequum, et ad officium pertinere, aegre ferre, quod sapiens non sis. quod idem affingimus huic aegritudini, in qua luctus inest; quae omnium maxima est. Itaque 69 Aristoteles, veteres philosophos accusans, qui existimavissent, philosophiam suis ingeniis esse perfectam, ait eos aut stultissimos, aut gloriosissimos fuisse: sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore philosophiam plane absolutam fore. Theophrastus autem moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis et cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset; hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguam vitam dedisset; quorum si aetas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. querebatur igitur

- tur, se tum, cum illa videre coepisset, exstingui.
- 70 Quid? ex ceteris philosophis nonne optimus et gravissimus quisque confitetur, multa se ignorare? et multa sibi etiam atque etiam esse discenda? neque tamen, cum se in media stultitia, qua nihil est peius, haerere intelligant, aegritudine premuntur. nulla enim admiscetur opinio officiosi doloris. quid, qui non putabant lugendum viris? qualis fuit Q. Maximus efferens filium consularem; qualis L. Paullus, duobus paucis diebus amissis filiis; qualis M. Caro, praetore designato mortuo filio; quales reliqui, quos in Consolatione collegimus: quid hos aliud placavit, nisi quod luctum et moerorem esse non putabant viri?
- 71 Ergo id, quod alii rectum opinantes aegritudini se solent dedere, id ii turpe putantes aegritudinem repulerunt. ex quo intelligitur, non in natura, sed in opinione esse aegritudinem.

- 29 Contra dicuntur haec. Quis tam demens, ut sua voluntate moereat? natura affert dolorem. cui quidem Crantor, inquit, vester cedendum putat. premit enim, atque instat; nec resisti potest. Itaque Oileus ille apud Sophoclem, qui Telamonem antea de Aiacis morte consolatus esset, is, cum audisset de sua, fractus est. de cuius commutata mente sic dicitur:

Nec vero tanta praeditus sapientia

*Quisquam est, qui aliorum aerumnam dictis allevans,
Non idem, cum fortuna mutata impetum*

Convertat, clade ut subita frangatur sua,

Ut illa ad alios dicta et praecepta excidant.

Haec cum disputant, hoc student efficere, naturae obsisti nullo modo posse: ii tamen fatentur, gravio-

res aegritudines suscipi, quam natura cogat. quae est igitur amentia, ut nos quoque idem ab aliis requiramus? Sed plures sunt causae suscipiendi doloris. 72 primum illa opinio mali, quo viso atque persuaso aegritudo insequitur necessario. deinde etiam gratum mortuis se facere, si graviter eos lugeant, arbitrantur. accedit superstitio muliebris quaedam. existimant enim, diis immortalibus se facilius satisfacturos, si eorum plaga percussi, afflictos se et stratos esse fateantur. sed haec inter se quam repugnent, plerique non vident. laudant enim eos, qui aequo animo moriantur; qui alterius mortem aequo animo ferant, eos putant vituperandos. quasi fieri ullo modo possit, quod in amatorio sermone dici solet, ut quisquam plus alterum diligat, quam se. Praeclarum illud est, 73 et si quaeris, rectum quoque et verum, ut eos, qui nobis carissimi esse debeant, aequae ac nosmetipsos amemus; ut vero plus, fieri nullo pacto potest. ne optandum quidem est in amicitia, ut me ille plus, quam se, ego illum plus, quam me. perturbatio vitae, si ita sit, atque officiorum omnium, consequatur. Sed de hoc alias. nunc illud satis est, non attri- 30 buere ad amissionem amicorum, miseriam nostram, ne illos plus, quam ipsi velint, si sentiant; plus certe, quam nosmetipsos, diligamus. nam quod aiunt, plerosque consolationibus nihil levare, adiunguntque, consolatores ipsos confiteri se miseros, cum ad eos impetum suum fortuna converterit; utrumque dissolvitur. sunt enim ista non naturae vitia, sed cul-pae. stultitiam autem accusare quamvis copiose licet. nam et qui non levantur, ipsi ad se miseriam invitant;

- et qui suos casus aliter ferunt, atque auctores aliis ipsi fuerunt, non sunt vitiosiores, quam fere plerique, qui avari avaros, gloriae cupidos gloriosi reprehendunt. est enim proprium stultitiae, aliorum
- 74 vitia cernere, oblivisci suorum. Sed nimirum hoc maximum est experimentum, cum constet aegritudinem vetustate tolli, hanc vim non esse in die positam, sed in cogitatione diuturna. nam si et eadem res est, et idem est homo; qui potest quidquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod dolet, quidquam est mutatum, neque de eo, qui dolet? cogitatio igitur diuturna, nihil esse in re mali, dolori
- 31 medetur, non ipsa diurnitas. Hic mihi afferunt mediocritates. quae si naturales sunt, quid opus est consolatione? natura enim ipsa terminabit modum. si opinabiles, opinio tota tollatur. Satis dictum esse arbitror, aegritudinem esse opinionem mali praesentis, in qua opinione illud infit, ut aegritudinem suscipere oporteat.
- 75 Additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa opinio praesentis mali sit recens. hoc autem verbum sic interpretantur, ut non tantum illud recens esse velint, quod paulo ante acciderit, sed, quam diu in illo opinato malo vis quaedam infit, et vigeat, et habeat quandam viriditatem, tam diu appelletur recens: ut Artemisia illa, Mausoli, Cariae regis, uxor, quae nobile illud Halicarnassi fecit sepulcrum, quamdiu vixit, vixit in luctu, eodemque etiam confecta contabuit. huic erat illa opinio quotidie recens; quae tum denique non appellatur recens, cum vetustate exaruit.

Haec igitur officia sunt consolantium, tollere aegritudinem funditus, aut fedare, aut detrahere quam plurimum, aut supprimere, nec pati manare longius, aut ad alia mentem traducere. Sunt, qui unum officium consolantis putent, malum illud omnino non esse, ut Cleanthi placet. sunt, qui non magnum malum, ut Peripatetici. sunt, qui abducant a malis ad bona, ut Epicurus. sunt, qui satis putent, ostendere, nihil inopinati accidisse, nihil novi. Chrysippus autem caput esse censet in consolando, detrahere illam opinionem moerenti, si se officio fungi putet iusto atque debito. sunt etiam, qui haec omnia genera consolandi colligant. alius enim alio modo movetur, ut fere nos omnia in Consolationem unam coniecimus: erat enim in tumore animus, et omnis in eo tentabatur curatio. sed sumendum tempus est non minus in animorum morbis, quam in corporum: ut Prometheus ille Aeschylī; cui cum dictum esset,

Atqui, Prometheu, te hoc tenere existimo,

Mederi posse rationem iracundiae.

respondit,

Si quidem qui tempestivam medicinam admovens.

Non ad gravescens vulnus illidat manus.

Erit igitur in consolationibus prima medicina, docere aut nullum malum esse, aut admodum parvum: altera et de communi conditione vitae, et proprie, si quid sit de ipsius, qui moereat, disputandum: tertia, summam esse stultitiam frustra confici moerore, cum intelligas, nihil posse profici. nam Cleanthes quidem sapientem consolatur; qui consolatione

non eget. nihil enim esse malum, quod turpe non fit, si lugenti persuaseris, non tu illi luctum, sed stultitiam detraxeris. alienum autem tempus docendi. et tamen non fatis mihi videtur vidisse hoc Cleanthes, suscipi aliquando aegritudinem posse ex eo ipso, quod esse summum malum Cleanthes ipse fateatur. quid enim dicemus? cum Socrates Alcibiadi persuasisset, ut accepimus, eum nihil hominis esse, nec quidquam inter Alcibiadem, summo loco natum, et quemvis baiulum interesse; cum se Alcibiades affligeret, lacrymansque Socrati supplex esset, ut sibi virtutem traderet, turpitudinemque depelleret; quid dicemus, Cleanthe? num in illa re, quae aegritudine Alcibiadem afficiebat, mali nihil fuisse? Quid? illa Lyconis qualia sunt? qui aegritudinem extenuans, parvis ait eam rebus moveri, fortunae et corporis incommodis, non animi malis. quid ergo? illud, quod Alcibiades dolebat, non ex animi malis vitiisque constabat? Ad Epicuri consolationem 33 fatis est ante dictum. Ne illa quidem consolatio firmissima est, quamquam et usitata est, et saepe prodest: Non tibi hoc soli. Prodest haec quidem, ut dixi, sed nec semper, nec omnibus. sunt enim, qui respuant: sed refert, quo modo adhibeatur. ut enim tulerit quisque eorum, qui sapienter tulerunt, non quo quisque incommodo affectus sit, praedicandum est. Chrysippi ad veritatem firmissima est; ad tempus aegritudinis, difficilis. magnum opus est, probare moerenti, illum suo iudicio, et quod se ita putet oportere facere, moerere. nimirum igitur, ut in causis non semper utimur eodem statu: (sic enim ap-

pellamus controversiarum genera) sed ad tempus, ad controversiae naturam, ad personam accommodamus; sic in aegritudine lenienda quam quisque curationem recipere possit, videndum est.

Sed nescio quo pacto ab eo, quod erat a te propositum, aberravit oratio. tu enim de sapiente quaesieras; cui aut malum videri nullum potest, quod vacet turpitudine; aut ita parvum malum, ut id obruatur sapientia, vixque appareat; qui nihil opinione affingat, assumatque ad aegritudinem; nec id putet esse rectum, se quam maxime excruciaci, luctuque confici: quo pravius nihil esse possit. Edocuit tamen ratio, ut mihi quidem videtur, cum hoc ipsum proprie non quaeretur hoc tempore, num quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset; tamen ut videremus, quidquid esset in aegritudine mali, id non naturale esse, sed voluntario iudicio et opinionis errore contractum. Tractatum est autem a nobis id genus aegritudinis, quod unum est omnium maximum, ut, eo sublato, reliquorum remedia ne magnopere quaerenda arbitraremur. Sunt enim certa, quae de paupertate; certa, quae de vita inhonorata et ingloria dici soleant. separatim certae scholae sunt de exilio, de interitu patriae, de servitute, de debilitate, de caecitate, et de omni casu, in quo nomen poni solet calamitatis. haec Graeci in singulas scholas et in singulos libros dispertiunt. opus enim quaerunt: quamquam plenae disputationes delectationis sunt. Et tamen, ut medici, toto corpore curando, minimae etiam parti, si condoluit, medentur; sic philosophia, cum universam aegritudinem sustulit,

tamen, si quis error aliunde exstitit, si paupertas momordit, si ignominia pupugit, si quid tenebrarum obfudit exsilium, aut eorum, quae modo dixi, si quid exstitit; et si singularum rerum sunt propriae consolationes; de quibus audies tu quidem, cum voles: sed ad eundem fontem revertendum est, aegritudinem omnem procul abesse a sapiente, quod inanis sit, quod frustra suscipiatur, quod non natura exoriatur, sed iudicio, sed opinione, sed quadam invitatione ad dolendum, cum id decreverimus ita fieri oportere. Hoc detracto, quod totum est voluntarium, aegritudo erit sublata illa moerens; morsus tamen et contractiuncula quaedam animi relinquetur. hanc dicant sane naturalem, dum aegritudinis nomen absit, grave, taetrum, funestum; quod cum sapientia esse, atque, ut ita dicam, habitare nullo modo possit. Atqui stirpes sunt aegritudinis quam multae, quam amarae! quae, ipso trunco everso, omnes elidendae sunt, et, si necesse erit, singulis disputationibus. superest enim nobis hoc, cuiuscumodi est, otium. Sed ratio una omnium est aegritudinum, plura nomina. nam et invidere, aegritudinis est, et aemulari, et obtrectare, et misereri, angi, lugere, moerere, aerumna affici, lamentari, sollicitari, dolere, in molestia esse, affligi, desperare. Haec omnia definiunt Stoici; eaque verba, quae dixi, singularum rerum sunt, non, ut videntur, easdem res significant, sed aliquid differunt; quod alio loco fortasse tractabimus. hae sunt illae fibrae stirpium, quas initio dixi, persequendae, et omnes elidendae, ne ulla unquam possit existere. magnum opus, et dif-

ficile. quis negat? quid autem praeclarum, non idem arduum? sed tamen id se effecturam philosophia proficitur. nos modo curationem eius recipiamus. Verum quidem haec hactenus. cetera, quotiescunque voletis, et hoc loco, et aliis, parata vobis erunt.

M. TULLII
CICERONIS
TUSCULANARUM
QUAESTIONUM

AD

M. BRUTUM

LIBER IV.

DE

RELIQUIS ANIMI PERTURBATIONIBUS.

ARGUMENTUM.

Praefatio huius libri ad afferendum priscis Romanis Philosophiae studium comparata est. Ipsa autem libri huius disputatio in hoc versatur, ut, *omni perturbatione posse sapientem vacare*, demonstretur. Primo affertur perturbationis Stoica definitio, & in quatuor genera distributio; quarum duae ex bonis opinatis sunt, ut laetitia & libido; duae ex malorum errore, ut aegritudo & metus: hisque singulis perturbationibus suae partes subiiciuntur, c. 4-9. Deinde quomodo ipsa perturbatio ab aegrotatione seu morbo differat, & quae sit in hoc genere animi cum corpore similitudo, ostenditur, c. 10-14. Sequitur postea brevis demonstratio eius, quod quaerebatur, nempe perturbationem cum sapientia consistere non posse, longa autem contra Peripateticos disputatio, qui perturbationes necessarias esse, naturales, utilesque contendunt, easque a sapiente non tollendas & extirpandas, sed modum ipsis adhibendum statuunt, c. 15-26. Subiicitur tan-

dem de perturbationum curatione. Ea varia est, neque omnis perturbatio una ratione sedatur. Est praeterea in quatuor perturbationibus illis ea distinctio: Primum, utrum ad universam perturbationem, tanquam aegritudinem, laetitiam, an ad singulas, h. e. generibus subiectas formas adhibeatur; deinde, utrum mali bonive opinionem, an ipsam omnino perturbationem tollas. Sed certa & propria sanatio est, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quidquam aut naturale, aut necessarium. Altera autem ratio, quae simul opinionem boni aut mali tollit, est ea quidem utilior, sed raro proficit, neque est ad vulgus adhibenda. Est etiam, ubi adhiberi plane non potest, quod res, quae perturbat animum, vere est bona aut mala, tanquam, si quis aegre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis, c. 27. 28. Reliqua disputatio, quomodo quatuor ista genera tollenda sint, docet.

CUM multis locis nostrorum hominum ingenia virtutesque, Brute, soleo mirari, tum maxime his in studiis, quae sero admodum expetita, in hanc civitatem e Graecia transfulerunt. nam cum a primo urbis ortu, regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, caeremoniae, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum peditumque descriptio, tota res militaris, divinitus esset constituta; tum progressio admirabilis incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio republica liberata, nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque maiorum, et disciplina ac temperatione civitatis loquamur. aliis haec locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos de Republica scripsimus. Hoc autem loco consideranti mihi studia doctrinae, multa sane occurrunt, cur ea quoque

arcessita aliunde, neque solum expetita, sed etiam conservata, et culta videantur. erat enim illis paene in conspectu praestanti sapientia et nobilitate Pythagoras, qui fuit in Italia temporibus iisdem, quibus L. Brutus patriam liberavit, praeclarus auctor nobilitatis tuae. Pythagorae autem doctrina cum longe lateque flueret, permanavisse mihi videtur in hanc civitatem; idque cum coniectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur. quis enim est, qui putet, cum floreret in Italia Graecia potentissimis et maximis urbibus, ea, quae Magna dicta est, in hisque primum ipsius Pythagorae, deinde postea Pythagoreorum tantum nomen esset, nostrorum hominum ad eorum doctissimas voces aures clausas fuisse?

3 Quin etiam arbitror, propter Pythagoreorum admirationem, Numam quoque regem, Pythagoreum a posterioribus existimatum. nam cum Pythagorae disciplinam et instituta cognoscerent, regisque eius aequitatem et sapientiam a maioribus suis accepissent, aetates autem et tempora ignorarent propter vetustatem, eum, qui sapientia excelleret, Pythagorae

2 auditorem fuisse crediderunt. Et de coniectura quidem hactenus. vestigia autem Pythagoreorum quamquam multa colligi possunt, paucis tamen utemur, quoniam non id agitur hoc tempore. nam cum carminibus soliti illi esse dicantur et praecepta quaedam occultius tradere, et mentes suas a cogitationum intentione, cantu fidibusque ad tranquillitatem traducere, gravissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud maiores hunc epularum fuisse, ut deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum.

virorum laudes atque virtutes. ex quo perspicuum est, et cantus tum fuisse rescriptos vocum sonis, et carmina. Quamquam id quidem etiam XII tabulae 4 declarant, condi iam tum solitum esse carmen; quod ne liceret fieri ad alterius iniuriam, lege sanxerunt. nec vero illud non eruditorum temporum argumentum est, quod et deorum pulvinaribus, et epulis magistratum, fides praecinunt; quod proprium eius fuit, de qua loquor, disciplinae. mihi quidem Appii Caeci carmen, quod valde Panaetius laudat epistola quadam, quae est ad Q. Tuberonem, Pythagoreorum videtur. multa etiam sunt in nostris institutis ducta ab illis; quae praetereo, ne ea, quae peperisse ipsi putamur, aliunde didicisse videamur. Sed, ut ad propositum redeat oratio; quam brevi tempore, quot et quanti poetae, qui autem oratores exstiterunt? facile ut appareat, nostros omnia consequi potuisse, simul ut velle coepissent. sed de ceteris studiis alio loco et dicemus, si usus fuerit, et saepe diximus. Sapien- 3 tiae studium vetus id quidem in nostris; sed tamen, ante Laelii aetatem et Scipionis, non reperio, quos appellare possim nominatim. quibus adolescentibus Stoicum Diogenem, et Academicum Carneadem video ad senatum ab Atheniensibus missos esse legatos, qui cum reipublicae nullam unquam partem attigissent, essetque eorum alter Cyrenaeus, alter Babylonius, nunquam profecto scholis essent excitati, neque ad illud munus electi, nisi in quibusdam principibus, temporibus illis, fuissent studia doctrinae. qui cum cetera literis mandarent, alii ius civile, alii orationes suas, alii monumenta maiorum; hanc

- amplissimam omnium artium bene vivendi disciplinam vita magis, quam literis, persecuti sunt. Itaque illius verae elegantisque philosophiæ, quæ ducta a Socrate in Peripateticis adhuc permanfit, et idem alio modo dicentibus Stoicis, cum Academici eorum controversias disceptarent, nulla fere sunt, aut pauca admodum Latina monumenta; sive propter magnitudinem rerum, occupationemque hominum, sive etiam, quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur: cum interim, illis silentibus, C. Amasinius existit dicens: cuius libris editis, commota multitudo contulit se ad eandem potissimum disciplinam, sive quod erat cognitu perfacilis, sive quod invitabat illecebris blandæ voluptatis; sive etiam, quia nihil prolatum erat melius, illud, quod erat, tenebant.
- 7 Post Amasinium autem multi eiusdem æmuli rationis multa cum scripserunt, Italiam totam occupaverunt: quodque maximum argumentum est, non dici illa subtiliter, quod et facile ediscantur, et ab indoctis probentur, id illi firmamentum esse disciplinae putant. Sed defendat quod quisque sentit: sunt enim iudicia libera: nos institutum tenebimus, nulliusque unius disciplinae legibus adstricti, quibus in philosophia necessario pareamus, quid sit in quaque re maxime probabile, semper requiremus. quod cum sæpe alias, tum nuper in Tusculano studiose egimus. Itaque expositis tridui disputationibus, quartus dies hoc libro concludetur. ut enim in inferiorem ambulationem descendimus, quod feceramus idem superioribus diebus, acta res est sic.
- 8 M. Dicat, si quis vult, qua de re disputari velit.

A. Non mihi videtur omni animi perturbatione posse sapiens vacare. *M.* Aegritudine quidem, hesternae disputatione videbatur; nisi forte temporis causa assentirebare. *A.* Minime vero. nam mihi egregie probata est oratio tua. *M.* Non igitur existimas cadere in sapientem aegritudinem? *A.* Proffus non arbitror. *M.* Atqui, si ista perturbare animum sapientis non potest, nulla poterit. Quid enim? metusne conturbet? at earum rerum est absentium metus, quarum praesentium est aegritudo. sublata igitur aegritudine, sublatus est metus. restant duae perturbationes, laetitia gestiens, et libido: quae si non cadent in sapientem, semper mens erit tranquilla sapientis. *A.* Sic proffus intelligo. *M.* Utrum igitur mavis? statimne nos vella facere, an quasi e portu egredientes paululum remigare? *A.* Quidnam est istuc? non enim intelligo. *M.* Quia Chryssippus et Stoici, cum de animi perturbationibus disputant, magnam partem in his partiendis et definiendis occupati sunt: illa eorum perexigua oratio est, qua medeantur animis, nec eos turbulentos esse patiantur. Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt; spinas partiendi et definiendi praetermittunt. quaerebam igitur, utrum panderem vela orationis statim, an eam ante paululum dialecticorum remis propellerem. *A.* Isto modo vero. erit enim hoc totum, quod quaero, ex utroque perfectius. *M.* Est id quidem rectius: sed post requires, si quid fuerit obscurius. *A.* Faciam equidem. tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Graecis. *M.* Enitar equidem: sed intento opus est animo, ne omnia dilabantur, si unum aliquod effu-

gerit. Quoniam quae Graeci *πᾶσι* vocant, nobis *perturbationes* appellari magis placet, quam *morbos*; in his explicandis veterem illam equidem Pythagorae primum, deinde Platonis descriptionem sequar, qui animum in duas partes dividunt; alteram rationis participem faciunt, alteram expertem. in participem rationis ponunt tranquillitatem, id est, placidam quietamque constantiam; in illa altera motus turbidos, tum irae, tum cupiditatis, contrarios inimicosque rationi. Sit igitur hic fons. Utamur tamen, in his *perturbationibus* describendis, Stoicorum definitionibus et partitionibus; qui mihi videntur in hac quaestione versari acutissime.

6 Est igitur Zenonis haec definitio, ut perturbatio sit, quod *πᾶσι* ille dicit, aversa a recta ratione, contra naturam, animi commotio. quidam brevius, *perturbationem* esse appetitum vehementiorem: sed vehementiorem eum volunt esse, qui longius discesserit a naturae constantia. partes autem *perturbationum* volunt ex duobus opinatis bonis nasci, et ex duobus opinatis malis: ita esse quatuor. ex bonis libidinem, et laetitiam; ut sit laetitia, praesentium bonorum, libido, futurorum: ex malis metum, et aegritudinem nasci censent; metum, futuris, aegritudinem, praesentibus: quae enim venientia metuuntur, eadem afficiunt aegritudine instantia. Laetitia autem et libido in bonorum opinione versantur, cum libido ad id, quod videtur bonum, iniecta et inflammata rapiatur; laetitia, ut adepta iam aliquid concupitum, efferatur et gestiat. natura enim omnes ea, quae bona videntur, sequuntur, fugiuntque contraria. Quam-

obrem simul obiecta species cuiuspiam est, quod bonum videatur, ad id adipiscendum impellit ipsa natura. id cum constanter prudenterque fit, eiusmodi appetitionem Stoici *βελησιν* appellant, nos appellamus *voluntatem*. eam illi putant in solo esse sapiente, quam sic definiunt: Voluntas est, quae quid cum ratione desiderat: quae autem ratione adversa, incitata est vehementius, ea libido est, vel cupiditas effrenata; quae in omnibus stultis invenitur. Itemque, cum ita ¹³ movemur, ut in bono simus aliquo, dupliciter id contingit. nam cum ratione animus movetur placide atque constanter, tum illud *gaudium* dicitur: cum autem inaniter et effuse animus exsultat, tum illa laetitia gestiens vel nimia dici potest; quam ita definiunt, Sine ratione animi elationem. Quoniamque, ut bona natura appetimus, sic a malis natura declinamus; quae declinatio cum ratione fiet, *cautio* appelletur, eaque intelligatur in solo esse sapiente; quae autem sine ratione, et cum exanimatione humili atque fracta, nominetur metus. est igitur metus, ratione adversa, cautio. praesentis autem mali, sapientis affectio nulla est. stulti autem aegritudo est ea, qua afficiuntur in ¹⁴ malis opinatis, animosque demittunt et contrahunt, rationi non obtemperantes. itaque haec prima definitio est, ut aegritudo sit animi, adversante ratione, contractio. sic quatuor perturbationes sunt, tres constantiae, quoniam aegritudini nulla constantia opponitur.

Sed omnes perturbationes iudicio censent fieri et ⁷ opinione. Itaque eas definiunt pressius, ut intelligatur non modo quam vitiosae, sed etiam quam in nostra

sint potestate. est igitur aegritudo, opinio recens mali praesentis, in quo demitti contrahique animo rectum esse videatur : laetitia, opinio recens boni praesentis, in quo efferri rectum esse videatur : metus, opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur : libido, opinio venturi boni, quod sit ex usu iam praesens esse atque adesse. Sed quae iudicia, quasque opiniones perturbationum esse dixi, non in eis perturbationes solum positas esse dicunt, verum illa etiam, quae efficiuntur perturbationibus, ut aegritudo quasi morsum aliquem doloris efficiat ; metus recessum quendam animi et fugam ; laetitia profusam hilaritatem ; libido effrenatam appetentiam. opinionem autem, quam in omnes definitiones superiores inclusimus, volunt esse imbecillam assensionem.

16 Sed singulis perturbationibus partes eiusdem generis plures subiiciuntur : ut aegritudini, invidentia (utendum est enim, docendi causa, verbo minus usitato ; quoniam invidia non in eo, qui invidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui invidetur) aemulatio, obrectatio, misericordia, angor, luctus, moeror, aerumna, dolor, lamentatio, sollicitudo, molestia, afflictatio, desperatio, et si quae sunt de genere eodem. sub metum autem subiecta sunt pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, conturbatio, formido. voluptati malevolentia [laetans malo alieno], delectatio, iactatio, et similia. libidini ira, excandescencia, odium, inimicitia, discordia, indigentia, desiderium, et cetera eiusmodi. haec autem definiunt hoc modo. Invidentiam esse dicunt aegritudinem.

17 susceptam propter alterius res secundas, quae nihil

noceant invidenti. nam si quis doleat eius rebus secundis, a quo ipse laedatur, non recte dicitur invidere; ut si Hecitori Agamemnon. qui autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is invidet profecto. Aemulatio autem dupliciter illa quidem dicitur, ut et in laude, et in vitio nomen hoc sit. nam et imitatio virtutis, aemulatio dicitur; sed ea nihil hoc loco utimur; est enim laudis: et est aemulatio, aegritudo, si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat. Obtrectatio autem est ea, quam ¹⁸ intelligi zelotypiam volo, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipse concupiverit. Misericordia est aegritudo ex miseria alterius, iniuria laborantis. nemo enim parricidae aut proditoris supplicio misericordia commovetur. Angor est aegritudo premens. Luctus aegritudo ex eius, qui carus fuerit, interitu acerbo. Moeror, aegritudo flebilis. Aerumna, aegritudo laboriosa. Dolor, aegritudo crucians. Lamentatio, aegritudo cum eiulatu. Sollicitudo, aegritudo cum cogitatione. Molestia, aegritudo permanens. Afflictatio, aegritudo cum vexatione corporis. Desperatio, aegritudo sine ulla rerum expectatione meliorum. Quae autem subiecta sunt sub metu, ea sic definiunt: Pigririam, metum consequentis laboris: Pudorem et terrorem, metum concutientem, ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor, et tremor, et dentium crepitus consequatur: Timorem, metum mali appropinquantis: Pavorem, metum mentem loco moventem, ex quo illud Ennii,

Tum pavor sapientiam mihi omnem ex animo expulcorat:

Exanimationem, metum subsequenter, et quasi comitem pavoris : Conturbationem, metum excutientem cogitata : Formidinem, metum permanentem.

9 Voluptatis autem partes hoc modo describunt, ut
 20 Malevolentia sit voluptas ex malo alterius sine emolumento suo : Delectatio, voluptas suavitate auditus animum deleniens : et, qualis est haec aurium, tales sunt oculorum, et tactionum, et odorationum, et saporum ; quae sunt omnes unius generis, ad perfundendum animum tanquam illiquefactae voluptates. Iactatio, est voluptas gestiens, et se efferens insolentius.

21 Quae autem libidini subiecta sunt, ea sic definiuntur, ut Ira sit libido poeniendi eius, qui videatur laesisse iniuria : Excandescencia autem, sit ira nascens, et modo existens, quae *θυμωσις* Graece dicitur : Odium, ira inveterata : Inimicitia, ira ulciscendi tempus observans : Discordia, ira acerbior, intimo odio et corde concepta : Indigentia, libido inexplebilis : Desiderium, libido eius, qui nondum adsit, videndi. Distinguunt illud etiam, ut sit libido earum rerum, quae dicuntur de quodam aut quibusdam : quae *κατηγορηματα* dialectici appellant ; ut habere divitias, capere honores. Indigentia, rerum ipsarum est, ut

22 honorum, ut pecuniae. Omnium autem perturbationum fontem esse dicunt, Intemperantiam ; quae est a tota mente et a recta ratione defectio, sic averfa a praescriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant. quemadmodum igitur temperantia sedat appetitiones, et efficit, ut haec rectae rationi pareant ; conservatque considerata iudicia mentis : sic huic inimica intemperantia, omnem

animi flatum inflammat, conturbat, incitat. itaque et
 aegritudines, et metus, et reliquae perturbationes
 omnes gignuntur ex ea. Quemadmodum cum sanguis 10
 corruptus est, aut pituita redundat, aut bilis, in cor- 23
 pore morbi aegrotationesque nascuntur; sic prava-
 rum opinionum conturbatio, et ipsarum inter se re-
 pugnantia, sanitate spoliat animum, morbisque per-
 turbat. ex perturbationibus autem primum morbi
 conficiuntur, quae vocant illi νοσηματα, eaque, quae
 sunt eis morbis contraria, quae habent ad res certas
 vitiosam offensionem atque fastidium: deinde aegro-
 tationes, quae appellantur a Stoicis ἀβρωστηματα, his-
 que item oppositae contrariae offensiones. Hoc loco
 nimium operae consumitur a Stoicis, maxime a Chry-
 sippo, dum morbis corporum comparatur morborum
 animi similitudo. qua oratione praetermissa minime
 necessaria, ea, quae rem continent, pertractemus. In- 24
 telligatur igitur, perturbationem, iactantibus se opi-
 nionibus inconstanter et turbide, in motu esse semper:
 cum autem hic fervor concitatioque animi invetera-
 verit, et tanquam in venis medullisque infederit, tum
 existit et morbus, et aegrotatio, et offensiones eae,
 quae sunt eis morbis aegrotationibusque contrariae.
 Haec, quae dico, cogitatione inter se differunt, re qui- 11
 dem copulata sunt, eaque oriuntur ex libidine et lae-
 titia. nam cum est concupita pecunia, nec adhibita con-
 tinuo ratio, quasi quaedam Socratica medicina, quae
 sanaret eam cupiditatem; permanat in venas, et in-
 haeret in visceribus illud malum, existitque morbus
 et aegrotatio, quae avelli inveterata non possit; ei-
 que morbo nomen est avaritia. Similiterque ceteri 25

morbi : ut gloriae cupiditas , ut mulierofitas , ut ita
 appellem eam , quae Graece φιλογυνεϊα dicitur ; ceteri-
 que fimiliter morbi aegrotationesque nafcuntur . quae
 autem funt his contraria , ea nafcī putantur a metu :
 ut odium mulierum , quale in μισογυνω Attilii eft ; ut
 in hominum univerfum genus , quod accepimus de
 Timone , qui μισανθρωπος appellatur ; ut inhospitali-
 tas eft . quae omnes aegrotationes animi ex quodam
 metu nafcuntur earum rerum , quas fugiunt et ode-
 26 runt . Definiunt autem animi aegrotationem , opina-
 tionem vehementem de re non expetenda , tanquam
 valde expetenda , inhaerentem et penitus infitam .
 quod autem nafcitur ex offenfione , ita definiunt , Opi-
 nionem vehementem de re non fugienda , inhaeren-
 tem et penitus infitam , tanquam fugienda . haec au-
 tem opinatio eft , iudicare fe fcire , quod nefciat . Ae-
 grotationi autem talia quaedam fubiefta funt , avari-
 tia , ambitio , mulierofitas , pervicacia , ligurritio ,
 vinolentia , cupedia , et fi qua fimilia . eft autem avari-
 tia , opinatio vehemens de pecunia , quali valde ex-
 petenda , inhaerens et penitus infita . fimilisque eft eius-
 27 dem generis definitio reliquarum . Offenfionum au-
 tem definitiones funt eiusmodi , ut inhospitalitas fit
 opinio vehemens , valde fugiendum effe hofpitem , ea-
 que inhaerens et penitus infita . fimiliterque definitur
 et mulierum odium , ut Hippolyti ; et ut Timonis , ge-
 neris humani .

28 Atque ut ad valetudinis fimilitudinem veniamus ,
 eaque collatione utamur aliquando , fed parcius , quam
 folent Stoici ; ut funt alii ad alios morbos proclivio-
 res ; (itaque dicimus gravedinofos quosdam , quosdam

torminosos, non quia iam sint, sed quia saepe sint;) sic alii ad metum, alii ad aliam perturbationem. ex quo in aliis anxietas, unde anxii; in aliis iracundia dicitur, quae ab ira differt: estque aliud iracundum esse, aliud iratum; ut differt anxietas ab angore. neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando, nec qui anxii, semper anguntur: ut inter ebrietatem et ebriositatem interest: aliudque est amatorem esse, aliud amantem. atque haec aliorum ad alios morbos proclivitas late patet: nam pertinet ad omnes perturbationes. In multis etiam vitiis apparet: sed nomen res non habet. ergo et invidi, et malevoli, et lividi, et timidi, et misericordes, quia proclives ad eas perturbationes, non quia semper feruntur. haec igitur proclivitas ad suum quodque genus, a similitudine corporis, aegrotatio dicatur, dum ea intelligatur ad aegrotandum proclivitas. sed haec in bonis rebus, quod alii ad alia bona sunt aptiores, *facilitas* nominetur, in malis *proclivitas*, ut significet lapsum: in neutris habeat superius nomen. Quo modo autem in corpore est mor- 13
 bus, et aegrotatio, et vitium; sic in animo. *Morbum* appellant totius corporis corruptionem: *aegrotatio-* 19
nem, morbum cum imbecillitate: *vitium*, cum partes corporis inter se dissident. ex quo pravitas membrorum, distortio, deformitas. itaque illa duo, morbus et aegrotatio, ex totius valetudinis [corporis] con-
 quassatione et perturbatione gignuntur; vitium autem, integra valetudine, ipsum ex se cernitur. sed in animo tantummodo cogitatione possumus morbum ab aegrotatione seiungere. *Vitiositas* autem est habitus, aut affectio in tota vita inconstans; et a se ipsa dissen-

tiens. ita fit, ut in altera, corruptione opinionum
 morbus efficiatur et aegrotatio; in altera, inconstantia
 et repugnantia. non enim omne vitium partes habet
 dissentientes: ut eorum, qui non longe a sapientia
 absunt, affectio est illa quidem discrepans sibi ipsa,
 dum est insipiens, sed non distorta, nec prava. mor-
 bi autem et aegrotationes, partes sunt vitiositatis;
 sed perturbationes, sintne eiusdem partes, quaestio
 est. vitia enim, affectiones sunt manentes; perturba-
 tiones autem, moventes, ut non possint affectionum
 30 manentium partes esse. Atque ut in malis attingit ani-
 mi naturam corporis similitudo, sic et in bonis. sunt
 enim in corpore praecipua, pulchritudo, vires, vale-
 tudo, firmitas, velocitas; sunt item in animo. Ut
 enim corporis temperatio, cum ea congruunt inter
 se, e quibus constamus; sanitas sic animi dicitur, cum
 eius iudicia, opinionesque concordant: eaque animi
 est virtus; quam alii ipsam temperantiam dicunt esse,
 alii obtemperantem temperantiae praeceptis, et eam
 subsequenter, nec habentem ullam speciem suam:
 sed sive hoc, sive illud sit, in solo esse sapiente. Est
 autem quaedam animi sanitas, quae in insipientem
 etiam cadat, cum curatione medicorum conturbatio
 31 mentis aufertur. Et, ut corporis est quaedam apta
 figura membrorum, cum coloris quadam suavitate;
 eaque dicitur pulchritudo: sic in animo, opinionum
 iudiciorumque aequabilitas et constantia, cum firmi-
 tate quadam et stabilitate virtutem subsequens, aut
 virtutis vim ipsam continens, pulchritudo vocatur.
 Itemque viribus corporis, et nervis, et efficacitati simi-
 les, similibus verbis animi vires nominantur. Velocitas

autem corporis, celeritas appellatur; quae eadam ingenii etiam laus habetur, propter animi multarum rerum brevi tempore percursionem. Illud animorum 14
 corporumque dissimile, quod animi valentes morbo tentari non possunt, corpora possunt. sed corporum offensiones sine culpa accidere possunt, animorum non item; quorum omnes morbi et perturbationes ex aspersione rationis eveniunt. itaque in hominibus solum existunt. nam bestiae simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non incidunt. Inter acutos autem, et 32
 inter hebetes interest, quod ingeniosi, ut aes Corinthium in aeruginem, sic illi in morbum et incidunt tardius, et recreantur ocyus; hebetes non item. Nec vero in omnem morbum ac perturbationem animus ingeniosi cadit; non enim in ulla efferata et immania: quaedam autem humanitatis quoque habent primam speciem, ut misericordia, aegritudo, metus. Aegrotationes autem morbique animorum difficilius evelli posse putantur, quam summa illa vitia, quae virtutibus sunt contraria. morbis enim manentibus, vitia sublata esse non possunt, quia non tam celeriter fannantur, quam illa tolluntur. Habes ea, quae de per- 33
 turbationibus enucleate disputant Stoici; quae logica appellant, quia differuntur subtilius. ex quibus quoniam tanquam e scruposis cotibus enavigavit oratio, reliquae disputationis cursum teneamus; modo satis illa dilucide dixerimus pro rerum obscuritate. *A.* Prorsus satis: sed si qua diligentius erunt cognoscenda, quaeremus alias: nunc vela, quae modo dicebas, expectamus et cursum. *M.* Quando et aliis locis de 15
 virtute dixerimus, et saepe dicendum erit (pleraeque 34

enim quaestiones, quae ad vitam moresque pertinent, a virtutis fonte ducuntur) quando igitur virtus est affectio animi constans conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, et ipsa per se, sua sponte, separata etiam utilitate, laudabilis; ex ea proficiscuntur honestae voluntates, sententiae, actiones; omnisque recta ratio: quamquam ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest. Huius igitur virtutis contraria est vitiositas (sic enim malo, quam malitiam, appellare eam, quam Graeci κακίαν appellant. nam malitia, certi cuiusdam vitii nomen est; vitiositas, omnium) ex qua concitantur perturbationes, quae sunt, ut paulo ante diximus, turbidi animorum concitatieque motus, averfi a ratione, et inimicissimi mentis vitaeque tranquillae. important enim aegritudines anxias atque acerbas, animosque affligunt, et debilitant metu. iidem inflammant appetitione nimia; quam tum cupiditatem, tum libidinem dicimus, impotentiam quandam animi, a temperantia et moderatione plurimum diffi-

35 dentem. quae si quando adepta est id, quod ei fuerat concupitum, tum fertur alacritate, ut nihil ei constet, quod agat: ut ille, qui voluptatem animi nimiam, summum esse errorem arbitratur. eorum igitur

16 tur malorum in una virtute posita sanatio est. Quid autem est non miserius solum, sed foedius etiam, et deformius, quam aegritudine quis afflictus, debilitatus, iacens? cui miseriae proximus est is, qui appropinquans aliquod malum metuit, exanimatusque pendet animi. quam vim mali significantes poetae, impendere apud inferos saxum Tantalo faciunt,

Ob scelera, animique impotentiam, & superbiloquentiam.

Ea communis poena stultitiae est. omnibus enim, quorum mens abhorret a ratione, semper aliquid, aliis dolor, aliis terror impendet. Atque ut hae tabi- 36
 ficae mentis perturbationes sunt, aegritudinem dico et metum; sic hilariores illae, cupiditas, avide semper aliquid expetens, et inanis alacritas, id est, laetitia gestiens, non multum differunt ab amentia. ex quo intelligitur, qualis ille sit, quem tum moderatum, alias modestum et temperantem, alias constantem continentemque dicimus. nonnunquam haec eadem vocabula ad frugalitatis nomen, tanquam ad caput, referre volumus. quod nisi eo nomine virtutes continerentur, nunquam ita pervulgatum illud esset, ut iam proverbii locum obtineret, *hominem frugi omnia recte facere*. quod idem cum Stoici de sapiente dicunt, nimis admirabiliter, nimisque magnifice dicere videntur. Ergo is, quisquis est, qui moderatione et constantia 17
 quietus animo est, sibi que ipse placatus, ut nec tabes- 37
 cat molestiis, nec frangatur timore, nec sitienter quid expetens ardeat desiderio, nec alacritate futili gestiens deliquescat, is est sapiens, quem quaerimus, is est beatus; cui nihil humanarum rerum aut intolerabile ad demittendum animum, aut nimis laetabile ad efferendum videri potest. quid enim videatur ei magnum in rebus humanis, cui aeternitas omnis, totiusque mundi nota sit magnitudo? nam quid aut in studiis humanis, aut in tam exigua brevitate vitae magnum sapienti videri potest, qui semper animo sic excubat, ut ei nihil improvisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil omnino novum? Atque idem 38
 ita acrem in omnes partes aciem intendit, ut semper

videat fedem fibi ac locum fine moleftia atque angore vivendi; ut quemcunque cafum fortuna invexerit, hunc apte et quiete ferat. quod qui faciet, non aegritudine folum vacabit, fed etiam perturbationibus reliquis omnibus. his autem vacuus animus, perfecte atque abfolute beatos efficit; idemque concitatus, et abftactus ab integra certaue ratione, non conftantiam folum amittit, verum etiam fanitatem.

- 39 Quocirca mollis et enervata putanda eft Peripateticorum ratio et oratio, qui perturbari animos necesse effe dicunt; fed adhibent modum quendam, quem ultra progredi non oporteat. Modum tu adhibes vitio? an vitium nullum eft, non parere rationi? an ratio parum praecipit, nec bonum illud effe, quod aut cupias ardentem, aut adeptus efferas te infolenter? nec porro malum, quo aut oppreffus iaceas, aut, ne opprimare, mente vix confites? eaque omnia aut nimis trifftia, aut nimis laeta errore fieri? qui fi error ftultis extenuetur die, ut, cum res eadem maneat, aliter ferant inveterata, aliter recentia; fapientes ne attingat quidem omnino. etenim quis
- 40 erit tandem modus ifte? Quaeramus enim modum aegritudinis, in quo operae plurimum ponitur. aegrituliffe P. Rutilium fratris repulfam confulat, fcriptum apud Fannium eft. fed tamen tranfiffe videtur modum, quippe qui ob eam caufam a vita recesserit: moderatius igitur ferre debuit. quid fi, cum id ferret modice, mors liberorum accessiffet? nata effet aegritudo nova, fed ea modica; magna tamen
- 41 facta effet accessio. Quid, fi deinde dolores graves corporis, fi bonorum amiffio, fi caecitas, fi exilium,

si pro singulis malis aegritudines accederent? summa
 ea fieret, quae non sustineretur. Qui modum igitur 18
 vitio quaerit, similiter facit, ut si posse putet eum,
 qui se e Leucata praecipitaverit, sustinere se, cum
 velit. ut enim id non potest; sic animus perturba-
 tus et incitatus nec cohibere se potest, nec, quo lo-
 co vult, insistere omnino; quaeque crescentia per-
 nitiosa sunt, eadem sunt vitiosa nascentia. Aegritu- 42
 do autem, ceteraeque perturbationes, amplificatae
 certe pestiferae sunt. igitur etiam susceptae continuo
 in magna pestis parte versantur. etenim ipsae se im-
 pellunt, ubi semel a ratione discessum est; ipsaque si-
 bi imbecillitas indulget, in altumque provehitur im-
 prudens, nec reperit locum consistendi. quamobrem
 nihil interest, utrum moderatas perturbationes ap-
 probent, an moderatam iniustitiam, moderatam ig-
 naviam, moderatam intemperantiam. qui enim vitiis
 modum apponit, is partem suscipit vitiorum. quod
 cum ipsum per se odiosum est, tum eo molestius,
 quia sunt in lubrico, incitataque semel proclive la-
 buntur, sustinerique nullo modo possunt. Quid, quod 19
 iidem Peripatetici perturbationes istas, quas nos ex- 43
 stirpandas putamus, non modo naturales esse dicunt,
 sed etiam utiliter a natura datas? quorum est talis ora-
 tio. Primum multis verbis iracundiam laudant: co-
 tem fortitudinis esse dicunt, multoque et in hostem,
 et in improbum civem vehementiores iratorum im-
 petus esse; leves autem ratiunculas eorum, qui ita
 cogitarent: *Proelium rectum est hoc fieri: convenit di-
 micare pro legibus, pro libertate, pro patria.* haec nul-
 lam habent vim, nisi ira excanduit fortitudo. nec ve-

ro de bellatoribus solum disputant. imperia feveriora nulla esse putant sine aliqua acerbitate iracundiae: oratorem denique non modo accusantem, sed ne defendentem quidem probant sine aculeis iracundiae. quae etiam si non adsit, tamen verbis, atque motu simulandam arbitrantur, ut auditoris iram oratoris incendat actio. virum denique videri negant, qui irasci nesciat; eamque, quam *lenitatem* nos dicimus, 44 vitioso *lentitudinis* nomine appellant. Nec vero solum hanc libidinem laudant (est enim ira, ut modo defini, *ulciscendi libido*) sed ipsum illud genus vel libidinis, vel cupiditatis ad summam utilitatem esse dicunt a natura datum; nihil enim quemquam, nisi quod libeat, praeclare facere posse. noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset; quaerentibusque respondebat, Miltiadis tropaeis se e somno suscitari. cui non sunt audita Demosthenis vigiliae? qui dolere se aiebat, si quando opificum antelucana victus esset industria. philosophiae denique ipsius principes nunquam in suis studiis tantos progressus sine flagrante cupiditate facere potuissent. ultimas terras lustrasse Pythagoram, Democritum, Platonem accepimus. ubi enim quid esset, quod disci posset, eo veniendum iudicaverunt. 45 Num putamus haec fieri sine summo cupiditatis ardore potuisse? Ipsam aegritudinem, quam nos ut taetram et immanem belluam fugiendam esse diximus, non sine magna utilitate a natura dicunt constitutam, ut homines castigationibus, reprehensionibus, ignominiiis affici se in delicto dolerent. impunitas enim peccatorum data videtur eis, qui et ignominiam et in-

famiam ferunt sine dolore. morderi est melius conscientia. ex quo est illud e vita ductum ab Afranio. nam cum dissolutus filius,

Heu me miserum!

tum severus pater,

Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

Reliquas quoque partes aegritudinis, utiles esse dicunt: misericordiam ad opem ferendam, et calamitates hominum indignorum sublevandas: ipsum illud aemulari, obtrectare, non esse inutile, cum aut se non idem videat consecutum, quod alium, aut alium idem, quod se: metum vero si quis sustulisset, omnem vitae diligentiam sublatam fore, quae summa esset in eis, qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. haec tamen ita disputant, ut refecanda esse fateantur; evelli penitus dicant nec posse, nec opus esse: ut in omnibus fere rebus mediocritatem esse optimam existiment. quae cum exponunt, nihilne tibi videntur, an aliquid dicere? *A.* Mihi vero dicere aliquid; itaque exspecto, quid ad ista.

M. Reperiam fortasse: sed illud ante. videsne, quantum fuerit apud Academicos verecundia? plane enim dicunt, quod ad rem pertineat. Peripateticis respondetur a Stoicis. digladiantur illi, per me licet; cui nihil est necesse, nisi ubi sit illud, quod verissimum videatur, anquirere. quid est igitur, quod occurrat in hac quaestione, quo possit attingi aliquid verisimile, quo longius mens humana progredi non potest? definitio perturbationis; qua recte Zenonem usum puto. ita enim definit, ut *perturbatio sit adver-*

sa ratione, contra naturam, animi commotio: vel brevius, ut perturbatio sit appetitus vehementior: vehementior autem intelligatur is, qui procul absit a naturae constantia. Quid ad has definitiones possim dicere? atqui haec pleraque sunt prudenter acuteque differentium. illa quidem ex rhetorum pompa, *ardores animorum, cotesque virtutum.* An vero vir fortis, nisi stomachari coeperit, non potest fortis esse? gladiatorum id quidem. quamquam in eis ipsis videmus saepe constantiam. colloquuntur, congregiuntur, queruntur, aliquid postulant, ut magis placati, quam irati esse videantur. sed in illo genere sit sane Pacideianus aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius,

Occidam illum equidem, & vincam, si id quaeritis, inquit:

*Verum illud credo fore, in os prius accipiam ipse,
Quam gladium in stomacho Fulvi ac pulmonibus fisto.*

Odi hominem: iratus pugno: nec longius quidquam Nobis, quam dextrae gladium dum accomodat alter:

Usque adeo, studio atque odio illius, efferor ira.

22 At sine hac gladiatoria iracundia videmus progredientem apud Homerum Aiace[m] multa cum hilaritate, cum depugnaturus esset cum Hectore: cuius, ut arma sumsit, ingressio laetitiam attulit fociis, terrorem autem hostibus; ut ipsum Hectorem, quemadmodum est apud Homerum, toto pectore trementem, provocasse ad pugnam poeniteret. Atque hi collocuti inter se, priusquam manum confererent, leniter et quiete, nihil ne in ipsa quidem pugna iracunde

rabioseve fecerunt. Ego ne Torquatum quidem illum, qui hoc cognomen invenit, iratum existimo Gallo torquem detraxisse; nec Marcellum apud Clastidium ideo fortem fuisse, quia fuerit iratus. De Africano quidem, quia notior est nobis propter recentem memoriam, vel iurare possum, non illum iracundia tum inflammatum fuisse, cum in acie M. Haelienum Pelignum scuto protexerit, gladiumque hosti in pectus infixerit. de L. Bruto fortasse dubitarim, an propter infinitum odium tyranni effrenatius in Aruntem invaserit. video enim utrumque cominus ictu cecidisse contrario. Quid igitur huc adhibetis iram? an fortitudo, nisi insanire coeperit, impetus suos non habet? quid? Herculem, quem in coelum ista ipsa, quam vos iracundiam esse vultis, sustulit fortitudo, iratumne censes conflixisse cum Erymanthio apro, aut leone Nemeaeo? an etiam Theseus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus? vide, ne fortitudo minime sit rabiosa, sitque iracundia tota levitatis. neque enim est ulla fortitudo, quae rationis est experta. Contemnendae res sunt humanae: negligenda mors est: patibiles et dolores et labores putandi. Haec cum constituta sunt iudicio atque sententia, tum est robusta illa et stabilis fortitudo: nisi forte quae vehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. Mihi ne Scipio quidem ille, pontifex maximus, qui hoc Stoicorum verum esse declaravit, *Nunquam privatum esse sapientem*, iratus videtur fuisse T. Graccho, tum, cum consulem languentem reliquit, atque ipse privatus, ut si consul esset, qui rempublicam salvam esse vellet, se sequi iussit. Nes-

cio, ecquid ipsi nos fortiter in republica fecerimus. si quid fecimus, certe irati non fecimus. An est quidquam similis insaniae, quam ira? quam bene Ennius initium dixit insaniae. Color, vox, oculi, spiritus, impotentia dictorum atque factorum, quam partem habent sanitatis? quid Achille Homerico foedius? quid Agamemnone in iurgio? nam Aiace quidem ira ad furorem mortemque perduxit. Non igitur desiderat fortitudo advocatam iracundiam. satis est instructa, armata, parata per sese. Nam isto modo quidem licet dicere, utilem vinolentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiam, quod et insani et ebrii multa faciunt saepe vehementius. Semper Ajax fortis; fortissimus tamen in furore:

Nam facinus fecit maximum, cum, Danais inclinantibus,

Summam rem perfecit manu, proelium restituit insanians.

- 24 Dicamus igitur utilem insaniam. tracta definitionem
 53 fortitudinis: intelliges, eam stomacho non egere. Fortitudo est igitur Affectio animi, legi summae in perpetiendis rebus obtemperans; vel Conservatio stabilis iudicii in eis rebus, quae formidolosae videntur, subeundis et repellendis; vel Scientia rerum formidolosarum contrariarumque perferendarum aut omnino negligendarum, conservans earum rerum stabile iudicium; vel brevius, ut Chrysippus. nam superiores definitiones erant Sphaeri, hominis in primis bene definientis, ut putant Stoici; sunt enim omnino omnes fere similes; sed declarant communes notiones, alia magis alia. Quo modo igitur Chrysippus?

Fortitudo est, inquit, scientia perferendarum rerum, vel affectio animi in patiēdo ac perferendo, summae legi parens sine timore. Quamvis licet insectemur istos, ut Carneades solebat, metuo ne soli philosophi sint. quae enim istarum definitionum non aperit notionem nostram, quam habemus omnes de fortitudine, tectam atque involutam? qua aperta, quis est, qui aut bellatori, aut imperatori, aut oratori quaerat aliquid, neque eos existimet sine rabie quidquam fortiter facere posse? Quid? Stoici, qui omnes insipientes insanos esse dicunt, nonne ista colligunt? remove perturbationes, maximeque iracundiam: iam videbuntur monstra dicere. Nunc autem ita differunt, sic se dicere, omnes stultos insanire, ut male olere omne coenum. At non semper. Commove: senties. Sic iracundus non semper iratus est. Lacesse: iam videbis furentem. Quid? ista bellatrix iracundia, cum domum rediit, qualis est cum uxore? cum liberis? cum familia? an tum quoque est utilis? est igitur aliquid, quod perturbata mens melius possit facere, quam constans? an quisquam potest sine perturbatione mentis irasci? bene igitur nostri, cum omnia essent in moribus vitia, quod nullum erat iracundia foedius, iracundos solos *morosos* nominaverunt. Oratorem vero irasci minime decet; 25 simulare non dedecet. An tibi irasci tum videmur, 55 cum quid in causis acrius et vehementius dicimus? quid? cum iam rebus transactis et praeteritis orationes scribimus, num irati scribimus?

Et quis hoc animadvertit? Vincite - -

num aut egisse unquam iratum Aesopum, aut scripsis-

se existimamus iratum Accium? aguntur ista praeclare, et ab oratore quidem melius, si modo est orator, quam ab ullo histrione; sed aguntur leniter, et mente tranquilla. Libidinem vero laudare, cuius est libidinis? Themistoclem mihi et Demosthenem profertis: additis Pythagoram, Democritum, Platonem. Quid? vos studia, libidinem vocatis? quae vel optimarum rerum, ut ea sunt, quae profertis, sedata tamen et tranquilla esse debent. Iam aegritudinem laudare, unam rem maxime detestabilem, quorum est tandem philosophorum? At commode dixit Afranius,

Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

Dixit enim de adolescente perditō ac dissoluto: nos autem de constanti viro ac sapienti quaerimus. Et quidem ipsam illam iram centurio habeat, aut signifer, vel ceteri, de quibus dici non necesse est, ne
 56 rhetorum aperiamus mysteria. Utile est enim uti
 26 ut testificor saepe, de sapiente quaerimus. At etiam
 aemulari utile est, obrectare, misereri. Cur misereare
 potius, quam feras opem, si id facere possis? an sine
 misericordia liberales esse non possumus? non enim
 suscipere ipsi aegritudines propter alios debemus;
 sed alios, si possumus, levare aegritudine. Obrecta-
 re vero alteri, aut illa vitiosa aemulatione, quae ri-
 valitati similis est, aemulari, quid habet utilitatis,
 cum sit aemulantis, angere alieno bono, quod ipse non
 habeat; obrectantis autem, angere alieno bono, quod
 id etiam alius habeat? qui id approbari possit, te
 aegritudinem suscipere pro experientia, si quid ha-

bere velis? nam solum habere velle, summa demencia est. Mediocritates autem malorum quis laudare 57 recte possit? quis enim potest, in quo libido cupiditasve sit, non libidinosus et cupidus esse? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? libidinosum igitur, et cupidum, et iracundum, et anxium, et timidum censemus esse sapientem? de cuius excellentia multa quidem dici quamvis fuisse lateque possunt; sed brevissime illo modo, Sapientiam esse rerum divinarum et humanarum scientiam, cognitionemque, quae cuiusque rei causa sit. ex quo efficitur, ut divina imitetur, humana omnia inferiora virtute ducat. In hanc tu igitur, tanquam in mare, quod est ventis subiectum, perturbationem cadere tibi dixisti videri? quid est, quod tantam gravitatem constantiamque perturbet? an improvisum aliquid, aut repentinum? quid potest accidere tale ei, cui nihil subitum est, quod homini evenire possit? Nam quod aiunt, nimia refecari oportere, naturalia relinquere; quid tandem potest esse naturale, quod idem nimium esse possit? sunt enim omnia ista ex errorum orta radicibus. quae evellenda et extrahenda penitus, non circumcidenda, nec amputanda sunt.

Sed quoniam suspicor, te non tam de sapiente, 27 quam de te ipso quaerere (illum enim putas omni 58 perturbatione esse liberum, te vis) videamus, quanta sint, quae a philosophia remedia morbis animorum adhibeantur. est enim quaedam medicina certe: nec tam fuit hominum generi infensa atque inimica natura, ut corporibus tot res salutes, animis nul-

Iam invenerit. de quibus hoc etiam est merita melius, quod corporum adiumenta adhibentur extrinsecus, animorum salus inclusa in his ipsis est. Sed quo maior est in eis praestantia et diviniore, eo maiore indigent diligentia. Itaque bene adhibita ratio cernit, quid optimum sit: neglecta, multis implicatur erroribus. Ad te igitur mihi iam convertenda omnis oratio est. simulacrum enim quaerere te de sapiente: quaeris autem fortasse de te.

Earum igitur perturbationum, quas exposui, variae sunt curationes. nam neque omnis aegritudo una ratione sedatur. alia est enim lugenti, alia miseranti, alia invidenti adhibenda medicina. est etiam in omnibus quatuor perturbationibus illa distinctio: Utrum ad universam perturbationem, quae est aspernatio rationis, aut appetitus vehementior; an ad singulas, ut ad metum, libidinem, reliquasque melius adhibeatur oratio; et, utrum illud non videatur aegre ferendum, ex quo suscepta sit aegritudo, an omnium rerum tollenda omnino aegritudo: ut, si quis aegre ferat, se pauperem esse, idne disputes, paupertatem malum non esse; an hominem aegre ferre nihil oportere. nimirum hoc melius: ne, si forte de paupertate non persuaseris, sit aegritudini concedendum: aegritudine autem sublata, propriis rationibus, quibus heri usi sumus, quodam modo etiam paupertatis malum tollitur. Sed omnis eiusmodi perturbatio animi placatione abluatur illa quidem, cum doceas, nec bonum illud esse, ex quo laetitia, aut libido oriatur; nec malum, ex quo aut metus, aut aegritudo: verumtamen haec est certa et propria sanatio, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vi-

tiosas, nec habere quidquam aut naturale, aut necessarium: ut ipsam aegritudinem leniri videmus, cum obiicimus moerentibus imbecillitatem animi effeminati, cumque eorum gravitatem constantiamque laudamus, qui non turbulente humana patientur. quod quidem solet eis etiam accidere, qui illa mala esse censent, ferenda tamen aequo animo arbitrantur. putat aliquis, esse voluptatem bonum; alius autem, pecuniam: tamen et ille ab intemperantia, et hic ab avaritia avocari potest. illa autem altera ratio et oratio, quae simul et opinionem falsam tollit, et aegritudinem detrahit, est ea quidem subtilior, sed raro proficit, neque est ad vulgus adhibenda. Quaedam ⁶² autem sunt aegritudines, quas levare illa medicina nullo modo possit: ut si quis aegre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis: propter mala is quidem angatur, sed alia quaedam sit ad eum admovenda curatio, et talis quidem, quae possit esse omnium, etiam de ceteris rebus discrepantium philosophorum. inter omnes enim convenire oportet, commotiones animorum, a recta ratione averfas, esse vitiosas: ut, etiam si mala sint illa, quae metum aegritudinemve, bona, quae cupiditatem laetitiamve moveant; tamen sit vitiosa ipsa commotio. constantem enim quendam volumus, fedatum, gravem, humana omnia prementem illum esse, quem magnanimum et fortem virum dicimus. talis autem nec moerens, nec timens, nec cupiens, nec gestiens esse quisquam potest. eorum enim haec sunt, qui eventus humanos superiores, quam suos animos esse ducunt. Quare omnium philosophorum, 29

62 ut ante dixi, una ratio est medendi, ut nihil, quale fit illud, quod perturbet animum, sed de ipsa fit perturbatione dicendum. itaque primum in ipsa cupiditate, cum id solum agitur, ut ea tollatur, non est quaerendum, bonum illud, necne sit, quod libidinem moveat; sed libido ipsa tollenda est: ut siue quod honestum est, id sit summum bonum, siue voluptas, siue horum utrumque coniunctum, siue illa tria genera bonorum; tamen, etiam si virtutis ipsius vehementior appetitus sit, eadem sit omnibus ad deterrendum adhibenda oratio. continet autem omnem sedationem animi humana in conspectu posita natura; quae quo facilius expressa cernatur, explicanda est oratione communis conditio lexque vitae. Itaque non sine causa, cum Orestem fabulam doceret Euripides, primos tres versus revocasse dicitur Socrates:

*Neque tam terribilis ulla fando ratio est,
Nec fors, nec ira coelitum inVectum malum,
Quod non natura humana patiendo efferat.*

Est autem utilis ad persuadendum, ea, quae acciderint, ferri et posse et oportere, enumeratio eorum, qui tulerunt. etsi aegritudinis sedatio et hesternae disputatione explicata est, et in Consolationis libro, quem in medio (non enim sapientes eramus) moerore et dolore conscripsimus; quodque vetat Chrysippus, ad recentes quasi tumores animi remedium adhibere, id nos fecimus, naturaeque vim attulimus, ut magnitudini medicinae doloris magnitudo concederet. Sed
30
64 aegritudini, de qua satis est disputatum, finitimus est metus, de quo pauca dicenda sunt, est enim metus, ut

aegritudo, praesentis, sic ille futuri mali. itaque nonnulli aegritudinis partem quandam, metum esse dicebant. alii autem metum, praemolestiam appellabant, quod esset quasi dux consequentis molestiae. Quibus igitur rationibus instantia feruntur, eisdem contemnuntur sequentia. nam videndum est in utrisque, ne quid humile, summissum, molle, effeminatum, fractum, abiectumque faciamus. Sed quamquam de ipsius metus inconstantia, imbecillitate, levitate dicendum est; tamen multum prodest, ea, quae metuuntur, ipsa contemnere. Itaque, sive casu accidit, sive consilio, percommode factum est, quod eis de rebus, quae maxime metuuntur, de morte et de dolore, primo et proximo die disputatum est. Quae si probata sunt, metu magna ex parte liberati sumus. Ac de malorum opinione haecenus.

Videamus nunc de bonorum, id est, de laetitia 31 et de cupiditate. Mihi quidem in tota ratione ea, quae 67 pertinet ad animi perturbationes, una res videtur causam continere, omnes eas esse in nostra potestate, omnes iudicio susceptas, omnes voluntarias. Hic igitur error est eripiendus, haec detrahenda opinio: atque ut in malis opinatis, tolerabilia; sic in bonis, sedatiora sunt efficienda ea, quae magna et laetabilia dicuntur. Atque hoc quidem commune malorum et bonorum: ut, si iam difficile sit persuadere, nihil earum rerum, quae perturbent animum, aut in bonis, aut in malis esse habendum, tamen alia ad alium motum curatio sit adhibenda, aliaque ratione malevolus, alia amator, alia rursus anxius, alia timidus, corrigendus. atque erat facile, sequentem eam

rationem, quae maxime probatur de bonis et malis, negare unquam laetitia affici posse infipientem, quod
 66 nihil unquam haberet boni. Sed loquimur nunc more communi. Sint sane ista bona, quae putantur, honores, divitiae, voluptates, cetera : tamen in eis ipsis potiundis exultans gestiensque laetitia, turpis est ; ut, si ridere concessum sit, vituperetur tamen cachinnatio. eodem enim vitio est effusio animi in laetitia, quo, in dolore, contractio ; eademque levitate cupiditas est in appetendo, qua laetitia in fruendo ; et ut nimis afflicti molestia, sic nimis elati laetitia iure iudicantur leves. et cum invidere aegritudinis fit ; malis autem alienis voluptatem capere, laetitiae : utrumque immanitate et feritate quadam proponenda, castigari solet. Atque ut confidere decet, timere non decet ; sic gaudere decet, laetari non decet, quoniam docendi causa a gaudio laetitiam di-

67 stringimus. Illud iam supra diximus, contractionem animi recte fieri nunquam posse, elationem posse : aliter enim Naevianus ille gaudet Hector,

Laetus sum

Laudari me abs te, pater, laudato viro :

aliter ille apud Trabeam,

*Laena delinita argento nutum observabit meum,
 Quid velim, quid studeam : adveniens digito impellam ianuam :*

Fores patebunt. de improvviso Chrysis ubi me adspexerit,

Alacris obviam mihi veniet, complexum exoptans meum,

Mihi se dedet.

Quam haec pulchra putet, ipse iam dicet,

Fortunam ipsam anteibo fortunis meis.

Haec laetitia quam turpis sit, fatis est diligenter at- 32
tendentem penitus videre. Et ut turpes sunt, qui ef- 63
ferunt se laetitia tum, cum fruuntur Venereis volup-
tatibus; sic flagitiosi, qui eas inflammato animo
concupiscunt. Totus vero iste, qui vulgo appella-
tur amor, (nec, hercule, invenio, quo nomine alio
possit appellari) tantae levitatis est, ut nihil videam,
quod putem conferendum. Quem Caecilius,

--- deum qui non summum putet,

Aut stultum, aut rerum esse imperitum existimet:

Cui in manu sit, quem esse dementem velit,

*Quem sapere, quem insanire, quem in morbum
iniici,*

Quem contra amari, quem arcessier, expeti quem.

O praeclaram emendatricem vitae, poeticam! quae 69
amorem, flagitii et levitatis auctorem, in concilio
deorum collocandum putet. De comoedia loquor;
quae, si haec flagitia non probaremus, nulla esset
omnino. Quid ait ex tragoedia princeps ille Argo-
nautarum?

Tu m' amoris magis, quam honoris, servavisti gratia.

Quid ergo? hic amor Medae quanta miseriarum ex-
citavit incendia! atque ea tamen apud alium poetam
patri dicere audet, se coniugem habuisse

*Illum, amor quem dederat, qui plus pollet, potior-
que est patre.*

Sed poetas ludere sinamus, quorum fabulis in hoc 33
flagitio versari ipsum videmus Iovem. Ad magistros 70
virtutis, philosophos veniamus: qui amorem negant

stupri esse, et in eo litigant cum Epicuro, non multum, ut opinio mea fert, mentiente. quis est enim iste amor amicitiae? cur neque deformem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem? mihi quidem haec in Graecorum gymnasiis nata consuetudo videtur; in quibus isti liberi et concessi sunt amores. Bene ergo Ennius,

Flagitii principium est nudare inter cives corpora.

qui ut sint, quod fieri posse video, pudici, solliciti tamen et anxii sunt; eoque magis, quod seipfi continent et coercent. Atque, ut muliebres amores omit-
71 tam, quibus maiorem licentiam natura concessit: quis aut de Ganymedis raptu dubitat, quid poetae velint; aut non intelligit, quid apud Euripidem et loquatur et cupiat Laius? quid denique homines doctissimi et summi poetae de se ipsi et carminibus edant, et cantibus? fortis vir in sua republica cognitus, quae de iuvenum amore scripsit Alcaeus? nam Anacreontis quidem tota poesis est amatoria. Ma-
34 xime vero omnium flagrasse amore Rheginum Ibycum, apparet ex scriptis. Atque horum omnium libidinosos esse amores videmus. Philosophi sumus exorti, et auctore quidem nostro Platone, quem non iniuria Dicaearchus accusat, qui amoris aucto-
72 ritatem tribueremus. Stoici vero et sapientem amatorem esse dicunt; et amorem ipsum, conatum amicitiae faciundae ex pulchritudinis specie definiunt, qui si quis est in rerum natura sine sollicitudine, sine desiderio, sine cura, sine suspirio; sit sane. vacat enim omni libidine. haec autem de libidine oratio est. sin autem est aliquis amor, ut est certe, qui

nihil absit, aut non multum ab infania, qualis in Leucadia est :

Si quidem sit quisquam deus, cui ego sim curae.

At id erat deis omnibus curandum, quemadmodum 73 hic frueretur voluptate amatoria.

Heu me infelicem!

Nihil verius. Probe et ille,

Sanusne es, qui temere lamentare?

Sic infanus videtur etiam suis. At quas tragoedias efficit?

Te, Apollo sancte, fer opem, teque, omnipotens Neptune, invoco,

Vosque adeo venti.

Mundum totum se ad amorem suum sublevandum conversurum putat : Venerem unam excludit, ut iniquam :

Nam quid ego te apellem, Venus?

eam prae libidine negat curare quidquam. quasi vero ipse non propter libidinem tanta flagitia et faciat, et dicat. Sic igitur affecto haec adhibenda curatio est, ut et illud, quod cupiat, ostendatur quam leve, quam contemnendum, quam nihili sit omnino, quam facile vel aliunde, vel alio modo perfici, vel omnino negligi possit. abducendus est etiam nonnunquam ad alia studia, sollicitudines, curas, negotia : loci denique mutatione, tanquam aegroti [non] convalescentes, saepe curandus est. Etiam novo quodam amore veterem amorem tanquam clavo clavum eiiciendum putant. maxime autem admonendus, quantus sit furor amoris. omnibus enim ex animi perturbationibus est profecto nulla vehementior : ut, si

iam ipsa illa accusare nolis, supra dico, et corruptelas, et adulteria, incesta denique, quorum omnium accusabilis est turpitude : sed ut haec omittas, perturbatio ipsa mentis in amore, foeda per se est.
 76 nam ut illa praeteream, quae sunt furoris; haec ipsa per sese quam habent levitatem, quae videntur esse mediocria?

--- iniuriae,

Suspiciones, inimicitiae, induciae,

Bellum, pax rursus. Incerta haec si tu postules

Ratione certa facere, nihilo plus agas,

Quam si des operam, ut cum ratione insanias.

Haec inconstantia mutabilitasque mentis, quem non ipsa pravitate deterreat? est enim illud, quod in omni perturbatione dicitur, demonstrandum, nullam esse nisi opinabilem, nisi iudicio susceptam, nisi voluntariam. etenim si naturalis amor esset, et amarent omnes, et semper amarent, et idem amarent; neque alium pudor, alium cogitatio, alium satietas deterreret.

36 Ira vero, cum diu perturbat animum, dubitationem infaniae non habet: cuius impulsu existit
 77 etiam inter fratres tale iurgium:

Quis homo te exsuperavit unquam gentium impudentia?

Quis autem malitia te?

Nosti quae sequuntur. alternis enim versibus intorquentur inter fratres gravissimae contumeliae: ut facile appareat, Atræi filios esse, eius, qui meditatur poenam in fratrem novam:

Maior mihi moles, maius miscendum malum,

Qui illius acerbum cor contundam & comprimam.

Quo igitur haec erupit moles? audi Thyestem ipsum:
Impius hortatur me frater, ut meos malis miser
Mandem natos.

Eorum viscera apponit: quid est enim, quo non progrediatur eodem ira, quo furor? Itaque iratos proprie dicimus exisse de potestate, id est, de consilio, de ratione, de mente. horum enim potestas in totum animum esse debet. His aut subtrahendi sunt ii, 78
in quos impetum conantur facere, dum se ipsi colligant (quid est autem se ipsum colligere, nisi dissipatas animi partes rursus in suum locum cogere?) aut rogandi orandique sunt, ut, si quam habent ulciscendi vim, differant in tempus aliud, dum defervescat ira. Defervescere autem certe significat ardorem animi invita ratione excitatum. Ex quo illud laudatur Archytæ, qui cum villico factus esset iratior, *Quo te modo*, inquit, *accepissem, nisi iratus essem?* Ubi sunt ergo isti, qui iracundiam utilem 37
dicunt? (potest utilis esse insania?) aut naturalem? 79
an quidquam esse potest secundum naturam, quod sit repugnante ratione? quo modo autem, si naturalis esset ira? aut alius alio magis iracundus esset; aut finem haberet prius, quam esset ulta, ulciscendi libido; aut quemquam poeniteret, quod fecisset per iram? ut Alexandrum regem videmus; qui cum interemisset Clitum, familiarem suum, vix a se manus abstinuit. tanta vis fuit poenitendi. Quibus cognitis, quis est, qui dubitet, quin hic quoque morus animi sit totus opinabilis ac voluntarius? quis enim dubitarit, quin aegrotationes animi, qualis est avaritia, gloriae cupiditas, ex eo, quod magni aestime-

- tur ea res, ex qua animus aegrotat, oriuntur? unde intelligi debet, perturbationem quoque omnem esse in opinione. Et, si fidentia, id est, firma animi confisio, scientia quaedam est et opinio gravis, non temere assentiens; diffidentia quoque est metus expectati et impendentis mali. Et, si spes est expectatio boni; mali expectationem esse necesse est metuere. Ut igitur metus, sic reliquae perturbationes sunt in malo. Ergo ut constantia, scientiae; sic perturbatio, erroris est. Qui autem natura dicuntur iracundi, aut misericordes, aut invidi, aut tale quid, ii sunt ita constituti, quasi mala valetudine animi; sanabiles tamen, ut Socrates dicitur, cum multa in conventu vitia collegisset in eum Zopyrus, qui se naturam cuiusque ex forma perspicere profitebatur; derisus est a ceteris, qui illa in Socrate vitia non agnoscerent: ab ipso autem Socrate sublevatus, cum illa sibi insita, sed ratione a se deiecta diceret. Ergo, ut optima quisque valetudine affectus potest videri, ut ut natura ad aliquem morbum proclivior; sic animus alius ad alia vitia propensior. qui autem non natura, sed culpa vitiosi esse dicuntur, eorum vitia constant e falsis opinionibus rerum bonarum ac malarum, ut sit alius ad alios motus perturbationesque proclivior. inveteratio autem, ut in corporibus, aegrius depellitur quam perturbatio; citiusque repentinus oculorum tumor sanatur, quam diuturna lippitudo depellitur.
- 38 Sed cognita iam causa perturbationum, quae omnes oriuntur ex iudiciis opinionum et voluntatibus, sit iam huius disputationis modus. Scire autem nos oportet, cognitis, quoad possunt ab homine cognosc

ci, honorum et malorum finibus, nihil a philosophia posse aut maius aut utilius optari, quam haec, quae a nobis hoc quadriduo disputata sunt. morte enim contenta, et dolore ad patiendum levato, adiunximus sedationem aegritudinis; qua nullum homini malum maius est. etsi enim omnis animi perturbatio gravis est, nec multum differt ab amentia; tamen ita ceteros, cum sint in aliqua perturbatione aut metus, aut laetitiae, aut cupiditatis, commotos modo et perturbatos dicere solemus; at eos, qui se aegritudini dediderunt, miseros, afflictos, aerumnosos, calamitosos. Itaque non fortuito factum videtur, sed a te ⁸³ ratione propositum, ut separatim de aegritudine, et de ceteris perturbationibus disputarem. in ea est enim fons miseriarum et caput. Sed et aegritudinis et reliquorum animi morborum una sanatio est: omnes opinabiles esse et voluntarios, eaque re suscipi, quod ita rectum esse videatur. Hunc errorem, quasi radicem malorum omnium, stirpitus philosophia se extracturam pollicetur. Demus ergo nos huic ex- ⁸⁴ colendos, patiamurque nos sanari. his enim malis infidentibus, non modo beati, sed ne sani quidem esse possumus. Aut igitur negemus, quidquam ratione confici, cum contra nihil sine ratione recte fieri possit; aut cum philosophia ex rationum collatione constet, ab ea, si et boni et beati volumus esse, omnia adiumenta et auxilia petamus bene beateque vivendi.

M. TULLII
CICERONIS
TUSCULANARUM
QUAESTIONUM

AD

M. BRUTUM

LIBER V.

VIRTUTEM AD BEATE VIVENDUM
SE IPSA ESSE CONTENTAM.

ARGUMENTUM.

Hic liber in difficili, sed gravi & dignissima Philosopho, quaestione versatur, *fitne virtus ad beate vivendum se ipsa contenta?* De ea disputatur primo Mathematicorum more breviter, deinde fusius more Philosophorum. Nam quemadmodum Geometrae, cum aliquid docere volunt, si quid ad eam rem pertinet eorum, quae ante docuerunt, id sumunt pro concessio & probato, illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum sit; philosophi autem, quamcunque rem habent in manibus, in eam, quae conveniunt, congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt: sic Cicero primo ex iis, quae superioribus diebus disputarat, conficit id, quod quaeritur; deinde vero ita de hac quaestione disputat, tanquam superioribus diebus nil esset disputando confectum. Nam primo ostendit breviter, si sapiens omnibus perturbationibus liber sit, non posse non beatum sapientem esse, quod qui in iis sint, miseri sint necessario. Quare, cum virtus a per-

turbationibus sola liberet, virtutem necessario solam beatum hominem efficere, c. 5. 6. In quo reprehendit veterem Academicorum & Peripateticorum inconstantiam, qui cum tria genera bonorum faciant, solam tamen virtutem dicant sufficere, etsi non ad beatissimam, tamen ad beatam vitam, c. 7-13. Deinde multis tum argumentis, tum exemplis hominum & vitiosorum & virtutis laude illustrium demonstrat, virtutem efficere hominem non solum beatum, quod est Stoicis cum Academiae veteris Philosophis & Peripateticis commune, sed etiam vel in cruciatu & tormentis beatissimum; quod contra dicunt Platonici & Peripatetici, qui virtute quidem beatam vitam esse contendunt, sed accessione bonorum corporis & fortunæ fieri beatissimam, 14-28. Subiicitur tandem longa disputatio, qua initio a Platonici & Peripateticis facta, ostenditur, quomodo cuique, inprimisque Epicureae, de fine bonorum, sententiæ consentaneum putet, sapientes semper beatissimos dicere.

QUINTUS hic dies, Brute, finem faciet Tusculanarum disputationum; quo die est a nobis ea de re, quam tu ex omnibus maxime probas, disputatum placere enim tibi admodum sensi et ex eo libro, quem ad me accuratissime scripsisti, et ex multis sermonibus tuis, virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam. Quod etsi difficile est probatu, propter tam varia et tam multa tormenta fortunæ; tale tamen est, ut elaborandum sit, quo facilius probetur. nihil est enim omnium, quæ in philosophia tractantur, quod gravius magnificentiusque dicatur. Nam, cum ea causa impulerit eos, qui primi se ad philosophiæ studium contulerunt, ut, omnibus rebus posthabitis, totos se in optimo vitæ statu exquirendo collocarent; profecto spe beate vivendi tantam in eo

studio curam operamque posuerunt. Quod si ab iis inventa et perfecta virtus est, et, si praesidii ad beate vivendum in virtute satis est; quis est, qui non praeclare et ab illis positam, et a nobis susceptam operam philosophandi arbitretur? sin autem virtus subiecta sub varios incertosque casus, famula fortunae est, nec tantarum virium est, ut se ipsa tueatur; vereor, ne non tam virtutis fiducia nitendum nobis ad spem beate vivendi, quam vota facienda videantur. Equidem eos casus, in quibus me fortuna vehementer exercuit, mecum ipse considerans, huic incipio sententiae diffidere; interdum et humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimescere. vereor enim, ne natura, cum corpora nobis infirma dedisset, iisque et morbos insanabiles, et dolores intolerabiles adiunxisset, animos quoque dederit et corporum doloribus congruentes, et separatim suis angoribus et molestiis implicatos. Sed in hoc me ipse castigo, quod ex aliorum et ex nostra fortasse mollitia, non ex ipsa virtute de virtutis robore existimo. Illa enim, si modo est ulla virtus, (quam dubitationem avunculus tuus, Brute, sustulit;) omnia, quae cadere in hominem possunt, subter se habet; eaque despiciens, casus contemnit humanos; culpaque omni carens, praeter se ipsam, nihil censet ad se pertinere. Nos autem omnia adversa tum venientia metu augentes, tum moerore praesentia, rerum naturam, quam errorem nostrum, damnare malimus. Sed et huius culpa, et ceterorum vitiorum peccatorumque nostrorum, omnis a philosophia petenda correctio est. cuius in sinum cum a primis temporibus aetatis nostra volun-

tas studiumque nos compulisset, his gravissimis casibus in eundem portum, ex quo eramus egressi, magna iactati tempestate confugimus. O vitae philosophia dux! o virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum! quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? tu urbes peperisti: tu dissipatos homines in societatem vitae convocasti: tu eos inter se primo domiciliis, deinde coniugiis, tum literarum et vocum communione iunxisti: tu inventrix legum, tu magistra morum et disciplinae fuisti. ad te confugimus: a te opem petimus: tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus totosque tradimus. Est autem unus dies, bene et ex praeceptis tuis actus, peccanti immortalitati anteponendus. Cuius igitur potius opibus utamur, quam tuis? quae et vitae tranquillitatem largita nobis es, et terrorem mortis sustulisti. Ac philosophia quidem tantum abest, ut, 6 proinde ac de hominum est vita merita, laudetur, ut a plerisque neglecta, a multis etiam vituperetur. Vituperare quisquam vitae parentem, et hoc Parricidio se inquinare audeat? et tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiam si minus percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error, et haec indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro respicere non possunt; nec eos, a quibus vita hominum instructa primis fit, fuisse philosophos arbitrantur. Quam rem antiquissimam cum videamus, nomen tamen confitemur esse recens. Nam sapientiam quidem ipsam quis negare potest? 7 non modo re esse antiquam, verum etiam nomine? quae divinarum humanarumque rerum, tum initio-

rum, causarumque cuiusque rei cognitione hoc pulcherrimum nomen apud antiquos assequebatur. Itaque et illos septem, qui a Graecis σοφοί, *sapientes* a nostris et habebantur, et nominabantur; et multis ante seculis Lycurgum, cuius temporibus Homerus etiam fuisse ante hanc urbem conditam traditur; etiam heroicis aetatibus Ulysses et Nestorem accepimus et fuisse, et habitos esse sapientes. Nec vero Atlas sustinere coelum, nec Prometheus affixus Caucaeso, nec stellatus Cepheus cum uxore, genero, filia, tradere-
 tur, nisi coelestium divina cognitio nomen eorum ad errorem fabulae traduxisset. A quibus ducti deinceps omnes, qui in rerum contemplatione studia ponebant, sapientes et habebantur, et nominabantur; idque eorum nomen usque ad Pythagorae manavit aetatem; quem, ut scribit auditor Platonis, Ponticus
 * Heraclides, vir doctus in primis, Phliuntem ferunt venisse, eumque cum Leonte, principe Phliasiorum, docte et copiose differuisse quaedam. cuius ingenium et eloquentiam cum admiratus esset Leon, quaesivisse ex eo, qua maxime arte consideret. at illum artem quidem se scire nullam, sed esse *philosophum*. admiratum Leontem novitatem nominis, quaesivisse, quinam essent philosophi, et quid inter eos et reli-
 9 quos interesset? Pythagoram autem respondisse, » si-
 » milem sibi videri vitam hominum, et mercatum
 » eum, qui haberetur maximo ludorum apparatu
 » totius Graeciae celebritate. nam ut illic alii corpo-
 » ribus exercitatis gloriam et nobilitatem coronae pe-
 » terent; alii emendi aut vendendi quaestu et lucro
 » ducerentur; esset autem quoddam genus eorum,

» idque vel maxime ingenuum, qui nec plausum,
 » nec lucrum quaerent, sed visendi causa venient,
 » studioseque perspicerent, quid ageretur, et quo
 » modo: ita nos quasi in mercatus quandam celebri-
 » tatem ex urbe aliqua, sic in hanc vitam ex alia vita
 » et natura profectos, alios gloriae servire, alios pe-
 » cuniae: raros esse quosdam, qui, ceteris omnibus
 » pro nihilo habitis, rerum naturam studiose intue-
 » rentur: hos se appellare sapientiae studiosos, id est
 » enim philosophos: et ut illic liberalissimum esset,
 » spectare, nihil sibi acquirentem, sic in vita longe
 » omnibus studiis contemplationem rerum cognitio-
 » nemque praestare. » Nec vero Pythagoras nominis 4
 solum inventor, sed rerum etiam ipsarum amplificac- 10
 tor fuit. qui cum post hunc Phliasium sermonem in Ita-
 liam venisset, exornavit eam Graeciam, quae Magna
 dicta est, et privatim et publice, praestantissimis et insti-
 tutis et artibus. cuius de disciplina aliud tempus fuerit
 fortasse dicendi. Sed ab antiqua philosophia usque ad
 Socratem, qui Archelaum, Anaxagorae discipulum,
 audierat, numeri motusque tractabantur, et unde om-
 nia orientur, quoque reciderent; studioseque ab his
 siderum magnitudines, intervalla, cursus anquire-
 bantur, et cuncta coelestia. Socrates autem primus
 philosophiam devocavit e coelo, et in urbibus collo-
 cavit, et in domos etiam introduxit, et coegit de vi-
 ta et moribus, rebusque bonis et malis quaerere. Cu- 18
 ius multiplex ratio disputandi, rerumque varietas, et
 ingenii magnitudo, Platonis memoria et literis con-
 secrata, plura genera effecit dissentientium philoso-
 phorum. E quibus nos id potissimum consecuti su-

mus, quo Socratem usum arbitrabamur, ut nostram ipsi sententiam tegeremus, errore alios levaremus, et in omni disputatione, quid esset simillimum veri, quaereremus. Quem morem cum Carneades acutissime copiosissimeque tenuisset, fecimus et alias saepe, et nuper in Tusculano, ut ad eam consuetudinem disputaremus. Et quadridui quidem sermonem superioribus ad te perscriptum libris misimus; quinto autem die, cum eodem in loco consedissemus, sic est propositum, de quo disputaremus.

- 5 *A.* Non mihi videtur ad beate vivendum satis posse
 12 virtutem. *M.* At hercule Bruto meo videtur; cuius ego iudicium, pace tua dixerim, longe antepono tuo. *A.* Non dubito. Nec id nunc agitur, tu illum quantum ames; sed hoc, quod mihi dixi videri, quale sit: de eo a te disputari volo. *M.* Nempe negas ad beate vivendum satis posse virtutem? *A.* Prorsus nego. *M.* Quid? ad recte, honeste, laudabiliter, postremo ad bene vivendum satisne est praesidii in virtute? *A.* Certe satis. *M.* Potes igitur, aut qui male vivat, non eum miserum dicere, aut, quem bene fateare, eum negare beate vivere? *A.* Quidni possim? nam etiam in tormentis recte, honeste, laudabiliter, et ob eam rem bene vivi potest, dummodo intelligas, quid nunc dicam bene. dico enim, constanter, graviter, sapienter, fortiter. Haec etiam in equuleum conii-
 13 ciuntur, quo vita non adspirat beata. *M.* Quid igitur? solane beata vita, quaeso, relinquitur extra ostium limenque carceris, cum constantia, gravitas, fortitudo, sapientia, reliquaeque virtutes rapiantur ad tortorem, nullumque recusent nec supplicium;

nec dolorem? *A.* Tu, si quid es facturus, nova aliqua conquiras oportet. Ista me minime movent, non solum quia pervulgata sunt, sed multo magis, quia, tanquam levia quaedam vina nihil valent in aqua, sic Stoicorum ista magis gustata, quam potata delectant. Velut iste chorus virtutum, in equuleum impositus, imagines constituit ante oculos cum amplissima dignitate, ut ad eas cursim perrectura beata vita, nec eas a se desertas passura videatur. cum autem animum ab ista pictura imaginibusque virtutum, ad rem veritatemque traduxeris; hoc nudum relinquitur, possitne quis beatus esse, quamdiu torqueatur. Quamobrem hoc nunc quaeramus: virtutes autem, ¹⁴ noli vereri, ne exoptulent et querantur se a beata vita esse relictas. Si enim nulla virtus prudentia vacat, prudentia ipsa hoc videt, non omnes bonos esse etiam beatos; multaque de M'. Atilio, Q. Caepione, M'. Aquillio recordatur; beatamque vitam, si imaginibus potius uti, quam rebus ipsis placet, conantem ire in equuleum, retinet [ipsa prudentia,] negatque ei cum dolore et cruciatu quidquam esse commune. *M.* Facile patior, ⁶ te isto modo agere: etsi iniquum est praescribere mihi ¹⁵ te, quemadmodum a me disputari velis. Sed quaero, utrum aliquid actum superioribus diebus, an nihil arbitremur? *A.* Actum vero, et aliquantum quidem. *M.* Atqui, si ita est, profligata iam haec, et paene ad exitum adducta quaestio est. *A.* Quo tandem modo? *M.* Quia motus turbulenti, iactationesque animorum incitatae, et impetu inconsiderato elatae, rationem omnem repellentes, vitae beatae nullam partem relinquunt. quis enim potest, mortem aut dolo-

rem metuens, quorum alterum saepe adest, alterum
semper impendet, esse non miser? quid, si idem (quod
plurimumque fit) paupertatem, ignominiam, infamiam
timet; si debilitatem, caecitatem; si denique, quod
non singulis hominibus, sed potentibus populis saepe
contigit, servitutem; potest ea timens esse quisquam
16 beatus? Quid, qui non modo ea futura timet, ve-
rum etiam fert sustinetque praesentia? adde eodem
exilia, luctus, orbitates. qui rebus his fractus aegri-
tudine eliditur, potest tandem esse non miserrimus?
Quid vero illum, quem libidinibus inflammatum et
furentem videmus, omnia rabide appetentem cum
inexplebili cupiditate, quoque affluentius voluptates
undique hauriat, eo gravius ardentiusque sitientem,
nonne recte miserrimum dixeris? quid elatus ille le-
vitate, inanique laetitia exultans et temere gestiens;
nonne tanto miserior, quanto sibi videtur beator?
ergo, ut hi miseri, sic contra illi beati, quos nulli
metus terrent, nullae aegritudines exedunt, nullae
libidines incitant, nullae futes laetitiae exultantes
languidis liquefaciunt voluptatibus. Ut maris igitur
tranquillitas intelligitur, nulla ne minima quidem au-
ra fluctus commovente: sic animi quietus et placatus
status cernitur, cum perturbatio nulla est, qua mo-
17 veri queat. Quod si est, qui vim fortunae, qui om-
nia humana, quae cuique accidere possunt, tolerabi-
lia ducat, ex quo nec timor eum, nec angor attingat;
idemque, si nihil concupiscat, nulla efferatur
animi inani voluptate: quid est, cur is non beatus
sit; et si haec virtute efficiuntur, quid est, cur virtus
7 ipsa per se non efficiat beatos? *A.* Atqui alterum dici

non potest, quin ii, qui nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiscant, nulla impotenti laetitia efferantur, beati sint; itaque id tibi concedo: alterum autem iam integrum non est. superioribus enim disputationibus effectum est, vacare omni animi perturbatione sapientem. *M.* Nimirum igitur confecta res est. videtur enim ad exitum venisse quaestio. *A.* Propemodum id quidem. *M.* Verumtamen 18 mathematicorum iste mos est, non est philosophorum. Nam geometrae cum aliquid docere volunt, si quid ad eam rem pertinet eorum, quae ante docuerunt, id sumunt pro concesso et probato: illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est. Philosophi, quamcunque rem habent in manibus, in eam, quae conveniunt, congerunt omnia; etsi alio loco disputata sunt. Quod ni ita esset, cur Stoicus, si esset quaesitum, satisne ad beate vivendum virtus posset, multa diceret? cui satis esset, respondere, se ante docuisse, nihil bonum esse, nisi quod honestum esset; hoc probato consequens esse, beatam vitam virtute esse contentam: et, quo modo hoc sit consequens illi, sic illud huic; ut, si beata vita virtute contenta sit, nisi honestum quod sit, nihil aliud sit bonum. Sed tamen 19 non agunt sic. nam et de honesto et de summo bono separatim libri sunt; et cum ex eo efficiatur, satis magnam in virtute ad beate vivendum esse vim, nihilominus hoc agunt separatim. propriis enim, et suis argumentis, et admonitionibus tractanda quaeque res est, tanta praesertim. cave enim putes, ullam a philosophia vocem emissam clariorem, ullumve esse philosophiae promissum uberius aut maius. Nam quid

profitetur? o dii boni! perfecturam se, qui legibus suis paruisset, ut esset contra fortunam semper armatus: ut omnia praesidia haberet in se bene beateque vivendi: ut esset semper denique beatus. Sed videro, quid efficiat. Tantisper hoc ipsum magni aestimo, quod pollicetur. Nam Xerxes quidem refertus omnibus praemiis donisque fortunae, non equitatu, non pedestribus copiis, non navium multitudinem, non infinito pondere auri contentus, praemium proposuit ei, cui invenisset novam voluptatem. qua ipsa non fuisset contentus: neque enim unquam finem inveniet libido. Nos vellem praemio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisset, quo hoc firmiter crederemus.

8 *A.* Vellem id quidem: sed habeo paululum, quod
 21 requiram. ego enim assentior, eorum, quae posuisti, alterum alteri consequens esse, ut, quemadmodum, si quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur, vitam beatam virtute confici; sic, si vita beata in virtute sit, nihil esse, nisi virtutem, bonum. Sed Brutus tuus, auctore Aristo et Antiocho, non sentit hoc: putat enim, etiam si sit bonum aliquid praeter virtutem. *M.* Quid igitur? contra Brutumne me dicturum putas? *A.* Tu vero, ut videtur: nam praefinitum
 22 re non est meum. *M.* Quid cuique igitur consentaneum sit, alio loco. Nam ista mihi et cum Antiocho saepe, et cum Aristone nuper, cum Athenis imperator apud eum deversarer, dissensio fuit. mihi enim non videbatur quisquam esse beatus posse, cum in malis esset; in malis autem sapientem esse posse, si essent ulla corporis aut fortunae mala. Dicebantur haec,

quae scripsit etiam Antiochus locis pluribus : virtutem ipsam per se beatam vitam efficere posse, neque tamen beatissimam : deinde ex maiore parte plerasque res nominari, etiam si qua pars abesset, ut vires, ut valetudinem, ut divitias, ut honorem, ut gloriam; quae genere, non numero cernerentur: item beatam vitam, etiam si ex aliqua parte claudicaret, tamen ex multo maiore parte obtinere nomen suum. Haec ²³ nunc enucleare non ita necesse est; quamquam non constantissime dici mihi videntur. Nam et qui beatus est, non intelligo, quid requirat, ut sit beator: (si est enim quod desit, ne beatus quidem est:) et, quod ex maiore parte unamquamque rem appellari spectarique dicunt, est ubi id isto modo valeat. cum vero tria genera malorum esse dicant; qui duorum generum malis omnibus urgeatur, ut omnia adversa sint in fortuna, omnibus oppressum corpus et confectum doloribus, huic paulumne ad beatam vitam deesse dicemus, non modo ad beatissimam? Hoc illud ²⁴ est, quod Theophrastus sustinere non potuit. nam cum statuisset, verbera, tormenta, cruciatus, patriae everfiones, exilia, orbitates magnam vim habere ad male misereque vivendum, non est ausus elate et ample loqui, cum humiliter demisseque sentiret. Quam ⁹ bene, non quaeritur: constanter quidem certe. Itaque mihi placere non solet, consequentia reprehendere, cum prima concesseris. Hic autem elegantissimus omnium philosophorum et eruditissimus, non magnopere reprehenditur, cum tria genera dicit bonorum: vexatur autem ab omnibus, primum in eo libro, quem scripsit de vita beata, in quo multa dif-

putat, quamobrem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit. in eo etiam putatur dicere, in rotam beatam vitam non escendere. Non usquam id quidem dicit omnino; sed, quae dicit, 25 idem valent. Possum igitur, cui concesserim, in malis esse dolores corporis, in malis naufragia fortunae, huic succensere dicenti, non omnes bonos esse beatos, cum in omnes bonos ea, quae ille in malis numerat, cadere possint? Vexatur idem Theophrastus et libris et scholis omnium philosophorum, quod in Callisthene suo laudavit illam sententiam,

Vitam regit fortuna, non sapientia.

Negant ab ullo philosopho quidquam dictum esse languidius. recte id quidem; sed nihil intelligo dici potuisse constantius. Si enim tot sunt in corpore bona, 26 tot extra corpus, in casu atque fortuna; nonne consentaneum est, plus fortunam, quae domina rerum sit et externarum et ad corpus pertinentium, quam consilium, valere? An malumus Epicurum imitari? qui multa praeclare saepe dicit: quam enim sibi constanter convenienterque dicat, non laborat. Laudat tenuem victum. Philosophi id quidem; sed si Socrates, aut Antisthenes diceret, non is, qui finem bonorum voluptatem esse dixerit. Negat, quemquam iucunde posse vivere, nisi idem honeste, sapienter, iusteque vivat. Nihil gravius, nihil philosophia dignius; nisi idem hoc ipsum, honeste, sapienter, iuste, ad voluptatem referret. Quid melius, quam fortunam exiguam intervenire sapienti? sed hoc isne dicit, qui, cum dolorem non modo maximum malum, sed solum malum etiam dixerit, toto corpore oppri-

mi possit doloribus acerrimis, tum cum maxime contra fortunam gloriatur? Quod idem melioribus etiam 27
 verbis Metrodorus, *Occupavi te, inquit, Fortuna, atque cepi; omnesque aditus tuos interclusi, ut ad me adspirare non posses.* Praeclare, si Aristo Chius, aut si Stoicus Zeno diceret, qui, nisi quod turpe esset, nihili malum duceret. Tu vero, Metrodore, qui omne bonum in visceribus medullisque condideris; et definieris, summum bonum firma corporis affectione, explorataque spe contineri, fortunae aditus interclusisti? quo modo? isto enim bono iam exspoliari potes. Atqui his capiuntur imperiti; et propter 10
 huiusmodi sententias, istorum hominum est multitudo. Acute autem disputantis illud est, non quid quisque dicat, sed quid cuique dicendum sit, videre. Velut in ea ipsa sententia, quam in hac disputatione suscepimus, omnes bonos semper beatos volumus esse. quid dicam bonos, perspicuum est. omnibus enim virtutibus instructos et ornatos, cum sapientes, tum viros bonos dicimus. Videamus, qui dicendi sint beati. equidem hos existimo, qui sint in bonis, nullo adiuncto malo. Neque ulla alia huic verbo, cum beatum dicimus, subiecta notio est, nisi, 29
 secretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio. Hanc assequi virtus, si quidquam praeter ipsam boni est, non potest. aderit enim malorum, si mala illa ducimus, turba quaedam, paupertas, ignobilitas, humilitas, solitudo, amissio suorum, graves dolores corporis, perdita valetudo, debilitas, caecitas, interitus patriae, exsilium, servitus denique. in his tot et tantis (atque etiam plura possunt accidere)

potest esse sapiens. nam haec casus importat, qui in sapientem potest incurrere. at si ea mala sunt, quis potest praestare, sapientem semper beatum fore, cum
 30 vel in omnibus his uno tempore esse possit? Non igitur facile concedo, neque Bruto meo, neque communibus magistris, neque veteribus illis, Aristoteli, Speusippo, Xenocrati, Polemoni, ut cum ea, quae supra enumeravi, in malis numerent, iidem dicant, semper beatum esse sapientem. quos si titulus hic delectat insignis et pulcher, Pythagora, Socrate, Platone dignissimus, inducant animum, illa, quorum splendore capiuntur, vires, valetudinem, pulchritudinem, divitias, honores, opes contemnere, eaque, quae his contraria sint, pro nihilo ducere: tum poterunt clarissima voce profiteri, se neque fortunae impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, neque paupertate terreri, omniaque sibi in sese esse posita, neque esse quidquam extra suam potestatem,
 31 quod ducant in bonis. Namque et haec loqui, quae sunt magni cuiusdam et alti viri, et eadem, quae vulgus, in malis et bonis numerare, concedi nullo modo potest: qua gloria commotus Epicurus exoritur; cui etiam, si diis placet, videtur semper sapiens beatus. Hic dignitate huius sententiae capitur. sed nunquam id diceret, si ipse se audiret. quid est enim, quod minus conveniat, quam ut is, qui vel summum, vel solum malum dolorem esse dicat, idem censeat, *Quam hoc suave est*, tum, cum dolore crucietur, dicturum esse sapientem? Non igitur ex singulis vocibus philosophi spectandi sunt, sed ex perpetuitate atque constantia.

A. Adducis me, ut tibi assentiar. Sed tua quoque, 11
vide, ne desideretur constantia. *M.* Quonam modo? 32

A. Quia legi tuum nuper quartum de Finibus. In eo mihi videbare, contra Catonem differens, hoc velle ostendere, quod mihi quidem probatur, inter Zenonem et Peripateticos nihil praeter verborum novitatem interesse. Quod si ita est, quid est causae, quin, si Zenonis rationi consentaneum sit, satis magnam vim in virtute esse ad beatè vivendum, liceat idem Peripateticis dicere? rem enim opinor spectari oportere, non verba. *M.* Tu quidem tabellis obfignatis 33
âgis mecum; et testificaris, quid dixerim aliquando, aut scripserim. Cum aliis isto modo, qui legibus impositis disputant. Nos in diem vivimus? quodcumque nostros animos probabilitate percussit, id dicimus. itaque soli sumus liberi. verumtamen, quoniam de constantia paulo ante diximus, non ego hoc loco id quaerendum puto, verumne sit, quod Zenoni placuerit, quodque eius auditori, Aristoni, bonum esse solum, quod honestum esset; sed, si ita esset, tum ut hoc totum, beate vivere, in una virtute poneret. Quare demus hoc sane Bruto, ut sit beatus semper 34
sapient. quam sibi conveniat, ipse viderit. Gloria quidem huius sententiae quis est illo viro dignior? nos tamen tenëamus, ut sit idem beatissimus: etsi Zeno Cittieus, advena quidem, et ignobilis verborum opifex, insinuasse se in antiquam philosophiam videtur. Huius sententiae gravitas a Platonis auctori- 12
tate repetatur; apud quem saepe haec oratio usurpata est, ut nihil praeter virtutem diceretur bonum; velut in Gorgia Socrates, cum esset ex eo quaesitum,

Archelaum, Perdiccae filium, qui tum fortunatissimus
 35 haberetur, nonne beatum putaret? » *Haud scio, in-*
 » *quit. nunquam enim cum eo collocutus sum. Ain tu?*
 » *an tu aliter id scire non potes? Nullo modo. Tu*
 » *igitur ne de Perfarum quidem rege magno potes*
 » *dicere, beatusne fit? An ego possim, cum ignorem,*
 » *quam sit doctus, quam vir bonus? Quid? tu in eo fi-*
 » *tam vitam beatam putas? Ita prorsus existimo, bo-*
 » *nos, beatos: improbos, miseros. Miser ergo Arche-*
 » *laus? Certe, si iniustus.* » Videturne omnem hic
 36 beatam vitam in una virtute ponere? Quid vero in
 epitaphio? quo modo idem? » Nam cui viro, inquit,
 » ex se ipso apta sunt omnia, quae ad beate viven-
 » dum ferunt, nec suspensa aliorum aut bono casu,
 » aut contrario, pendere ex alterius eventis, et er-
 » rare coguntur; huic optime vivendi ratio compa-
 » rata est. Hic est ille moderatus, hic fortis, hic sa-
 » piens: hic, et nascentibus, et cadentibus cum reli-
 » quis commodis, tum maxime liberis, parebit et
 » obediet praecepto illi veteri:

Neque enim laetabitur unquam, nec moerebit nimis,

Quod semper in se ipso omnem spem reponet sui.

13 Ex hoc igitur Platonis quasi quodam sancto augusto-
 que fonte nostra omnis manabit oratio.

37 Unde igitur rectius ordiri possumus, quam a
 communi parente natura? quae quidquid genuit,
 non modo animal, sed etiam quod ita ortum esset e
 terra, ut stirpibus suis niteretur, in suo quodque ge-
 nere perfectum esse voluit. itaque et arbores, et vi-
 tes, et ea, quae sunt humiliora, neque se tollere a
 terra altius possunt; alia semper virent, alia hieme

nudata, verno tempore tepesfacta frondescent; neque est ullum, quod non ita vigeat interiore quodam motu, et suis in quoque seminibus inclusis, ut aut flores, aut fruges fundat, aut baccas; omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit, nulla vi impediante, perfecta sint. Facilius vero etiam in bestiis, quod his sensus a natura est datus, vis ipsius naturae perspicere potest. Namque alias bestias nantes aquarum incolae esse voluit; alias volucres, coelo frui libero; serpentes quasdam, quasdam esse gradientes; earum ipsarum partim solivagas, partim congregatas; immanes alias, quasdam autem cicures; nonnullas abditas, terraque tectas. atque earum quaeque suum tenens munus, cum in disparis animantis vitam transire non possit, manet in lege naturae. et ut bestiis aliud alii praecipui a natura datum est, quod suum quaeque retinet, nec discedit ab eo; sic homini multo quiddam praestantius: etsi praestantia debent ea dici, quae habent aliquam comparationem. Humanus autem animus, decerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest. Hic igitur, si est excultus, et si eius acies ita curata est, ut ne caecetur erroribus; sit perfecta mens, id est, absoluta ratio; quod est idem virtus. Et, si omne beatum est, cui nihil deest, et quod in suo genere expletum atque cumulatam est, idque virtutis est proprium; certe omnes virtutis compotes, beati sunt. Et hoc quidem mihi cum Bruto convenit, item cum Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone. Sed mihi videntur etiam beatissimi. quid enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis bonis? aut, qui diffidit,

14 beatus esse qui potest? At diffidat necesse est, qui bona dividit tripartito. Qui enim poterit aut corporis firmitate, aut fortunae stabilitate confidere? atqui, nisi stabili, et fixo, et permanente bono, beatus esse nemo potest. Quid ergo eiusmodi istorum est? ut mihi Laconis illud dictum in hos cadere videatur: qui glorianti cuidam mercatori, quod multas naves in omnem oram maritimam dimisisset, *Non sane optabilis quidem ista*, inquit, *rudentibus apta fortuna*. An dubium est, quin nihil sit habendum in eo genere, quo vita beata completur, si id possit amitti? nihil enim interarescere, nihil exstingui, nihil cadere debet eorum, in quibus vita beata consistit. nam qui timebit, ne quid ex his deperdat, beatus esse non

41 poterit. Volumus enim, eum, qui beatus sit, tutum esse, inexpugnabilem, septum atque munitum; non ut parvo metu praeditus sit, sed ut nullo. Ut enim innocens is dicitur, non qui leviter nocet, sed qui nihil nocet; sic sine metu is habendus est, non qui parum metuit, sed qui omnino metu vacat. quae est enim alia fortitudo, nisi animi affectio cum in adeundo periculo, et in labore ac dolore patiens, tum pro-

42 cul ab omni metu? Atque haec certe non ita se haberent, nisi omne bonum in una honestate confisteret. Qui autem illam maxime optatam et expetitam securitatem (securitatem autem nunc appello vacuitatem aegritudinis, in qua vita beata posita est) habere quisquam potest, cui aut adsit, aut adesse possit multitudo malorum? qui autem poterit esse celsus, et erectus, et ea, quae homini accidere possunt, omnia parva ducens, qualem sapientem esse volumus, nisi omnia sibi

in se posita censebit? An Lacedaemonii, Philippo minitante per literas, se omnia, quae conarentur, prohibitorum, quaesiverunt, *num se esset etiam mori prohibitorum*; vir is, quem quaerimus, non multo facilius tali animo reperietur, quam civitas universa? Quid? ad hanc fortitudinem, de qua loquimur, temperantia adiuncta, quae sit moderatrix omnium commotionum; quid potest ad beate vivendum deesse ei, quem fortitudo ab aegritudine et a metu vindicet; temperantia tum a libidine avocet, tum insolenti alacritate gestire non sinat? Haec efficere virtutem ostenderem, nisi superioribus diebus essent explicata. Atqui cum perturbationes animi, miseram, 15
 sedationes autem vitam efficiant beatam; duplexque 43
 ratio perturbationis sit, quod aegritudo et metus in malis opinatis, in bonorum autem errore, laetitia gestiens libidoque versentur: cum haec omnia cum consilio et ratione pugnent; his tu tam gravibus concitationibus, tamque ipsis inter se dissentientibus atque distractis, quem vacuum, solutum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? atqui sapiens semper ita affectus est. semper igitur sapiens beatus est. Atqui etiam omne bonum, laetabile est: quod autem laetabile, id praedicandum et prae se ferendum: quod tale autem, id etiam gloriosum: si vero gloriosum, certe laudabile: quod autem laudabile, profecto etiam honestum: quod bonum igitur, id honestum. At quae isti bona numerant, ne ipsi quidem honesta dicunt. solum igitur bonum, quod honestum. ex quo efficitur, honestate una vitam contineri beatam. Non sunt igitur ea bona dicenda, nec

habenda, quibus abundantem licet esse miserrimum.

45 An dubitas, quin praestans valetudine, viribus, forma, acerrimis integerrimisque sensibus, (adde etiam, si libet, pernicitatem et velocitatem; da divitias, honores, imperia, opes, gloriam:) si fuerit is, qui haec habet, iniustus, intemperans, timidus, hebeti ingenio, atque nullo; dubitabisne eum miserum dicere? qualia igitur ista bona sunt, quae qui habeat, miserrimus esse possit? videamus, ne, ut acervus ex sui generis granis, sic beata vita ex sui similibus partibus effici debeat. Quod si ita est; ex bonis, quae sola honesta sunt, efficiendus est beatus. ea mixta ex dissimilibus si erunt, honestum ex his effici nihil poterit. quo detracto, quid poterit beatum intelligi? etenim quidquid est, quod bonum sit, id expetendum est: quod autem expetendum, id certe approbandum: quod vero approbaris, id gratum acceptumque habendum. ergo etiam dignitas ei tribuenda est. quod si ita est; laudabile sit necesse est. bonum igitur omne laudabile. ex quo efficitur, ut, quod sit honestum, id sit solum bonum. Quod ni ita tenebimus;

46 multa erunt, quae nobis bona dicenda sint. Omitto divitias; quas, cum quivis, quamvis indignus, habere possit, in bonis non numero. quod enim est bonum, id non quivis habere potest. Omitto nobilitatem, famamque popularem, stultorum improborumque consensu excitatam. Haec, quae sunt minima, tamen bona dicantur necesse est: candiduli dentes, venusti oculi, color suavis, et ea, quae Euryclea laudat Ulyssi pedes abluens, *lenitudo orationis, mollitudo corporis*. ea si bona duceamus, quid erit in philoso-

phi gravitate, quam in vulgi opinione stultorumque turba, quod dicatur aut gravius, aut grandius? At 47 enim eadem Stoici *praecipua*, vel *producta* dicunt, quae bona isti. Dicunt illi quidem; sed his vitam beatam compleri negant: hi autem sine iis esse nullam putant; aut, si sit beata, beatissimam certe negant. Nos autem volumus beatissimam; idque nobis Socratica illa conclusione confirmatur. Sic enim princeps ille philosophiae differebat. *Qualis cuiusque animi affectus esset, talem esse hominem: qualis autem ipse homo esset, talem eius esse orationem: orationi autem facta similia, factis vitam.* Affectus autem animi in bono viro laudabilis: et vita igitur laudabilis boni viri: et honesta ergo, quoniam laudabilis. ex quibus, bonorum beatam vitam esse, concluditur. Etenim, proh 48 deorum atque hominum fidem! parumne cognitum est superioribus nostris disputationibus, an delectationis, et otii consumendi causa locuri sumus, sapientem ab omni concitatione animi, quam perturbationem voco, semper vacare? semper in animo eius esse placidissimam pacem? Vir igitur temperatus, constans, sine metu, sine aegritudine, sine alacritate ulla, sine libidine, nonne beatus? At semper sapiens talis: semper igitur beatus. Iam vero qui potest vir bonus non ad id, quod laudabile sit, omnia referre, quae agit, quaeque sentit? refert autem omnia ad beate vivendum. beata igitur vita laudabilis. nec quidquam sine virtute laudabile. beata igitur vita virtute conficitur. Atque hoc sic etiam concluditur. Nec in misera vita 17 quidquam est praedicabile, aut gloriandum; nec in ea, 49 quae nec misera sit, nec beata. et est in aliqua vita prae-

dicabile aliquid, et gloriandum, ac prae se ferendum;
ut Epaminondas,

Consiliis nostris laus est attonsa Laconum :
ut Africanus,

A sole exoriente, supra Maeoti' paludes,

Nemo est, qui factis me aequiparare queat.

- 50 Quod si est; beata vita glorianda, et praedicanda, et prae se ferenda est. nihil est enim aliud, quod praedicandum, et prae se ferendum sit. Quibus positis, intelligis, quid sequatur: et quidem, nisi ea vita beata est, quae est eadem honesta; sit aliud necesse est melius vita beata. quod erit enim honestum, certe fatebuntur esse melius. ita erit beata vita melius aliquid; quo quid potest dici perverius? quid? cum fatentur factis magnam vim esse in vitiis ad miseram vitam, nonne fatendum est, eandem vim in virtute esse ad beatam vitam? contrariorum enim contraria sunt consequentia. Quo loco quaero, quam vim habeat libra illa Critolai: qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis, et externa; tantum propendere illam bonorum animi lancem putet, ut terram et maria deprimat. Quid ergo aut hunc prohibet, aut etiam Xenocratem illum gravissimum philosophorum, exaggerantem tantopere virtutem, et extenuantem cetera et abiicientem, in virtute non beatam modo vitam, sed etiam beatissimam ponere? quod quidem nisi sit, 52 virtutum interitus consequetur. Nam in quem cadit aegritudo, in eundem metum cadere necesse est. est enim metus futurae aegritudinis sollicita expectatio, in quem autem metus, in eundem formido, timiditas, pavor, ignavia. Ergo ut idem vincatur in-

terdum, nec putet ad se praeceptum illud Atrai pertinere,

Proinde ita parent se in vita, ut vinci nesciant.

Hic autem vincetur, ut dixi; nec modo vincetur, sed etiam serviet. At nos virtutem semper liberam volumus, semper invictam. Quae nisi sunt, sublata virtus est. Atqui si in virtute satis est praesidii ad bene vi- 53
vendum, satis est etiam ad beate. satis est enim certe in virtute, ut fortiter vivamus, si fortiter, etiam ut magno animo, et quidem ut nulla re unquam terreamur, semperque simus invicti. Sequitur, ut nihil poeniteat, nihil desit, nihil obstet. Ergo omnia profluentur, absolute, prospere. igitur beate. Satis autem ad fortiter vivendum virtus potest: satis ergo etiam ad beate. Etenim ut stultitia, etsi adepta est, quod con- 54
cupivit, nunquam se tamen satis consecutam putat: sic sapientia semper eo contenta est, quod adest, neque eam unquam sui poenitet.

Similemne putas C. Laelii unum consulatum fuisse, 19
et eum quidem cum repulsa, cum L. Cinnae quatuor?
(si cum sapiens et bonus vir, qualis ille fuit, suffragiis praeteritur, non populus a bono consule potius, quam ille a malo populo repulsam fert); sed tamen utrum malles, te, si potestas esset, semel, ut Laelium, consulem, an, ut Cinnam, quater? non dubito, tu quid responsurus sis. itaque video, cui committam. Non quemvis hoc idem interrogarem, responderet 55
enim alius fortasse, se non modo quatuor consulatus uni antepone; sed unum diem Cinnae multorum et clarorum virorum totis aetatibus. Laelius, si digito quem attigisset, poenas dedisset. at Cinna, collegae

fui, consulis Cn. Octavii, praecidi caput iussit; P. Craffi, L. Caesaris, nobilissimorum hominum, quorum virtus fuerat domi militiaeque cognita; M. Antonii, omnium eloquentissimi, quos ego audierim; C. Caesaris, in quo mihi videtur fuisse specimen humanitatis, salis, suavitatis, leporis. Beatusne igitur, quia hos interfecit? mihi contra non solum eo videtur miser, quod ea fecit, sed etiam quod ita se gessit, ut ea facere ei liceret. Etsi peccare nemini licet. sed sermonis errore labimur. id enim licere dicimus, quod cui
 56 conceditur. Utrum tandem beatior C. Marius, tum, cum Cimbricae victoriae gloriam cum collega Catullo communicavit, paene altero Laelio, (nam hunc illi duco simillimum) an cum civili bello victor, iratus, necessariis Catuli deprecantibus, non semel respondit, sed saepe, *Moriatur?* in quo beatior ille, qui huic nefariae voci paruit, quam is, qui tam scelerate imperavit. nam cum accipere, quam facere praestat iniuriam; tum morti iam ipsi adventanti paulum procedere obviam, quod fecit Catulus, quam, quod Marius, talis viri interitu sex suos obruere conflatus, et contaminare extremum tempus aetatis.

λ 20 Duodequadraginta annos tyrannus Syracusanorum fuit Dionysius, cum v et xx natus annos dominatum occupavisset. Qua pulchritudine urbem, quibus autem opibus praeditam, servitute oppressam tenuit civitatem? Atqui de hoc homine a bonis auctoribus sic scriptum accepimus, summam fuisse eius in victu temperantiam, in rebusque gerendis virum acrem et industrium, eundem tamen maleficum natura et iniustum. ex quo omnibus, bene veritatem

intuentibus, videri necesse est miserrimum. ea enim ipsa, quae concupierat, ne tum quidem, cum omnia se posse censebat, consequebatur. Qui cum esset bonis parentibus atque honesto loco natus (etsi id quidem alius alio modo tradidit) abundaretque aequalium familiaritatibus, et consuetudine propinquorum; haberet etiam, more Graeciae, quosdam adolescentes amore coniunctos; credebat se eorum nemini: sed his, quos ex familiis locupletum servos delegerat, quibus nomen servitutis ipse detraxerat, et quibusdam convenis, et feris barbaris corporis custodiam committebat. Ita propter iniustam dominatus cupiditatem in carcerem quodammodo ipse se incluserat. Quin etiam, ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit. Ita fordido ancillarique artificio regiae virgines, ut tonstriculae, tondebant barbam et capillum patris. Et tamen ab his ipsis, cum iam essent adultae, ferrum removit, instituitque, ut candentibus iuglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent. Cumque duas uxores haberet, Aristomachen, civem suam, Doridem autem Locrensem, sic noctu ad eas ventitabat, ut omnia specularetur, et perscrutaretur ante. Et, cum fossam latam cubiculari lecto circumdedisset, eiusque fossae transitum ponticulo ligneo coniunxisset; eum ipsum, cum forem cubiculi clauserat, detorquebat. Idemque cum in communibus suggestis consistere non auderet, concionari ex turri alta solebat. Atque is cum pila ludere vellet (studiose enim id factitabat) tunicamque poneret, adolescentulo, quem amabat, tradidisse gladium dicitur. Hic cum quidam familiaris iocans dixisset: *Huic qui-*

dem certe vitam tuam committis; arrisissetque adolescens; utrumque iussit interfici: alterum, quia viam demonstravisset interimendi sui; alterum, quia dictum id risu approbavisset. Atque eo facto sic doluit, ut nihil gravius tulerit in vita. quem enim vehementer amarat, occiderat. Sic distrahuntur in contrarias partes impotentium cupiditates. cum huic obsecutus
 61 fis, illi est repugnandum. Quamquam hic quidem
 21 tyrannus ipse indicavit, quam esset beatus. Nam cum quidam ex eius assentatoribus Damocles commemoraret in sermone copias eius, opes, maiestatem dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam aedium regiarum; negaretque unquam beatiorum quemquam fuisse: *Visne igitur, inquit, Damocle, quoniam haec te vita delectat, ipse eandem degustare, & fortunam experiri meam?* cum se ille cupere dixisset, collocari iussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrime textili stragulo, magnificis operibus picto; abacosque complures ornavit argento, auroque caelato. Tum ad mensam eximia forma pueros delectos iussit consistere, eosque nutum eius intuentes diligenter
 62 strare. Aderant unguenta, coronae: incendebantur odores: mensae conquisitissimis epulis exstruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium, e lacunari seta equina aptum, demitti iussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulchros illos ministratores adspiciebat, nec plenum artis argentum: nec manum porrigebat in mensam: iam ipsae defluebant coronae: denique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quod iam beatus nollet esse. Satisne videtur declarasse Dio-

hysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliquis ter-
 ror impendat? Atque ei ne integrum quidem erat, ut
 ad iustitiam remigraret, civibusque libertatem et iura
 redderet. iis enim se adolescens improvida aetate ir-
 retierat erratis, eaque commiserat, ut salvus esse non
 posset, si sanus esse coepisset. Quantopere vero ami- 22
 citias desideraret, quarum infidelitatem extimescebat, 63
 declaravit in Pythagoreis duobus illis; quorum cum
 alterum vadem mortis accepisset, alter, ut vadem
 suum liberaret, praesto fuisset ad horam mortis desti-
 natam: *Utinam ego, inquit, tertius vobis amicus ad-*
scriberer! Quam huic erat miserum, carere consue-
 tudine amicorum, societate victus, sermone omnino
 familiari! homini praesertim docto a puero, et arti-
 bus ingenuis erudito. Musicorum vero perstudiosum
 accepimus, poetam etiam tragicum: quam bonum, ni-
 hil ad rem. in hoc enim genere nescio quo pacto magis,
 quam in aliis, suum cuique pulchrum est. adhuc ne-
 minem cognovi poetam (et mihi fuit cum Aquinio
 amicitia) qui sibi non optimus videretur. Sic se res
 habet: te tua, me delectant mea. Sed, ut ad Diony-
 sium redeamus; omni cultu et victu humano care-
 bat: vivebat cum fugitivis, cum facinorosis, cum bar-
 baris: neminem, qui aut libertate dignus esset, aut
 vellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur.

Non ego iam cum huius vita, qua taetrius, miserius, 64
 detestabilius excogitare nihil possum, Platonis aut
 Archytae vitam comparabo, doctorum hominum et
 plane sapientium. Ex eadem urbe humilem homin- 23
 culum, a pulvere et radio excitabo, qui multis annis
 post fuit, Archimedes. Cuius ego quaestor ignora-

tum ab Syracusanis, cum esse omnino negarent, sep-
 tum undique et vestitum vepribus et dumetis, inda-
 gavi sepulcrum. tenebam enim quosdam senariolos,
 quos in eius monumento esse inscriptos acceperam;
 qui declarabant, in summo sepulcro sphaeram esse
 65 positam cum cylindro. Ego autem, cum omnia col-
 lustrarem oculis (est enim ad portas Agragianas mag-
 na frequentia sepulcrorum) animadverti columel-
 lam non multum e dumis eminentem, in qua inerat
 sphaerae figura et cylindri. Atque ego statim Syracu-
 sanis (erant autem principes mecum) dixi, me il-
 lud ipsum arbitrari esse, quod quaererem. Immissi
 cum falcibus multi purgarunt et aperuerunt locum.
 66 Quo cum patefactus esset aditus, ad adversam ba-
 sim accessimus. apparebat epigramma, exesis poste-
 rioribus partibus versiculorum, dimidiatis fere. Ita
 nobilissima Graeciae civitas, quondam vero etiam
 doctissima, sui civis unius acutissimi monumentum
 ignorasset, nisi ab homine Arpinate didicisset. Sed
 redeat, unde aberravit, oratio. Quis est omnium,
 qui modo cum Musis, id est, cum humanitate et
 cum doctrina habeat aliquod commercium, qui se
 non hunc mathematicum malit, quam illum tyran-
 num? Si vitae modum actionemque quaerimus; al-
 terius mens rationibus agitandis exquirendisque ale-
 batur, cum oblectatione solertiae, qui est unus sua-
 vissimus passus animorum; alterius caede et iniu-
 riis, cum et diurno et nocturno metu. Age, confer
 Democritum, Pythagoram, Anaxagoram. quae reg-
 na, quas opes studiis eorum et delectationibus an-
 67 tepones? Etenim quae pars optima est in homine, in

ea situm esse necesse est illud, quod quaeris, optimum. Quid est autem in homine sagaci ac bona mente melius? eius bono fruendum est igitur, si beati esse volumus. bonum autem mentis, est virtus. ergo hac beatam vitam contineri necesse est. Hinc omnia, quae pulchra, honesta, praeclara sunt, ut supra dixi (sed dicendum idem illud paulo uberius videtur) plena gaudiorum sunt. Ex perpetuis autem, plenisque gaudiis cum perspicuum sit vitam beatam existere, sequitur, ut ea existat ex honestate.

Sed, ne verbis solum attingamus ea, quae volumus ostendere, proponenda quaedam quasi moventia sunt, quae nos magis ad cognitionem intelligentiamque convertant. Sumatur enim nobis quidam praestans vir optimis artibus, isque animo parumper et cogitatione fingatur. Primum ingenio eximio sit, necesse est: tardis enim mentibus virtus non facile comitatur: deinde ad investigandam veritatem studio incitato. ex quo triplex ille animi foetus existet: unus in cognitione rerum positus, et in explicatione naturae: alter in descriptione expetendarum fugiendarumve rerum: tertius in iudicando, quid cuique rei sit consequens, quid repugnans; in quo inest omnium subtilitas differendi, tum veritas iudicandi. Quo tandem igitur gaudio affici necesse est sapientis animum, cum his habitantem pernoctantemque curis? ut, cum totius mundi motus conversionesque perspexerit, sideraque viderit innumerabilia coelo inhaerentia cum eius ipsius motu congruere certis infixis sedibus? septem alia suos quaeque tenere cursus, multum inter se aut altitudine aut humilitate distan-

tia, quorum vagi motus rata tamen et certa sui cursus spatia definiant? Horum nimirum adspectus impulit illos veteres, et admonuit, ut plura quaerent. Inde est indagatio nata initiorum, et tanquam seminum, unde essent omnia orta, generata, concreta; quaeque cuiusque generis vel inanimi, vel animantis, vel muti, vel loquentis origo, quae vita, qui interitus, quaeque ex alio in aliud vicissitudo atque mutatio: unde terra, et quibus librata ponderibus, quibus cavernis maria sustineantur: in qua omnia, delata gravitate, medium mundi locum semper expetant,

25 qui est idem infimus in rotundo. Haec tractanti animo, et noctes et dies cogitanti, existit illa a deo
70 Delphis praecepta cognitio, ut ipsa se mens agnoscat, coniunctamque cum divina mente se sentiat, ex quo insatiabili gaudio completur. ipsa enim cogitatio de vi et natura deorum, studium incendit illius aeternitatis imitandae; neque se in brevitate vitae collocatam putat, cum rerum causas alias ex aliis aptas, et necessitate nexus videt. quibus ab aeterno tempore fluentibus in aeternum, ratio tamen mensque moderatur.

71 Haec ille intuens atque suspiciens, vel potius omnes partes orasque circumspiciens, quanta rursus animi tranquillitate humana et ceteriora considerat? hinc illa cognitio virtutis existit: efflorescunt genera partesque virtutum: invenitur, quid sit, quod natura spectet extremum in bonis, quid in malis ultimum, quo referenda sint officia, quae degendae aetatis ratio deligenda. Quibus et talibus rebus exquisitis, hoc vel maxime efficitur, quod hac disputatione agimus, ut virtus ad beate vivendum sit se ipsa conten-

ta. Sequitur tertia, quae per omnes partes sapientiae 72
 manat et funditur, quae rem definit, genera disper-
 tit, sequentia adiungit, perfecta concludit, vera et
 falsa diiudicat, differendi ratio et scientia. Ex qua
 cum summa utilitas existit ad res ponderandas, tum
 maxime ingenua delectatio, et digna sapientia. Sed
 haec otii. Transeat idem iste sapiens ad rem publi-
 cam tuendam. quid eo possit esse praestantius, cum
 contineri prudentia utilitatem civium cernat, iusti-
 tia nihil in suam domum inde derivet, reliquis uta-
 tur tot tam variisque virtutibus? adiunge fructum
 amicitiarum: in quo a doctis positum est cum consi-
 lium omnis vitae consentiens et paene conspirans,
 tum summa iucunditas e quotidiano cultu atque vic-
 tu. Quid haec tandem vita desiderat, quo sit bea-
 tior? cui refertae tot tantisque gaudiis fortuna ipsa
 cedat necesse est. Quod si gaudere talibus bonis ani-
 mi, id est virtutibus, beatum est, omnesque sapien-
 tes iis gaudiis perfruuntur; omnes eos confiteri bea-
 tos esse necesse est.

A. Etiamne in cruciatu atque tormentis? M. An tu 26
 me in viola putas, aut in rosa dicere? an Epicuro, qui 73
 tantummodo induit personam philosophi, et sibi ipse
 hoc nomen inscripsit, dicere licebit: (quod quidem,
 ut habet se res, me tamen plaudente dicit:) Nullum
 sapienti esse tempus, etsi uratur, torqueatur, secetur,
 quin possit exclamare, *Quam pro nihilo puto!* cum
 praesertim omne malum dolore definiat, bonum vo-
 luptate: haec nostra honesta, turpia irrideat; dicat-
 que, nos in vocibus occupatos, inanes sonos funde-
 re; neque quidquam ad nos pertinere, nisi quod aut

laeve, aut asperum in corpore sentiat. Huic ergo; ut dixi, non multum differenti a iudicio ferarum, oblivisci licebit sui? et tum fortunam contemnere, cum sit omne et bonum eius et malum in potestate fortunae: tum dicere, se beatum in summo cruciatu atque tormentis, cum constituerit, non modo sum-
 74 mum malum esse dolorem, sed etiam solum? Nec vero illa sibi remedia comparavit ad tolerandum dolorem, firmitatem animi, turpitudinis verecundiam, exercitationem consuetudinemque patiendi, praecepta fortitudinis, duritiam virilem: sed una se dicit recordatione acquiescere praeteritarum voluptatum: ut, si quis aestuans, cum vim caloris non facile patitur, recordari velit, se aliquando in Arpinati nostro gelidis fluminibus circumfusum fuisse. non enim video, quo modo sedare possint mala praesentia praeteritae
 75 voluptates. Sed cum is dicat, semper beatum esse sapientem; cui dicere hoc, si sibi constare vellet, non liceret: quidnam faciendum est his, qui nihil expectandum, nihil in bonis ducendum, quod honestate careat, existimant? me quidem auctore etiam Peripatetici, veteresque Academici balbutire desinant aliquando, aperteque et clara voce audeant dicere, bea-
 27 tam vitam in Phalaridis taurum descensuram. Sint
 76 enim tria genera bonorum, ut iam a laqueis Stoicorum, quibus usum me pluribus, quam soleo, intelligo, recedamus: sint sane illa genera bonorum, dum corporis et externa iaceant humi, et tantummodo, quia sumenda sint, appellentur bona: alia autem illa divina, longe lateque se pandant, coelumque contingant; ut, ea qui adeptus sit, cur eum beatum modo, et non

beatissimum etiam dixerim? Dolorem vero sapiens extimescet? is enim huic maxime sententiae repugnat. nam contra mortem nostram atque nostrorum, contraque aegritudinem et reliquas animi perturbaciones satis esse videmur superiorum dierum disputationibus armati et parati. dolor esse videtur acerrimus virtuti adversarius. is ardentem faciem intentat: is fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam se debilitaturum minatur. Huic igitur succumbet virtus? 77. huic beata sapientis et constantis viri vita cedit? quam turpe, o dii boni! Pueri Spartiatae non ingemiscunt verberum dolore laniati. Adolescentium greges Lacedaemone vidimus ipsi, incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, unguibus, morfu denique, ut exanimarentur prius, quam se victos faterentur. Quae barbaria India vastior, aut aggressior? in ea tamen gente primum ii, qui sapientes habentur, nudi aetatem agunt, et Caucasi nives hiemalemque vim perferunt sine dolore: cumque ad flammam se applicaverunt, sine gemitu aduruntur. Mulieres vero in India, cum est cuius earum vir mortuus, in certamen iudiciumque veniunt, quam plurimum ille dilexerit. plures enim singulis solent esse nuptae. Quae est victrix, ea laeta, prosequentibus suis, una cum viro in rogam imponitur: illa victa moesta discedit. Nunquam naturam mos vinceret. est enim ea semper invicta. Sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desidia animum infecimus: opinionibus, maloque more delinitum mollivimus. Aegyptiorum morem quis ignorat? quorum imbutae mentes pravitatis erroribus, quamvis carnificinam prius sub-

ierint, quam ibim, aut aspidem, aut felem, aut canem, aut crocodilum violent: quorum etiam si imprudentes quippiam fecerint, poenam nullam recusent. De hominibus loquor. Quid bestiae? non frigus, non famem, non montivagos atque silvestres cursus lustrationesque patiuntur? non pro suo partu ita propugnant, ut vulnera excipiant? nullos impetus, nullos ictus reformident? Omitto, quae perferant, quaeque patientur ambitiosi, honoris causa; laudis studiosi, gloriae gratia; amore incensi, cupiditatis. plena vita exemplorum est. Sed adhibeat oratio modum, et re-
 28 deat illuc, unde defluxit. *Dabit, dabit, inquam, se*
 80 *in tormenta vita beata: nec iustitiam, temperantiam,*
in primisque fortitudinem, magnitudinem animi, pa-
tientiam profecuta, cum tortoris os viderit, confi-
stet; virtutibusque omnibus sine ullo animi terrore
ad cruciatum profectis, resistet extra fores (ut ante
dixi) limenque carceris. quid enim ea foedius, quid
deformius sola relicta, comitatu pulcherrimo segre-
gata? quod tamen fieri nullo pacto potest. nec enim
virtutes sine beata vita cohaerere possunt, nec illa
 81 *sine virtutibus. Itaque eam tergiversari non sinent,*
secumque rapient, ad quemcunque ipsae dolorem
cruciatumque ducentur. sapientis est enim proprium,
nihil, quod poenitere possit, facere, nihil invitum;
splendide, constanter, graviter, honeste omnia: ni-
hil ita exspectare, quasi certo futurum; nihil, cum
acciderit, admirari, ut inopinatum ac novum accidisse
videatur: omnia ad suum arbitrium referre: suis stare
 82 *iudiciis. Quo quid sit beatius, mihi certe in mentem*
venire non potest. Stoicorum quidem facilis conclu-

sio est : qui cum finem bonorum esse senserint, congruere naturae, cumque ea convenienter vivere : cum id sit in sapiente situm, non officio solum, verum etiam potestate ; sequatur necesse est, ut cuius in potestate summum bonum, in eiusdem vita beata sit. ita sit semper vita beata sapientis. Habes, quae fortissime de beata vita dici putem, et, quo modo nunc est, nisi quid tu melius attuleris, etiam verissime.

A. Melius equidem afferre nihil possum : sed a te 29
(impetrarim libenter, nisi molestum sit, quoniam te nulla vincula impediunt ullius certae disciplinae, libasque ex omnibus, quodcunque te maxime specie veritatis movet ; quod paulo ante Peripateticos, veteremque Academiam horrari videbare, ut sine retractatione libere dicere auderent, sapientes esse semper *beatissimos*,) id velim audire, quemadmodum his putes consentaneum esse id dicere. multa enim a te contra istam sententiam dicta sunt, et Stoicorum ratione conclusa. M. Utamur igitur libertate, qua 83
nobis solis in philosophia licet uti : quorum oratio nihil ipsa iudicat, sed habetur in omnes partes ; ut ab aliis possit ipsa per sese, nullius auctoritate adiuncta, iudicari. Et quoniam videris hoc velle, ut quaecunque dissentientium philosophorum sententia sit de finibus, tamen virtus satis habeat ad vitam beatam praesidii ; quod quidem Carneadem disputare solitum accepimus, sed is, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat, et contra quorum disciplinam ingenium eius exarserat ; nos illud quidem cum pace agemus. si enim Stoici fines bonorum

recte posuerunt; confecta res est: necesse est semper
 84 beatum esse sapientem. Sed quaeramus unamquam-
 que reliquorum sententiam, si fieri potest, ut hoc
 praeclarum quasi decretum beatae vitae possit om-
 30 nium sententiis et disciplinis convenire. Sunt autem
 hae de finibus, ut opinor, retentae defensaeque sen-
 tentiae: primum simplices quatuor: Nihil bonum,
 nisi honestum, ut Stoici: Nihil bonum, nisi volup-
 tas, ut Epicurus: Nihil bonum, nisi vacuitas doloris,
 ut Hieronymus: Nihil bonum, nisi naturae primis
 bonis aut omnibus aut maximis frui, ut Carneades
 contra Stoicos differebat. Haec igitur simplicia: illa
 85 mixta. Tria genera bonorum, maxima animi, secun-
 da corporis, externa tertia, ut Peripatetici, nec mul-
 to veteres Academici secus. Voluptatem cum hone-
 state Dinomachus et Callipho copulavit: indolen-
 tiam autem honestati Peripateticus Diodorus ad-
 iunxit. Hae sunt sententiae, quae stabilitatis aliquid
 habeant: nam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, non-
 nullorumque aliorum evanuerunt. Hi quid possint
 obtinere, videamus, omissis Stoicis; quorum sa-
 tis videor defendisse sententiam. Et Peripateticorum
 quidem explicata causa est; praeter Theophrastum,
 et si qui illum secuti, imbecillius horrent dolorem et
 reformidant. Reliquis quidem licet facere id, quod
 fere faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis
 exaggerent. quam cum ad coelum extulerint, quod
 facere eloquentes homines copiose solent, reliqua ex
 collatione facile est conterere atque contemnere. nec
 enim licet iis, qui laudem cum dolore petendam esse
 dicant, negare, eos esse beatos, qui illam adepti sint.

quamquam enim sint in quibusdam malis; tamen hoc 86
 nomen beati longe et late patet. Nam ut quaestiosa 31
 mercatura, fructuosa aratio dicitur, non si altera sem-
 per omni damno, altera omni tempestatis calamitate
 semper vacat; sed si multo maiore ex parte existat in
 utraque felicitas: sic vita, non solum si undique re-
 ferta bonis est, sed si multo maiore et graviore ex
 parte bona propendent, beata recte dici potest. Se- 87
 quetur igitur horum ratione vel ad supplicium beata
 vita virtutem, cumque ea descendet in taurum, Ari-
 stotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone auctori-
 bus, nec eam minis aut blandimentis corrupta dese-
 ret. eadem Calliphontis erit Diodorique sententia;
 quorum uterque honestatem sic complectitur, ut om-
 nia, quae sine ea sint, longe et retro ponenda cen-
 seat. Reliqui habere se videntur angustius, enarrant
 tamen, Epicurus, Hieronymus, et si qui sunt, qui
 desertum illum Carneadem curent defendere. nemo
 est enim, quin eorum honorum animum putet esse
 iudicem, eumque condocerit, ut ea, quae bona
 malave videantur, possit contemnere. Nam quae tibi 88
 Epicuri videtur, eadem erit Hieronymi et Carneadis
 causa, et hercle omnium reliquorum. quis enim pa-
 rum est contra mortem, aut dolorem paratus? ordi-
 amur ab eo, si placet, quem mollem, quem volup-
 tarium dicimus.

Quid? is tibi mortemne videtur, an dolorem ti-
 mere? qui eum diem, quo moritur, beatum appellat,
 maximisque doloribus affectus, eos ipsos inventorum
 suorum memoria et recordatione confutat: nec haec
 sic agit, ut ex tempore quasi effutire videatur. de

morte enim ita fentit, ut, diffoluto animante, fenfum exftinctum putet; quod autem fenfu careat, nihil ad nos id iudicet pertinere. Item de dolore certa habet, quae fequatur: quorum magnitudinem brevitare confolatur, longinquitatem levitate. Quid tandem ifti grandiloqui contra haec duo, quae maxime angunt, melius habent, quam Epicurus? an ad cetera, quae mala putantur, non et Epicurus, et reliqui philofophi fatis parati videntur? quis non paupertatem extimescit? neque tamen quisquam philofophorum.

- 32 Hic vero ipfe quam parvo eft contentus? nemo de tenui victu plura dixit. etenim quae res pecuniae cupiditatem afferunt, ut amori, ut ambitioni, ut quotidianis fumtibus copiae fuppetant; cum procul ab iis omnibus rebus abfit, cur pecuniam magnopere defideret, vel potius curet omnino? An Scythes Anacharfis potuit pro nihilo pecuniam ducere; noftrates philofophi facere non poterunt? Illius epiftola fertur his verbis: *ANACHARSIS HANNONI SALUTEM. Mihi amiētui eft Scythicum tegmen; calciamentum, folorum callum; cubile, terra; pulpamentum, fames: lacte, cafeo, carne vefcor. Quare ut ad quietum me licet venias. Munera autem ifta, quibus es delectatus, vel civibus tuis, vel diis immortalibus dona.* Omnes fere philofophi omnium difciplinaram, nifi quos a recta ratione natura vitiofa detorfiffet, eodem hoc animo effe potuerunt. Socrates, in pompa cum magna vis auri argentique ferretur, *Quam multa non defidero!* inquit. Xenocrates, cum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attuliffent, quae erat pecunia temporibus illis, Athenis praefertim, maxima; abduxit legatos ad

coenam in Academiam; iis apposuit tantum, quod satis esset, nullo apparatu. Cum postridie rogarent eum, cui numerari iuberet: *Quid? vos hesternam*, inquit, *coenula non intellexistis, me pecunia non egere?* quos cum tristiores vidisset, xxx minas accepit, ne aspernari regis liberalitatem videretur. At vero Diogenes ⁹² liberius, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, si quid opus esset, *Nunc quidem paululum*, inquit, *a sole*. offererat videlicet apricanti. Et hic quidem disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortunaque superaret. sibi nihil deesse: illi nihil satis unquam fore. se eius voluptates non desiderare, quibus nunquam satiari ille posset; suas eum consequi nullo modo posse. Vides, credo, ut Epicurus cupiditatum genera diviserit, non nimis fortasse subtiliter, ³³ ⁹³ utiliter tamen: partim esse naturales et necessarias; partim naturales, et non necessarias; partim neutrum: necessarias satiari posse paene nihilo; divitias enim naturae parabiles esse. secundum autem genus cupiditatum, nec ad potiendum difficile esse censet, nec vero ad carendum: tertias, quod essent plane inanes, neque necessitatem modo, sed ne naturam quidem attingerent, funditus eiiciendas putavit. Hoc loco multa ab ⁹⁴ Epicureis disputantur, eaeque voluptates singillatim extenuantur: quarum genera non contemnunt; non quaerunt tamen copiam. nam et obscenas voluptates, de quibus multa ab illis habetur oratio, faciles, communes, in medio fitas esse dicunt; easque si natura requirat, non genere, aut loco, aut ordine, sed forma, aetate, figura metiendas putant: ab iisque abstinere minime esse difficile, si aut valetudo, aut of-

ficium, aut fama postulet: omninoque genus hoc voluptatum optabile esse, si non obfit; prodesse nunquam. Totumque hoc de voluptate sic ille praecepit; ut voluptatem ipsam per se, quia voluptas sit, semper optandam expetendamque putet; eademque ratione dolorem ob id ipsum, quia dolor sit, semper esse fugiendum. itaque hac usurum compensatione sapientem, ut voluptatem fugiat, si ea maiorem dolorem effectura sit; et dolorem suscipiat maiorem efficiendam voluptatem: omniaque iucunda, quamquam sensu corporis iudicentur, ad animum referri tamen.

Quocirca corpus gaudere tam diu, dum praesentem sentiat voluptatem; animum et praesentem percipere pariter cum corpore, et prospicere venientem, nec praeteritam praeterfluere sinere. ita perpetuas et contextas voluptates in sapiente fore semper, cum expectatio speratarum voluptatum, perceptarum memoriae iungeretur. Atque iis similia ad victum etiam transferuntur, extenuanturque magnificentia et sumptus epularum, quod parvo cultu natura contenta sit.

† 34 Etenim quis hoc non videt, desiderii ista condiri omnia? Darius in fuga, cum aquam turbidam et cadaveribus inquinatam bibisset, negavit unquam se bibisse iucundius. Nunquam videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolemaeus ederat: cui cum peragranti Aegyptum, comitibus non consecutis, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane iucundius. Socratem ferunt, cum usque ad vesperum contentius ambularet, quaesitumque esset ex eo, quare id faceret; respondisse, se, quo melius coenaret, opsolare ambulando famem. Quid? victum Lacedaemo-

niorum in philitiis nonne videmus? ubi cum tyrannus coenavisset Dionysius, negavit se iure illo nigro, quod coenae caput erat, delectatum. Tum is, qui illa coxerat: *Minime mirum, condimenta enim defuerunt.* Quae tandem, inquit ille? *Labor in venatu, sudor, cursus ab Eurota, fames, sitis.* his enim rebus Lacedaemoniorum epulae condiuntur. Atque hoc non ex hominum more solum, sed etiam ex bestiis intelligi potest, quae, ut quidquid obiectum est, quod modo a natura non sit alienum, eo contentae non quaerunt amplius. Civitates quaedam universae, more doctae, parsimonia delectantur, ut de Lacedaemoniis paulo ante diximus. Persarum a Xenophonte victus exponitur; quos negat ad panem adhibere quidquam, praeter nasturtium. Quamquam, si quaedam etiam suaviora natura desideret, quam multa ex terra, arboribusque gignuntur, cum copia facili, tum suavitate praestantia? adde siccitatem, quae consequitur hanc continentiam in victu: adde integritatem valetudinis. Confer sudantes, ructantes, refertos epulis, tanquam opimos boves: tum intelliges, qui voluptatem maxime sequantur, eos minime consequi; iucunditatemque victus esse in desiderio, non in satietate. Timotheum, clarum hominem Athenis, et principem civitatis, ferunt, cum coenavisset apud Platonem, eoque convivio admodum delectatus esset, vidissetque eum postridie, dixisse: *Vestrae quidem coenae non solum in praesentia, sed etiam postero die iucundae sunt.* Quid, quod ne mente quidem recte uti possumus, multo cibo et potione completi? Est praeclara epistola Platonis ad Dionis propinquos; in qua

101 scriptum est his fere verbis: Quo cum venissem, vita illa beata, quae ferebatur, plena Italicarum, Syracusiarumque mensarum, nullo modo mihi placuit; bis in die saturum fieri, nec unquam pernoctare solum, ceteraque, quae comitantur huic vitae, in qua sapiens nemo efficitur unquam, moderatus vero multo minus. quae enim natura tam mirabiliter temperari potest? Quo modo igitur iucunda vita potest esse, a qua absit prudentia? absit moderatio? ex quo Sardanapali, opulentissimi Assyriae regis, error agnoscitur, qui incidi iussit in busto,

Haec habeo, quae edi, quaeque exsaturata libido

Hausit: at illa iacent multa et praeclara relicta.

Quid aliud, inquit Aristoteles, in bovis, non in regis sepulcro inscriberes? Haec habere se mortuum dicit, quae ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur. Cur igitur divitiae desiderentur? aut ubi paupertas beatos esse non finat? Signis, credo, tabulis, ludis. Si quis est, qui his delectetur, nonne melius tennes homines fruuntur, quam illi, qui his abundant? est enim earum omnium rerum nostra in urbe summa in publico copia. quae qui privati habent, nec tam multa, et raro vident, cum in sua rura venerunt. quos tamen pungit aliquid, cum, illa unde habeant, recordantur. Dies deficiat, si velim paupertatis causam defendere. aperta enim res est, et quotidie nos ipsa natura admonet, quam paucis, quam parvis rebus egeat, quam vilibus.

36 Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut etiam
103 popularis offensio, sapientem beatum esse prohibebit? vide, ne plus commendatio in vulgus, et haec, quae

expetitur, gloria molestiae habeat, quam voluptatis. Leviculus sane noster Demosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat aquam ferentis mulierculae, ut mos in Graecia est, insufurrantisque alteri, *Hic est ille Demosthenes*. Quid hoc levius? At quantus orator? sed apud alios loqui videlicet didicerat, non multum ipse secum. Intelligendum est igitur, nec ¹⁰⁴ gloriam popularem ipsam per sese expetendam, nec ignobilitatem extimescendam. *Veni Athenas*, inquit Democritus; *neque me quisquam ibi agnovit*. Constantem hominem et gravem! qui gloriatur, a gloria se abfuisse. An tibicines, iique, qui fidibus utuntur, suo, non multitudinis arbitrio, cantus numerosque moderantur; vir sapiens, multo arte maiore praeditus, non quid verissimum sit, sed quid velit vulgus, exquiret? an quidquam stultius, quam, quos singulos, sicut operarios barbarosque contempnas, eos aliquid putare esse universos? ille vero nostras ambitiones levitatesque contemnet, honoresque populi, etiam ultro delatos, repudiabit: nos autem eos nescimus, antequam poenitere coepit, contemnere. Est apud Heraclitum physicum de principe ¹⁰⁵ Ephesiorum Hermodoro. *universos*, ait, *Ephesios esse morte multandos, quod, cum civitate expellerent Hermodorum, ita locuti sint: Nemo de nobis unus excellat: sin quis exstiterit, alio in loco, & apud alios sit*. An hoc non ita fit omni in populo? nonne omnem exsuperantiam virtutis oderunt? quid? Aristides (malo enim Graecorum, quam nostra proferre) nonne ob eam causam expulsus est patria, quod praeter modum iustus esset? Quantis igitur molestiis va-

cant, qui nihil omnino cum populo contrahunt? quid est enim dulcius otio literato? iis dico literis, quibus infinitatem rerum atque naturae, et in hoc ipso mundo coelum, terras, maria cognoscimus.

37 Contempto igitur honore, contempta etiam pecunia,
 106 quid relinquitur, quod extimescendum sit? exsilium, credo, quod in maximis malis ducitur. Id si propter alienam et offensam populi voluntatem malum est; quam sit ea contemnenda, paulo ante dictum est. Sin abesse a patria miserum est; plenae miserorum provinciae sunt, ex quibus admodum pauci in patriam re-
 107 vertuntur. At multantur bonis exsules. Quid tum? parumne multa de toleranda paupertate dicuntur? Iam vero exsilium, si rerum naturam, non ignominiam nominis quaerimus, quantum demum a perpetua peregrinatione differt? in qua aetates suas philosophi nobilissimi consumserunt, Xenocrates, Crantor, Arcefilas, Lacydes, Aristoteles, Theophrastus, Zeno, Cleanthes, Chrysippus, Antipater, Carneades, Panaetius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Posidonius, innumerabiles alii; qui semel egressi, nunquam domum revertere. At enim sine, ignominia afficere sapientem. de sapiente enim haec omnis oratio est, cui iure id accidere non possit. nam iure exsulante
 108 tem consolari non oportet. Postremo ad omnes casus facillima ratio est eorum, qui ad voluptatem ea referunt, quae sequuntur in vita, ut, quocumque haec loco suppeditent, ibi beate queant vivere. Itaque ad omnem rationem Teucris vox accommodari potest,

Patria est, ubicunque est bene.

Socrates quidem cum rogaretur, cuiatem se esse diceret, *Mundanum*, inquit. totius enim mundi se incolam et civem arbitrabatur. Quid T. Albutius? nonne animo aequissimo Athenis exsul philosophabatur? cui tamen illud ipsum non accidisset, si in republica quiescens, Epicuri legibus paruisset. Qui enim ¹⁰⁹ beatior Epicurus, quod in patria vivebat, quam quod Athenis Metrodorus? aut Plato Xenocratem vincebat, aut Polemo Arcefilam, quo esset beatior? Quanti vero ista civitas aestimanda est, ex qua boni sapientesque pelluntur? Demaratus quidem, Tarquini, regis nostri, pater, tyrannum Cypselum quod ferre non poterat, fugit Tarquinius Corintho, et ibi suas fortunas constituit, ac liberos procreavit. Num stulte ¹¹⁰ anteposuit exilii libertatem domesticae servituti? Iam vero motus animi, sollicitudines, aegritudines- ³⁸ que oblivione leniuntur, traductis animis ad voluptatem. Non sine causa igitur Epicurus ausus est dicere, semper in pluribus bonis esse sapientem, quia semper sit in voluptatibus. Ex quo effici putat ille, quod quaerimus, ut sapiens semper beatus sit.

Etiamne, si sensibus carebit oculorum, si aurium? ¹¹¹ Etiam. nam ista ipsa contemnit. Primum enim, horribilis ista caecitas quibus tandem caret voluptatibus? cum quidam etiam disputent, ceteras voluptates in ipsis habitare sensibus; quae autem adspectu percipiuntur, ea non versari in oculorum ulla iucunditate: ut ea, quae gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versentur; in oculis tale nihil fit. animus accipit quae videmus. animo autem multis modis variisque delectari licet,

etiam si non adhibeatur adspectus. Loquor enim de docto homine et erudito, cui vivere est, cogitare. sapientis autem cogitatio non ferme ad investigandum adhibet oculos advocatos. Etenim si nox non adimit vitam beatam, cur dies nocti similis adimat? nam illud Antipatri Cyrenaici est quidem paulo obscoenus, sed non absurda sententia est: cuius caecitatem cum mulierculae lamentarentur, *Quid agitis?* inquit: *an vobis nulla videtur voluptas esse nocturna?* Appium quidem veterem illum, qui caecus annos multos fuit, et ex magistratibus, et ex rebus gestis intelligimus, in illo suo casu nec privato, nec publico muneri defuisse. C. autem Drusi domum compleri a consultoribus solitam accepimus: cum, quorum res esset, sua ipsi non videbant, caecum adhibebant ducem. Pueris nobis, Cn. Aufidius praetorius et in senatu sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, et Graecam scribebat historiam, et videbat in literis.

39 Diodotus Stoicus, caecus, multos annos domi nostrae vixit. Is vero, quod credibile vix esset, cum in philosophia multo etiam magis assidue, quam antea, versaretur, et cum fidibus Pythagoreorum more uteretur, cumque ei libri noctes et dies legerentur, quibus in studiis oculis non egebat: tum quod sine oculis fieri posse vix videtur, geometriae munus tuebatur, verbis praecipiens discantibus, unde, quo, quamque lineam scriberent. Asclepiadem ferunt, non ignobilem Eretricum philosophum, cum quidam quaereret, quid ei caecitas attulisset, respondisse, *Puero ut uno esset comitator.* Ut enim vel summa paupertas tolerabilis sit, si liceat, quod quibusdam Graecis

cis quotidie; sic caecitas ferri facile possit, si non defint subsidia valetudinum. Democritus, luminibus ¹¹⁴ amissis, alba scilicet, et atra discernere non poterat: at vero bona, mala; aequa, iniqua; honesta, turpia; utilia, inutilia; magna, parva poterat; et sine varietate colorum licebat vivere beate; sine notione rerum non licebat. Atque hic vir impediri etiam animi aciem adspectu oculorum arbitratur; et, cum alii saepe, quod ante pedes esset, non viderent, ipse infinitatem omnem peregrinabatur, ut nulla in extremitate confisteret. Traditum est etiam, Homerum caecum fuisse. At eius picturam, non poesim, videmus. Quae regio, quae ora, qui locus Graeciae, quae species formae, quae pugna, quae acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum, non ita expictus est, ut, quae ipse non viderit, nos ut videremus effecerit? quid ergo aut Homero ad delectationem animi ac voluptatem, aut cuiquam docto defuisse unquam arbitramur? An, ni ita se res haberet, ¹¹⁵ Anaxagoras, aut hic ipse Democritus, agros et patrimonia sua reliquissent? huic discendi quaerendique divinae delectationi toto se animo dedissent? Itaque augurem Tiresiam, quem sapientem fingunt poetae, nunquam inducunt deplorantem caecitatem suam: at vero Polyphemum Homerus cum immanem ferumque finxisset, cum ariete etiam colloquentem facit, eiusque laudare fortunas, quod, qua vellet, ingredi posset, et, quae vellet, attingere. Recte hic quidem. nihilo enim erat ipse Cyclops, quam aries ille, prudentior. In surditate vero quidnam est mali? ⁴⁰ erat surdaster M. Crassus; sed aliud molestius, quod ¹¹⁶

male audiebat; etiam si, ut mihi videbatur, iniuria. [Epicurei] nostri Graece fere nesciunt, nec Graeci Latine. ergo hi in illorum, et illi in horum sermone surdi: omnesque nos in iis linguis, quas non intelligimus, quae sunt innumerabiles, surdi profecto sumus. At vocem citharoedi non audiunt: ne stridorem quidem ferrae tum, cum acuitur; aut grunitum, cum iugulatur fus; nec, cum quiescere volunt, fremitum murmurantis maris. Et, si cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, antequam hi sint inventi, multos beate vixisse sapientes. deinde multo maiorem percipi posse legendis his, quam audiendis, voluptatem. Tum, ut paulo ante caecos ad aurium traducebamus voluptatem, sic licet surdos ad oculorum. etenim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requiret.

Congerantur in unum omnia, ut idem oculis et auribus captus sit: prematur etiam doloribus acerrimis corporis; qui primum per se ipsi plerumque conficiunt hominem: sin forte longinquitate producti vehementius tamen torquent, quam ut causa sit, cur ferantur; quid est tandem, dii boni! quod laboremus? portus enim praesto est, [quoniam mors ibidem est,] aeternum nihil sentienti receptaculum.

118 Theodorus Lyfimacho mortem minitanti: *Magnum vero, inquit, effecisti, si cantharidis vim consecutus es. Paulus Persae deprecanti, ne in triumpho duceretur: In tua id quidem potestate est. Multa primo die, cum de ipsa morte quaereremus; non pauca etiam postero, cum ageretur de dolore, sunt dicta de morte; quae qui recordetur, haud sane periculum est, ne non*

mortem aut optandam, aut certe non timendam putet. Mihi quidem in vita, servanda videtur illa lex, 41
 quae in Graecorum conviviiis obtinetur: *Aut bibat, inquit, aut abeat.* Et recte. Aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi; aut, ne sobrius in violentiam vinolentorum incidat, ante discedat: sic iniurias fortunae, quas ferre nequeas, defugiendo relinquant. Haec eadem, quae Epicurus, totidem verbis dicit et Hieronymus.

Quod si ii philosophi, quorum ea sententia est, ut 119
 virtus per se ipsa nihil valeat; omneque, quod honestum nos et laudabile esse dicimus, id illi cassum quiddam, et inani vocis sono decoratum esse dicant; et tamen semper beatum censent esse sapientem: quid tandem a Socrate et Platone profectis philosophis faciendum putes? quorum alii tantam praestantiam in bonis animi esse dicunt, ut ab his corporis et externa obscurentur. Alii autem haec ne bona 120
 quidem ducunt: in animo reponunt omnia. Quorum controversiam solebat tanquam honorarius arbiter iudicare Carneades. nam cum, quaecunque bona Peripateticis, eadem Stoicis commoda viderentur: neque tamen Peripatetici plus tribuerent divitiis, bonae valetudini, ceteris rebus generis eiusdem, quam Stoici: cum ea, re, non verbis ponderarentur; causam esse dissidendi negabat. Quare hunc locum ceterarum disciplinarum philosophi quemadmodum obtinere possint, ipsi viderint. Mihi tamen gratum est, quod de sapientium perpetua bene vivendi facultate dignum quiddam philosophorum voce profitentur.

Sed quoniam mane est eundem, has quinque die- 121

rum disputationes memoria comprehendamus. Equidem me etiam conscripturum arbitror. ubi enim melius uti possumus hoc, cuiusmodi est, otio? ad Brutumque nostrum hos libros alteros quinque mittimus; a quo non modo impulsi sumus ad philosophicas scriptiones, verum etiam laceffiti. In quo quantum ceteris profuturi simus, non facile dixerimus: nostris quidem acerbissimis doloribus, variisque, et undique circumfusus molestiis, alia nulla potuit inveniri levatio.

